

صَحِيحُ الْبُخَارِيِّ

Le Sahih d'al-Bukhâry

Le Sahîh d'al-Bukhâry

Les hadîth authentiques
établis par
le grand traditionniste
**l'Imam Abu Abdullah
Muhammad ben Ismail
Al-Bukhâry**
(m. 256. h)

Traduit par
Harkat Ahmed

Volume I

Al-Maktaba Al-A'srighah
Beyrouth - Saïda

صَحِيحُ الْبُخَارِيِّ

تأليف

الإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري
"الترقي سنة ٢٥٦هـ"

مراجعة وضبط وفهرسة

الشيخ محمد علي القطب الشيخ هشام البخاري

المجلد الأول

المكتبة العصرية
مكتبة - بيروت

جميع الحقوق محفوظة للناشر

Tous les droits sont réservés à l'éditeur

طبعة جديدة

الطبعة الثالثة

١٤٢٤ هـ - 2003 م

Nouvelle édition

troisième édition

1424 de l'héjir - 2003 a.c.

ISBN 9953-432-74-0

ISBN 9953 - 432-75-9

شركة أبناء شريف الانصاري للطباعة والنشر والتوزيع

Compagnie fils Charif - Al Ansary

Impression
édition
distribution

Librairie Al Assriyah Pour impremerie et édition

Maison d'édition Al .Namouzajieh

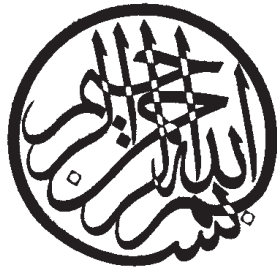
Imprimerie Al- Assriyah

Beyrouth - B.P. 11/8355

T.F. 009611655015

Saida - B.P 221 LIBAN

T.F. 009617 720317

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux

Louange à Dieu puis salut et bénédiction sur le Messenger de Dieu!

C'est du Messenger de Dieu (ﷺ) que nous avons reçu les prescriptions divines; par l'intermédiaire de ce qui lui a été révélé dans le saint Coran, de ce qu'il a dit et de ce qu'il a accompli comme actes. Ses paroles et ses actions, appelées la *sunna*, sont estimées à juste titre par les doctes comme la deuxième source de la sainte législation.

Si certains doctes se sont attelés avec abnégation dans la noble tâche de préservation du saint Coran, d'autres se sont penchés sur la recherche des *ḥadīth* du Messenger de Dieu (ﷺ) afin de les enregistrer.

L'enregistrement de la *sunna*, faut-il le dire, remonte au premier siècle de l'Hégire. Aussi plusieurs classifications ont-elles été réalisées dans la première moitié du second siècle de l'Hégire, mais la première classification des *ḥadīth* "authentiques" (*ṣaḥīḥ*) fut l'œuvre de l'imâm al-Bukhâry (mort en 256 de l'Hégire).

Connue comme le plus authentique livre après évidemment le Livre de Dieu (le Coran), l'œuvre d'al-Bukhâry, qui porte le titre de "*al Djâmi'al-Ṣaḥīḥ al-Musnad al-Mukhtaṣar min 'Umûr Rasûl al-lâh wa sunanihi wa ayyâmihi*", contient neuf mille quatre-vingt deux (9082) *ḥadīth* choisis parmi six cent mille (600.000) *ḥadīth*. Etant de portée très importante pour les musulmans, cette œuvre a retenu l'attention des doctes à tel point qu'elle fut, selon l'auteur de *Kachf ad-Dunûn*, objet à quatre-vingt deux commentaires dont les plus célèbres sont: "*Fathu al-Bâry*" d'Ibn Hâdjâr al-'Asqalâny, "*Irchâdu as-Sâry*" d'al-Qaṣṭalny et "*Umdat al-Qâry*" d'al-'Ayny.

Ce qui distingue le *ṣaḥīḥ al-Bukhâry* des autres recueils de la tradition, le

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله .

فإن رسول الله ﷺ هو الذي نتلقى عنه التشريع الإلهي عن طريق ما أوحى إليه من قرآن كريم وما نطق به من أقوال وما صدر عنه من أفعال بما عرف عند العلماء بالسنة وهي المصدر الثاني للتشريع الكريم .

وكما قام العلماء بحفظ القرآن الكريم كذلك انصرف قسم كبير منهم للبحث عن حديث رسول الله ﷺ في صدور الرجال وتدوينه، ويعود تدوين السنة إلى القرن الهجري الأول كما ظهر كثير من المصنفات في النصف الأول من القرن الثاني للهجرة ولكن أول من صنف في الصحيح هو الإمام البخاري المتوفى سنة ٢٥٦ هـ وقد قيل فيه بأنه أصح كتاب بعد كتاب الله سبحانه وتعالى وقد سماه «الجامع الصحيح المسند المختصر من أمور رسول الله ﷺ وسننه وأيامه» ولم يضع فيه إلا الصحيح من حفظه وتبلغ عدد أحاديثه /٩٠٨٢/ تسعة آلاف واثنين وثمانين حديثاً بما فيه من مكرر اختارها من ستمائة ألف حديث . وقد كثرت شروحه حتى ذكر صاحب كتاب كشف الظنون أنها بلغت /٨٢/ اثنين وثمانين شرحاً ولكن أشهرها كتاب فتح الباري لابن حجر العسقلاني ويليهِ إرشاد الساري للقسطلاني ثم عمدة القاري للعيني .

ومما يميز صحيح البخاري عن غيره خاصة صحيح مسلم الذي يأتي في

ṣaḥīḥ Muslim en particulier, se résume en ceci: deux conditions, posées par l'auteur, doivent être remplies par le *râwy* pour que son *ḥadīth* soit accepté:

- **La première:** le *râwy* doit être contemporain à celui de qui il a reçu le *ḥadīth*;

- **La deuxième:** le contact direct des deux *râwy*.

Ce n'est pas le cas de *l'imâm Muslim* qui ne pose que la première condition. On ne parle pas ici des conditions communes posées par les deux imâm.

De son vivant, *al-Bukhâry* était connu pour sa mémoire prodigieuse qui retenait d'une manière phénoménale les *ḥadīth* du Messenger de Dieu (ç). Une fois, alors qu'il était de passage à Baghdâd, les érudits de la Tradition le mirent à l'épreuve. Le résultat de l'examen fut, à leur grande surprise, beaucoup plus étonnant qu'ils ne croyaient.

Ils s'étaient distribué cent *ḥadīth*; une dizaine de *ḥadīth* pour chacun, puis avaient interverti intentionnellement les textes et les *isnâd**. Lors de la rencontre, chacun des érudits lui donnait les "*ḥadīth* désarticulés", l'un après l'autre, et *al-Bukhâry* qui répondait après chaque "*ḥadīth*": «Je ne le connais pas.» Et ses examinateurs *faqīh* de se dire des yeux à chaque réponse: «L'homme est vraiment érudit».

Quand le dernier des *faqīh* eut terminé avec ses dix *ḥadīth*, *al-Bukhâry* prit la parole et remit en ordre tous les *ḥadīth*, à la grande surprise de l'assistance; il avait "recorrigé" chaque texte avec son *isnâd* dans le strict respect de la disposition présentée par les *faqīh* examinateurs.

Bref, cela est un simple exemple choisi parmi tant d'autres qui attestent du travail d'authentification méticuleux et précis de l'imâm *al-Bukhâry*.

Enfin, et pour conclure, nous estimons que les Éditions d'al-Maktaba al-'Asriyya, en axant leur intérêt sur la préservation du patrimoine musulman, sont en train de réaliser une tâche de qualité. Car notre patrimoine musulman écrit est la source des disciplines auxquelles nous nous adonnons jusqu'à nos jours. Mettre l'accent donc sur ces sources, cela veut dire qu'on attache une importance certaine à notre retour aux véritables sources de la foi.

Que Dieu guide cette noble tâche

(*) *isnâd*: chaîne de rapporteurs du *ḥadīth*.

المرتبة الثانية بعد صحيح البخاري أنه اشترط في الراوي الذي يروي عن آخر شرطين: شرط المعاصرة وشرط اللقاء في حين أن الإمام مسلم اشترط المعاصرة فقط إضافة إلى الصدق والضبط وغير ذلك من شروط قبول الحديث.

ومما يروى عن رسوخه في حفظ حديث رسول الله ﷺ أنه عندما قدم بغداد أحب أهل الحديث امتحانه فعمدوا إلى مائة حديث فقلبوا متونها وأسانيدها وجعلوا متن حديث لإسناد غير إسناده وإسناد متن لمتن آخر ودفعوا إلى كل واحد عشرة أحاديث ليلقوها عليه في المجلس فاجتمع الناس وانتدب أحدهم فقام وسأله عن حديث من تلك العشرة فقال لا أعرفه ثم سأله عن آخر فقال لا أعرفه حتى فرغ من العشرة والبخاري يقول لا أعرفه ثم انتدب آخر من العشرة فكان حاله معه كذلك إلى تمام العشرة والبخاري لا يزيد على قوله لا أعرفه فكان الفقهاء يلتفت بعضهم إلى بعض ويقول: الرجل فهم، وأما غيرهم فلم يدركوا ذلك ولما فرغوا من إلقاء الحديث عليه التفت إلى الأول فقال أما حديثك الأول فهو كذا وحديثك الثاني كذا إلى آخر العشرة فرد كل متن إلى إسناده وفعل بالثاني مثل ذلك إلى أن فرغ فأقر له الناس بالحفظ والضبط والإتقان وازداد بعض الحاضرين إعجاباً به لا لأنه أدرك الصواب فقط بل لسرده جميع الأحاديث التي ألقيت عليه مرتبة كما سمعها.

فهذه صورة بسيطة جداً، وواحد من كثير كثير من شدة ضبط الإمام البخاري رضي الله عنه مما يلجم التفكير عن الظن بالحديث الذي ضمنه البخاري صحيحه.

وإننا نرى أن المكتبة العصرية للطباعة والنشر تخطو خطوة نوعية في توجهها للإعتناء بكتب التراث الإسلامي فهي أصول العلوم كلها التي نتداولها حتى يومنا هذا وإن التركيز عليها هو تركيز على ضرورة عودتنا إلى جذورنا الإيمانية والله سبحانه وتعالى الموفق.

محمد علي القطب

**Quelques éléments biographiques
sur l'Imam al-Bukâry**

ترجمة الإمام البخاري

Quelques éléments biographiques sur l'imâm al-Bukhâry

Son nom et sa date de naissance

Abu 'Abd-ul-Lâh Muḥammad ben 'Ismâ'îl ben 'Ibrâhîm ben al-Mughîra ben Bardazba al-Dju'fiy, l'imâm des érudits du *ḥadith* en son temps, naquit à Bukhârâ après la prière du vendredi, c.-à-d. le 13ème jour de Chawwâl de l'an 194 de l'Hég. Al-Mustanîr ben 'Atîq dit que Muḥammad ben 'Ismâ'îl en personne lui avait montré sa date de naissance écrite par la main de son père.

Son père

Le père d'al-Bukhâry était connu parmi les *uléma*. Homme de piété, il était aussi riche; il paraît qu'il avait un certain commerce. Homme de science, il avait des travaux sur la *sunna*: Al-Ḥâfiḍ ben Hibbân, dans son œuvre "ath. Thugât", l'avait classé dans la quatrième génération des rapporteurs. Il avait dit: «Il rapporte de Hammâd ben Zayd et de Mâlik». Les Irakiens rapportaient aussi de lui. Quant à son fils al-Bukhâry, il l'avait cité dans son at-Târîkh al-Kabîr (1/1:342): «'Ismâ'îl ben 'Ibrâhîm ben al-Mughîra — Il a rencontré Hammâd et 'Ibn al-Mubâarak; il a aussi entendu Mâlik». Ce témoignage veut dire qu'Ismâ'îl ben 'Ibrâhîm était sorti en pèlerinage avant 179 de l'Hégire, qu'il était passé par Médine où il avait rencontré Mâlik, par l'Irak où il s'était réuni avec les traditionnistes irakiens, et qu'il avait aussi rencontré Hammâd de qui il avait reçu des *ḥadith* alors qu'il était en voyage entre le Ḥidjâz et l'Asie Mineure —. Quant à Ibn al-Mubâarak, il était son compagnon de route.

Il décéda trois ans après la mort de Mâlik et de Hammâd.

Son grand-père et sa famille

Quant au grand-père d'al-Bukhâry, 'Ibrâhîm ben al-Mughîra, Al-Ḥâfiḍ ben Ḥadjar écrit dans son œuvre *Hadyu as-Sâry* p. 478: «Nous n'avons pas trouvé d'éléments racontant sa biographie».

تخريف بالإمام البخاري

اسمه :

أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بن بردزبة الجعفي، الحافظ، إمام أهل الحديث في زمانه والمقتدى به في أوانه والمقدم على سائر أضرابه وأقرانه. وكتابه في الحديث الصحيح يستقى بقراءته الغمام، وأجمع العلماء على قبوله وصحة ما فيه وكذلك سائر أهل الإسلام.

مولده :

ولد الإمام أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري الجعفي في وطنه الأول بخاري يوم الجمعة بعد الصلاة لثلاث عشرة خلت من شوال سنة ١٩٤ هـ وقال المستنير بن عتيق: أخرج لي ذلك محمد بن إسماعيل بخط أبيه.

حياة والده :

وكان أبوه من أهل العلم والتقوى والسعة في الرزق والظاهر أنه كانت له تجارة، كما أن له اشتغلاً بعلوم السنة وقد عدّه الحافظ ابن حبان - في كتاب الثقات - من الطبقة الرابعة وقال: إنه يروي عن حماد بن زيد، ومالك. وروى عنه العراقيون وذكر ولده في التاريخ الكبير (١/١: ٣٤٢) فقال: إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة، رأى حماد بن زيد وصافح ابن المبارك وسمع مالكا والمفهوم من روايته عن مالك وحماد بن زيد ومن رواية العراقيين عنه أنه خرج من وطنه حاجاً قبل سنة ١٧٩ - فزار المدينة ولقى فيها مالكا، ومرّ بالعراق وهو بين الحجاز وما وراء النهر قادماً أو عائداً فلقي حماداً وسمع منه واجتمع به العراقيون فرووا عنه. أما ابن المبارك فكان حليف أسفار، وامتدت به الحياة ثلاث سنين بعد مالك وحماد.

جده وعائلته :

وإبراهيم بن المغيرة جدّ البخاري قال عنه الحافظ ابن حجر (في هدى الساري ص ٤٧٨) لم نقف على شيء من أخباره.

Mais concernant al-Mughîra, le père d'Ibrâhîm, il y a plusieurs éléments d'information sur sa biographie. Il fut le premier de la lignée d'al-Bukhârî à embrasser l'Islam. Sa conversion fut l'œuvre d'un de ses concitoyens, un auxiliaire de la tribu Dju'fy, du nom d'al-Yamân, celui-là même qui est l'aïeul du traditionniste al-Hâfid 'Abd-ul-Lâh ben Muḥammad ben 'Abd-ul-Lâh ben Dja'far ben al-Yamân al-Masnady al-Dju'fy. Il faut dire que la tribu Dju'fy avait le mérite d'être missionnaire pour la cause de Dieu à Bukhârâ et en Asie Mineure, plus particulièrement durant la préfecture de Sa'id ben Dja'far à Khurasân.

Cette tribu, originaire du Yémen, remonte à Dju'fy ben Sa'd al-'Achîra ben Miḥhadj. Et ce dernier est connu pour être le frère de Tayy le grand-père de Hâtîm, ainsi que le frère d'Al-'Ach'ar, le grand-père d'Abu Mûsâ al-'Ach'ary.

La mission de cette tribu avait tellement porté ses fruits que nombre de Turks d'Asie Mineure convertis à l'Islam se considéraient comme faisant partie d'elle en disant: «Nous sommes comme ses propres fils». De plus, cette tribu pouvait s'enorgueillir davantage si elle savait que de ses rangs était sorti l'imâm al-Bukhârî qui avait rendu de grands services pour l'Islam.

Quant au nom de Bardzaba, le père d'al-Mughîra, il signifie, selon quelques-uns, "cultivateur"; mais dans "al-'Adab al-Mufrad", avant les deux ḥadîth de la première rubrique, il est cité sous le nom d'al-Aḥnaf. Le cadi Ibn Khallikân, en se référant à Abu Naṣr, avait aussi mentionné le nom d'al-Aḥnaf dans son livre «al-'Ikmâl» puis avait enregistré cette remarque disant qu'il n'avait pas trouvé la date de décès du père d'al-Bukhârî. Cependant, il est quasiment certain que la mort du père était survenue alors qu'al-Bukhârî était encore petit. Ce fut alors la mère qui se chargea de l'éducation de son fils.

Il est probable qu'al-Bukhârî avait, pour la première fois, entendu le ḥadîth en 204 ou avant cette date. A ce propos, son disciple Muḥammad ben Yûsuf al-Farabry rapporte que Muḥammad ben Abu Hâtîm, le copiste d'al-Bukhârî, dit qu'il avait reçu le don d'apprendre le ḥadîth à l'école coranique alors qu'il avait dix ans ou moins.

Les débuts de l'émergence du talent d'al-Bukhârî

Dès son jeune âge, al-Bukhârî excellait dans la mémorisation des ḥadîth et même dans la biographie des râwy à tel point qu'on avait l'impression qu'il vivait avec eux. Il connaissait tout sur le râwy et son environnement; il retenait aussi les noms de ceux qui avaient rapporté les ḥadîth à ce râwy et même les noms de ceux qui rapportaient de lui.

والمغيرة أبو إبراهيم هو أول من أسلم من آباء البخاري، وكان إسلامه على يد أحد مواطنيه من موالي جعفي واسمه اليمان، وهو الجد الأعلى للمحدث الحافظ عبد الله بن محمد بن عبد الله بن جعفر بن اليمان المسندي الجعفي. وقبيلة جعفي كان لها ثواب الدعوة إلى الله في بخارى وما وراء النهر، خصوصاً أيام ولاية سعيد بن جعفر الجعفي على خراسان، وهي قبيلة يمنية تُنسب إلى جعفي بن سعد العشيرة بن مَذْحَج، ومذحج أخو طيَّ جد حاتم. وأخو الأشعر جد أبي موسى الأشعري. ولكثرة من أسلم من الترك فيما وراء النهر على أيدي بني جعفي المذحجيون صار هؤلاء المهتدون يعتزون بالنسبة إلى جُعفي ومذحج ويقولون نحن لهم أبناء أو كالأبناء، حتى قال شاعر من أهل تلك العصور:

وما كانت الأتراك أبناء مذحج إلا أن في الدنيا عجيباً لمن عجب

نعم إن أبناء تلك الدنيا الواسعة من بلاد المشرق الذين أسلموا على أيدي الجعفيين المذحجين، كان للجعفيين عظيم الثواب من الله على إبلاغ دعوته لأسلافهم، حتى نبغ منهم مثل الإمام البخاري، فحقَّ لهم أن يضيفوا إلى ثواب الله لهم على نشر دعوته، وإلى افتخار أهل ما وراء النهر بهم وانتسابهم إليهم، فخراً آخر خالداً بما أثمرته الهداية هناك من ثمرات لا شك أن أشهاها وأنضجها هذه المؤلفات العظيمة التي خلفها وخلدها الإمام البخاري للمسلمين ببركة اهتداء جدّه المغيرة بالإسلام على يد مواطنه اليمان الجعفي جدّ الحافظ المسندي الجعفي فرحم الله الجميع وأعظم ثوابهم وأعلى مقامهم في عليين.

أما بردزبة - أو الأحنف والد المغيرة ويقال أن معنى «بردزبه»: الزراع وهو اسمه الأصيل، وورد اسمه - الأحنف - في إسناد «الأدب المفرد» قبل حديثي الباب الأول منه، وذكر القاضي ابن خلكان عن أبي نصر بن ماکولا في كتاب «الإكمال» ضبط اسمه ثم قال: ووجدته في موضع آخر «الأحنف» ولعله كان أحنف الرجل ولم أقف على تاريخ وفاة والد الإمام البخاري، لكن من المقطوع به أنه توفي وولده صغير فنشأ في حجر أمه، ولعل أول سماعه للحديث سنة ٢٠٤ أو قبلها، فقد روى تلميذه محمد بن يوسف القربري عن محمد بن أبي حاتم وراق البخاري أنه سمع البخاري يقول: ألهمت حفظ الحديث وأنا في الكتاب. قلت: وكم أتى عليك إذ ذاك؟ قال: عشر سنين أو أقل.

بداية نبوغه

وطريقة البخاري - منذ صغره - في حفظ الحديث أنه كان يستوفي تراجم الرواة حتى كأنه يعيش معهم، فهو يعلم الراوي وبيئته وعمَّن كان يروي ومن هم الذين رَوَوْا عنه. فإذا

Quand quelqu'un, en rapportant la tradition, se trompait dans l'*isnâd* des *râwy*, *al-Bukhâry* le corrigeait, car ce dernier connaissait les noms du *râwy*, de ses élèves, de ses maîtres ainsi que leurs époques et leurs pays. *Al-Bukhâry* lui même nous en donne un exemple vécu durant sa vie d'élève: [*A cette époque,*] j'assistais aux cours dispensés par *ad-Dâkhily* et d'autres maîtres. Un jour, *ad-Dâkhily*, alors qu'il lisait aux gens, avait dit: «*Sufyân a rapporté d'Abu az-Zubayr et ce dernier d'Ibrâhîm*» (c.-à-d. *an Nukha'y*). Je lui avais alors répondu: «*Abu az-Zubayr n'a pas rapporté d'Ibrâhîm*». Il me demanda de me taire mais moi, je repris: «*Consulte l'original s'il est en ta possession!*» Il rentra, vérifia puis revint et dit: «*Qui est-ce alors, ô jeune homme?*» Je lui répondis en ces termes: «*C'est az-Zubayr (le fils d'ibn 'Ady), d'ibn 'Ibrâhîm*». Il (*ad-Dâkhily*) prit donc la plume et corrigea en me disant: «*Tu as raison.*»

Al-Bukhâry avait alors onze ans.

A cet âge, notre imâm écoutait les *ḥadith* rapportés par les *uléma* de sa ville, comme *Muḥammad ben Salâm al-Baykandy*, 'Abd-ul-Lâh ben *Muḥammad al-Musnady al-Dju'fy* et leurs pairs.

Quand il eut atteint l'âge de seize ans, il avait déjà appris par cœur les livres d'*ibn al-Mubâarak*, de *Waqf' ben al-Djarrâḥ* et assimilé les avis des *faqîh* (témoignage d'*al-Bukhâry*).

Le pèlerinage d'al-Bukhâry

En l'an 210 de l'Hégire, il fit son premier voyage en direction de la Mecque accompagné de sa mère et de son frère *Aḥmad* pour accomplir le pèlerinage. Dans ce voyage, il profita beaucoup de ses passages dans les centres de culture musulmane, qui lui avaient permis d'apprendre le *ḥadith* et la *sunna*. Dans chaque ville, sur son chemin vers les lieux saints, il contactait les érudits et les *faqîh* pour profiter de leur savoir religieux: il avait écouté de *Makky ben 'Ibrâhîm al-Balkhy al-Hâfîd* (à Balkh), d'*Abu 'Âsim 'Amrû ben 'Âsim al-Qays* et *Muḥammad ben 'Abd-ul-Lâh ben al-Muthannâ al-'Ansâry* (à Basra), de '*Ubayd-ul-Lâh ben Mûsâ al-'Abs* (à Kûfa), de '*Abd-ul-Lâh ben Zayd al-Muqri*' (à La Mecque), de '*Affân ben Muslim al-Baṣry* (à Bagdad), d'*Abu al-Yamân al-Ḥakam ben Nâfi' al-Bahrâny* (à Emèse), d'*Abu Mushar 'Abd-ul-'A'lâ ben Mushar al-Ghassâny* (à Damas), d'*Âdam ben 'Iyyâs* (à 'Asqalân), de *Muḥammad ben Yûsuf ben Wâqid al-Firyâby* (en Palestine).

D'autre part, *Sahl ben as-Sary* rapporte qu'*al-Bukhâry* avait dit: «Je suis

حدّث أحد فأخطأ في سند الرواة أدركه البخاري، لأنه يعلم الراوي وتلاميذه وشيوخه وأزمانهم وأوطانهم. من ذلك ما حدّث به البخاري، عن دراسته بعد خروجه من الكتاب قال: فجعلت أختلفُ إلى الداخلي وغيره فقال الداخلي يوماً فيما كان يقرأ للناس: «روى سفيان عن أبي الزبير عن ابراهيم» (يعني التّخمي). فقلت: إن أبا الزبير لم يرو عن ابراهيم. فانتهرني. فقلت له: ارجع إلى الأصل إن كان عندك. فدخل فنظر فيه ثم رجع فقال: كيف هو يا غلام؟ فقلت: هو الزبير - وهو ابن عدي - عن ابراهيم. فأخذ القلم وأصلح كتابه وقال لي: صدقت. فقال إنسان للبخاري: ابن كم كنت حين رددت عليه؟ فقال: ابن إحدى عشرة سنة. وفي هذه السن كان يسمع مرويات بلده من محمد بن سلام البيكندي وعبد الله بن محمد المسندي الجعفي وأضرابهما. قال البخاري: فلما طعنتُ في ست عشرة سنة حفظت كتب ابن المبارك ووكيع بن الجراح وعرفت كلام هؤلاء (يعني أصحاب الرأي من الفقهاء).

ذهابه إلى الحج :

وفي هذه الفترة من عمره - وذلك في سنة ٢١٠ - قام برحلته الأولى قاصداً حج بيت الله مع والدته وأخيه أحمد وكان أصغر منه، وكان مزوداً في هذه الرحلة بمادة غزيرة من محفوظاته في الحديث والسنة المشرفة، فكان لا يدخل بلداً إلا سمع من حفاظها: فسمع في بلخ من مكّي بن ابراهيم البلخي الحافظ وبالبصرة من أبي عاصم عمرو بن عاصم القيس ومن محمد بن عبد الله بن المثنى الأنصاري وبالكوفة من عبيد الله بن موسى العباس وبمكة من شيخها وقارئها عبد الله بن يزيد المقرئ مولى العمريني وبيغداد من عفان بن مسلم البصري مولى الأنصار ويحمص من أبي اليمان الحكم بن نافع البهراني وبدمشق من أبي مُسهر عبد الأعلى بن مسهر الغساني وبعسقلان من آدم بن إياس وبفلسطين من محمد ابن يوسف بن واقد الفريابي مولى ابن ضبة.

passé par deux fois, en Syrie, en Egypte et en Arabie; par quatre fois à Basra. Dans le Hidjâz, j'ai séjourné six ans. Quant à mes passages par Kûfa et Bagdad, je ne les compte plus...»⁽¹⁾

Ses cheïkh

Al-Bukhârî avait rapporté la tradition de **plus de mille cheïkh**. Dans un témoignage, ces *cheïkh* ont atteint le nombre de 1080.

Comme cité par l'imâm Ibn Hajar al-'Asqalânî, **les cheïkh** d'al-Bukhârî se répartissent en cinq générations.

Première génération: Ceux qui lui ont rapporté des *ḥadith* donnés par les compagnons des Compagnons du Prophète (ç), comme *Muḥammad ben 'Abd-ul-Lâh al-'Ansary*, *Abu 'Aṣim an-Nabîl*, *Abu Nu'aym*, *Khalâd*, *Ali ben Ayyâch Makky ben Ibrâhîm*, *'Ubayd-ul-Lâh ben Mûsâ*, et leurs pairs.

Deuxième génération: réunissant ceux qui ont **vécu dans** la même époque mais qui n'ont pas écouté directement des compagnons des **Compagnons**, comme *Âdam ben Abu 'Iyyâs*, *Sa'id ben Abu Mariyam*, *Ayyûb ben Sulaymân*, et leurs pairs.

Troisième génération: C'est la génération **moyenne** caractérisant les cheïkh qui n'ont pas rencontré les compagnons des **Compagnons** mais ont rapporté des célèbres disciples de ces compagnons, comme *Sulaymân ben Harb* et *Na'im ben Hammâd*.

Quatrième génération: Ses collègues qui ont le même intérêt porté à la Tradition et ceux qui ont recueilli les *ḥadîth* par **audition**, quelque peu avant lui comme *Abu Hâtim ar-Râzi*.

Cinquième génération: Ce sont ceux qui entrent dans le cadre de disciples, comme *'Abd-ul-Lâh ben Abu Al-'Âṣ al-Khawârizmy* et *Husayn ben Muḥammad al-Qabbânî*.

Ses disciples

Nombre de personnes ont fait appel à al-Bukhârî pour rapporter des *ḥadîth*, telles qu'*Abu Naṣr ben Mâkûlâ*, *Ibrâhîm ben Ma'qal al-Nusafy*, *Hammâd ben Châkir an-Naswy*, *Muḥammad ben Yusuf 'Abd-ul-Lâh ben Muḥammad al-Masnady*, *'Abd-ul-Lâh ben Munîr*, *Abu Zura'a*, *Muslim ben al-Ḥadjâdj*, *Ibn Khuzama*, *al-Marûzy*, *an Nasâ'y*, *al-Bazâr*, *at-Tirmuzi*, *Ibn Abu ad-Dunyâ*, *al-Baghawî*, *an-Naysâbûry*, etc.

(1) Ces propos, nous les tenons de l'introduction à al-'Adab al-Mufrad faite par Muḥiy ed-Dîn al-Khatîb.

روى سهل بن السري أن البخاري قال: دخلت إلى الشام ومصر والجزيرة مرتين، وإلى البصرة أربع مرات، وأقمت بالحجاز ستة أعوام، ولا أحصي كم دخلت إلى الكوفة وبغداد مع المحدثين^(١).

مشايخه:

وكتب عن أكثر من ألف شيخ وفي رواية عن ١٠٨٠ شيخاً ليس فيهم إلا صاحب حديث.

وينحصر مشايخه في خمس طبقات كما ذكر الإمام ابن حجر العسقلاني.

الطبقة الأولى: من حدثه عن التابعين مثل محمد بن عبد الله الأنصاري وأبو عاصم النبيل وأبو نعيم وخلاد وعلي بن عياش مكّي بن إبراهيم وعبيد الله بن موسى وغيرهم.

الطبقة الثانية: من كان في عصر هؤلاء لكن لم يسمع من ثقات التابعين مثل: آدم بن أبي أياس وسعيد بن أبي مريم وأيوب بن سليمان وأمّثالهم.

الطبقة الثالثة: هي الوسطى من مشايخه: وهو لم يلق التابعين بل أخذ عن كبار تبع الأتباع مثل سليمان بن حرب ونعيم بن حماد وأمّثالهم.

الطبقة الرابعة: رفقاؤه في الطلب ومن سمع قبله قليلاً مثل: أبي حاتم الرازي وغيره.

الطبقة الخامسة: قوم في عداد طلبته في السن والإسناد سمع منهم للفائدة مثل عبد الله بن أبي العاص الخوارزمي وحسين بن محمد القباني وغيرهم.

تلامذته:

وروى عنه خلائق وأمم منهم: أبو نصر بن مأكولا وإبراهيم بن معقل النسفي وحماد بن شاکر النسوي ومحمد بن يوسف عبد الله بن محمد المسندي وعبد الله بن منير وأبو زرعة ومسلم بن الحجاج وابن خزيمة والمروزي والنسائي والبخاري والترمذي وابن أبي الدنيا والبغوي والنيسابوري وغيرهم كثير،

(١) نقلنا هذا الكلام عن الأستاذ محيي الدين خطيب في مقدمته للأدب المفرد والذي اعتنى بفهارسه الأستاذ رمزي دمشقية.

Al-Khatîb al-Baghdâdy rapporte ceci d'*al-Firabry*: «Avec moi, près de soixante-dix mille hommes ont recueilli par audition le Ṣaḥîḥ de la bouche d'al-Bukhâry, mais à part moi, aucun d'eux n'est resté».

Ses plus importants voyages

Ce sont ceux qu'il fit:

- à Bagdad (8 fois): à chaque voyage il rencontrait l'imâm *Aḥmad* qui ne cessait de lui demander de s'installer dans cette ville et de lui reprocher de rester à Khurâsân.

- en Syrie, en Egypte et en Arabie (2 fois)

- à Basorah (4 fois)

- au Ḥidjâz où il avait séjourné pendant six ans

- à Kufa (nombre de fois indéterminées)

Ses qualités morales et son savoir

On disait d'*al-Bukhâry* qu'il se réveillait la nuit plusieurs fois et allumait la lampe à huile afin d'écrire des notes puis se recouchait après avoir éteint la lampe. On disait que la moyenne de ses réveils nocturnes avoisinait la vingtaine de fois.

* * *

Une fois, à *Samarqand*, quatre cents traditionnistes le mirent à l'épreuve en mélangeant les *isnâd* des *ḥadith* et les *ḥadith* aussi. *Al-Bukhâry* réussit sans la moindre erreur à tout remettre en ordre, *isnâd* et *ḥadith*, au grand étonnement du public. Il fit de même à Baghdâd.

* * *

On disait aussi de lui qu'il lui suffisait de lire une seule fois un livre pour qu'il l'apprenne par cœur.

* * *

On le connaissait respectueux des règles religieuses. *Al-Bukhâry* accomplissait toujours treize prières chaque nuit; et durant ramadân, il achevait chaque nuit la lecture du Coran.

Sur le plan social, il avait une situation aisée, ce qui lui permettait de donner l'aumône et de faire bonne œuvre.

Son passage à Naysâbûr

Al-Bukhâry entra à *Naysâbûr* en 250 et il y resta quelques temps à enseigner les *ḥadith* avant de la quitter contraint par les évènements. Tout avait bien

وقد روى الخطيب البغدادي عن الفربري انه قال: سمع الصحيح من البخاري معي نحو من سبعين ألفاً لم يبق منهم أحد غيري.

أهم أسفاره:

دخل بغداد ثماني مرات، وكان في كل مرة يجتمع بالإمام أحمد فيحثه أحمد على المقام ببغداد، ويلومه على الإقامة بخراسان.

دخل الشام ومصر والجزيرة مرتين.

وإلى البصرة أربع مرات.

وأقام بالحجاز ستة أعوام.

ولا يحصى دخوله إلى الكوفة لكثرتها.

من شعره:

اغتنم في الفراغ فضل ركوع فعسى أن يكون موتك بغته

كم صحيح رأيت من غير سقم ذهب نفسه الصحيحة فلته

وقال في رثاء أحد العلماء:

إن عشت تفجع بالأحباب كلهم وبقاء نفسك لا أبالك يفجع

علمه

وقد كان البخاري يستيقظ في الليلة الواحدة من نومه فيوقد السراج. . ويكتب الفائدة تمر بخاطره ثم يطفىء السراج، ثم يقوم مرة أخرى وأخرى حتى كان يتعدد منه ذلك قريباً من عشرين مرة.

دخل مرة إلى سمرقند فاجتمع باربعمائة من علماء الحديث بها، فركبوا أسانيد وادخلوا إسناد الشام في إسناد العراق. . وخلطوا الرجال في الأسانيد، وجعلوا متون الأحاديث على غير أسانيدها ثم قرأوها على البخاري فرد كل حديث إلى إسناده وقوم تلك الأحاديث والأسانيد كلها، وما تعنتوا عليه فيها، ولم يقدرُوا أن يعلقوا عليه سقطة في إسناد ولا متن. وكذلك صنع في بغداد.

وقد ذكروا أنه كان ينظر في الكتاب مرة واحدة فيحفظه من نظرة واحدة والأخبار عنه في ذلك كثيرة.

أخلاقه:

كان رحمه الله يصلي في كل ليلة ١٣ ركعة، وكان يختم القرآن كل ليلة من رمضان ختمة، وكانت له جِدَّةٌ ومال جيد ينفق منه سراً وجهراً. وكان يكثر من الصدقة بالليل والنهار. وكان مستجاب الدعوة، مسدد الرمية، شريف النفس.

ما وقع له في نيسابور:

قدم البخاري نيسابور سنة خمسين ومائتين، فأقام بها مدة يحدث على الدوام، وقد نصح

commencé pour lui si bien que les gens se bousculaient devant la classe qu'il avait aménagée chez lui, les maîtres envoyaient leurs élèves chez lui pour apprendre le ḥadith. En témoigne cette recommandation de *Muḥammad ben Yahya adh-Dhuhaly* à ses élèves: «Allez à cet homme de bien et de science et écoutez-le!»

Son cours était constamment comble jusqu'au moment où certains *cheikh* s'étaient opposées à lui par jalousie; une rumeur s'était alors mise à circuler qui disait qu'*al-Bukhârî* soutiendrait la thèse suivante: «Ma parole, en récitant le Coran, est créée».

Cela avait suffi pour la levée des boucliers contre l'imam de Bukhârâ. Un homme s'était levé dans le cours et lui avait demandé: «O 'Abd-ul-Lâh, qu'en dis-tu des paroles lors de la récitation du Coran, sont-elles créées ou non créées?» Al-Bukhârî n'avait pas répondu la première fois mais sur l'insistance de l'homme, il répondit ceci: «Le Coran est la Parole de Dieu, les actes des hommes sont créés...» Et l'homme de s'écrier: «Il vient de reconnaître que sa parole, en récitant le Coran, est créée!»

Là, *Muḥammad ben Yahya ad-Dhuhaly* avait décrété le boycott de la classe d'*al-Bukhârî* en disant: «... On ne doit ni l'entendre ni lui parler. Celui qui va à *Muḥammad ben 'Ismâ'il* après ce qui s'est passé, accusez-le! Car celui qui assiste à sa classe soutient sa théorie! Et il ne lui est donc pas permis d'assister à notre cours».

La suite des événements avait précipité le départ d'*al-Bukhârî* qui retourna dans sa ville où il fut triomphalement accueilli. Mais avant de quitter *Naysabûr*, il avait tenu à insister sur ceci: «Celui qui, de *Naysabûr*, prétend que j'ai dit que ma parole, en récitant le Coran, est créée, celui-là est un menteur. Je n'ai pas dit cela; cependant j'ai dit que les actes des hommes sont créés».

Il avait dit aussi: «La foi se traduit par des paroles et des actes; elle augmente et diminue; le Coran est la Parole de Dieu qui est non créée. Les meilleurs Compagnons du Messager de Dieu (ç) sont *Abu Bakr* puis *'Umar* puis *'Uthmân* puis *Ali*. Sur cela j'ai vécu, sur cela je mourrai et sur cela je serai ressuscité, par la volonté de Dieu».

Al-Bukhârî et l'émir Khâlid

Ce dernier, l'émir *Khâlid ben 'Aḥmad az-Zuhaly*, le gouverneur de Bukhâra, avait par l'intermédiaire d'un émissaire, demandé à al-Bukhârî de se présenter avec ses livres «*al-Djami'*» et «*at-Târîkh*», afin d'être écouté par ses fils (les fils de l'émir).

محمد بن يحيى الذهلي تلاميذه بقوله: «اذهبوا الى هذا الرجل الصالح العالم فاسمعوا منه» فذهب الناس إليه وأقبلوا على السماع منه وازدحم الناس على محمد بن اسماعيل البخاري حتى امتلأت الدار والسطوح فحسده بعض شيوخ الوقت وسرت شائعة بأن البخاري يقول: «لفظي بالقرآن مخلوق».

فلما حضر المجلس قام إليه رجل فقال: يا أبا عبد الله ما تقول في اللفظ بالقرآن مخلوق هو أم غير مخلوق؟ فأعرض عنه البخاري ولم يجبه ثلاثاً.

فالح عليه فقال البخاري: القرآن كلام الله غير مخلوق وأفعال العباد مخلوقة والامتحان بدعة فشغب الرجل وقال: قد قال: «لفظي بالقرآن مخلوق».

عندها قال محمد بن يحيى الذهلي: «... ولا يجالس ولا يكلم ومن ذهب بعد هذا إلى محمد بن اسماعيل فاتهموه فإنه لا يحضر مجلسه إلا من كان على مذهبه ولا يحل له أن يحضر مجلسنا» فقام الإمام مسلم رداؤه فوق عمامته وقام على رؤوس الناس وبعث إلى الذهلي جميع ما كان كتبه عنه على ظهر جمل.

بعد ذلك دخل أحمد بن سلمة على البخاري وقال له: يا أبا عبد الله إن هذا رجل مقبول بخراسان خصوصاً في هذه المدينة، وقد لجّ في هذا الأمر حتى لا يقدر أحد منا أن يكلمه فيه فما ترى.

فقبض البخاري على لحيته وقال: وأفوض أمري إلى الله إن الله بصير بالعباد. اللهم إنك تعلم أنني لم أرد المقام بنيسابور أشراً ولا بطراً ولا طلباً للرياسة وإنما أبت علي نفسي الرجوع إلى الوطن لغلبة المخالفين، وقد قصدني هذا الرجل حسداً لما آتاني الله لا غير... يا أحمد إني خارج غداً لتخلصوا من حديثه لأجلي.

وقال: احفظ عني «من زعم من أهل نيسابور وسمى غيرها من البلدان بلداناً كثيرة أنني قلت لفظي بالقرآن مخلوق فهو كذاب فإني لم أقله إلا أنني قلت أفعال العباد مخلوقة».

وقال: الإيمان قول وعمل ويزيد وينقص، والقرآن كلام الله غير مخلوق وأفضل أصحاب رسول الله ﷺ أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي. على هذا حييت وعليه أموت وعليه أبعث إن شاء الله.

ثم رجع إلى بخارى حيث نصبت له القباب واستقبلته عامة أهل البلد ونثر عليه الدراهم والدنانير فبقي مدة من الزمن.

ما وقع له مع الأمير خالد

حتى بعث إليه الأمير خالد بن أحمد الذهلي والي بخارى يطلب منه أن يأتيه حاملاً له كتاب الجامع والتاريخ ليسمع منه مع أولاده. فأرسل البخاري إليه: في بيته العلم، والحلم

Mais al-Bukhâry avait refusé d'aller au palais en signifiant à l'émir que s'il voulait apprendre, il n'avait qu'à se déplacer chez lui. Dans une autre version, al-Bukhâry avait tenu ces propos: «Dis-lui que je ne me permets pas de rabaisser la science ni de la porter devant les portes des *sultans*. S'il en a quelque besoin, il n'a qu'à venir dans mon oratoire ou chez moi. “Et, si cela ne te plaît pas, tu es un sultan et tu peux m'interdire de professer. [J'espère] que cela me soit une excuse devant Dieu le jour de la Résurrection”...».

La mésentente avait pris alors forme et s'était compliquée jusqu'au point où elle se termina par l'exil d'*al-Bukhâry* à Baykand. Mais, un mois plus tard, le règne de l'émir chuta et *al-Bukhâry* parvint à regagner Kartank, une petite agglomération non loin de Samarkand.

Sa maladie et sa mort

Quand il s'installa à Kartank, chez de proches parents, il ne cessa de prier Dieu afin d'être rappelé à Lui. Dans ces prières, il ne cessait de répéter: «O Dieu, la terre m'est devenue insupportable. Rappelle-moi à Toi».

Le jour où il tomba malade, il s'appêta à prendre sa monture pour aller donner des conférences aux habitants de Samarkand qui l'avaient invité. Au moment où il allait prendre sa monture, il ressentit une certaine faiblesse; il demanda de l'aide et on l'aida effectivement. Il pria alors, s'allongea sur le côté, puis s'éteignit.

Sa mort était survenue la nuit qui précéda la Fête de la rupture du jeûne. C'était la nuit d'un samedi après la prière du '*ichâ*'.

Le lendemain, après la prière du *duhr*, on pria sur sa dépouille, alors ensevelie dans trois pièces d'étoffe blanches. Quand il fut enterré, une odeur agréable se dégaugea de sa tombe et se répandit dans les alentours durant des jours.

A sa mort en 256 de l'Hégire, al-Bukhâry avait 62 ans moins 13 jours.

يؤتى - يعني إن كنتم تريدون ذلك فهلموا إليّ. وأبى أن يذهب إليهم وفي رواية: «قل له إني لا أذل العلم ولا أحمله إلى أبواب السلاطين، فإن كانت له حاجة... فليحضرني في مسجدي أو في داري فإن لم يعجبك فأنت سلطان فامنعي من المجلس ليكون لي عذر عند الله يوم القيامة أني لا أكتنم العلم وكان هذا سبب الوحشة بينهما.

فاغتنمها السلطان فرصة وأراد أن يصرف الناس عن السماع من البخاري فأمر بنفيه من تلك البلاد إلى بيكنند. فدعا عليه البخاري اللهم أرني ما قصدوني به في أنفسهم وأولادهم وأهاليهم فلم يمض شهر حتى زال ملكه، وسجن في بغداد حتى مات. فنزح البخاري من بلده إلى بلدة خرتنك.

مرضه ووفاته

وصل البخاري إلى بلدة تدعى خرتنك على فرسخين من سمرقند ونزل عند أقاربه وهو يدعو الله أن يقبضه إليه حين رأى الفتن في الدين ثم اتفق مرضه على أثر ذلك وسمع يدعو: «اللهم قد ضاقت عليّ الأرض بما رحبت فاقبضني إليك» فأرسل إليه أهل سمرقند كتاباً يطلبون منه الخروج إليهم فأجاب وتهاى للركوب ولبس خفيه وتعمم فلما مشى قدر عشرين خطوة أو نحوها إلى الدابة ليركبها قال: أرسلوني فأرسلوه ودعا بدعوات ثم اضطجع ففضى ثم سال منه عروق كثيرة.

وكانت وفاته ليلة عيد الفطر - وكان ليلة السبت - عند صلاة العشاء.

وصلّي عليه يوم العيد بعد الظهر من تلك السنة ٢٥٦ هجرية. وكفن في ثلاثة أثواب بيض ليس فيها قميص ولا عمامة - وفق ما وصى به وحين ما دفن فاحت من قبره رائحة غالية أطيب من ريح المسك ثم دام ذلك أياماً.

ثم جعلت ترى سواري بيض بحذاء قبره.

وكان عمره يوم مات ٦٢ سنة إلا ثلاثة عشر يوماً تغمدّه الله برحمته آمين

Quelques témoignages sur al-Bukhâry

«*Khurâsân* n'a pas donné de pareil» (*'Aḥmad ben Ḥanbal*)

«*Al-Bukhâry* n'a pas connu d'égal, en son temps» (*'Ali ben al-Madîniy*)

«S'il avait été un contemporain d'*al-Ḥasan*, les gens auraient eu besoin de lui à cause de ses connaissances, de son *fiqh* et de sa capacité à mémoriser le *ḥadith*» (*'Ishâq ben Râhawayh*)

«Nous n'avons pas vu de semblable à lui» (*'Ibn Abu Chayba* et *Muḥammad ben 'Abd-ul-Lâh ben Namîr*)

«Je ne connais d'homme semblable à lui» (*Ali ben Majar*)

«J'ai séjourné à *Basra*, en Syrie, dans le *Ḥidjâz*, à *Kûfa* et j'ai vu leurs doctes. A chaque fois que [l'avis de] *Muḥammad ben Ismâ'îl al-Bukhâry* est cité, ils le préféraient à leurs propres avis» (*Muḥammad ben an-Naḍar ben Sahl ach-Châfi'y*).

«Tout *ḥadith* non connu d'*al-Bukhâry* n'est pas un *ḥadith*» (*al-Falâs*)

«J'ai vu *Muslim ben al-Ḥadjâdj* embrasser *al-Bukhâry* sur le front puis lui dire: "Laisse-moi embrasser tes pieds, ô maître des maîtres, ô seigneur des traditionnistes et connaisseur des défauts venant altérer le *ḥadith*". Puis il l'a interrogé sur un *ḥadîth*. Après la réponse d'*al-Bukhâry*, *Muslim* lui a dit: "Il n'y a que le jaloux qui te porte haine; et j'atteste qu'il n'y a pas d'homme pareil à toi dans le monde"» (*Aḥmad ben Ḥamdûn al-Qaṣṣâr*)

أقوال في البخاري

- ما أخرجت خراسان مثله .
- «احمد بن حنبل .
- لم ير البخاري مثل نفسه .
- «علي بن المديني .
- لو كان في زمن الحسن لاحتاج الناس إليه في الحديث ومعرفته وفقهه .
- «اسحاق بن راهويه .
- ما رأينا مثله .
- «ابن أبي شيبة ومحمد بن عبدالله بن نمير .
- لا أعلم مثله .
- «علي بن مجر .
- دخلت البصرة والشام والحجاز والكوفة ورأيت علماءها كلما جرى ذكر محمد بن اسماعيل البخاري فَضَّلُوهُ على أنفسهم .
- «محمود بن النظر بن سهل الشافعي .
- كل حديث لا يعرفه البخاري فليس بحديث .
- «الفلاس .
- رأيت مسلم بن الحجاج جاء إلى البخاري فقبل بين عينيه وقال: دعني أقبل رجلك يا أستاذ الأستاذين، وسيد المحدثين، وطبيب الحديث في عله .
- ثم سأله عن حديث كفارة المجلس، فذكر له عله، فلما فرغ قال مسلم: لا يفيضك إلا حاسد وأشهد أن ليس في الدنيا مثلك .
- «احمد بن حمدون القصار .

«En Irak comme à Khurâsân, je n'ai pas vu d'homme qui connaît mieux que *Bukhâry* l'histoire et l'*isnâd*.» (*At-Tarmudhiy*)

«Sous ce ciel, je n'ai pas vu d'homme connaissant et retenant dans sa mémoire les *ḥadith* du Messenger de Dieu (ç) mieux que *Muḥammad ben Ismâ'il al-Bukhâry*» (*Ibn Khuzama*)

«Cela n'est qu'une goutte dans une mer: Si nous avions demandé les éloges des uléma sur (...) [*al-Bukhâry*], nous n'aurions pas terminé [de les citer]» (*Ibn Kathîr*)

- لم أر بالعراق ولا في خراسان في معنى العلل والتاريخ ومعرفة الأسانيد أعلم من البخاري .

«الترمذي»

- ما رأيت تحت أديم السماء أعلم بحديث رسول الله ﷺ ولا أحفظ له من محمد بن اسماعيل البخاري .

«ابن خزيمة»

- هذا غيظ من فيض: ولو استقصينا ثناء العلماء عليه في حفظه وإتقانه وعلمه وفقهه وورعه وزهده وعبادته لطال علينا .

«ابن كثير»

Ses principales œuvres

1. Al-'Adab al-Mufrad
2. Raf'ul-Yadayn fi aş-Şalât wa al-Qirâ'a Khalfa al-'Imâm
3. Bir al-Wâlidayn
4. Az-Zu'afâ'
5. Al-Djâmi'-al-Kabîr
6. Al-Musnad al-Kabîr
7. At-Tafsîr al-Kabîr
8. Al-'Achriba
9. Kitâb-al-Hiba
10. 'Asmâ' aş-Şahaba
11. Al-Mabsûr fi al-Ḥadith
12. Al-'Ilal
13. Al-'Asma'u wa al-Kunâ
14. Al-Fawâ'id
15. Al-Djâmi' aş-Şahîḥ
16. At-Târîkh ul-Kabîr
17. At-Târîkh ul-'Awsat
18. At-Târîkh aş-Şaghîr
19. Khalq af'âl ul-'Ibâd
20. Al-Wijdân
21. Al-Hay'a
22. Thulâthiyât al-Ḥadith
23. Al-Djâmi' aş-Şaghîr
24. Al-'Awâlî fi al-Ḥadith
25. Ar-Riqâq
26. As-Sunan fi al-Fiqh

أهم مؤلفاته

- الأدب المفرد .
- رفع اليدين في الصلاة والقراءة خلف الإمام .
- بر الوالدين .
- الضعفاء .
- الجامع الكبير
- المسند الكبير
- التفسير الكبير
- الأشربة
- كتاب الهبة
- أسماء الصحابة
- المبسوط في الحديث
- العلل
- الاسماء والكنى
- الفوائد
- الجامع الصحيح
- التاريخ الكبير .
- التاريخ الأوسط .
- التاريخ الصغير .
- خلق أفعال العباد .
- الوجدان
- الهيئة
- ثلاثيات في الحديث
- الجامع الصغير
- العوالي في الحديث
- الرقاق
- السنن في الفقه
- ذكره ابن طاهر
- ذكره الفريري .
- ذكره الدارقطني .
- ذكره وراقه .
- ذكره أبو القاسم بن مندة .
- ذكره الخليلي .
- ذكره أبو القاسم بن مندة .
- ذكره الحاكم أبو أحمد .
- ذكره الترمذي .
- وهو كتابنا هذا .

Un mot sur «al-Djâmi‘ aṣ-Ṣaḥîḥ»

Al-Bukhâry dit:

«Chaque *ḥadīth* écrit dans le livre du *Ṣaḥīḥ*, je ne l’y ai porté qu’après avoir fait mes ablutions et prié deux *rak’a*... J’ai disposé dans “*al-Djâmi*” six cent mille *ḥadīth* en seize ans [de recherche] pour le prendre comme un argument qui me sauverait du châtiment de Dieu... J’ai disposé la composition de mon livre “*al-Djâmi*” dans la Mosquée sacrée. Chaque *ḥadīth* inclus ne l’a été fait qu’après que j’ai fait la prière d’*istikhâra*, deux *rak’a* et que je me suis assuré de son authenticité...

«Me trouvant chez *’Ishâq ben Râhaway*, il m’a dit: “Si vous reprenez dans un recueil succinct la *sunna* du Messenger de Dieu (ç)”. Ces mots m’ont beaucoup influencé, me poussant alors à ne rassembler dans ce livre que ce qui est authentique...»

Quant à *Abu Dja’far Maḥmūd ben Âmrû al-’Uqayly*, il dit: «Quand *al-Bukhâry* avait fini la rédaction du *Ṣaḥīḥ*, il le présenta à l’imâm *Aḥmad ben Ḥanbal*, à *Yahya ben Mu’în*, à *Ali ben al-Madîny* et à d’autres (que Dieu les agrée tous) afin qu’ils émettent leurs avis. Le résultat fut concluant: ils avaient approuvé le *Ṣaḥīḥ* dans sa totalité à l’exception de quatre *ḥadīth*». Mais, concernant ces quatre *ḥadīth*, *al-Bukhâry* avait aussi raison⁽¹⁾.

Al-Bukhâry dans sa rédaction du *Ṣaḥīḥ*, s’était imposé l’authenticité. Comme il avait aussi enrichi son œuvre de précisions savantes et de points de vue dans le domaine du *fiqh*. Grâce à son intelligence peu coutumière, il avait su comment puiser dans les textes les différentes nuances qu’il répartissait ensuite sur les rubriques de son œuvre et sans qu’il ait oublié d’attacher une importance particulière aux versets du *fiqh*, d’où il tirait, en plus, les significations en usant de plusieurs méthodes d’explication.

(1) Dans cette introduction, nous avons adopté ce qui a été écrit par l’imâm Ibn Ḥajar dans son introduction à son œuvre «*Fath al-Bary*» et par l’imâm Ibn Kathîr dans son œuvre «*al-Bidâya wa an-Nihâya*».

كلمة عن الجامع الصحيح

المسند من حديث رسول الله ﷺ

وسننه وأيامه

يقول البخاري:

«ما وضعت في كتاب الصحيح حديثاً إلا اغتسلت قبل ذلك وصليت ركعتين... صنف الجامع من ستمائة ألف حديث في ست عشرة سنة وجعلته حجة فيما بيني وبين الله... وصنفت كتابي الجامع في المسجد الحرام وما أدخلت فيه حديثاً حتى استخرت الله تعالى وصليت ركعتين وتيقنت صحته... كنت عند اسحق بن راهويه فقال: «لو جمعتم كتاباً مختصراً لصحيح سنة رسول الله ﷺ» فوقع ذلك في قلبي فأخذت في جمع الجامع الصحيح... لم أخرج في هذا الكتاب إلا صحيحاً وما تركت من الصحيح أكثر - وفي رواية: وتركت من الصحيح حتى لا يطول - . . . ا . ه .

وقال أبو جعفر محمود بن عمرو العقيلي: لما ألف البخاري كتاب الصحيح عرضه على الإمام أحمد بن حنبل ويحيى بن معين وعلي بن المديني وغيرهم - رحمهم الله تعالى - فاستحسنوه وشهدوا له بالصحة إلا في أربعة أحاديث والقول فيها قول البخاري وهي صحيحة^(١).

لقد التزم البخاري في كتابه الصحة وإنه لا يورد فيه إلا حديثاً صحيحاً، هذا أصل موضوعه ثم رأى أن لا يخليه من الفوائد الفقهية والنكت الحكمية، فاستخرج بفهمه من المتن معاني كثيرة فرقها في أبواب الكتاب بحسب تناسبها، واعتنى فيه بآيات الأحكام فانتزع منها الدلالات البديعة، وسلك في الإشارة إلى تفسيرها السبل الوسيعة.

(١) اعتمدنا في كثير ما كتبنا في هذه المقدمة على ما كتبه الإمام ابن حجر في مقدمة كتاب فتح الباري شرح صحيح البخاري والإمام ابن كثير في كتابه البداية والنهاية.

Dans nombre de rubriques de son œuvre, on trouve de nombreux *ḥadith*, dans d'autres, on trouve un seul *ḥadith*, dans d'autres encore, on trouve un verset coranique, dans d'autres enfin, il n'y a aucune indication. Par là, al-Bukhâry avait dans ces rubriques repris les traditions sans *isnâd* ou à *isnâd* incomplet, même s'il n'y avait pas trouvé de *ḥadith* authentique selon ses conditions ou selon les conditions d'autres auteurs.

Enfin, la numérotation des *ḥadith* et des rubriques a été décidée à l'image de celle suivie dans "*Fathu-l-Bary fi Charḥi Ṣaḥiḥ al-Bukhâry*" de l'imâm Ibn Ḥadjar al-'Asqalâny, lequel avait été numéroté par Muḥammad Fu'âd 'Abd-ul-Bâqy et conçue par Muḥib ad-Dîn al-Khatîb.

Dans cette introduction, je n'oublierai pas de remercier la Bibliothèque moderne (al-Maktaba al-'Aṣriya), qui a pris à son entière charge la présentation de l'œuvre d'al-Bukhâry au grand public, tout en priant Dieu de veiller à la continuité de cette institution, bâtie par le regretté Charîf al-'Ansâry que Dieu bénisse son âme pour être au service du patrimoine.

En conclusion, nous espérons que nous avons accompli notre tâche concernant cette œuvre tout en implorant le Seigneur à lui la gloire et l'exaltation de l'enregister parmi nos récompenses accordées par Lui et de nous pardonner les erreurs que nous aurions pu commettre. Il est l'Entendant, l'Acquiescant.

ويقع في كثير من أبوابه الأحاديث الكثيرة، وفي بعضها ما فيه حديث واحد، وفي بعضها ما فيه آية من كتاب الله وبعضها لا شيء فيه ألبتة، ومن ثم أورد التعاليق وإن لم يجد فيه حديثاً صحيحاً لا على شرطه ولا على شرط غيره، وكان مما يستأنس به ويقدمه قوم على القياس استعمل لفظ ذلك الحديث أو معناه ترجمة «باب» ثم أورد في ذلك إما آية من كتاب الله عز وجل تشهد له أو حديثاً يؤيد عموم ما دل عليه ذلك الخبر .

وقد تم ترقيم الكتاب والأحاديث والأبواب حسب ترقيم فتح الباري بشرح صحيح البخاري للامام ابن حجر العسقلاني والذي رقمه محمد فؤاد عبد الباقي وقام بإخراجه محب الدين الخطيب وهو مطابق لجميع الفهارس الموجودة في الأسواق فله الحمد والمنة .

ولا يفوتني في هذه المقدمة إلا أن أتقدم بالشكر الجزيل للمكتبة العصرية والتي أخذت على عاتقها تقديم هذا الكتاب بهذه الطبعة الأنيقة والحلة القشبية راجياً من المولى أن يديم هذه المؤسسة والتي أسسها المرحوم شريف الأنصاري - رحمه الله - منارة لخدمة التراث .

وختاماً نرجو أن نكون قد قمنا بخدمة هذا الكتاب راجين المولى سبحانه وتعالى أن يكتبه في خاتمة حسناتنا وأن يعفو عنا ويغفر لنا كل زلل إنه سميع مجيب .

Conventions

- 1) Les *isnad* (chaînes des rapporteurs des hadîth) se trouvent dans l'annexe.
- 2) «حدثنا»، «أخبرنا»، «أخبرني»، «حدثني»، «سمعت»، etc. sont traduits par: “*directement de*”. Le but est d’éviter la lourdeur de la traduction.
- 3) «عن» est traduit par: “*de*”
- 4) Lorsque le texte suppose une continuité nous mettons trois point de suspension en laissant au lecteur le soin de deviner et en lui épargnant les controverses des commentateurs.
- 5) Les *'isnâd* qui se trouvent après quelques *hadîth* rapportent une deuxième version du texte ou essayent de mettre en relief la transmission directe, ou indirecte, du texte d’un traditionniste à un autre.
- 6) La lettre R désigne une rubrique. Le début de cette rubrique est en caractère gras; le reste est divisé en paragraphes, séquences, citations, etc. Des fois les citations paraissent tronquées.
- 7) La lettre (C) désigne un changement d'*'isnâd*.
- 8) La lettre (r) veut dire: *que Dieu l'agrée*.
- 9) La lettre (ç) veut dire: *çalla-l-lâhu 'alayhi wa sallam (que la Prière et le Salut soient sur lui)*.
- 10) “*Suivi*” et “*Aussi*” marquent la *mutâba'a*. C'est-à-dire, lorsque, d'un certain traditionniste de l'*'isnâd* précédent, l'*'isnâd* suivant reprend le même texte par exemple. La *mutâba'a* peut se rapporter au texte comme elle peut se rapporter à l'*'isnâd*.
- 11) Le texte coranique est en caractère gras.
- 12) La traduction suit les commentaires d'ibn Hajar dans *Fathu-l-Bâry*.

صَحِيحُ الْبُخَارِيِّ

تأليف

الإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري
"الترقي سنة ٢٥٦هـ"

Le Sahîh d'al-Bukhâry

Traduit par
Harkat Ahmed

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux.

I - Le Début de la Révélation

Le cheïkh, l'imâm et le traditionniste 'Abu 'Abd-ul-Lâh Muḥammad ben 'Ismâ'il ben Ibrâhîm ben al-Mughîra al-Bukhârî, que Dieu ait pitié de son âme, dit:

R. 1 - Comment commença la Révélation chez le Messenger de Dieu (ç) — De: C'est Nous qui t'avons fait révélation, comme Nous avons révélé à Noé, aux prophètes d'après lui⁽¹⁾.

1 - Muḥammad ben 'Ibrâhîm at-Taymy rapporte avoir entendu 'Alqama ben Waqqâs al-Laythy dire: J'ai entendu 'Umar ben al-Khṭâb, que Dieu l'agrée, dire du haut du minbar: «J'ai entendu le Messenger de Dieu (ç) dire: "[La valeur de] l'action [réside] dans l'intention... A chacun selon son intention: celui qui s'expatrie pour [un certain bien de] ce bas monde ou pour épouser une femme, son expatriation lui sera comptée comme tel"».

2 - 'Â'icha, la Mère des Croyant (r), rapporta qu'al-Ḥârith ben Hichâm (r) avait interrogé le Messenger de Dieu (ç) en disant: «O Messenger de Dieu! comment te vient la Révélation?

— Des fois, avait répondu le Messenger de Dieu (ç), elle vient comme le tintement d'une clochette, elle m'est la plus pénible. A son interruption je saisis tout ce que l'ange a dit... D'autres fois, l'ange [de la Révélation] se manifeste devant moi sous la forme d'un homme, il me parle et je saisis ce qu'il dit.»

Et 'Â'icha de continuer: «Je l'ai vu quelque fois recevoir la Révélation pendant un jour où il faisait très froid. En cessant, elle le laissait front ruisselant de sueur.»

3 - 'Â'icha, la Mère des Croyants, dit: «La vision pieuse durant le sommeil

(1) *An-Nisâ'*, 163.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١ - كتاب بدء الوحي

قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْحَافِظُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُغِيرَةِ الْبُخَارِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى آمِينَ:

١ - باب: كَيْفَ كَانَ بَدْءُ الْوَحْيِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ

وَقَوْلِ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ﴾^(١).

١ - حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ: أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْمِنْبَرِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا، أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ».

٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلَاسَةِ الْجَرَسِ، وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ، فَيَقْصِمُ عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ، وَأَحْيَانًا يَتِمَثَّلُ لِي الْمَلَكُ رَجُلًا، فَيَكَلِّمُنِي فَأَعْيِي مَا يَقُولُ».

قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يُنْزَلُ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فِي الْيَوْمِ الشَّدِيدِ الْبَرْدِ، فَيَقْصِمُ عَنْهُ وَإِنْ جَبِينَهُ لَيَتَفَصَّدُ عَرَقًا.

٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ ابْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: أَوَّلُ مَا بُدِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْوَحْيِ

(١) سورة النساء: الآية ١٦٣.

fut le premier [signe] de la Révélation chez le Messager de Dieu (ç): chaque vision [trouvait sa réalisation effective] comme la clarté de l'aurore. Après cela, il aima la retraite. Il l'observait dans la grotte de Hirâ' où il se livrait au *tahanuth* — c'est-à-dire à des actes d'adoration — durant plusieurs nuits avant de retourner chez lui pour se munir à cet effet de provisions. Après quoi, il revenait vers Khadîja pour prendre d'autres provisions pour la même raison, et ce jusqu'à ce que vînt à lui la Vérité alors qu'il se trouvait dans la grotte de Hirâ'. L'ange [de la Révélation] se présenta alors devant lui en disant: "Lis! — Je ne sais pas lire, répondit [le Prophète]". "Sur ce, dit-il, il (l'ange) me pressa en m'étouffant jusqu'aux limites de [mes] forces puis me lâcha en distant: *Lis! — Je ne sais pas lire, dis-je [de nouveau]*. Il me pressa une deuxième fois jusqu'aux limites de l'étouffement puis me lâcha: *Lis! me dit-il. — Je ne sais pas lire, repliquai-je*. Pour la troisième fois il me saisit jusqu'à l'étouffement, me lâcha et dit: *Lis au nom de ton Seigneur qui a créé!*

Qui a créé l'homme d'une jonction [sanguine]!

Lis, car ton Seigneur est très généreux!"⁽¹⁾.

«Le Messager de Dieu (ç) retourna avec ces versets, le cœur palpitant, vers Khadîja bent Khuwaylid (r) et dit: "Enveloppez-moi! enveloppez-moi!" En effet, on l'enveloppa jusqu'à ce que sa crainte fût dissipée. Après quoi, il mit Khadîja au courant de l'incident avant de lui dire: "J'ai eu peur pour ma propre personne."

— Non, lui dit-elle, [tu n'as pas à avoir peur], je jure par Dieu qu'Il ne te confendra jamais. Tu respectes les liens de parenté, tu aides le faible, tu donnes au démuné, tu accordes l'hospitalité à l'hôte et tu aides [les gens] à surmonter les malheurs."

«Ensuite, Khadîja emmena [le Prophète] chez son cousin paternel, Waraqa ben Nawfal ben 'Asad ben 'Abd-al-'Uzza. C'était un personnage qui avait préféré embrasser le christianisme pendant la période Jahilité⁽²⁾. Il savait écrire la langue hébraïque. D'ailleurs, il copiait de l'Evangile, en hébreu, tout ce que Dieu voulait qu'il transcrivît. Durant cette période, Waraqa était déjà un vieillard et était devenu aveugle.

«"Ô mon cousin! lui dit Khadîja, écoute [ce que va te dire] le fils de ton frère!

— Ô fils de mon frère! s'adressa Waraqa [au Prophète], qu'as-tu vu?⁽³⁾" Et le

(1) Al-'Alaq, 1,2,3.

(2) Litteralement, «Ignorance». Il s'agit de la période préislamique.

(3) Il paraît qu'il y a une omission

الرُّؤْيَا الصَّالِحَةَ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حُبِبَ إِلَيْهِ الْخَلَاءُ، وَكَانَ يَخْلُو بِغَارٍ جَرَاءٍ، فَيَتَحَنَّنُ فِيهِ - وَهُوَ التَّعَبُّدُ - اللَّيَالِي ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ فَيَتَزَوَّدُ لِمِثْلِهَا، حَتَّى جَاءَهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارٍ جَرَاءٍ، فَجَاءَهُ الْمَلِكُ فَقَالَ: أَقْرَأْ، قَالَ: «مَا أَنَا بِقَارِيءٍ». قَالَ: «فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: أَقْرَأْ، قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِيءٍ، فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: أَقْرَأْ، فَقُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِيءٍ، فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: ﴿أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ، أَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ﴾»^(١).

فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَرْجُفُ فُؤَادُهُ، فَدَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَ: «زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي». فَزَمَّلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ، فَقَالَ لَخَدِيجَةَ وَأَخْبَرَهَا الْخَبَرَ: «لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي». فَقَالَتْ خَدِيجَةُ: كَلَّا وَاللَّهِ مَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّجَمَ، وَتَحْمِلُ الْكَلَّ، وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ.

فَانْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى أَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلٍ بْنِ أَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى - ابْنُ عَمِّ خَدِيجَةَ - وَكَانَ أَمْرًا تَنْصَرَفِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ الْعِبْرَانِيَّ، فَيَكْتُبُ مِنَ الْإِنْجِيلِ بِالْعِبْرَانِيَّةِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ، فَقَالَتْ لَهُ خَدِيجَةُ: يَا ابْنَ عَمِّ، أَسْمَعْ مِنْ ابْنِ أَخِيكَ. فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ: يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى؟ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ

Messenger de Dieu (ç) de le mettre au courant. “Ce personnage, reprit Waraqa, est le Confident qui fut envoyé auparavant à Moïse. Plaise au ciel que je sois jeune... Plaise au ciel que je sois encore vivant lorsque ton peuple te chassera!

— Vont-ils me chasser? demanda le Messenger de Dieu (ç).

— Oui, tout homme ayant apporté ce que tu viens d’apporter s’était vu souffrir d’une certaine hostilité... Je te soutiendrai de toutes mes forces si je vis jusqu’à ce jour.”

«Après cet événement, Waraqa ne tarda pas à mourir. Quant à la Révélation⁽¹⁾, elle tarda à venir durant un certain temps.»

4 - Ibn Chihâb dit⁽²⁾: Abu Salama ben ‘Abd-ar-Raḥmân m’a informé, qu’en parlant du retard de la Révélation, Jâbir ben ‘Abd-ul-Lâh al-’Anṣârî avait rapporté ceci: «Tandis que je⁽³⁾ marchais j’entendis une voix qui venait du ciel; je lançai alors le regard vers le ciel où je vis l’ange qui était venu me trouver à Hirâ’. Il était assis sur un trône se trouvant entre le ciel et la terre. Saisi de peur, je rebroussai chemin. [A mon arrivée], je dis: “Drapez-moi! drapez-moi!” C’est après cela que Dieu, le Très-Haut, révéla: **O toi qui te drapes! Lève toi et avertis! Ton Seigneur, magnifie-le! Tes vêtements, purifie-les! Et l’impureté, fuis-là!**⁽⁴⁾ Et la Révélation de reprendre avec ardeur et continuité.»

* Le ḥadīth rapporté par Yaḥya ben Bukayr] a été aussi rapporté par ‘Abd-ul-Lâh ben Yusuf et par Abu Ṣâlih. De même, il a été aussi rapporté par Hilâl ben Raddâd, mais cette fois d’az-Zuhry.

D’autre part, [au lieu de] «قلبه»⁽⁵⁾, Yûnus et Ma‘mar rapportent «بواذره»⁽⁶⁾.

١٤/5 - D’après Sa‘îd ben Jubayr, ibn ‘Abbâs — à propos de: **N’agite pas ta langue pour le hâter**⁽⁷⁾ — dit: «Le Messenger de Dieu (ç) cherchait à apaiser la souffrance que lui causait la Révélation; pour ce faire il lui arrivait de remuer les lèvres. (Et ibn ‘Abbâs de dire [aux présents]: «[Regardez!] je vais les remuer comme le faisait le Messenger de Dieu (ç).» Et Sa‘îd de dire à son tour: «Je vais les remuer comme j’ai vu ibn ‘Abbâs le faire», et il remua ses lèvres.)

(1) Se rapportant au Coran seulement.

(2) V. le hadith 3.

(3) Ce pronom renvoie au Prophète.

(4) Al-Mudathir, 1 - 5.

(5) Qu’on trouve dans le ḥadīth n° 3.

(6) Singulier de «بواذره», deltoïde.

(7) Al-Qiyâma, 16.

خَبَرَ مَا رَأَى، فَقَالَ لَهُ وَرَقَّةُ: هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي نَزَلَ اللَّهُ عَلَى مُوسَى، يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعًا، لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا إِذْ يُخْرِجُكَ قَوْمُكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَوْ مُخْرِجِي هُمْ». قَالَ: نَعَمْ، لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ بِمِثْلِ مَا جِئْتَ بِهِ إِلَّا عُودِي، وَإِنْ يُدْرِكُنِي يَوْمُكَ أَنْصُرَكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا. ثُمَّ لَمْ يَنْسِبْ وَرَقَّةُ أَنْ تُوْفِّي، وَفَتَرَ الْوَحْيُ.

٤ - قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيَّ قَالَ - وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فِتْرَةِ الْوَحْيِ - فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ: «بَيْنَا أَنَا أُمِّشِي إِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ بَصْرِي، فَإِذَا الْمَلِكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيِّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَرُعِبْتُ مِنْهُ، فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ: زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَدِينَةُ قُفَانِذِرْ. وَرَبِّكَ فَكْزِرْ. وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالْجُزْأَ فَاھْجُرْ﴾^(١). فَحَمِي الْوَحْيُ وَتَتَابَعَ.

تَابَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ وَأَبُو صَالِحٍ، وَتَابَعَهُ هِلَالُ بْنُ رَدَادٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَالَ يُونُسُ وَمَعْمَرُ: بَوَادِرُهُ.

٤ - باب ٥ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾^(٢) قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً، وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ شَفْتَيْهِ - فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا لَكُمْ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحَرِّكُهُمَا - وَقَالَ سَعِيدٌ: أَنَا أُحَرِّكُهُمَا كَمَا رَأَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يُحَرِّكُهُمَا. فَحَرَّكَ شَفْتَيْهِ - فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ

(١) سورة المدثر: الآيات ١ - ٢ - ٣ - ٤ - ٥.

(٢) سورة القيامة: الآية ١٦.

«Dieu, Exalté Soit-Il, révéla alors: ... **N'agite pas ta langue pour le hâter: à Nous de l'assembler et d'en fixer la lecture**⁽¹⁾ — Autrement dit, expliqua ibn 'Abbâs: C'est à Dieu qu'incombe de rassembler le Coran dans ta poitrine pour te faciliter sa récitation — **et quand Nous l'aurons lu, suis-en bien la lecture**⁽²⁾. — C'est-à-dire: Ecoute et sois attentif à sa récitation — **et c'est encore à Nous d'en assurer [les effets] d'expression**⁽³⁾. — C'est-à-dire: Ensuite c'est à Nous de te le faire réciter.

«Après ces versets, le Messenger de Dieu (ç), lorsque Gibrîl (l'archange Gabriel) venait le trouver, écoutait [la récitation de] celui-ci. Et une fois l'archange parti, le Prophète (ç) récitait le Coran exactement de la même manière que lui.»

rs/ 6 - D'après Yûnus et Ma'mar, az-Zuhry dit: «'Ubayd-ul-lâh ben 'Abd-ul-Lâh me rapporta qu'ibn 'Abbâs avait dit: "D'entre les hommes, le Messenger de Dieu (ç) était le plus généreux. Et cette générosité augmentait surtout durant le mois de *ramadan* après avoir rencontré Gabriel. Ce dernier, à chaque nuit de *ramadan*, venait pour l'enseignement du Coran; après quoi, le Messenger de Dieu (ç) devenait plus généreux que le vent [porteur de pluie]"».

7 - 'Ubayd-ul-Lâh ben 'Abd-ul-Lâh ben 'Utba ben Mas'ûd dit qu'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs l'informa que 'Abu Sufyân ben Ḥarb l'avait informé de ceci:

Durant la trêve [d'al-Ḥudaybiya] que le Messenger de Dieu (ç) avait conclue avec les mécréants de Quraych et Abu-Sufyân, et au moment où celui-ci était en Syrie, dans une caravane de quelques marchands quraychites, il (Abu Sufyân) se vit mandé par Héraclius qui se trouvait [avec sa suite] à Ilyâ' (Jérusalem) au moment où ses émissaires arrivèrent auprès d'Abu Sufyân.

Il (Héraclius) les convoqua alors qu'il était entouré des grands personnages de Byzance. [A l'arrivée des Quraychites], Héraclius les invita à se rapprocher... avant de convoquer son interprète pour leur demander: «Lequel d'entre vous est le plus proche de cet homme qui prétend être un prophète? — Moi, répondit Abu Sufyân. — Qu'on le fasse rapprocher! commanda Héraclius, et qu'on fasse aussi rapprocher ses compagnons en les mettant derrière lui!» Ensuite, il s'adressa à son interprète: «Dis-leur que je vais interroger celui-ci sur cet homme [qui prétend être un prophète]; s'il ment signalez-moi la chose!»

(1) Al-Qiyyâma, 16 et 17.

(2) Al-Qiyyâma, 18.

(3) Al-Qiyyâma, 19.

يَوْمَ إِذْ عَلَيْنَا جَمْعُهُمْ وَقُرْآنُهُ^(١). قَالَ : جَمَعَهُ لَهُ فِي صَدْرِكَ وَتَقْرَأُهُ : ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَالْتَمِسْ قُرْآنَهُ ﴾^(٢). قَالَ : فَاسْتَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ : ﴿ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴾^(٣). ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ أَسْتَمَعَ، فَإِذَا انْطَلَقَ جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ ﷺ كَمَا قَرَأَهُ.

٥ - باب ٦٠ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ : أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ : أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ (ح) . وَحَدَّثَنَا بِشْرُ ابْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ : أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ : أَخْبَرَنَا يُونُسُ وَمَعْمَرُ عَنِ الزُّهْرِيِّ نَحْوَهُ قَالَ : أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَجْوَدَ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدَ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ، وَكَانَ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ فَيُدَارِسُهُ الْقُرْآنَ، فَلَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَجْوَدُ بِالْخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ.

٦ - باب ٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ : أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ : أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ : أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّ هِرْقَلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ، وَكَانُوا تَجَارًا بِالشَّامِ، فِي الْمُدَّةِ الَّتِي كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَادًّا فِيهَا أَبَا سُفْيَانَ وَكُفَّارَ قُرَيْشٍ، فَأَتَوْهُ وَهُمْ بِإِيلَاءٍ، فَدَعَاهُمْ فِي مَجْلِسِهِ، وَحَوْلَهُ عُظَمَاءُ الرُّومِ، ثُمَّ دَعَاهُمْ وَدَعَا لِتَرْجُمَانِهِ، فَقَالَ : أَيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا بِهَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ؟ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ : فَقُلْتُ أَنَا أَقْرَبُهُمْ نَسَبًا، فَقَالَ : أَذْنُوهُ مِنِّي، وَقَرَّبُوا أَصْحَابَهُ فَاجْعَلُوهُمْ عِنْدَ ظَهْرِهِ، ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ : قُلْ لَهُمْ إِنِّي سَائِلٌ هَذَا عَنْ هَذَا

(١) سورة القيامة: الآيتان ١٦ - ١٧.

(٢) سورة القيامة: الآية ١٨.

(٣) سورة القيامة: الآية ١٩.

Et Abu Şufyân de rapporter: «Par Dieu! si ce n'était la honte de les voir signaler mes mensonges, j'aurais menti sur le compte [du Prophète].

«La première chose sur laquelle il m'interrogea fut: "Quel est le rang de sa famille? — C'est un noble, répondis-je. — Ya-t-il quelqu'un avant lui qui a tenu de tels propos? — Non. — L'un de ces ancêtres était-il roi? — Non. — Est-ce les nobles qui le suivent ou c'est le bas-peuple? — C'est plutôt le bas-peuple. — Le nombre de ses partisans est-il en croissance ou en décroissance? — Leur nombre s'accroît. — Est-ce que l'un d'eux apostasie après avoir embrassé cette nouvelle religion? — Non. — L'accusiez-vous d'être un menteur avant cela? — Non! — Est-il perfide? — Non, mais cette période est une période de trêve et nous ne savons pas comment il va agir." Cette phrase fut la seule que je pus dire contre [le Prophète].

«“L'avez-vous combattu? reprit Héraclius. — Oui. — Comment était la chose? — Tantôt c'était nous qui emportions la victoire, tantôt c'était lui. — Que vous recommande-t-il? — Il nous recommande d'adorer Dieu, Seul et sans aucun associé, de délaissier les croyances de nos pères, d'observer la prière et la véracité, et d'être chaste. Enfin, il nous recommande aussi de maintenir les liens de parenté.” Sur ce, Héraclius s'adressa à son interprète et lui dit: “Dis-lui ce qui suit: Je t'ai interrogé sur son rang social et tu m'as répondu qu'il était noble. Or, les apôtres ont toujours appartenu aux familles les plus nobles. Je t'ai demandé s'il avait déjà été précédé par une autre personne sur ce sujet et tu m'as répondu négativement. Si ta réponse était affirmative, j'aurais dit que cet homme veut imiter une personne qui l'a déjà précédé. Aussi, je t'ai demandé si l'un de ses ancêtres était roi et tu m'as dit que non. Si par hasard l'un de ses ancêtres était roi, j'aurais cru qu'il veut avoir le trône de son père. Je t'ai en plus interrogé s'il était accusé de mensonge ou non, et tu m'as répondu que non. Ainsi, j'ai su qu'il ne pouvait guère mentir sur le compte du Seigneur tant qu'il a évité ce défaut à l'égard des hommes. Je t'ai aussi interrogé au sujet de ses partisans, et tu m'as dit que c'était le bas-peuple. Eh bien! sache que le bas-peuple a toujours été le partisan des prophètes. Et je t'ai ensuite demandé au sujet du nombre de ces partisans-là: augmente-t-il ou diminue-t-il? et tu m'as dit qu'il était en croissance continue; et c'est ainsi le cas de la foi: elle augmente toujours. Quant à la conviction des nouveaux convertis, tu m'as dit qu'aucun d'eux n'apostasiait, et c'est bien là le cas de la foi quand sa douceur se mélange avec le cœur. Et sur ses engagements, tu m'as répondu qu'il ne les trahissait jamais, c'est là aussi un caractère qui

الرَّجُلِ ، فَإِنْ كَذَّبَنِي فَكَذَّبُوهُ . فَوَاللَّهِ لَوْلَا الْحَيَاءُ مِنْ أَنْ يَأْثُرُوا عَلَيَّ كَذِبًا لَكَذَّبْتُ عَنْهُ . ثُمَّ كَانَ أَوَّلَ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَنْ قَالَ : كَيْفَ نَسَبُهُ فِيكُمْ؟ قُلْتُ : هُوَ فِينَا ذُو نَسَبٍ . قَالَ : فَهَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ مِنْكُمْ أَحَدٌ قَطُّ قَبْلَهُ؟ قُلْتُ : لَا . قَالَ : فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ؟ قُلْتُ : لَا . قَالَ : فَأَشْرَافُ النَّاسِ يَتَّبِعُونَهُ أَمْ ضَعَفَاؤُهُمْ؟ فَقُلْتُ : بَلْ ضَعَفَاؤُهُمْ . قَالَ أَيْزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ قُلْتُ : بَلْ يَزِيدُونَ . قَالَ : فَهَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ سَخَطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ؟ قُلْتُ : لَا . قَالَ : فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ؟ قُلْتُ : لَا . قَالَ : فَهَلْ يَغْدِرُ؟ قُلْتُ : لَا ، وَنَحْنُ مِنْهُ فِي مُدَّةٍ لَا نَذَرِي مَا هُوَ فَاعِلٌ فِيهَا . قَالَ : وَلَمْ تُمَكِّنِي كَلِمَةً أَدْخُلُ فِيهَا شَيْئًا غَيْرُ هَذِهِ الْكَلِمَةِ . قَالَ : فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ؟ قُلْتُ : نَعَمْ . قَالَ : فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ؟ قُلْتُ : الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سَجَالٌ ، يَنَالُ مِنَّا وَنَنَالُ مِنْهُ . قَالَ : مَاذَا يَأْمُرُكُمْ؟ قُلْتُ : يَقُولُ : أَعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ، وَاتْرَكُوا مَا يَقُولُ آبَاؤُكُمْ ، وَيَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَالصَّدَقِ وَالْعَفَافِ وَالصَّلَاةِ . فَقَالَ لِلتَّرْجَمَانِ : قُلْ لَهُ : سَأَلْتُكَ عَنْ نَسَبِهِ ، فَذَكَرْتَ أَنَّهُ فِيكُمْ ذُو نَسَبٍ ، فَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي نَسَبِ قَوْمِهَا . وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَالَ أَحَدٌ مِنْكُمْ هَذَا الْقَوْلَ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا ، فَقُلْتُ لَوْ كَانَ أَحَدٌ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ ، لَقُلْتُ رَجُلٌ يَأْتِسِي بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ . وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا ، قُلْتُ : فَلَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ ، قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ مُلْكَ أَبِيهِ . وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا ، فَقَدْ أَعْرِفُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَذَرَ الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ وَيَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ . وَسَأَلْتُكَ أَشْرَافُ النَّاسِ أَتَّبِعُوهُ أَمْ ضَعَفَاؤُهُمْ؟ فَذَكَرْتَ أَنَّ ضَعَفَاءَهُمْ أَتَّبِعُوهُ ، وَهُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ . وَسَأَلْتُكَ أَيْزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ فَذَكَرْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ ، وَكَذَلِكَ أَمْرُ الْإِيمَانِ حَتَّى يَتِمَّ . وَسَأَلْتُكَ أَيْرَتَدُّ أَحَدٌ سَخَطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا ، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ بِشَاشَتِهِ الْقُلُوبَ . وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ لَا تَغْدِرُ . وَسَأَلْتُكَ بِمَا يَأْمُرُكُمْ؟ فَذَكَرْتَ

appartient aux Messagers. Enfin, tu m'as dit qu'il vous recommandait d'adorer Dieu, Seul, et de ne rien Lui associer et qu'il vous exhortait à ne pas adorer les idoles, d'accomplir la prière, d'être véridique et décent.

«Maintenant, si ce que tu viens de dire est vrai, cet homme s'emparera même de cet endroit où je suis. Je savais bien qu'un tel personnage apparaîtra mais je n'avais jamais pensé qu'il serait l'un de vous! Si je savais que je pourrais parvenir jusqu'à lui, j'aurais tout fait pour le rencontrer; et si j'étais auprès de lui, je lui aurais lavé les pieds.»

«Après cela, Héraclius demanda la lettre que le Messenger de Dieu (ç) avait envoyée avec Dihya au gouverneur de Boşrà et que ce dernier avait envoyée à Héraclius. Il la lut donc et y trouva: *Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux.*

De Muḥammad, le serviteur de Dieu et son Messenger, à Héraclius, le grand chef des Byzantins.

Que le salut soit sur celui qui suit la Guidance! Je t'appelle selon la formule de l'Islam: embrasse l'Islam et tu seras sauvé⁽¹⁾; tu auras de la part de Dieu une double récompense.

Si jamais tu refuses tu assumeras les crimes commis contre les Ariens. O vous qui avez reçu l'Ecriture, adoptons une formule valable pour nous et pour vous [impliquant] que nous n'adorerons que Dieu, que nous ne lui associerons rien d'autre, que nous ne prendrons point les uns parmi les autres des maîtres en dehors de Dieu. S'ils refusent, dites-[leur]: "Soyez témoins qu'à la volonté de Dieu nous sommes soumis"⁽²⁾.

«Et une fois la lecture de la lettre terminée, un grand bruit et des voix hautes s'élevèrent. On nous fit sortir et je dis ensuite à mes compagnons: "L'affaire d'ibn Abu Kabcha⁽³⁾ devient grave. Voilà que le roi des Byzantins le redoute maintenant!" Et c'est à partir de ces événements que je fus sûr que le Prophète triomphera. En effet, Dieu m'a guidé vers l'Islam.»

[Az-Zuhry (de 'Ubayd-ul-Lâh) dit:] Ibn an-Nâṭûr, le gouverneur de 'Ilyâ⁽⁴⁾, l'ami de Héraclius et l'évêque des Chrétiens de Syrie rapporte ceci: «A son arrivée

(1) 'Aslim taslam.

(2) 'Âl-'Imrân, 64.

(3) Un surnom qu'on donnait au Prophète.

(4) Jérusalem.

أَنَّهُ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَبِهَاكُمْ عَنْ عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ، وَيَأْمُرُكُمْ بِالصَّلَاةِ وَالصَّدَقِ وَالْعَفَافِ، فَإِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا فَسَيَمْلِكُ مَوْضِعَ قَدَمَيَّ هَاتَيْنِ، وَقَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ، لَمْ أَكُنْ أَظُنُّ أَنَّهُ مِنْكُمْ، فَلَوْ أَنِّي أَعْلَمُ أَنِّي أَخْلَصُ إِلَيْهِ، لَتَجَشَّمْتُ لِقَاءَهُ، وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَفَسَلْتُ عَنْ قَدَمَيْهِ. ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الَّذِي بَعَثَ بِهِ دَحِيَّةَ إِلَى عَظِيمِ بُصْرَى، فَدَفَعَهُ إِلَى هِرْقَلٍ، فَقَرَأَهُ، فَإِذَا فِيهِ: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرْقَلٍ عَظِيمِ الرُّومِ: سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الْإِسْلَامِ، أَسْلِمْ تَسْلِمًا، يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْأَرِيسِيِّينَ»، وَ: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾^(١).

قَالَ أَبُو سُفْيَانَ: فَلَمَّا قَالَ مَا قَالَ، وَفَرَعَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ، كَثُرَ عِنْدَهُ الصَّخْبُ وَارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ وَأُخْرِجْنَا، فَقُلْتُ لِأَصْحَابِي جِئْنَا أُخْرِجْنَا: لَقَدْ أَمَرَ أَمْرُ آبْنِ أَبِي كَبْشَةَ، إِنَّهُ يَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الْأَصْفَرِ. فَمَا زِلْتُ مُوقِنًا أَنَّهُ سَيُظْهِرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَيَّ الْإِسْلَامَ.

وَكَانَ ابْنُ النَّاطُورِ، صَاحِبُ إِبِلِيَاءَ وَهِرْقَلٍ، أَسْقَفًا عَلَى نَصَارَى الشَّامِ، يُحَدِّثُ أَنَّ

(١) سورة آل عمران: الآية ٦٤.

à 'Ilyâ', Héraclius devint d'une mauvaise humeur. Quelques patriarches lui dirent: "Ton air nous laisse craintifs!"

«Héraclius, qui était devin et aimait l'astrologie, répondit à leur question en disant: "Cette nuit, en contemplant les étoiles, j'ai vu que le seigneur des circoncis est apparu. Quel est le peuple qui pratique la circoncision? — Ce sont les Juifs, répondit-on, mais il ne faut guère leur attacher de l'importance. Envoie plutôt dans les cités de ton royaume afin qu'on y tue tous les Juifs."»

«Entre temps, l'émissaire du roi de Ghasân arriva et informa Héraclius au sujet du Messenger de Dieu (ç). Héraclius donna ensuite l'ordre de voir si cet émissaire était circoncis ou non. La réponse fut affirmative, et on interrogea alors ce messager si les Arabes pratiquaient la circoncision ou non, et la réponse fut de nouveau affirmative. Et Héraclius de s'écrier: "Voilà que le seigneur de ce peuple est apparu!" Il adressa une lettre à un de ses amis qui était aussi savant que lui et qui habitait à Rûmiya⁽¹⁾, puis se dirigea vers Hîmş (Émèse). La réponse à sa lettre arriva avant son arrivée à Hîmş, son contenu concordait avec son avis: Muḥammad est vraiment un prophète. Héraclius donna alors l'ordre de faire venir à son palais de Hîmş les personnalités de Byzance et de fermer toutes les portes derrière eux. Cela fait, il leur dit: "O Byzantins! Voulez-vous suivre la bonne voie et conserver votre règne?... Prêtez allégeance à cet homme⁽²⁾!" [En entendant cela], les présents s'effarouchèrent comme des ânes sauvages et se dirigèrent vers les portes, mais ils les trouvèrent fermées. Voyant leur réaction hostile à l'égard de l'Islam, Héraclius donna l'ordre de les ramener puis leur dit: "Je n'ai fait cela que pour voir votre attachement à votre religion. Je l'ai vu..." Sur ce, ils se prosternèrent devant sa personne et se montrèrent satisfaits de lui.»

* Rapporté par: Şâlih ben Kaysân, Yûnus et Ma'mar, et ce d'az-Zuhry.

(1) Rome?

(2) C.-à-d. au Prophète.

هَرَقْلُ حِينَ قَدِمَ إِبِلِيَاءَ، أَصْبَحَ يَوْمًا خَبِثَ النَّفْسِ، فَقَالَ بَعْضُ بَطَارِقَتِهِ: قَدْ اسْتَنْكَرْنَا هَيْئَتَكَ، قَالَ ابْنُ النَّاطُورِ: وَكَانَ هَرَقْلُ حَزَاءً يَنْظُرُ فِي النُّجُومِ، فَقَالَ لَهُمْ حِينَ سَأَلُوهُ: إِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ حِينَ نَظَرْتُ فِي النُّجُومِ مَلِكَ الْخِتَانِ قَدْ ظَهَرَ، فَمَنْ يَخْتِنُ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ؟ قَالُوا: لَيْسَ يَخْتِنُ إِلَّا الْيَهُودُ، فَلَا يُهَمِّنُكَ شَأْنُهُمْ، وَآكُتَبَ إِلَى مَدَائِنِ مُلْكِكَ، فَيَقْتُلُوا مَنْ فِيهِمْ مِنَ الْيَهُودِ. فَبَيْنَمَا هُمْ عَلَى أَمْرِهِمْ، أَتَى هَرَقْلُ بِرَجُلٍ أَرْسَلَ بِهِ مَلِكُ غَسَّانَ يُخْبِرُ عَنْ خَبَرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَلَمَّا اسْتَخْبَرَهُ هَرَقْلُ قَالَ: آذَهُبُوا فَانْظُرُوا أُمُخْتِنٌ هُوَ أَمْ لَا؟ فَانْظُرُوا إِلَيْهِ، فَحَدَّثُوهُ أَنَّهُ مُخْتِنٌ، وَسَأَلَهُ عَنِ الْعَرَبِ، فَقَالَ: هُمْ يَخْتِنُونَ، فَقَالَ هَرَقْلُ: هَذَا مُلْكُ هَذِهِ الْأُمَّةِ قَدْ ظَهَرَ. ثُمَّ كَتَبَ هَرَقْلُ إِلَى صَاحِبِ لَهُ بِرُومِيَّةَ، وَكَانَ نَظِيرُهُ فِي الْعِلْمِ، وَسَارَ هَرَقْلُ إِلَى حِمَصَ، فَلَمَ يَرِمُ حِمَصَ حَتَّى أَتَاهُ كِتَابٌ مِنْ صَاحِبِهِ يُوَافِقُ رَأْيَ هَرَقْلَ عَلَى خُرُوجِ النَّبِيِّ ﷺ، وَأَنَّهُ نَبِيٌّ، فَأَذِنَ هَرَقْلُ لِعُظَمَاءِ الرُّومِ فِي دَسْكَرَةِ لَهُ بِحِمَصَ، ثُمَّ أَمَرَ بِأَبْوَابِهَا فَعُلِّقَتْ، ثُمَّ أَطْلَعَ فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ الرُّومِ، هَلْ لَكُمْ فِي الْفَلَاحِ وَالرُّشْدِ، وَأَنْ يَثْبِتَ مُلْكُكُمْ، فَتَبَايَعُوا هَذَا النَّبِيَّ؟ فَحَاصُوا حَيْصَةَ حُمُرِ الْوَحْشِ إِلَى الْأَبْوَابِ، فَوَجَدُوهَا قَدْ غُلِّقَتْ، فَلَمَّا رَأَى هَرَقْلُ نَفَرَتَهُمْ، وَأَيْسَ مِنَ الْإِيمَانِ، قَالَ: رُدُّوهُمْ عَلَيَّ، وَقَالَ: إِنِّي قُلْتُ مَقَالَتِي آتِفًا اخْتَبِرُ بِهَا شِدَّتَكُمْ عَلَى دِينِكُمْ، فَقَدْ رَأَيْتُ، فَسَجَدُوا لَهُ وَرَضُوا عَنْهُ، فَكَانَ ذَلِكَ آخِرَ شَأْنِ هَرَقْلَ.

رَوَاهُ صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ وَيُونُسُ وَمَعْمَرُ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux.

II - SUR LA FOI

R. 1 — Sur la foi. — Sur ces paroles du Prophètes (S.B sur lui):

«L'Islam est fondé sur cinq...»

* [La foi] est acte et parole, elle peut augmenter comme elle peut diminuer. Dieu, le Très Haut, dit: **...pour que, déjà croyants, ils grandissent dans la croyance** (Al-Fathu, 4).

Nous leur avons ajouté guidance (Al-Kahf, 13).

Dieu ajoute guidance à ceux qui bien se guident (Maryam, 76).

Tandis que ceux qui bien se guident, Il leur ajoute guidance, et leur donne de se prémunir (Muhammad, 17).

Pour qu'ainsi grandisse la croyance de ceux qui croient (Al-Mudathir, 31).

Lequel d'entre vous grandit-elle dans la foi?» Eh bien! ceux qui croient, elle les grandit dans la foi, (At-Tawba, 124).

«... ayez crainte», et que cela n'a fait que grandir dans la foi (Al-'Imrân, 173).

Cela n'a fait que les grandir dans la foi, en abnégation (Al-'Aḥzâb, 22).

* L'amour et la haine, en vue de Dieu, font partie de la foi.

* 'Umar ben 'Abd-al-'Azîz écrivit à 'Ady ben 'Ady: «La foi comporte obligations, croyance, interdictions et recommandations. Celui qui respecte ces choses en entier aura la foi parfaite; celui qui ne les respecte pas en entier n'a pas la foi parfaite. Si je vis, je vous détaillerai toutes ces choses afin que vous les observiez, mais si je meurs, ce n'est pas moi qui vais insister à rechercher votre compagnie.»

Ibrâhîm (Abraham), que le Salut lui soit accordé, dit: **«Mais si! Ce n'est que pour tranquilliser mon cœur?** (Al-Baqara, 260).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٢ - كتاب الإيمان

١ - باب: الإيمان، وقول النبي ﷺ:

«بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ».

وَهُوَ قَوْلٌ وَفِعْلٌ، وَيَزِيدُ وَيَنْقُصُ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿لِيَزَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ﴾^(١) ﴿وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾^(٢). ﴿وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى﴾^(٣). ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآثَانَهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾^(٤). ﴿وَيَزِدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا﴾^(٥). وَقَوْلُهُ: ﴿أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾^(٦). وَقَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿فَأَخْشَوْهُمْ فزَادَهُمْ إِيمَانًا﴾^(٧). وَقَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا﴾^(٨). وَالْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ مِنَ الْإِيمَانِ. وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى عَدِيِّ بْنِ عَدِيٍّ: إِنَّ لِلْإِيمَانِ فَرَائِضَ وَشَرَائِعَ وَحُدُودًا وَسُنَنًا، فَمَنْ اسْتَكْمَلَهَا اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَكْمِلْهَا لَمْ يَسْتَكْمِلِ الْإِيمَانَ، فَإِنْ أَعِشْ فَسَابِقُيْنَهَا لَكُمْ حَتَّى تَعْمَلُوا بِهَا، وَإِنْ أُمِتْ فَمَا أَنَا عَلَى صُحْبَتِكُمْ بِحَرِيصٍ. وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: ﴿وَلَكِنْ لِيُطْمِئِنَّ قَلْبِي﴾^(٩).

(١) سورة الفتح: الآية ٤.

(٢) سورة الكهف: الآية ١٣.

(٣) سورة مريم: الآية ٧٦.

(٤) سورة محمد: الآية ١٧.

(٥) سورة المدثر: الآية ٣١.

(٦) سورة التوبة: الآية ١٢٤.

(٧) سورة آل عمران: الآية ١٧٣.

(٨) سورة الأحزاب: الآية ٢٢.

(٩) سورة البقرة: الآية ٢٦٠.

* Mu'âdh dit: «Assieds-toi afin que nous “croyions” un instant.»

* Ibn Mas'ûd: «La certitude est la foi en entier.»

* Ibn 'Umar: «L'homme n'atteint l'essence de la piété que lorsqu'il laisse les hésitations du for intérieur.»

* Mujâhid dit: «**Il vous prescrit...**⁽¹⁾ veut dire: Ô Moḥammad! Nous t'avons prescrit à toi et [aux autres prophètes] une même religion⁽²⁾.»

* Ibn 'Abbâs: «**شرعة ومنهاجاً**» veut dire: Une loi et une voie.»

R. 2 - دعاؤكم (vos invocations) veut dire إيمانكم (votre foi)

Car Dieu, exalté et béni soit [son nom], dit: **Dis: «Mon seigneur ne se met pas en peine de vous si ce n'est votre du'â'»** (Al-Furqân, 77)

Quant à la signification linguistique du mot **دعاء**, il veut dire **إيمان**.

8 - D'après 'Ikrima ben Khâlid, ibn 'Umar (r) dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: “L'Islam est fondé sur cinq choses: l'attestation qu'il n'y a d'autre **dieu** que Dieu et que Muḥammad est le Messager de Dieu; accomplir la prière; payer la **zakât**; le pèlerinage; le jeûne [du mois] de **ramadân**.”».

R. 3 - Des choses se rapportant à la foi et de:

«La charité ne consiste nullement à tourner [en priant] votre visage du côté du levant ou du couchant. Elle consiste à croire en Dieu, au Jour dernier, aux anges, au Livre, aux prophètes, à donner de son bien, quelque attachement qu'on lui porte, à ses proches, aux orphelins, aux indigents, aux voyageurs, aux mendiants et pour l'affranchissement des “esclaves”. [Elle consiste] à observer la prière, à s'acquitter de l'aumône. Sont charitables ceux qui demeurent fidèles aux engagements qu'ils ont contractés, se montrent patients dans l'adversité, dans la douleur et au moment du danger. Voilà les hommes sincères! Voilà les hommes pieux!»⁽³⁾.

* **Comblés sont les croyants...**⁽⁴⁾.

9 - D'après Abu Hurayra (r), le Prophète (ç) dit: «La foi est de soixante et quelques parties; et la pudeur en est une.»

(1) Ach-Chûra, 13.

(2) V. les commentaires d'al-Balqîni dans *Fathu-l-Bâri*, tI, p71.

(3) Al-Baqara, 177

(4) Al-Mu'minûn, 1.

وَقَالَ مُعَاذُ: أَجْلِسْ بِنَا نُؤْمِنُ سَاعَةً. وَقَالَ أَبُو مَسْعُودٍ: الْيَقِينُ الْإِيمَانُ كُلُّهُ.
وَقَالَ أَبُو عُمَرَ: لَا يَتْلُغُ الْعَبْدُ حَقِيقَةَ التَّقْوَى حَتَّى يَدَعَ مَا حَاكَ فِي الصَّدْرِ.
وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿شَرَعَ لَكُمْ﴾^(١): أَوْصَيْنَاكَ يَا مُحَمَّدٌ وَإِيَّاهُ دِينًا وَاحِدًا.
وَقَالَ أَبُو عَبَّاسٍ: ﴿شَرَعَةً وَمِنْهَا جَا﴾^(٢): سَبِيلًا وَسُنَّةً.

٢ - باب: دَعَاؤُكُمْ إِيْمَانُكُمْ

لِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿قُلْ مَا يَعْبُذُكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ﴾^(٣). وَمَعْنَى الدُّعَاءِ فِي اللُّغَةِ الْإِيمَانُ.
٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ: عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ».

٣ - باب: أُمُورُ الْإِيمَانِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَأَبْنَى السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّادِقِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾^(٤).
﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾^(٥).

٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ».

(١) سورة الشورى: الآية ١٣.

(٢) سورة المائدة: الآية ٤٨.

(٣) سورة الفرقان: الآية ٧٧.

(٤) سورة البقرة: الآية ١٧٧.

(٥) سورة المؤمنون: الآية ١.

**R. 4 - Le [vrai] musulman (muslim) est celui dont
les musulmans sont en sécurité (salima) [du mal]
de sa langue ou de sa main**

10 - D'après Abd-ul-Lâh ben 'Amrû (r), le Prophète (ç) dit: «Le musulman (*muslim*) est celui dont les musulmans sont en sécurité (*salima*) [du mal] de sa langue et de sa main. L'Emigrant (le *muhâjir*) est celui qui évite (*hajara*) ce que Dieu a interdit.»

* Abu 'Abd-ul-Lâh et Abu Mu'âwiya dirent: «Dâwûd nous a rapporté que 'Âmir⁽¹⁾ avait dit: "J'ai entendu 'Abd-ul-Lâh rapporter que le Prophète (ç)..."»

* 'Abd-ul-'A'lâha dit: De Dâwud, de 'Âmir, de 'Abd-ul-Lâh, du Prophète (ç)...

R. 5 - Quel est le meilleur Islam?

11 - D'après Abu Burda, Abu Mûsa (r) dit: «On interrogea le Prophète: "O Messager de Dieu! Quel est [celui qui a] le meilleur Islam?"

— C'est celui, expliqua-t-il, dont les musulmans sont en sécurité [du mal pouvant être causé] par sa langue ou sa main."»

R. 6 - Donner à manger⁽²⁾ fait partie de l'Islam

12 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben 'Amrû (r), une fois, un homme interrogea le Prophète (ç): «Quel Islam est le meilleur? — Donner à manger, répondit le Prophète, et dire [la formule] du *salâm* (le salut) à celui que tu connais comme à celui que tu ne connais pas.»

**R. 7 - Aimer pour son frère ce qu'on aime
pour soi fait partie de la foi**

13 - D'après Anas (r), le Prophète (ç) dit: «Aucun d'entre vous n'est vraiment croyant que lorsqu'il aime pour son frère ce qu'il aime pour sa propre personne.»

* [Ce même ḥadîth, nous le tenons aussi directement de Musaddad, directement de Yahya], d'al-Ḥusayn al-Mu'allim, directement de Qatâda, d'Anas, du Prophète (ç)...

(1) C.-à-d. ach-Cha'by.

(2) A l'hôte ou au pauvre.

٤ - باب: الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

١٠ - حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي السَّفَرِ وَإِسْمَاعِيلَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ».

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. وَقَالَ عَبْدُ الْأَعْلَى: عَنْ دَاوُدَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٥ - باب: أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ

١١ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ الْقُرَشِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بُرْدَةَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ».

٦ - باب: إِطْعَامُ الطَّعَامِ مِنَ الْإِسْلَامِ

١٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ».

٧ - باب: مِنَ الْإِيمَانِ أَنْ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

١٣ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ:

وَعَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ».

R. 8 - Aimer le Messager de Dieu (ﷺ) fait partie de la foi

14 - Abu Hurayra (r): «Le Messager de Dieu (ﷺ) a dit: “Par Celui qui détient mon âme dans sa Main, aucun d’entre vous ne sera vraiment croyant que lorsque je lui serai plus cher que son père et son enfant!”»

15 - 'Anas dit: Le Prophète (ﷺ) a dit: “Aucun d’entre vous ne sera vraiment croyant que lorsque je lui serai plus cher que son père, son enfant et tous les hommes”.

R. 9 - La douceur de la foi

16 - D’après Anas, le Prophète (ﷺ) dit: «Savourera la douceur de la foi celui qui a les trois choses suivantes: aimer Dieu et son Messager plus que toute autre chose, n’aimer autrui qu’en vue de Dieu, détester de revenir à la mécréance de la même manière qu’on déteste être précipité dans le Feu.»

R. 10 - Aimer les 'Ansâr est un signe de foi

17 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abd-ul-Lâh ben Jâbr dit: «J’ai entendu Anas rapporter que le Prophète (ﷺ) avait dit: “Le signe de la foi est d’aimer les 'Ansâr; et le signe de l’hypocrisie est de les haïr.”»

18 - 'Ubâda ben as-Samit, qui avait participé à [la bataille] de Badr et était l’un des délégués à la nuit [du serment] d'al-'Aqaba, rapporte: «Entouré d’un groupe de ses Compagnons, le Messager de Dieu (ﷺ) dit: “Prêtez-moi serment d’allégeance sur [ce qui suit]: n’associer à Dieu nulle autre chose, ne pas voler, ne pas forniquer, ne pas tuer vos enfants, ne pas forger de mensonges et calomnier [autrui], ne pas être désobeissant lorsqu’il s’agit d’un certain bien. Celui qui respecte cela sa récompense incombera à Dieu; celui qui transgresse l’une de ces choses et est alors puni dans l’ici-bas, cette punition lui sera considérée comme une expiation. Enfin, celui qui commet une transgression que Dieu tient cachée son cas revient à Dieu: soit qu’Il lui pardonnera, soit qu’Il le punira, cela dépend de Sa volonté”.

«Après cela, nous lui prêtâmes serment d’allégeance.»

R. 12 - Fuir les subversions fait partie de la Religion

19 - Abbu Sa’îd al-Khudry dit: «Le Messager de Dieu (ﷺ) a dit: “On est sur le

٨ - باب: حُبُّ الرَّسُولِ ﷺ مِنَ الْإِيمَانِ.

١٤ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ».

١٥ - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا آبْنُ عُليَّةَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. ح. وَحَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ».

٩ - باب: حَلَاوَةُ الْإِيمَانِ

١٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقَذَّفَ فِي النَّارِ».

١٠ - باب: عَلَامَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ

١٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرِ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «آيَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ، وَآيَةُ النِّفَاقِ بُغْضُ الْأَنْصَارِ».

١٨ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ عَائِذُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا، وَهُوَ أَحَدُ النَّبَإِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: «بَايَعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَزْنُوا، وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ، وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ، وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ، إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ». فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ.

١٢ - باب: مِنَ الدِّينِ الْفِرَارُ مِنَ الْفِتَنِ

١٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

point d'arriver [aux temps où] le meilleur des biens du musulman est [un troupeau] de moutons qu'il mène [paître] sur les cimes des montagnes et dans les lits des vallées afin de fuir avec sa religion les subversions".»

R. 13 - A propos de ces paroles du Prophète (ç):
«Au sujet de Dieu, je suis plus instruit que vous» et que la
Connaissance se rapporte au for intérieur, car Dieu,
le Très-Haut, dit: Mais Il vous tient grief
de ce que s'acquiert votre cœur⁽¹⁾

20 - 'Â'icha dit: «En recommandant une chose aux musulmans, le Messenger de Dieu (ç) ne leur prescrivait que ce qui était en leur pouvoir. Une fois, ils lui dirent: "Nous ne sommes pas comme toi, ô Messenger de Dieu! Dieu t'a pardonné tes fautes passées et tes fautes à venir." En colère, à un point où cela apparut sur son visage, [le Prophète] dit: "Celui qui craint le plus Dieu, et le connaît mieux que quiconque est moi."»

R. 14 - Détester de revenir à la mécréance
comme on déteste d'être précipité dans
le Feu fait partie de la foi

21 - D'après Anas (r), le Prophète (ç) dit: «Savourera la douceur de la foi celui qui a les trois choses suivantes: aimer Dieu et son Messenger plus que toute autre chose; n'aimer quelqu'un qu'en vue de Dieu; détester revenir à la mécréance qu'on vient de quitter grâce à Dieu comme on déteste être précipité dans le Feu.»

R. 15 - Le surpassement des Croyants
quant à [leurs] œuvres

22 - Selon Abu Sa'îd al-Khudry (r), le Prophète (ç) dit: «Ceux destinés au Paradis y entreront et ceux au Feu entreront effectivement au Feu. Après quoi, Dieu, le Très-Haut, dira: "Faites sortir ceux qui avaient dans le cœur [ne fût-ce que] le poids d'un grain de moutarde de foi". En effet, on les fera sortir. Calcinés qu'ils seront, on les jettera dans le fleuve d'*al-hayâ* (de pluie) — ou: d'*al-hayât* (de vie), le doute vient de Mâlik —, et de là, ils *repousseront* comme repousse une graine au bord du torrent. N'as-tu [sic] pas vu qu'elle sort toute jaune et ployée?»

(1) Al-Baqara, 225.

«يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ عَنَّمْ يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفْرُ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ».

١٣ - باب: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: «أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ» وَأَنَّ الْمَعْرِفَةَ فِعْلُ الْقَلْبِ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَلَكِنْ يُوَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾^(١).

٢٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُهُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَمَرَهُمْ، أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ، قَالُوا: إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ، فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرِفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ يَقُولُ: «إِنَّ أَتَقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا».

١٤ - باب: مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ مِنَ الْإِيمَانِ

٢١ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: مَنْ كَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَمَنْ أَحَبَّ عَبْدًا لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَمَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ، بَعْدَ إِذْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ، كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ».

١٥ - باب: تَفَاضُلِ أَهْلِ الْإِيمَانِ فِي الْأَعْمَالِ

٢٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ. فَيُخْرِجُونَ مِنْهَا قِدَ اسْوَدَّوْا، فَيُلْقَوْنَ فِي نَهْرِ الْحَيَا، أَوْ الْحَيَاةِ - شَكَّ مَالِكٌ - فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحَبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ، أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً».

(١) سورة البقرة: الآية ٢٢٥.

* Wuhayb: «‘Amru nous a rapporté qu’il s’agit de “*al-ḥayât*”.» De plus, dans sa version on trouve: “*grain de moutarde de bien*”.

23 - Abu ‘Umâma ben Sahl entendit Abu Sa‘îd al-Khudry dire: «Le Messenger de Dieu (ç) a dit: “Tandis que je dormais, je vis qu’on faisait défiler les hommes devant moi; ils étaient vêtus de tuniques, les unes descendaient jusqu’aux mamelons et d’autres au dessous. On fit défiler devant moi ‘Umar ben al-Khaṭāb qui portait une tunique qui traînait...”

— Et quelle interprétation as-tu donné à cela? ô Messenger de Dieu! demanda-t-on.

— La Religion.”»

R. 16 - La pudeur fait partie de la foi

24 - D’après Sâlim ben ‘Abd-ul-Lâh, son père dit: Une fois, le Messenger de Dieu (ç) fut de passage devant un Ansarite qui était en train de réprimander son frère à propos de sa pudeur. «Laisse-le, intervint le Messenger de Dieu (ç), la pudeur fait partie de la foi.»

R. 17 - Seulement, s’ils se repentent, accomplissent la prière, acquittent la purification, dégagent-leur le chemin⁽¹⁾

25 - Wâqid ben Muḥammad dit: «J’ai entendu mon père dire qu’ibn ‘Umar avait rapporté ceci: Le Messenger de Dieu (ç) a dit: “[Dieu] m’a donné l’ordre de combattre les polythéistes⁽²⁾ jusqu’à ce qu’ils attestent qu’il n’y a d’autre dieu que Dieu et que Muḥammad est le Messenger de Dieu; qu’ils accomplissent la prière [obligatoire] et qu’ils payent la *zakât*. Ayant fait cela, leurs vies et leurs biens seront respectés par moi, exception faite du cas où l’Islam permet le contraire. Quant à leur for intérieur, leur compte n’incombera qu’à Dieu.”»

R. 18 - A propos de ceux qui disent que la foi est acte en se basant sur [ce verset]: Voilà le Jardin dont vos œuvres vous ont fait hériter⁽³⁾

* Plusieurs doctes avancent que ces versets: **Alors! par Ton seigneur! Nous les**

(1) At-Tawba, 5

(2) Cf. *Fath-ul-Bâri*, tI, p109.

(3) Az-Zukhruf, 72.

قَالَ وَهَيْبٌ: حَدَّثَنَا عَمْرُو: الْحَيَاءُ، وَقَالَ: خَرَدَلٍ مِنْ خَيْرٍ.

٢٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ، رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمْصٌ، مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدْيَ، وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ، وَعُرِضَ عَلَيَّ عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجْرُهُ». قَالُوا: فَمَا أَوْلَتْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الدَّيْنُ».

١٦ - بَاب: الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ

٢٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ - وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ».

١٧ - بَاب: ﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ﴾^(١)

٢٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُسْنَدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْحٍ الْحَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ».

١٨ - بَاب: مَنْ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾^(٢). وَقَالَ عِدَّةٌ مِنْ

(١) سورة التوبة: الآية ٥.

(٢) سورة الزخرف: الآية ٧٢.

interrogerons tous sur ce qu'ils faisaient⁽¹⁾ se rapportent à la formule suivante: Il n'y a de dieu que Dieu.

* Dieu dit encore: **Qu'en vue de pareils biens agissent les agissants!**⁽²⁾

26 - D'après Sa'îd ben al-Musayyab, Abu Hurayra rapporte qu'on avait interrogé le Messenger de Dieu: «Quelle œuvre est la meilleure?

- Croire en Dieu et en son Messenger, répondit le Prophète.

- Et quoi après?

- Combattre pour la cause de Dieu?

- Et puis quoi?

- Un pèlerinage parfaitement accompli.»

R. 19 - Lorsque [la conversion à] l'Islam n'est pas effective et est soit par reddition, soit par crainte d'être tué...

* Le Très-Haut dit: **Les Bédouins disent: «Nous croyons». Dis: «Vous ne croyez pas. Dites plutôt: "Nous nous soumettons"»**⁽³⁾.

* Lorsque [la conversion] est réelle, elle est tel que l'a décrite Dieu, que Son nom soit honoré: **La religion en Dieu est l'Islam**⁽⁴⁾.

27 - D'après 'Âmin ben Sa'd ibn Abi Waqqâs, Sa'd (r) rapporte que le Messenger de Dieu (ç) avait fait quelques dons à un groupe de gens — Sa'd était assis — «en négligeant un homme qui me plaisait le plus, [souligna Sa'd]. "O Messenger de Dieu! dis-je, pourquoi négliges-tu Un tel; par Dieu! je crois qu'il est croyant. — Ou musulman, rétorqua le Prophète." Sur ce, je gardai le silence pour un petit instant, puis, poussé par ce que je savais de l'homme, je repris: "Pourquoi négliges-tu Un tel? Par Dieu! je crois qu'il est croyant. — Ou musulman, répliqua de nouveau le Prophète." Poussé par ce que je savais de l'homme, je renouvelai ma question, et le Messenger de Dieu (ç) de renouveler sa réplique; après quoi, il [me] dit: "Sa'd! je donne à une personne, bien qu'une autre m'est plus chère, par crainte que Dieu la précipite dans le Feu."»

* Ce même *ḥadīth* a été aussi rapporté par Yûnus, Sâlih, Ma'mar et par le neveu d'az-Zuhry, en le tenant d'az-Zuhry.

(1) Al-Hijr, 92 - 93.

(2) Aṣ-Ṣāffât, 61.

(3) Al-Hujurât, 14.

(4) 'Âl-'Imrân, 19.

أَهْلَ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾^(١):

عَنْ قَوْلٍ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَقَالَ: ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ﴾^(٢).

٢٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَا: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ: أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: «إِيمَانُ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ». قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: «الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: «حَجٌّ مَبْرُورٌ».

١٩ - بَاب: إِذَا لَمْ يَكُنِ الْإِسْلَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ، وَكَانَ عَلَى الْاِسْتِسْلَامِ أَوْ الْخَوْفِ مِنَ الْقَتْلِ

لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ ءَمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾^(٣). فَإِذَا كَانَ عَلَى الْحَقِيقَةِ، فَهُوَ عَلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾^(٤).

٢٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ ابْنُ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ سَعْدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَعْطَى رَهْطًا - وَسَعْدٌ جَالِسٌ - فَتَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ؟ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا، فَقَالَ: «أَوْ مُسْلِمًا». فَسَكَتُ قَلِيلًا، ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ، فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ: مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ؟ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا، فَقَالَ: «أَوْ مُسْلِمًا». ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي، وَعَادَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ قَالَ: «يَا سَعْدُ إِنِّي لَأَعْطِي الرَّجُلَ، وَغَيْرَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ، خَشْيَةً أَنْ يَكْبَهُ اللَّهُ فِي النَّارِ».

وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أُخِي الزُّهْرِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

(١) سورة الحجر: الآيتان ٩٢ - ٩٣.

(٢) سورة الصافات: الآية ٦١.

(٣) سورة الحجرات: الآية ١٤.

(٤) سورة آل عمران: الآية ١٩.

R. 20 - Dire le *salâm*⁽¹⁾ fait partie de l'Islam

* 'Ammâr dit: «Celui qui acquiert trois choses aura acquis la foi: être équitable [même] contre soi; dire le *salâm* à tout le monde; dépenser [au profit d'autrui malgré le peu de biens...]

28 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru rapporta qu'une fois un homme avait interrogé le Messager de Dieu (ç): «Quel est le meilleur Islam? — Donner à manger, avait répondu le Prophète, et dire le *salâm* à celui que tu connais comme à celui que tu ne connais pas.»

R. 21 - L'ingratitude (kufrân) envers l'époux.

Il y a ingratitude moins [grave] qu'une autre ingratitude

* Sur ce sujet Abu Sa'îd al-Khudry rapporte un *hadith* tenu du Prophète (ç).

29 - Ibn 'Abbâs dit: «Le Prophète (ç) a dit: "On m'a fait voir le Feu et j'ai remarqué que les femmes y formaient la majorité: elles sont ingrates (*yakfurna*)⁽²⁾».

- Le sont-elles envers Dieu? demanda-t-on.

- Elles sont ingrates envers leurs époux... elles le sont vis-à-vis des bienfaits [qu'elles avaient reçus]. Si toute ta [sic] vie tu agis avec bonté envers l'une d'elles, puis, à un moment, elle remarque un certain comportement, elle te dira: Je n'ai jamais vu de toi un bien.»

R. 22 - Les péchés font partie de la Jâhiliya,

[mais] celui qui les commet n'est infidèle

que lorsqu'il devient polythéiste;

car le Prophète (ç) dit: «Tu es un homme en qui il y a de la *Jâhiliya*» et Dieu, le Très-Haut, dit: **Dieu ne pardonne pas qu'on Lui associe personne, mais Il pardonne moins que cela à qui Il veut**⁽³⁾.

30 - Ma'rûr dit: Je rencontrai Abu Dhar à ar-Rabtha. Il portait, ainsi que son *esclave*, une *hulla*⁽⁴⁾. Je l'interrogeai sur la question et lui de me répondre: «J'avais insulté un homme en citant sa mère, d'où le Prophète (ç) me dit: "O Abu Dhar! Tu l'as insulté en citant sa mère! Tu es un homme en qui il y a [encore un caractère qui fait partie de] la Jâhiliya. Ces *esclaves* sont vos frères que Dieu a mis sous

(1) Saluer en disant: Que la paix (*salâm*) soit sur vous!

(2) De *k.f.r.*: *ingratitude*, *mécréance* ou *négarion*.

(3) An-Nisâ', 48.

(4) La *hulla*: un vêtement formé de deux pièces

٢٠ باب: إِفْشَاءُ السَّلَامِ مِنَ الْإِسْلَامِ

وَقَالَ عَمَّارٌ: ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ: الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ، وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ، وَالْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ.

٢٨ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «تُطْعَمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ».

٢١ - باب: كُفْرَانِ الْعَشِيرِ، وَكُفْرٍ دُونَ كُفْرٍ

فِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٢٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «أَرَيْتَ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ، يَكْفُرْنَ». قِيلَ: أَيْ كَفَرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: «يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ».

٢٢ - باب: الْمَعَاصِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَلَا يُكْفَرُ

صَاحِبُهَا بِأَرْكَابِهَا إِلَّا بِالشُّرْكِ

لِقَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: «إِنَّكَ أَمْرُؤُ فَيْكَ جَاهِلِيَّةٌ» وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾^(١).

٣٠ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ وَاصِلِ الْأَحْدَبِ، عَنْ الْمَعْرُورِ قَالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ، وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ، وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنِّي سَأَيْتُ رَجُلًا فَعَبَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ: «يَا أَبَا ذَرٍّ، أَعَبَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ أَمْرُؤُ فَيْكَ

(١) سورة النساء: الآية ٤٨.

votre autorité. Que celui qui a son frère sous son autorité lui donne à manger de ce qu'il mange lui-même et l'habille comme il s'habille lui-même... Ne leur assignez pas une tâche qu'ils ne peuvent faire; aidez-les au cas où vous leur infligez cela!"»

R. 22 - Sur: Si deux groupes de croyants en viennent aux mains, réconciliez-les⁽¹⁾

* Ici, Dieu appelle les deux groupes "croyants".

31 - Al-'Aḥnaf ben Qays dit: «J'étais parti pour soutenir cet homme⁽²⁾ quand Abu Bakra me croisa: "Où veux-tu aller? me dit-il. — Soutenir cet homme [dans sa guerre], répondis-je. — Reviens sur tes pas, car j'ai entendu le Messenger de Dieu (ç) dire: *Lorsque deux musulmans se rencontrent épées braquées, et le meurtrier et la victime iront au Feu. — O Messenger de Dieu! ai-je dit, cela est compréhensible pour le meurtrier mais pourquoi la victime? — Elle tenait tant à abattre l'autre.*"»

R. 23 - L'injustice est de plusieurs degrés

32 - 'Abd-ul-Lâh dit: A la révélation de **Ceux qui croient et n'ont pas obscurci leur for d'iniquité, ceux-là ont la sécurité, ce sont eux qui bien se dirigent⁽³⁾**, les Compagnons du Messenger de Dieu (ç) dirent: "Mais qui d'entre nous n'a pas commis d'injustice!" Sur ce, Dieu révéla: **Certes, le polythéisme est une grande injustice⁽⁴⁾**.

R. 24 - Le[s] signe[s] de l'hypocrite

33 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) dit: «Le[s] signe[s] de l'hypocrite est (sont) de trois choses: lorsqu'il parle, il ment; il ne tient pas promesse; il trahit lorsqu'on lui fait confiance.»

34 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru rapporta que le Prophète (ç) avait dit: «Quatre choses, réunies, font de celui qui les possède un pur hypocrite; celui qui en possède une seulement est considéré comme ayant un caractère hypocrite, et ce jusqu'à ce qu'il la délaisse. Ces quatre choses sont: trahir, lorsqu'on nous fait confiance;

(1) Al-Ḥujurât, 9.

(2) 'Ali ben Abi Ṭâlib dans sa guerre.

(3) Al-'An'âm, 82.

(4) Luqmân, 13.

جَاهِلِيَّةً، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُوكُمْ، جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ، فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيَلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ».

باب: ﴿وَلِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا﴾^(١)

فَسَمَّاهُمُ الْمُؤْمِنِينَ

٣١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ وَيُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ الْأَخْنَفِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ: ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هَذَا الرَّجُلَ، فَلَقِينِي أَبُو بَكْرَةَ فَقَالَ: أَيْنَ تُرِيدُ؟ قُلْتُ: أَنْصُرُ هَذَا الرَّجُلَ، قَالَ: أَرْجِعْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِذَا التَّقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! هَذَا الْقَاتِلُ، فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ؟ قَالَ: «إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ».

٢٣ - باب: ظَلَمٌ دُونَ ظَلَمٍ

٣٢ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: وَحَدَّثَنِي بِشْرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾^(٢)؛ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَيْنَا لَمْ يَظْلَمْ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾^(٣).

٢٤ - باب: عَلَامَةُ الْمُنَافِقِ

٣٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكٍ بْنُ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهَيْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أَوْثَمَنَ خَانَ».

٣٤ - حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا: إِذَا أَوْثَمَنَ

(١) سورة الحجرات: الآية ٩.

(٢) سورة الأنعام: الآية ٨٢.

(٣) سورة لقمان: الآية ١٣.

mentir lorsqu'on parle; agir avec perfidie lorsqu'on donne un engagement et avec perversité lorsqu'on se dispute.»

* [Ce hadîth] a été rapporté aussi par Chu'ba en le tenant d'al-'A'mach.

R. 25 - Rester éveillé la nuit d'al-qadr⁽¹⁾ [pour faire des actes de dévotion] fait partie de la foi

35 - Abu Hurayra dit: «Le Messenger de Dieu (ç) a dit: "Celui qui reste éveillé la nuit d'*al-quadr*, poussé par sa foi et son espérance [d'avoir une récompense divine], lui seront pardonnées ses fautes passées."»

R. 26 - Combattre pour la cause de Dieu fait partie de la foi

36 - Abu Zur'a ben 'Amru ben Jarîr dit: «J'ai entendu Abu Hurayra rapporter que le Prophète (ç) avait dit: "Dieu prendra soin de celui qui sort⁽²⁾ pour sa cause... *Ne sortant que poussé par sa foi en Moi et sa confiance en Mes envoyés; Je le ferai revenir soit avec une récompense gagnée, soit avec un butin, ou bien je le ferai entrer au Jardin.* Si je ne craignais d'être dur envers ma 'Ummah, je ne serais jamais resté derrière une troupe, au contraire, j'aurais voulu être tué pour la cause de Dieu puis ressuscité, puis tué de nouveau, ensuite ressuscité, pour être tué encore une fois."»

R. 27 - Accomplir des actes de dévotion pendant le mois de ramadân fait partie de la foi

37 - Abu Hurayra rapporta que le Messenger de Dieu (ç) avait dit: «Celui qui, poussé par une foi [sincère] et en espérant avoir une récompense [divine], accomplit des actes de dévotion pendant le mois de *ramadân*, aura ses fautes passées pardonnées.»

R. 28 - Jeûner le mois de ramadân en espérant une récompense [divine] fait partie de la foi

38 - Abu Hurayra dit: «Le Messenger de Dieu (ç) a dit: "Celui qui jeûne [le mois] de *ramadân*, tout en ayant une foi [sincère] et en espérant avoir une récompense, aura pardonnées ses fautes passées."»

(1) C.à.d, la nuit de la destinée.

(2) C.à.d, qui part en guerre.

خَانَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ». تَابَعَهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ.

٢٥ - باب: قِيَامُ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنَ الْإِيمَانِ

٣٥ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ، إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

٢٦ - باب: الْجِهَادُ مِنَ الْإِيمَانِ

٣٦ - حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَارَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ بْنُ عَمْرٍو بْنِ جَرِيرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «أَنْتَدَبَ اللَّهُ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ - لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيْمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي - أَنْ أَرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرِ غَنِيمَةٍ، أَوْ أَدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَلَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ، وَلَوْ دِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أَحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أَحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ».

٢٧ - باب: تَطَوُّعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنَ الْإِيمَانِ

٣٧ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ قَامَ رَمَضَانَ، إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

٢٨ - باب: صَوْمُ رَمَضَانَ احْتِسَابًا مِنَ الْإِيمَانِ

٣٨ - حَدَّثَنَا أَبُو سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ صَامَ رَمَضَانَ، إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

R. 29 - La pratique de la Religion est facile

* Le Prophète (ﷺ) dit: «De la Religion, Dieu aime le plus le hanifisme⁽¹⁾ qui est facile à pratiquer.»

39 - D'après 'Abu Hurayra, le Prophète (ﷺ) dit: «La pratique de la Religion est facile. Toute personne qui cherche à la pratiquer avec puritanisme succombera devant elle. Soyez donc au juste milieu, rapprochez-vous [de la perfection en cas de défaillance] et ayez bon espoir [quant aux œuvres permanentes]. Enfin sollicitez l'aide [des moments suivants]: la matinée, le soir et une partie de la nuit⁽²⁾.»

R. 30 - La prière fait partie de la foi

Dieu, le Très-Haut, dit: **Dieu pour autant n'allait pas laisser perdre votre croyance⁽³⁾**. C'est-à-dire, votre prière près[sic] du Temple [de Jérusalem].

40 - Al-Barâ': Au début de son arrivée à Médine, le Prophète (ﷺ) demeura chez les Ansâr, ses "grands-parents" (ou: ses "oncles maternels", douta [Abu 'Ishâq]). Il s'orientait vers le Temple de Jérusalem durant seize ou dix sept mois. Cependant, il aimait que sa *qibla* fût la Ka'ba. Effectivement, la première prière qu'il fit [suivant cette nouvelle *qibla*] fut celle d'*al-'asr*; un groupe de personnes pria avec lui. D'ailleurs, après les avoir quittés, l'un d'eux fut de passage devant une mosquée où des fidèles étaient [en train de prier], en position inclinée. «Je jure par Dieu! leur dit-il, je viens d'accomplir la prière avec le Messenger de Dieu (ﷺ) en s'orientant vers la Mecque.» Sur ce, ils se tournèrent vers la Ka'ba, tout en gardant la même posture.

D'autre part, les Juifs étaient satisfaits lorsque le Prophète accomplissait sa prière en se tournant, comme les Gens du Livre, vers le Temple de Jérusalem; mais lorsqu'il s'orienta [pour la prière] vers la Ka'ba; ils manifestèrent leur désapprobation.

* Zuhayr: Dans ce même *ḥadith*, Abu 'Ishâq nous a rapporté que, d'après al-Barâ', plusieurs hommes moururent du temps [de la première] *qibla* — c'est-à-dire, avant qu'on la change — ou furent abattus [sic]. Nous ne savions que dire d'eux, d'où Dieu, le Très-Haut, révéla: **Dieu pour autant n'allait pas laisser perdre votre croyance.**

(1) Le hanifisme est la Tradition d'Abraham que quelques Arabes observaient avant l'avènement de l'Islam.

(2) Autrement dit, pendant les moments où l'on est en pleine forme.

(3) Al-Baqara, 143.

٢٩ - باب: الدِّينُ يُسْرُ

وَقَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ: «أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْخَنِيفَةُ السَّمْحَةُ».

٣٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ الدِّينَ يُسْرُ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدُّوا وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدَّلْجَةِ».

٣٠ - باب: الصَّلَاةُ مِنَ الْإِيمَانِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيْمَانَكُمْ﴾^(١): يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ.

٤٠ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ - أَوْ قَالَ: أَخْوَالِهِ - مِنَ الْأَنْصَارِ، وَأَنَّهُ صَلَّى قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ، فَقَالَ: أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ مَكَّةَ، فَذَارُوا - كَمَا هُمْ - قِبَلَ الْبَيْتِ، وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبَهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَأَهْلُ الْكِتَابِ، فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، أَنْكَرُوا ذَلِكَ.

قَالَ زُهَيْرٌ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هَذَا: أَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ - قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ - رِجَالٌ وَقَتَلُوا، فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيْمَانَكُمْ﴾.

(١) سورة البقرة: الآية ١٤٣.

R. 31 - Le bon Islam de l'homme

41 - Abu Sa'îd al-Khudry rapporta qu'il avait entendu le Messager de Dieu (ç) dire: «Quand l'homme embrasse l'Islam et que cet Islam devient parfait, Dieu lui pardonnera alors toute faute déjà commise. Après quoi, on procédera à inscrire la sanction des actions: [à] la bonne œuvre lui sera réservé l'équivalent de dix à sept cents bonnes œuvres; [à] la mauvaise, tout juste ce qui lui équivaut, exception faite du cas où Dieu ne la prend pas en considération.»

42 - Abu Hurayra dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: "Lorsque l'un de vous perfectionne son Islam, toute bonne œuvre qu'il fait lui sera inscrite comme étant équivalente [à un nombre] allant de dix à sept cents, et toute mauvaise action qu'il commet lui sera inscrite exactement selon sa valeur propre."»

R. 32 - La [pratique] religieuse qui plaît le plus à Dieu est celle qui dure le plus

43 - 'Â'icha rapporte que le Prophète (ç) rentra une fois chez elle alors qu'une femme s'y trouvait: «Qui est-ce? demanda le Prophète. — Une telle, répondit 'Â'icha en commençant à parler élogieusement des nombreuses prières que faisait cette femme. — Tout doucement! Vous ne devez faire que ce qui est en votre pouvoir. Par Dieu! Dieu ne "*s'ennuie*" que lorsque vous vous ennuyiez vous-même.»

La pratique religieuse que le Prophète aimait le plus était celle qu'on accomplissait avec persévérance.

R. 33 - L'augmentation et la diminution de la foi

Dieu, le Très-Haut, dit: Et Nous leur avons ajouté guidance⁽¹⁾, Pour qu'ainsi grandisse la foi de ceux qui ont cru⁽²⁾. Il a dit aussi: Aujourd'hui J'ai parachevé pour vous votre religion⁽³⁾.

Donc négliger ce qui a trait à la perfection implique qu'il y a diminution.

44 - D'après Anas, le Prophète (ç) dit: «Sortira du Feu celui qui dit: *Il n'y a de dieu que Dieu* tout en ayant dans le cœur le poids d'un grain d'orge de bien. Sortira

(1) Al-Kahf, 13.

(2) Al-Mudathir, 31.

(3) Al-Mâ'ida, 3.

٣١ - باب: حُسْنُ إِسْلَامِ الْمَرْءِ

٤١ - قَالَ مَالِكٌ: أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ: أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسَنَ إِسْلَامُهُ، يُكْفَرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلُّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا، وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ: الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ، وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهَا».

٤٢ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ: فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ، وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا».

٣٢ - باب: أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ

٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا أَمْرَأَةٌ، قَالَ: «مَنْ هَذِهِ؟». قَالَتْ: فُلَانَةٌ - تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا - قَالَ: «مَنْ، عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ، فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا». وَكَانَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَاوَمَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ.

٣٣ - باب: زِيَادَةُ الْإِيمَانِ وَنُقْصَانِهِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾^(١). ﴿وَزِدَادُ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا﴾^(٢) وَقَالَ: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾^(٣). فَإِذَا تَرَكَ شَيْئًا مِنَ الْكَمَالِ فَهُوَ نَاقِصٌ.

٤٤ - حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَبَرٍ،

(١) سورة الكهف: الآية ١٣.

(٢) سورة المدثر: الآية ٣١.

(٣) سورة المائدة: الآية ٣.

du Feu celui qui dit: *Il n'y a de dieu que Dieu* tout en ayant dans le cœur le poids d'un grain de froment de bien. Sortira du Feu celui qui dit: *Il n'y a de dieu que Dieu* tout en ayant dans le cœur le poids d'une *dharra*⁽¹⁾ de bien.»

* D'Abu 'Abd-ul-Lâh, de 'Abân, directement de Qatâda, directement de 'Anas, du Prophète (ç)..., [suivant cette version, on trouve] «de foi» à la place de «de bien».

45 - Suivant Târiq ben Chihâb, un juif dit à 'Umar ben al-Khaṭṭâb: «O Commandeur des croyants! vous avez dans votre Livre un verset que vous récitez souvent; s'il nous avait été révélé, à nous les juifs, nous aurions considéré le jour de sa révélation comme une fête. — De quel verset s'agit-il? demanda 'Umar. — Celui-ci: **Aujourd'hui, J'ai parachevé pour vous votre religion, vous ai comblé de mon bienfait et ai agréé l'Islam comme doctrine religieuse pour vous**⁽²⁾. — Nous connaissons ce jour et l'endroit où fut révélé ce verset au Prophète (ç) qui se tenait debout à 'Arafa, un certain vendredi.»

R. 34 - La zakât fait partie de l'Islam

Dieu dit: **et qu'ils eurent reçu commandement de n'adorent que Dieu, en Lui vouant la religion foncière, en bons croyants originels, d'accomplir la prière, d'acquitter la purification (zakât): c'est là religion de droiture**⁽³⁾.

46 - Selon Abu Suhayl ben Mâlik, son père rapporta avoir entendu Ṭalḥa ben 'Ubayd-ul-Lâh dire: «Une fois, un Nejdite, cheveux poudreux, vint voir le Messenger de Dieu (ç). On entendait le bruit de sa voix sans comprendre mot de ce qu'il disait. Mais une fois près [de nous], nous nous aperçûmes qu'il interrogeait [le Prophète] sur l'Islam. “L'accomplissement de cinq prières pendant le jour et la nuit, répondit le Messenger de Dieu (ç). — Dois-je faire d'autres? — Non, sauf si tu veux faire cela volontairement, lui dit le Messenger de Dieu (ç) avant de reprendre: Il y a aussi le jeûne de *ramadan*. — Dois-je jeûner en dehors de *ramadan*? — Non, sauf si tu veux faire cela volontairement”, lui expliqua le Messenger de Dieu (ç) avant de lui parler de la *zakât*. “Dois-je faire une autre [aumône légale]? demanda le Nejdite. — Non, sauf si tu veux faire cela volontairement.” Sur ce, l'homme retourna sur ses pas en disant: “Par Dieu! Je n'ajouterai ni retrancherai rien à cela.” Et le Messenger de Dieu (ç) de dire: “Il réussira s'il dit vrai...”»

(1) Petite particule voltigeant dans l'air ou une très petite fourmi.

(2) Al-Mâ'ida, 3.

(3) Al-Bayina, 5.

وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزَنُّ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ، وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزَنُّ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ أَبَانُ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ: حَدَّثَنَا أَنَسٌ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «مَنْ إِيمَانٍ» مَكَانَ «مِنْ خَيْرٍ».

٤٥ - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ، سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْعَمَيْسِ، أَخْبَرَنَا قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرُؤُونَهَا، لَوْ عَلَيْنَا مَعَشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ، لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا. قَالَ: أَيُّ آيَةٍ؟ قَالَ: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾^(١). قَالَ عُمَرُ: قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ، وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ.

٣٤ - باب: الزَّكَاةُ مِنَ الْإِسْلَامِ

وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ﴾^(٢).

٤٦ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَمِّهِ أَبِي سَهْلٍ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ يَقُولُ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، ثَائِرُ الرَّأْسِ، يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ، حَتَّى دَنَا، فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ». فَقَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: «لَا، إِلَّا أَنْ تَطُوعٌ». قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «وَصِيَامُ رَمَضَانَ». قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ: «لَا، إِلَّا أَنْ تَطُوعٌ». قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الزَّكَاةَ، قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: «لَا، إِلَّا أَنْ تَطُوعٌ». قَالَ: فَأَذْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ: وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ».

(١) سورة المائدة: الآية ٣.

(٢) سورة البينة: الآية ٥.

R. 35 - Suivre le convoi funèbre fait partie de la foi

47 - D'après Abu Hurayra, le Messenger de Dieu (ç) dit: «Celui qui suit le convoi funèbre d'un musulman, avec une foi [sincère] et en espérant avoir une récompense [divine] et reste jusqu'après la prière mortuaire et l'enterrement, obtiendra une Récompense de deux *qîrât*⁽¹⁾; chaque *qîrât* équivaut [en poid à la montagne] d'Uḥud. Quant à celui qui prie sur la dépouille puis revient avant l'enterrement, il reviendra avec un seul *qîrât*.»

* [Au lieu de Rawḥ], 'Uthmân al-Mu'athin a aussi rapporté un *ḥadith* similaire, et ce directement de 'Awf, de Muḥammad, d'Abu Hurayra, du Prophète (ç)...

R. 36 - De la crainte du Croyant d'être privé [de la récompense] de ses [bonnes] œuvres sans s'en apercevoir.

* Ibrâḥîm at-Taymi dit: «A chaque fois que je compare mes paroles à mes actes je crains d'être taxé de menteur.»

* Ibn Abi Mulayka: «J'ai vécu jusqu'à être contemporain à trente des Compagnons du Prophète (ç). Tous craignaient l'hypocrisie; et aucun d'eux ne prétendait être aussi croyant que Jibrîl (Gabriel) ou Mikâ'il (Michel?).»

* On rapporte qu'al-Ḥasan avait dit: «[L'hypocrisie], il n'y a que le Croyant qui la redoute; seul l'hypocrite se croit loin d'elle.»

* De se garder d'insister d'être hypocrite ou pécheur sans repentir.

* Dieu, le Très-Haut, dit: **Ceux qui dans leurs agissements ne s'abstiennent, maintenant qu'ils savent...**⁽²⁾

48 - Zubayd dit: J'ai interrogé Abu Wâ'il au sujet des *Murji'a* et il m'a répondu: «'Abd-ul-Lâh m'a rapporté que le Prophète (ç) avait dit: "Injurier un musulman est perversité, le combattre est mécréance."»

49 - Anas dit: «'Ubâda ben aṣ-Ṣâmit me rapporta que le Messenger de Dieu (ç) était sorti une fois pour informer [les musulmans] de la nuit de la destinée; mais deux hommes d'entre les musulmans commencèrent à se disputer, d'où le Prophète

(1) Le *qîrât* est une mesure.

(2) 'Al-'Imrân, 135.

٣٥ - باب: اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيمَانِ

٤٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ الْمَنْجُوفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ، إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا، وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيُفْرَغَ مِنْ دَفْنِهَا، فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ، كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ، وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ، فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ».

تَابِعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَدَّدُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، نَحْوَهُ.

٣٦ - باب: خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبِطَ عَمَلُهُ رَهْوَ لَا يَشْعُرُ

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ: مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا. وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ، كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ، مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ: إِنَّهُ عَلَى إِيْمَانٍ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ. وَيُذَكِّرُ عَنِ الْحَسَنِ: مَا خَافَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ، وَمَا يُحَذِّرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى النِّفَاقِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ، لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَلَمْ يُصِرُّوْا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾^(١).

٤٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرَعَرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ زُبَيْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمَرْجِئَةِ فَقَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «سَبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ».

٤٩ - أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ يُخْبِرُ بَلِيلَةَ الْقَدْرِ، فَتَلَاَحَى رَجُلَانِ مِنَ

(١) سورة آل عمران: الآية ١٣٥.

dit: “J’étais sorti pour vous informer de la nuit de la destinée mais Un tel et Un tel se sont disputés, ce qui causa son élévation⁽¹⁾ (au ciel?). Mais j’espère que cela serait bénéfique pour vous... Guettez-la durant les nuits suivantes: la [vingt] septième, la [vingt] neuvième et la [vingt] cinquième.”»

**R. 37 - De l’interrogation de Gabriel adressée au Prophète (ç)
au sujet de la foi, de l’Islam, de la Perfection
et du savoir se rapportant à l’Heure**

* De la réponse du Prophète (ç) après laquelle il dit [aux présents]: «Gabriel est venu vous enseigner votre religion» en considérant ces choses comme faisant partie de la religion.

* Des réponses données par le Prophète (ç) à la délégation de ‘Abd-al-Qays, au sujet de la foi.

* De cette Parole du Très-Haut: **Qui soupire après une religion autre que l’Islam, cela de lui ne sera pas accepté⁽²⁾.**

50 - Abu Hurayra dit: «Un jour, alors que le Prophète (ç) était assis dans un endroit le distinguant des autres, vint un homme et l’interrogea: “Qu’est-ce que la foi? — La foi est de croire en Dieu, à ses anges, à sa rencontre⁽³⁾, à ses prophètes, et de croire à la Résurrection. — Et l’Islam, c’est quoi? — L’Islam est d’adorer Dieu sans rien Lui associer, d’observer la prière, de payer l’aumône légale et de jeûner le *ramadan*. — Qu’est-ce que la Perfection? — C’est adorer Dieu comme si tu le vois. Et si tu ne le vois pas, Lui te voit sans aucun doute. — Quant est-ce sonnera l’Heure? — L’interrogé n’en sait pas plus que l’interrogateur, mais je vais te citer ses signes précurseurs: la femme enfantera son maître; les pasteurs de chameaux noirs se vanteront dans l’édification des constructions. L’Heure fait partie de cinq choses que Dieu seul connaît.” Et le Prophète (ç) de réciter: **Dieu détient la science de l’Heure⁽⁴⁾**. Sur ce, l’homme s’éloigna. “Faites-le revenir! ordonna le Prophète”, mais on ne trouva personne. “C’est Gabriel, dit le Prophète, qui est venu enseigner aux gens leur religion.”»

* Abu ‘Abd-ul-Lâh dit: [Le Prophète] considéra tout cela comme faisant partie de la foi.

(1) Autre traduction: ce qui me fit oublier sa date.

(2) Al-‘Imrân, 85.

(3) Qui? ou quoi? Cf. *Fathul-Bâri* tI, p161.

(4) Luqmân, 34.

المُسْلِمِينَ فَقَالَ: «إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ، وَإِنَّهُ تَلَاخَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ، فَرُفِعَتْ، وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ، أَلْتَمِسُوهَا فِي السَّبْعِ وَالتَّسْعِ وَالْخَمْسِ».

٣٧ - باب: سُؤَالِ جِبْرِيلَ النَّبِيِّ ﷺ عَنِ الْإِيمَانِ

وَالْإِسْلَامِ وَالْإِحْسَانَ وَعِلْمَ السَّاعَةِ

وَيَبَيِّنُ النَّبِيُّ ﷺ لَهُ، ثُمَّ قَالَ: «جَاءَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ». فَجَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ دِينًا، وَمَا بَيْنَ النَّبِيِّ ﷺ لَوْفِدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنَ الْإِيمَانِ. وَقَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾^(١).

٥٠ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التِّيمِيُّ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ: مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: «الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ». قَالَ: مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ: «الْإِسْلَامُ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ، وَتَقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ». قَالَ: مَا الْإِحْسَانُ؟ قَالَ: «أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ». قَالَ: مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ: «مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ، وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا: إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَةُ رَبَّهَا، وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهَمَ فِي الْبُنْيَانِ، فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ». ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ ﷺ: ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾^(٢) ثُمَّ أَدْبَرَ، فَقَالَ: «رُدُّوهُ». فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا، فَقَالَ: «هَذَا جِبْرِيلُ، جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ».

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: جَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ.

(١) سورة آل عمران: الآية ٨٥.

(٢) سورة لقمان: الآية ٣٤.

51 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs dit: «Abu Sufyân m'a rapporté qu'Héraclius lui avait dit: "Je t'ai interrogé sur leur nombre: augmente-t-il ou est-ce qu'il diminue? et tu m'as dit qu'il augmentait. Eh bien! c'est bien là le cas de la foi, et ce jusqu'à ce qu'elle atteigne sa plénitude. Je t'ai en outre demandé s'il y avait parmi eux ceux qui délaissaient leur religion après l'avoir embrassée, et tu m'as dit que non; c'est bien là aussi le cas de la foi lorsque sa douceur se mélange avec les cœurs, personne n'en aura de répugnance."»

R. 39 - Le mérite de celui qui est scrupuleux quant à sa Religion

52 - 'Âmir dit: J'ai entendu an-Nu'mân ben Bachîr dire: «J'ai entendu le Messager de Dieu (ç) dire: "Le licite est bien clair, ainsi que l'illicite; entre les deux il y a des choses équivoques que beaucoup de gens ne connaissent pas. Celui qui évite l'équivoque est scrupuleux quant à sa Religion et à son honneur. Quant à celui qui tombe dans ce qui est équivoque, il est semblable au berger qui fait paître son troupeau près d'un domaine réservé et est sur le point d'y pénétrer. [Vous savez que] tout roi a un domaine réservé; [sachez donc] que le domaine réservé de Dieu sur sa terre est ses interdits. [Sachez encore] qu'il y a dans le corps un bout de chair qui, en devenant sain, laisse tout le corps sain, et en devenant corrompu, il laisse tout le corps corrompu, c'est le cœur."»

R. 40 - Payer le *khums*⁽¹⁾ fait partie de la foi

53 - Abu Jamra rapporte: Je fréquentais souvent ibn 'Abbâs qui me faisait asseoir sur son banc. Une fois, il me dit: «Reste chez moi et je te réserverai une part de mes biens!» [En effet, j'acceptai], et deux mois après mon séjour, il me dit: «A l'arrivée du groupe délégataire de 'Abd-al-Qays chez le Prophète (ç) celui-ci demanda: "Qui sont ces gens? (ou: ces députés) — Nous appartenons à Rabî'a, répondirent-ils. — Soyez les bienvenus (ou: que ces députés soient les bienvenus), sans être confondus et sans regrets! — O Messager de Dieu! nous ne pouvons venir te voir que durant l'un des mois sacrés, il y a ce clan des mécréants de Muḍar qui nous sépare de toi. Recommande-nous une chose assez claire que nous transmettrons à ceux que nous avons laissés derrière nous, et qui nous fera entrer au Paradis." Ils l'interrogèrent en outre au sujet des boissons. Et lui de leur

(1) C.-à-d. le cinquième du butin.

٣٨. باب ٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمَزَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانَ: أَنَّ هِرْقَلَ قَالَ لَهُ: سَأَلْتُكَ هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ فَرَعَمْتُ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ سَخَطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ؟ فَرَعَمْتُ أَنْ لَا، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ، حِينَ تَخَالِطُ بِشَاشَتِهِ الْقُلُوبَ لَا يَسْخَطُهُ أَحَدٌ.

٣٩ - باب: فضل من استبرأ لدينه

٥٢ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَاءُ، عَنْ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «الْحَلَالُ بَيْنَ، وَالْحَرَامُ بَيْنَ، وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنْ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ: كَرَاعٍ يَرَعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً: إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ».

٤٠ - باب: أداء الخمس من الإيمان

٥٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ: كُنْتُ أَقْعُدُ مَعَ أَبِي عَبَّاسٍ، يُجْلِسُنِي عَلَى سَرِيرِهِ، فَقَالَ: أَقِمْ عِنْدِي حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي، فَأَقَمْتُ مَعَهُ شَهْرَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوْا النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «مَنِ الْقَوْمُ؟ - أَوْ مِنَ الْوَفْدِ؟ - قَالُوا: رَبِيعَةُ. قَالَ: «مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ - أَوْ بِالْوَفْدِ - غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى». فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارٍ مُضَرٍّ، فَمَرْنَا بِأَمْرِ فَضْلِ، نُخْبِرُ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا، وَنَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ. وَسَلَّوْهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ:

recommander quatre choses et leur en interdire quatre autres. Il leur recommanda de croire en Dieu. "Savez-vous ce que c'est que de croire en Dieu seul? — Dieu et son Messager en sont plus informés, rétorquèrent-ils. — C'est le fait d'attester qu'il n'y a de dieu que Dieu et que Muḥammad est son Messager, d'accomplir la prière, de payer la *zakât*, de jeûner le mois de *ramadân* et de donner le cinquième du butin." Et il leur interdit quatre choses: *al-ḥantam*, *ad-dubbâ'*, *an-naqîr* et *al-muzaffat*⁽¹⁾ (il se peut qu'il cita aussi: *al-muqayyar*).

Enfin, il leur dit: "Retenez bien cela et transmettez-le à ceux que vous avez laissés derrière vous!"»

**R. 41 - A propos de ce qui a été rapporté au sujet
du fait que la valeur de l'action réside dans l'intention
et dans l'espérance d'avoir une récompense [divine]**

* De «à chacun selon son intention». Cela concerne la foi, les ablutions mineures, la prière, la *zakât*, le pèlerinage, le jeûne et les actes juridiques. Dieu, le Très-Haut, dit: **Dis: «Chacun agit à son mode...»**⁽²⁾, c'est-à-dire, selon son intention.

* Les dépenses que l'homme fait au profit des siens — en espérant la récompense [divine] — sont considérées comme une aumône.

* Le Prophète dit: «... mais [il reste] le combat pour la cause de Dieu et l'intention».

54 - D'après 'Umar, le Messager de Dieu (ﷺ) dit: «La valeur des actions réside dans l'intention. A chacun selon son intention: celui qui émigre en vue de Dieu et de son Messager, son émigration lui sera ainsi comptée; celui qui émigre pour avoir un certain bien de l'ici-bas ou pour épouser une femme, son émigration lui sera comptée suivant le motif qui l'a poussé à émigrer.»

55 - D'après 'Abu Mas'ûd, le Prophète (ﷺ) [dit]: Lorsque l'homme dépense au profit des siens en espérant [avoir une récompense de la part de Dieu], cela lui sera considéré comme une aumône.

56 - D'après 'Âmir ben Sa'd, Sa'd ben Abi Waqqâṣ l'informa que le Messager de Dieu (ﷺ) avait dit: «Pour chaque dépense que tu fais en vue de Dieu, tu auras une récompense, même pour une bouchée que tu mets dans la bouche de ta femme.»

(1) Il s'agit de récipients qu'on utilisait pour la fermentation du vin.

(2) Al-'Isrâ', 84.

فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ ، وَنَهَاَهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ ، أَمَرَهُمْ : بِالْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَحْدَهُ ، قَالَ : «أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ» . قَالُوا : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ ، قَالَ : «شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ ، وَصِيَامُ رَمَضَانَ ، وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمْسَ» . وَنَهَاَهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ : عَنِ الْحَتَمِ وَالذُّبَابِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزَفَّتِ - وَرُبَّمَا قَالَ : «الْمُقِيرِ» - . وَقَالَ : «أَحْفَظُوهُمْ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ» .

٤١ - باب : مَا جَاءَ أَنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ وَالْحِسْبَةِ ،

وَلِكُلِّ أَمْرٍ مَا نَوَى

فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ ، وَالْوُضُوءُ ، وَالصَّلَاةُ ، وَالزَّكَاةُ ، وَالْحَجُّ ، وَالصَّوْمُ ، وَالْأَحْكَامُ . وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى : ﴿ قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَى شَاكِلَتِهِ ﴾ ^(١) : عَلَى نِيَّتِهِ . نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ - يَحْتَسِبُهَا - صَدَقَةٌ . وَقَالَ : «وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ» .

٥٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ : أَخْبَرَنَا مَالِكٌ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ ، عَنْ عُلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ ، عَنْ عُمَرَ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : «الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ ، وَلِكُلِّ أَمْرٍ مَا نَوَى ، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا ، أَوْ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ» .

٥٥ - حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ : أَخْبَرَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ قَالَ : سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ : «إِذَا انْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ» .

٥٦ - حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ : أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ : حَدَّثَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ : أَنَّهُ أَخْبَرَهُ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : «إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا ، حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِيَّ فِيَّ امْرَأَتِكَ» .

(١) سورة الإسراء : الآية ٨٤ .

**R. 42 - De cette parole du Prophète (ﷺ): «La religion
est loyauté: envers Dieu, envers son Messager,
envers les Imâm des musulmans
et envers tous les musulmans»**

* Dieu, le Très-Haut, dit: **s'ils sont sincères envers Dieu et son Messager⁽¹⁾.**

57 - Jarîr ben 'Abd-ul-Lâh dit: «J'ai prêté allégeance au Messager de Dieu (ﷺ) sur l'accomplissement de la prière, sur le payement de la *zakât* et sur le fait d'être loyal à l'égard de tout musulman.»

58 - Ziyâd ben 'Ilâqa dit: Le jour de la mort d'al-Mughira ben Chu'ba⁽²⁾, Jarîr ben 'Abd-ul-Lâh se leva, loua et glorifia Dieu... Je l'entendis dire: «Vous devez craindre Dieu, sans rien Lui associé, et être calmes jusqu'à l'arrivée d'un nouveau gouverneur. D'ailleurs celui-ci ne tardera pas à venir. Quant à votre gouverneur [qui vient de rendre l'âme], demandez-lui le pardon de Dieu; lui-même aimait pardonner...» Après cela, il ajouta: «Cela dit, [sachez qu'une fois] j'étais venu voir le Prophète (ﷺ) et lui avais dit: "Je te prête serment d'allégeance sur l'Islam." Et lui d'exiger, [en plus], que je sois "loyal envers tout musulman". En effet, je lui avais prêté serment sur cela... Par le Seigneur de cette Mosquée! je suis loyal envers vous.» Et il implora enfin le pardon de Dieu avant de s'asseoir⁽³⁾.

(1) At-Tawba, 91.

(2) Le gouverneur d'al-Kûfa.

(3) Ou: avant de descendre [du minbar].

باب: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: «الدِّينُ النَّصِيحَةُ: لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ».

وَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ﴾^(١).

٥٧ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

٥٨ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ قَالَ: سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ، قَامَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، وَقَالَ: عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحَدِّهِ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَالْوَقَارِ، وَالسَّكِينَةِ، حَتَّى يَأْتِيَكُمُ أَمِيرٌ، فَإِنَّمَا يَأْتِيَكُمُ الآنَ. ثُمَّ قَالَ: اسْتَغْفُوا لِأَمِيرِكُمْ، فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ. ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ قُلْتُ: أَبَايَعُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ، فَشَرَطَ عَلَيَّ: «وَالنُّصْحَ لِكُلِّ مُسْلِمٍ». فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا، وَرَبَّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ. ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَنَزَلَ.

(١) سورة التوبة: الآية ٩١.

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux.

III - LA SCIENCE

R. 1 - Le mérite de la Science

* Dieu, le Très-Haut, dit: **Dieu élèvera ceux d'entre vous qui croient et ceux qui furent gratifiés de degrés dans la connaissance. Et sur tout ce que vous faites, Dieu est Informé⁽¹⁾.**

Et Il dit: **Dis «Seigneur, grandis-moi en connaissance»⁽²⁾.**

R. 2 - De celui qui, interrogé sur une Science, alors qu'il est en train de parler, termine sa parole puis répond

59 - D'après 'Abu Hurayra, une fois, au moment où le Prophète (ç) était dans une assemblée en train de parler aux gens, arriva un Bédouin qui lui dit: «Quand est-ce arrivera l'Heure?» Et le Messenger de Dieu (ç) de rester à poursuivre ses paroles, d'où quelques-uns d'entre les présents se dirent: «Il a entendu ce que le Bédouin vient de dire mais cela lui a déplu.» D'autres: «Non, il ne l'a pas entendu.» Mais juste ayant terminé ses paroles, le Prophète demanda: «Où⁽³⁾ est celui qui vient d'interroger sur l'Heure? — Me voici, ô Messenger de Dieu! — Attends-toi à l'Heure lorsqu'on manque au dépôt. — Et comment manque-t-on au dépôt? — Attends-toi à l'Heure lorsque l'autorité est donnée à ceux qui n'en sont pas dignes.»

R. 3 - De celui qui élève la voix lorsqu'il s'agit de Science

60 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru rapporta: «Une fois, alors que nous étions en voyage, le Prophète (ç) tarda à venir, il nous rejoignit au moment où nous étions

(1) Al-Mujâdala, 11

(2) T - H, 114.

(3) Ce «où» est rapporté par Muḥammad ben Fulayḥ en marquant un certain doute.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٣ - كتاب العلم

١ - باب: فضل العلم

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾^(١). وَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾^(٢).

٢ - باب: مَنْ سُئِلَ عِلْمًا وَهُوَ مُشْتَغِلٌ فِي حَدِيثِهِ، فَأَتَمَّ الْحَدِيثَ ثُمَّ أَجَابَ السَّائِلَ

٥٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ ح. وَحَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي هَلَالُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: بَيْنَمَا النَّبِيُّ ﷺ فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ: جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ: مَتَى السَّاعَةُ؟ فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحَدِّثُ، فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ: سَمِعَ مَا قَالَ فَكِرَهُ مَا قَالَ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ لَمْ يَسْمَعْ. حَتَّى إِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ: «أَيْنَ - أَرَاهُ - السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ؟». قَالَ: هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: «فَإِذَا ضُيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَاَنْتَظِرِ السَّاعَةَ». قَالَ: كَيْفَ إِضَاعَتُهَا؟ قَالَ: «إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَاَنْتَظِرِ السَّاعَةَ».

٣ - باب: مَنْ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْعِلْمِ

٦٠ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ عَارِمُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ مَاهَكَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: تَخَلَّفَ عَنَّا النَّبِيُّ ﷺ فِي سَفَرَةٍ سَافَرْنَاهَا،

(١) سورة المجادلة: الآية ١١.

(٢) سورة طه: الآية ١١٤.

déjà pressés par l'heure de la prière, nous étions en train de faire nos ablutions mineures. Nous ayant remarqués en train d'essuyer les pieds, le Prophète cria à haute voix, par deux ou trois fois: "Malheur aux talons [des supplices] du Feu!"»

R. 4 - De ces mots employés par les traditionnistes:

"il nous a rapporté" (حدثنا); **"il nous a informés"** (أخبرنا);

"il nous a renseignés" (أنبأنا)

* Al-Humaydy nous dit: Pour ibn 'Uyayna, *"il nous a rapporté"*, *"il nous a informés"*, *"il nous a renseignés"* et *"j'ai entendu..."* avaient le même sens.

* Ibn Mas'ud dit: Le Messenger de Dieu (ﷺ), sincère et digne de foi qu'il était, nous a rapporté...

* Chaqîq, de 'Abd-ul-Lâh, dit: J'ai entendu du Prophète (ﷺ) un mot...

* Hudhayfa: Le Messenger de Dieu (ﷺ) nous a rapporté deux propos.

* Abu al-'Âliya, d'ibn 'Abbâs, du Prophète, de ce qu'il (ﷺ) relatait (يروى), de la part de son Seigneur...

* D'Anas, du Prophète (ﷺ) qui le⁽¹⁾ relata [en le tenant] de son Seigneur, Puissant et Majestueux.

* Abu Hurayra, du Prophète (ﷺ) qui le relata [en le tenant] de votre Seigneur, Puissant et Majestueux.

61 - Ibn 'Umar dit: «Une fois, le Messenger de Dieu (ﷺ) a dit: "Parmi les arbres, il y a un dont les feuilles ne tombent pas, il ressemble au musulman; lequel?" Et les présents de commencer à citer les arbres du désert. Quant à moi, je pensai au palmier mais [je ne dis mot] à cause de ma timidité. Puis on demanda: "O Messenger de Dieu! renseigne-nous (حدثنا)! lequel? — C'est le palmier."»

R. 5 - Sur le fait que l'imâm interroge

les présents dans le but de connaître leur savoir

62 - D'après ibn 'Umar, le Prophète (ﷺ) dit: «Parmi les arbres, il y a un qui est comme le musulman; lequel?» Et les présents de commencer à citer les arbres du désert. Quant à moi, continua 'Abd-ul-Lâh, je pensai au palmier mais je ne dis mot à cause de ma timidité. Puis on demanda: «O Messenger de Dieu! renseigne-nous! quel est cet arbre? — C'est le palmier.»

(1) Le *ḥadīth*.

فَأَذَرَكْنَا - وَقَدْ أَرْهَقْتَنَا الصَّلَاةَ - وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ، فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ: «وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ». مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

٤ - باب: قَوْلِ الْمُحَدِّثِ حَدَّثَنَا أَوْ أَخْبَرَنَا وَأَنْبَأَنَا

وَقَالَ لَنَا الْحُمَيْدِيُّ: كَانَ عِنْدَ ابْنِ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا وَأَخْبَرَنَا وَأَنْبَأَنَا وَسَمِعْتُ وَاحِدًا. وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ. وَقَالَ شَقِيقٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ كَلِمَةً. وَقَالَ حُذَيْفَةُ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَدِيثَيْنِ. وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِيمَا يَرَوِي عَنْ رَبِّهِ. وَقَالَ أَنَسٌ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يَرَوِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ. وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يَرَوِيهِ عَنْ رَبِّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ.

٦١ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَإِنَّهَا مَثَلُ الْمُسْلِمِ، فَحَدِّثُونِي مَا هِيَ؟». فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَوَادِي، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، فَاسْتَحْيَيْتُ، ثُمَّ قَالُوا: حَدَّثَنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «هِيَ النَّخْلَةُ».

٥ - باب: طَرَحِ الْإِمَامِ الْمَسْأَلَةَ عَلَى أَصْحَابِهِ لِيُخْتَبَرَ مَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

٦٢ - حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَإِنَّهَا مَثَلُ الْمُسْلِمِ، فَحَدِّثُونِي مَا هِيَ؟». قَالَ: فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَوَادِي، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، ثُمَّ قَالُوا: حَدَّثَنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «هِيَ النَّخْلَةُ».

R. 6 - Sur ce qui a été dit au sujet de la Science

Dieu, le Très-Haut, dit: «Seigneur, grandis-moi en connaissance»⁽¹⁾.

* Au sujet de la lecture et du '*ard*'⁽²⁾.

* Pour al-Ḥasan, ath-Thawry et Mâlik, [rapporter une tradition qu'on a eu le soin de lire devant le *cheïkh*] est pris en considération.

* Directement de 'Ubayd-ul-Lâh ben Mûsa, de Sufyân qui dit: Après la lecture faite devant le traditionniste, il n'y a aucun mal à dire: "il m'a rapporté" (حدثني) ou "j'ai entendu" (سمعت).

* Certains traditionnistes qui sont pour la lecture avancent comme preuve à leur point de vue le *ḥadîth* de Ḍimâm ben Tha'laba qui dit au Prophète (ç): *Est-ce Dieu qui t'a prescrit de nous [recommander] la prière?* — *Oui...* Cela, d'après ces traditionnistes, est une lecture faite devant le Prophète (ç). Plus tard, Dimâm rapporta ce *ḥadîth* à son peuple et celui-ci de le croire.

* Quant à Mâlik, il présente les preuves suivantes: la lecture du document [de l'aveu] faite devant l'intéressé qui approuve le contenu de la pièce⁽³⁾ et le fait de réciter [le Coran] devant un réciteur [spécialisé] puis dire: "Un tel m'a fait réciter".

* Directement de Muḥammad ben Salâm, directement de Muḥammad ben al-Ḥasan al-Wâsiṭy, de 'Awf, d'al-Ḥasan qui dit: Il n'y a aucun mal à lire [une tradition] devant un savant...

* D'après Muḥammad ben Yûsuf al-Firabry, Muḥammad ben 'Ismâ'îl al-Bukhârî dit: 'Ubayd-ul-Lâh ben Mûsa nous a rapporté que Sufyân avait dit: «Lorsqu'on fait une lecture devant le traditionniste, il n'y a aucun mal à dire: "Il m'a rapporté."» Aussi j'ai entendu Abu 'Âṣim dire, en se référant à Mâlik et à Sufyân: «La lecture devant le savant est similaire à sa lecture.»

63 - Charîq ben 'Abd-ul-Lâh ben Abu Namir rapporta avoir entendu 'Anas ben Mâlik dire: «Une fois, alors que nous étions assis avec le Prophète (ç) dans la mosquée, entra un homme monté sur un chameau. Il fit arrêter la monture et l'immobilisa avec une corde au genou fléchi puis s'adressa aux présents: "Lequel

(1) T-H, 114.

(2) Ici, le '*ard*' consiste à lire le texte qu'on a devant le texte du cheïkh dans le but de faire une comparaison et de procéder à des corrections si fautes il y a.

(3) C.f. ibn Hajar, *Fathu-l-Bâti* tI, p202.

٦ - باب: مَا جَاءَ فِي الْعِلْمِ

وَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾^(١)

الْقِرَاءَةُ وَالْعَرُضُ عَلَى الْمُحَدِّثِ. وَرَأَى الْحَسَنُ وَالثَّوْرِيُّ وَمَالِكُ الْقِرَاءَةَ جَائِزَةً، وَاحتَجَّ بَعْضُهُمْ فِي الْقِرَاءَةِ عَلَى الْعَالِمِ بِحَدِيثِ ضِمَامِ بْنِ ثَعْلَبَةَ، قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ: اللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ؟ قَالَ: «نَعَمْ». قَالَ: فَهَذِهِ قِرَاءَةٌ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، أَخْبَرَ ضِمَامٌ قَوْمَهُ بِذَلِكَ فَأَجَازُوهُ. وَاحتَجَّ مَالِكُ بِالصَّكِّ يُقْرَأُ عَلَى الْقَوْمِ، فَيَقُولُونَ: أَشْهَدْنَا فُلَانًا، وَيُقْرَأُ ذَلِكَ قِرَاءَةً عَلَيْهِمْ، وَيُقْرَأُ عَلَى الْمُقْرِئِ فَيَقُولُ الْقَارِئُ: أَقْرَأَنِي فُلَانًا.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: لَا بَأْسَ بِالْقِرَاءَةِ عَلَى الْعَالِمِ. وَأَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ الْفِرْبَرِيُّ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُخَارِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: إِذَا قُرِئَ عَلَى الْمُحَدِّثِ فَلَا بَأْسَ أَنْ تَقُولَ: حَدَّثَنِي. قَالَ: وَسَمِعْتُ أَبَا عَاصِمٍ يَقُولُ عَنْ مَالِكٍ وَسُفْيَانَ: الْقِرَاءَةُ عَلَى الْعَالِمِ وَقِرَاءَتُهُ سَوَاءٌ.

٦٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدٍ - هُوَ الْمَقْبُرِيُّ - عَنْ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ: أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ، دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ، فَأَنَاحَهُ فِي الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ، ثُمَّ قَالَ

(١) سورة طه: الآية ١١٤.

d'entre vous est Muḥammad?" Le Prophète (ﷺ) était accoudé au milieu des fidèles. "C'est cet homme accoudé qui a la peau blanche⁽¹⁾, répondîmes-nous." Et l'homme de s'adresser au Prophète: "Ô fils de 'Abd-ul-Muṭalib! — Je t'ai entendu, répliqua le Prophète (ﷺ). — Je vais te poser des questions tout en étant insistant, ne te mets pas en colère contre moi! — Interroge-moi sur ce que tu veux! — Au nom de ton Seigneur et le Seigneur de ceux qui t'ont précédé! est-ce Dieu qui t'a envoyé pour tous les hommes? — Par Dieu, oui. — Je te conjure par Dieu, est-ce Lui qui t'a donné l'ordre que nous fassions les cinq prières pendant le jour et la nuit? — Par Dieu, oui. — Je te conjure par Dieu, est-ce Lui qui t'a donné l'ordre que nous fassions le jeûne de ce mois⁽²⁾ de l'année? — Par Dieu, oui. — Je te conjure par Dieu, est-ce Dieu qui t'a donné l'ordre de prendre cette aumône [légale] de nos riches pour la distribuer entre nos pauvres? — Par Dieu, oui." Et l'homme de terminer: "Je crois en ce que tu as apporté; je suis le messenger de mon peuple..., je suis Dimâm ben Tha'laba, frère des bēni Sa'd ben Bakr."»

* Un ḥadīth similaire a été aussi rapporté par 'Ali ben 'Abd-al-Ḥamīd: de Sulaymân, de Thâbit d'Anas, du Prophète (ﷺ)...

R. 7 - Sur la *munâwala* et le fait qu'un homme de Science écrit une Science et l'envoie dans différentes régions

* 'Anas dit: 'Uthmân avait transcrit les muṣḥaf⁽³⁾ puis les avait envoyés aux différents coins du pays.

Et d'après, 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar, Yaḥya bn Sa'īd et Mâlik, cela est permis.

* Un des Savants du Hidjaz⁽⁴⁾ présenta, comme preuve pour la *munâwala*, un ḥadīth du Prophète (ﷺ): celui-ci envoya une missive à un chef d'une patrouille en lui disant: «Ne lis cette missive qu'une fois arrivé à tel endroit!» En effet, à l'arrivée à l'endroit désigné, le chef lut la missive aux membres de la patrouille et les mit au courant des ordres du Prophète (ﷺ).

64 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs, le Messenger de Dieu (ﷺ) envoya une missive avec un homme en lui donnant l'ordre de la remettre au grand souverain

(1) Comparé aux présents.

(2) C.-à-d. le *ramadân*.

(3) Des copies du Coran.

(4) C'est al-Ḥumaydy. Cf, ibn Hajar, *Fath-ul-Bâri*, tII, p 209.

لَهُمْ: أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ؟ - وَالنَّبِيُّ ﷺ مُتَكِيٌّ بَيْنَ ظَهْرَانِيهِمْ - فَقُلْنَا: هَذَا الرَّجُلُ الْأَبْيَضُ الْمُتَكِيُّ. فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ؟ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: «قَدْ أَجَبْتُكَ». فَقَالَ الرَّجُلُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: إِنِّي سَأَلْتُكَ فَمُشِدُّ عَلَيْكَ فِي الْمَسْأَلَةِ، فَلَا تَجِدُ عَلَيَّ فِي نَفْسِكَ. فَقَالَ: «سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ». فَقَالَ: أَسَأَلُكَ بِرَبِّكَ وَرَبِّ مَنْ قَبْلَكَ، أَلَلَّهِ أَرْسَلَكَ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ؟ فَقَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أُنْشِدُكَ بِاللَّهِ، أَلَلَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ؟ قَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أُنْشِدُكَ بِاللَّهِ، أَلَلَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نَصُومَ هَذَا الشَّهْرَ مِنَ السَّنَةِ؟ قَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أُنْشِدُكَ بِاللَّهِ، أَلَلَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَانَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فَقَرَانَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». فَقَالَ الرَّجُلُ: آمَنْتُ بِمَا جِئْتُ بِهِ، وَأَنَا رَسُولٌ مِنْ وَرَائِي مِنْ قَوْمِي، وَأَنَا ضِمَامُ بَنِ ثَعْلَبَةَ، أَخُو بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرِ.

رَوَاهُ مُوسَى وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا.

٧- باب: مَا يُذَكَّرُ فِي الْمُنَاوَلَةِ، وَكِتَابِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ إِلَى الْبُلْدَانِ

وَقَالَ أَنَسٌ: نَسَخَ عُثْمَانُ الْمَصَاحِفَ فَبَعَثَ بِهَا إِلَى الْأَفَاقِ.

وَرَأَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ وَمَالِكٌ ذَلِكَ جَائِزاً. وَاحْتَجَّ بَعْضُ أَهْلِ الْحِجَازِ فِي الْمُنَاوَلَةِ بِحَدِيثِ النَّبِيِّ ﷺ، حَيْثُ كَتَبَ لِأَمِيرِ السَّرِيَّةِ كِتَاباً وَقَالَ: «لَا تَقْرَأْهُ حَتَّى تَبْلُغَ مَكَانَ كَذَا وَكَذَا». فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ الْمَكَانَ قَرَأَهُ عَلَى النَّاسِ، وَأَخْبَرَهُمْ بِأَمْرِ النَّبِيِّ ﷺ.

٦٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ بِكِتَابِهِ رَجُلًا، وَأَمَرَهُ أَنْ يَذْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ، فَذَفَعَهُ عَظِيمٌ

d'al-Baḥrayn. [L'ayant reçue], ce dernier la remit à son tour à Khosrô qui la lut et la déchira.

[Ibn Chihâb]: Je crois qu'ibn al-Musayab dit: «Le Messenger de Dieu (ç) invoqua alors Dieu contre eux⁽¹⁾ en Lui demandant de les "déchirer".»

65 - 'Anas ben Mâlik dit: Une fois, le Prophète (ç) [donna l'ordre] (ou voulut [donner l'ordre]) d'écrire une lettre. On lui dit alors: "Ceux à qui tu veux écrire n'acceptent de lire une lettre que si elle est scellée." Depuis lors, le Prophète adopta un sceau en argent. Il y avait gravé: *Muḥammad, Messenger de Dieu*.

«C'est comme si je suis en train de voir sa blancheur⁽²⁾ dans sa main, reprit 'Anas».

Et Chu'ba de demander à Qatâda: «Qui a dit: "Il y avait gravé: *Muḥammad, Messenger de Dieu*"? — C'est 'Anas, répondit Qatâda.»

R. 8 - Sur celui qui s'asseyait là où il trouve une place au cours d'une séance [de Science]; et sur celui qui voit une place vide dans une assemblée et l'occupe

66 - D'après Abu Wâlid al-Laythi, le Messenger de Dieu (ç) était assis dans la mosquée avec les fidèles quand arrivèrent trois individus. Deux s'approchèrent de lui et l'autre préféra partir: les deux premiers s'arrêtèrent devant le cercle du Messenger de Dieu (ç), l'un d'eux vit une place vide et l'occupa, l'autre s'assit derrière les présents; quant au troisième, il préféra revenir sur ses pas. Ayant terminé sa prédication, le Messenger de Dieu (ç) dit: «Voulez-vous que je vous renseigne au sujet de ces trois individus? Eh bien! l'un d'eux a voulu prendre refuge auprès de Dieu et Dieu lui a accordé ce refuge; le deuxième s'est montré pudique envers Dieu et Dieu de se montrer aussi "pudique" envers lui; quant au dernier, il a préféré se détourner de Dieu, d'où Dieu s'est détourné de lui.»

R. 9 - Sur cette parole du Prophète (ç): «Que de personnes ayant reçu [un enseignement] peuvent le comprendre mieux que celles qui l'ont directement entendu!»

67 - D'après 'Abd-ar-Raḥmân ben Abu Bakra, son père dit: «Un jour, le Prophète (ç) s'assit sur son chameau dont la bride était tenue par un homme. Il dit

(1) Les Perses.

(2) La blancheur du sceau.

الْبَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى، فَلَمَّا قَرَأَهُ مَزَقَهُ، فَحَسِبْتُ أَنَّ ابْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ: فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُمَزَّقُوا كُلُّ مُمَزَّقٍ.

٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَتَبَ النَّبِيُّ ﷺ كِتَابًا - أَوْ أَرَادَ أَنْ يَكْتُبَ - فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُمْ لَا يَقْرَءُونَ كِتَابًا إِلَّا مَخْتُومًا، فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ، نَقَشَهُ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِهِ فِي يَدِهِ. فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ: مَنْ قَالَ: نَقَشَهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ؟ قَالَ: أَنَسٌ.

٨ - باب: مَنْ قَعَدَ حَيْثُ يَنْتَهِي بِهِ الْمَجْلِسُ، وَمَنْ رَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا

٦٦ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ: أَنَّ أَبَا مَرْثَةَ مَوْلَى عَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ: عَنْ أَبِي وَقِيدٍ اللَّيْثِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ، إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٌ، فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَذَهَبَ وَاحِدٌ، قَالَ: فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا: فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا، وَأَمَّا الْآخَرُ: فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ، وَأَمَّا الثَّالِثُ: فَأَذْبَرَ ذَاهِبًا، فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَأَوَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ».

٩ - باب: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: «رُبَّ مُبْلَغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ».

٦٧ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ: ذَكَرَ النَّبِيُّ ﷺ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخَطَامِهِ - أَوْ

ensuite: “Quel jour est-ce aujourd’hui?” Et nous de garder le silence avec la conviction qu’il allait lui donner un autre nom. “Ne s’agit-il pas du jour de Sacrifice? reprit-il. — Certainement, répondîmes-nous. — Et en quel mois sommes-nous?” De nouveau, nous gardâmes le silence pendant un laps de temps où nous eûmes la conviction qu’il allait lui donner un autre nom, mais il reprit: “N’est-ce pas là *dhu-l-hidja*? — Certainement, nous écriâmes-nous. — [Sachez] donc que vos sangs, vos biens, vos honneurs sont aussi sacrés que le sont votre jour-ci, votre mois-ci et votre ville-ci. Que le présent en informe l’absent, car il se peut que le présent transmette cela à une personne pouvant le comprendre mieux que lui.”»

**R. 10 - La Science est placée avant la parole et l’action, car
Dieu, le Très-Haut, dit: Sachez qu’il n’y a de dieu que Dieu⁽¹⁾;
où Il commença par le savoir.**

Les Savants sont les héritiers des prophètes, ceux-ci qui laissent la Science comme héritage. Celui qui acquiert la Science aura acquis une part entière [du bien]. Celui qui prend une voie dans la recherche de la Science, Dieu lui facilitera une voie menant au Paradis.

Dieu dit: **C’est ainsi, mais seuls craignent Dieu, parmi Ses adorateurs, ceux qui connaissent⁽²⁾.**

Il dit aussi: **Mais il n’est que ceux qui savent pour en saisir [la portée]⁽³⁾.**

ils disent: «Si nous avons entendu ou bien saisi, nous ne serions point des hôtes de la Fournaise»⁽⁴⁾.

Ceux qui savent seraient-ils à l’égal de ceux qui point ne savent?⁽⁵⁾.

* Le Prophète (ç) dit: «Celui à qui Dieu veut du bien, Il l’aidera à comprendre...» et «le Savoir ne peut être acquis qu’en apprenant».

* Abu Dhar: «Si vous posiez l’épée sur celle-ci — et il montra sa nuque — et que malgré cela je puisse transmettre une parole, que j’avais entendue jadis du Prophète (ç), avant que vous ne m’abattiez, je l’aurais transmise.»

(1) Muḥammad, 19.

(2) *Fâṭir*, 28.

(3) *Al-‘Ankabût*, 43.

(4) *Al-Mulk*, 5.

(5) *Az-Zumar*, 9.

بِرَمَائِهِ - قَالَ: «أَيُّ يَوْمٍ هَذَا». فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، قَالَ: «الْيَسَّ يَوْمَ النَّحْرِ؟». قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟». فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، فَقَالَ: «الْيَسَّ بِذِي الْحِجَّةِ؟». قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ، وَأَمْوَالَكُمْ، وَأَعْرَاضَكُمْ، بَيْنَكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، لِيُبْلَغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يَبْلُغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ».

١٠- باب: الْعِلْمُ قَبْلَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾^(١). فَبَدَأَ بِالْعِلْمِ.

وَأَنَّ الْعُلَمَاءَ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ، وَرَثُوا الْعِلْمَ، مَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ، وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ بِهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ.

وَقَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾^(٢). وَقَالَ: ﴿وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾^(٣). ﴿وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾^(٤). وَقَالَ: ﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾^(٥).

وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ». «وَإِنَّمَا الْعِلْمُ بِالتَّعَلُّمِ».

وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ: لَوْ وَضَعْتُمْ الصَّمْصَامَةَ عَلَى هَذِهِ - وَأَشَارَ إِلَى قَفَاهُ - ثُمَّ ظَنَنْتُ أَنِّي أَنْفَذْتُ كَلِمَةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ ﷺ قَبْلَ أَنْ تُجِزُوا عَلَيَّ لَأَنْفَذْتُهَا.

(١) سورة محمد: الآية ١٩.

(٢) سورة فاطر: الآية ٢٨.

(٣) سورة العنكبوت: الآية ٤٣.

(٤) سورة الملك: الآية ١٠.

(٥) سورة الزمر: الآية ٩.

* Ibn 'Abbâs: ﴿كونوا ربانيين﴾⁽¹⁾ veut dire: *Soyez des sages et des doctes!*

On dit aussi que le رَّبَّانِي (rabbâni) est celui qui enseigne aux hommes les points faciles de la science avant de commencer par ce qui est difficile.

R. 11 - Le Prophète (ﷺ), pour que les fidèles ne s'ennuient pas, les appelait de temps à autre à quelques exhortations ou à quelques enseignements.

68 - Ibn Mus'ûd dit: «Le Prophète (ﷺ), par répugnance à ce que nous nous ennuyions, nous donnait des exhortations en les espaçant de plusieurs jours.»

69 - D'après 'Anas, le Prophète (ﷺ) dit: «Facilitez [les choses] et ne les rendez pas difficiles! Annoncez aux gens des choses agréables et ne les effrayez pas!»

R. 12 - Sur celui qui réserve quelques jours déterminés aux gens de Science

70 - Abu Wâ'il dit: «'Abd-ul-Lâh avait l'habitude de donner aux gens quelques exhortations, en chaque jeudi. Un jour, un homme lui dit: "O Abu 'Abd-ar-Rahmân, je veux bien que tu nous donnes des exhortations en chaque jour! — Ce qui m'empêche de le faire c'est que je répugne que vous vous ennuyiez de moi. De plus, je vous donne des exhortations espacées de la même manière que le Prophète (ﷺ) le faisait avec nous de peur que nous fussions ennuyés."»

R. 13 - Celui à qui Dieu veut du bien, Il l'aidera à comprendre la Religion

71 - Ḥumayd ben 'Abd-ar-Rahmân dit: J'ai entendu Mu'âwiya faire un prône en disant: «J'ai entendu le Prophète (ﷺ) dire: "Celui à qui Dieu veut du bien, Il l'aidera à bien comprendre la Religion. Quant à moi, je ne suis qu'un Distributeur, c'est Dieu qui donne. Cette Nation restera dans l'ordre de Dieu, sans que ceux qui la contredisent ne peuvent lui porter préjudice, et ce jusqu'à l'avènement du décret de Dieu."»

R. 14 - Sur la compréhension se rapportant à la Science

72 - Mujâhid dit: J'accompagnai ibn 'Umar à Médine mais je ne l'endendis

(1) *Soyez des hommes -du- Seigneur. Al-'Imrân, 79*

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ : ﴿كُونُوا رَبَّيْنَ﴾^(١) : حُلَمَاءُ فُقَهَاءَ ، وَيُقَالُ : الرَّبَّانِيُّ الَّذِي يُرَبِّي النَّاسَ بِصَغَارِ الْعِلْمِ قَبْلَ كِبَارِهِ .

١١ - باب : مَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَوَّلُهُمْ بِالْمَوْعِظَةِ وَالْعِلْمِ كَيْ لَا يَنْفَرُوا

٦٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ : أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ ، عَنِ الْأَعْمَشِ ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْأَيَّامِ كَرَاهَةَ السَّامَةِ عَلَيْنَا .

٦٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ : حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ : حَدَّثَنِي أَبُو التَّيَّاحِ ، عَنْ أَنَسٍ ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ : «يَسْرُوا وَلَا تُعْسَرُوا وَيَسْرُوا وَلَا تُنْفَرُوا» .

١٢ - باب : مَنْ جَعَلَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَيَّامًا مَعْلُومَةً

٧٠ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ : حَدَّثَنَا جَرِيرٌ ، عَنْ مَنْصُورٍ ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ : كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُذَكِّرُ النَّاسَ فِي كُلِّ خَمِيسٍ ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ : يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، لَوَدِدْتُ أَنَّكَ ذَكَّرْتَنَا كُلَّ يَوْمٍ ؟ قَالَ : أَمَا إِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنْ ذَلِكَ أَنِّي أَكْرَهُ أَنْ أُمْلِكُكُمْ ، وَإِنِّي أَتَخَوَّلُكُمْ بِالْمَوْعِظَةِ ، كَمَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَوَّلُنَا بِهَا ، مَخَافَةَ السَّامَةِ عَلَيْنَا .

١٣ - باب : مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

٧١ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ : حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ ، عَنْ يُونُسَ ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ : قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ : سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ خَطِيبًا يَقُولُ : سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ : «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ ، وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي ، وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ ، لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ ، حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ» .

١٤ - باب : الْفَهْمُ فِي الْعِلْمِ

٧٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُدَّادٍ قَالَ : حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ : قَالَ لِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ : صَحِبْتُ ابْنَ عُمَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ ، فَلَمْ أَسْمَعْهُ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَّا حَدِيثًا وَاحِدًا ،

(١) سورة آل عمران : الآية ٧٩ .

rapporter du Messenger de Dieu (ﷺ) qu'un seul *ḥadīth*. Il dit: «Nous étions chez le Prophète (ﷺ) quand on lui apporta de la moëlle de palmier. Il dit alors: "Parmi les arbres, il y a un qui ressemble au musulman." Et moi de vouloir dire que c'est le palmier mais je gardai le silence car j'étais le plus jeune d'entre les présents. "C'est le palmier, reprit le Prophète (ﷺ).»

R. 15 - Sur l'envie d'acquérir, comme autrui, la Science et la sagesse

- * 'Umar dit: «Instruisez-vous avant qu'on ne vous donne de responsabilité».
- * Abu 'Abd-ul-Lâh: «... et après avoir eu une responsabilité.»
- * Les Compagnons du Prophète (ﷺ) s'instruisaient malgré leur âge avancé.

73 - 'Abd-ul-Lâh ben Mas'ûd dit: «Le Prophète (ﷺ) a dit: "Il n'y a d'envie permise qu'en deux choses: la première concerne l'homme qui a eu une fortune de la part de Dieu et qui la dépense pour la cause de la vérité; la deuxième concerne l'homme à qui Dieu a donné une sagesse et qui juge selon elle et l'enseigne".»

R. 16 - Sur ce qui a été dit au sujet du voyage de Moïse (ﷺ) par mer pour se rendre chez al-Khaḍir

Dieu, le Très-Haut, dit: **Te suivrai-je, à charge que tu m'instruises d'une part de ce dont tu fus instruit à la voie droite?**

74 - Ibn 'Abbâs rapporta avoir eu une controverse avec al-Hur ben Qays ben Hisn al-Fazâri au sujet de l'homme que Moïse avait accompagné.

Ibn 'Abbâs: «C'est al-Khaḍir.» Sur ce, 'Ubay ben Ka'b fut de passage. Ibn 'Abbâs l'appela et lui dit: «Je viens d'avoir une controverse avec cet homme au sujet de l'homme que Moïse avait accompagné, c'est-à-dire l'homme qui, pour le rencontrer, Moïse demanda quel chemin prendre. As-tu entendu le Prophète (ﷺ) parler de cet homme. — Oui, répondit 'Ubay, j'ai entendu le Messenger de Dieu dire: "Au moment où Moïse était dans une assemblée de béni Isrâ'îl, vint le voir un homme qui lui dit: *Connais-tu quelqu'un plus savant que toi?* — *Non, répondit Moïse.* Sur ce, Dieu révéla à Moïse: *Si, il y en a un, c'est notre serviteur al-Khaḍir.* Et Moïse de demander comment pouvoir le rencontrer. Dieu alors lui donna le signe du poisson. Il lui fut dit: *Reviens sur tes pas une fois le poisson perdu, car alors tu rencontreras al-Khaḍir.* Moïse suivit donc la trace du poisson dans la mer. Son page lui dit: *As-tu remarqué lorsque nous nous sommes mis sous le rocher? C'est*

قَالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَأُتِيَ بِجُمَارٍ، فَقَالَ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً، مِثْلُهَا كَمِثْلِ الْمُسْلِمِ». فَأَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ: هِيَ النَّخْلَةُ، فَإِذَا أَنَا أَصْغَرُ الْقَوْمِ، فَسَكَتُ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «هِيَ النَّخْلَةُ».

١٥ - باب: الاغْتِبَاطُ فِي الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ

وَقَالَ عُمَرُ: تَفَقَّهُوا قَبْلَ أَنْ تُسَوِّدُوا.
قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَبَعْدَ أَنْ تُسَوِّدُوا. وَقَدْ تَعَلَّمَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ فِي كِبَرِ سِنِّهِمْ.

٧٣ - حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ - عَلَى غَيْرِ مَا حَدَّثَنَاهُ الزُّهْرِيُّ - قَالَ: سَمِعْتُ قَيْسَ بْنَ أَبِي حَازِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلَسَطَ عَلَى هَلَكْتِهِ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعْلَمُهَا».

١٦ - باب: مَا ذُكِرَ فِي ذَهَابِ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْبَحْرِ إِلَى الْخَضِرِ

وَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾^(١).

٧٤ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ غُرَيْرٍ الزُّهْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ حَدَّثَ: أَنَّ عُيَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَهُ، عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ: أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسٍ بْنِ حِصْنِ الْفَزَارِيِّ فِي صَاحِبِ مُوسَى، قَالَ أَبُو عَبَّاسٍ: هُوَ خَضِرٌ، فَمَرَّ بِهِمَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ، فَدَعَاهُ أَبُو عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى، الَّذِي سَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَى لُقْيِهِ، هَلْ سَمِعْتَ النَّبِيَّ ﷺ يَذْكُرُ شَأْنَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: «بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَأٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ مُوسَى: لَا، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى: بَلَى، عَبْدُنَا خَضِرٌ، فَسَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَيْهِ، فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ الْحُوتَ آيَةً، وَقِيلَ لَهُ: إِذَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَارْجِعْ، فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ، وَكَانَ يَتَّبِعُ أَثَرَ الْحُوتِ فِي الْبَحْرِ، فَقَالَ لِمُوسَى فَتَاهُ:

(١) سورة الكهف: الآية ٦٦.

là-bas que j'ai oublié le poisson; et il n'y a que le diable qui me l'a fait oublié. — C'est ce que nous voulions, dit Moïse avant de rebrousser chemin; ils rencontrèrent al-Khaḍir et il leur arriva ce que Dieu, Puissant et Majestueux, cite dans son Livre."»

R. 17 - Sur cette parole du Prophète (ﷺ):

«Seigneur, fais-lui apprendre le Livre!»

75 - Ibn 'Abbâs dit: «Une fois, le Messenger de Dieu (ﷺ) me serra dans ses bras en disant: "Seigneur fais-lui apprendre le Livre!"»

R. 18 - Quand est-ce qu'on peut accepter de l'enfant ce qu'il a entendu?

76 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs dit: «Une fois, à l'époque où je m'approchais de la puberté, j'arrivai sur une ânesse au moment où le Messenger de Dieu (ﷺ) était à Mina en train de prier sans qu'il y eût devant lui une chose. De passage devant l'un des rangs des fidèles [qui étaient en prière] je lâchai l'ânesse pour aller paître et me mis dans le rang sans qu'on me reprochât ce comportement.»

77 - Maḥmûd ben ar-Rabî' rapporta: «Je me rappelle encore que le Prophète (ﷺ) jeta hors de sa bouche, sur mon visage, une quantité d'eau prise d'un seau; j'avais alors cinq ans.»

R. 19 - Sur le fait de voyager pour chercher la Science

* Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh voyagea durant tout un mois afin de voir 'Abd-ul-Lâh ben 'Unays pour un seul *ḥadīth*.

78 - D'après ibn 'Abbâs, une fois, ce dernier eut une controverse avec al-Ḥur ben Qays ben Ḥiṣn al-Fazâri au sujet de l'homme que Moïse avait accompagné. De passage devant eux, 'Ubay ben Ka'b fut appelé par ibn 'Abbâs: «Je viens d'avoir une controvrse avec cet homme-ci au sujet de l'homme que Moïse avait accompagné et pour qui il demanda quel chemin prendre. As-tu entendu le Messenger de Dieu (ﷺ) parler de cet homme? — Oui, répondit 'Ubay, j'ai entendu le Prophète (ﷺ) le citer en disant: "Au moment où Moïse était dans une assemblée de béni Isrâ'îl, arriva un homme qui lui dit: *Connais-tu quelqu'un plus savant que toi?* — *Non, répondit Moïse.* Sur ce, Dieu, Puissant et Majestueux, révéla à Moïse: *Si, il y en a un, c'est notre serviteur al-Khaḍir.* Et Moïse de demander comment

أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ؟ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ، وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ. قَالَ: ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَوَجَدَا خَضِرًا، فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا الَّذِي قَصَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ.

١٧ - باب: قول النبي ﷺ: «اللَّهُمَّ عَلِّمَهُ الْكِتَابَ».

٧٥ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ قَالَ: ضَمَّنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَالَ: «اللَّهُمَّ عَلِّمَهُ الْكِتَابَ».

١٨ - باب: متى يصح سماع الصغير

٧٦ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى حِمَارٍ أَتَانِي - وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الْإِحْتِلَامَ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي بِمَنْى إِلَى غَيْرِ جِدَارٍ، فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ، وَأَرْسَلْتُ الْأَتَانَ تَرْتَعُ، فَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ، فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ عَلَيَّ.

٧٧ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُسْهِرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ: حَدَّثَنِي الزُّبَيْدِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ قَالَ: عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِي، وَأَنَا أَبُو خَمْسٍ سِنِينَ، مِنْ ذَلِكَ.

١٩ - باب: الخروج في طلب العلم

وَرَحَلَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ، فِي حَدِيثٍ وَاحِدٍ.

٧٨ - حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ خَالِدُ بْنُ خَلِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: قَالَ الْأَوْزَاعِيُّ: أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ: أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسٍ بْنِ حِصْنِ الْفَزَارِيِّ فِي صَاحِبِ مُوسَى، فَمَرَّ بِهِمَا أَبِي ابْنُ كَعْبٍ، فَدَعَاهُ أَبُو عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى الَّذِي سَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقْيَاهُ، هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَذْكُرُ شَأْنَهُ؟ فَقَالَ أَبِي: نَعَمْ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَذْكُرُ شَأْنَهُ يَقُولُ: «بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَأٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: أَتَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ مُوسَى: لَا، فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى مُوسَى: بَلَى، عَبْدُنَا

pouvoir le rencontrer. Dieu alors lui donna le signe du poisson. Il lui fut dit: *Reviens sur tes pas une fois le poisson perdu, car alors tu rencontreras al-Khaḍir.* Moïse suivit donc la trace du poisson dans la mer. Ensuite son page lui dit: *As-tu remarqué lorsque nous nous sommes mis sous le rocher? C'est là-bas que j'ai oublié le poisson; et il n'y a que le diable qui me l'a fait oublier — C'est ce que nous voulions, dit Moïse avant de rebrousser chemin; ils rencontrèrent al-Khaḍir et il leur arriva ce que Dieu cite dans son Livre.'»*

R. 20 - Sur le mérite de celui qui apprend un enseignement puis le fait apprendre

79 - D'après Abu Mûsa, le Prophète (ﷺ) dit: «La Guidance et la Science pour lesquelles Dieu m'a envoyé ressemblent à une pluie abondante qui arrose une terre; là où le sol est fertile l'eau est acceptée, d'où herbes et plantes fourragères y poussent. Là où le sol est dur mais qui retient l'eau, Dieu l'offre aux hommes pour que ceux-ci en tirent profit: ils boivent, arrosent et cultivent... Il est aussi un troisième sol qui ne retient pas l'eau, ni ne laisse pousser les herbes.

«Cela est la parabole de celui qui est instruit dans la religion de Dieu et qui tire profit du [Message] pour lequel Dieu m'a envoyé; [ainsi], il apprend et fait apprendre. C'est la parabole aussi de celui qui se détourne [de mon Message] en refusant la Guidance de Dieu pour laquelle je suis envoyé.»

'Abu 'Abd-ul-Lâh dit: «Ishâq rapporta ceci: "Il est aussi un sol où l'eau est absorbée»."

* D'autre part, "qâ'" (قَا) est [la terre] que l'eau submerge. Quant à *ṣafṣaf* (صَفْصَف), c'est le terrain plat⁽¹⁾.

R. 21 - Sur la disparition de la Science et l'apparition de l'ignorance

* Rabî'a dit: Il ne sied à aucune personne possédant une part de la Science de perdre sa propre personne.

80 - Anas dit: «Le Messager de Dieu (ﷺ): "Parmi les signes précurseurs de l'Heure, il y a: la disparition de la Science, l'extension de l'ignorance, la consommation des boissons spiritueuses et la propagation de l'adultère."»

81 - Anas dit: «Je vais vous rapporter un *ḥadîth* qu'aucun ne vous rapportera

(1) Ces explications n'ont pas trait au *ḥadîth*.

خَضِرُ، فَسَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقْيِهِ، فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ الْحُوتَ آيَةً، وَقِيلَ لَهُ: إِذَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَارْجِعْ، فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ، فَكَانَ مُوسَى عليه السلام يَتَّبِعُ أَثَرَ الْحُوتِ فِي الْبَحْرِ، فَقَالَ فَتَى مُوسَى لِمُوسَى: أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ، فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ، وَمَا أَنَسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ، قَالَ مُوسَى: ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَوَجَدَا خَضِرًا، فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا مَا قَصَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ.

٢٠ - باب: فَضْلُ مَنْ عِلِمَ وَعَلِمَ

٧٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ أَسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ، كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا، فَكَانَ مِنْهَا نَقِيَّةٌ، قَبِلَتِ الْمَاءَ، فَأَنْبَتَتِ الْكَلَاءَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ، وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ، أُمْسَكَتِ الْمَاءَ، فَفَعَّعَ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ، فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا، وَأَصَابَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ أُخْرَى، إِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلَاءً، فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقَهُ فِي دِينِ اللَّهِ، وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ فَعِلِمَ وَعَلِمَ، وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا، وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ».

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ إِسْحَقُ: «وَكَانَ مِنْهَا طَائِفَةٌ قَبِلَتْ الْمَاءَ»^(١) قَاعٌ يَغْلُوهُ الْمَاءُ، وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنَ الْأَرْضِ.

٢١ - باب: رَفْعُ الْعِلْمِ وَظُهُورُ الْجَهْلِ

وَقَالَ رَبِيعَةُ: لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ عِنْدَهُ شَيْءٌ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يُضَيِّعَ نَفْسَهُ.

٨٠ - حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: «إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ: أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيُثْبِتَ الْجَهْلُ، وَيُشْرَبَ الْخَمْرُ، وَيَظْهَرَ الزُّنَا».

٨١ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: لِأَحَدِنَاكُمْ حَدِيثًا لَا يُحَدِّثُكُمْ أَحَدٌ بَعْدِي، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ: «مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ

(١) قَبِلَتِ الْمَاءَ: شَرِبَتْهُ.

après moi. J'ai entendu le Messager de Dieu (ﷺ) dire: "Parmi les signes précurseurs de l'Heure il y a: la diminution de la Science; la propagation de l'ignorance et de l'adultère; le grand nombre de femmes et la diminution du nombre des hommes, au point où chaque cinquantaine de femmes auront un seul tuteur."»

R. 22 - Sur ce qui reste de la Science

82 - Ibn 'Umar dit: «J'ai entendu le Messager de Dieu (ﷺ) dire: "Alors que je dormais on m'apporta [en songe] un vase de lait. Je bus jusqu'à sentir la satiété dans mes ongles. Puis je donnai le reste à 'Umar ben al-Kaṭāb. — Et comment as-tu interprété cela? ô Messager de Dieu! demandèrent les présents. — C'est la science."»

R. 23 - Sur la réponse donnée par un Savant alors qu'il est sur une monture ou sur autre chose

83 - 'Abd-ul-Lāh ben 'Amru ben al-Āṣ: Le Messager de Dieu (ﷺ) se leva le jour du pèlerinage de l'Adieu à Mina où les gens commencèrent à l'interroger. Un homme vint le voir en disant: «Sans s'en rendre compte, j'ai tondu les cheveux avant de faire le sacrifice. — Fais ton sacrifice, il n'y a aucune gêne.» Et un deuxième homme de dire: "Sans s'en rendre compte, j'ai fait mon sacrifice avant que je ne jette⁽¹⁾... — Jette [tes pierres]! il n'y a aucune gêne.» Et à chaque fois qu'on interrogeait le Prophète (ﷺ) sur un rite fait trop tôt ou trop tard, il répondait: «Accomplissez-le! il n'y a aucune gêne à cela.»

R. 24 - Sur celui qui répond en faisant signe de la main ou de la tête

84 - Ibn 'Abbās: Un homme interrogea le Prophète (ﷺ) pendant le pèlerinage [d'Adieu]: «J'ai fait mon sacrifice avant que je ne jette [les pierres...]» Et le Prophète de faire un signe de la main avant de dire: «Il n'y a aucune gêne à cela.»

«J'ai tondu les cheveux avant que je ne sacrifie, reprit l'homme⁽²⁾.» Et le Prophète de faire un deuxième signe de la main en disant: «Il n'y a aucune gêne à cela.»

(1) Il s'agit d'un rite.

(2) Ou: reprit un deuxième homme.

أَنْ يَقِلَّ الْعِلْمُ، وَيُظْهَرَ الْجَهْلُ، وَيُظْهَرَ الزَّنا، وَتَكْثُرَ النِّسَاءُ، وَيَقِلَّ الرِّجَالُ، حَتَّى يَكُونَ لِخَمْسِينَ امْرَأَةً الْقَيِّمُ الْوَاحِدُ».

٢٢ - باب: فَضْلُ الْعِلْمِ

٨٢ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ ابْنَ عُمَرَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ، أُتِيتُ بِقَدَحِ لَبَنٍ، فَشَرِبْتُ حَتَّى إِنِّي لَأَرَى الرَّيَّ يَخْرُجُ فِي أَظْفَارِي، ثُمَّ أُعْطِيتُ فَضْلِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ». قَالُوا: فَمَا أَوْلَتْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الْعِلْمُ».

٢٣ - باب: الْفُتْيَا وَهُوَ وَقِفٌ عَلَى الدَّابَّةِ وَغَيْرِهَا

٨٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ ابْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَقَفَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِمَنْى لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ، فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: لَمْ أَشْعُرْ فَحَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أُذْبِحَ؟ فَقَالَ: «أَذْبَحْ وَلَا حَرَجَ». فَجَاءَ آخَرُ فَقَالَ: لَمْ أَشْعُرْ فَتَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمِيَ؟ قَالَ: «أَرْمِ وَلَا حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلَا أُخِّرَ إِلَّا قَالَ: «أَفْعَلْ وَلَا حَرَجَ».

٢٤ - باب: مَنْ أَجَابَ أَلْفُتْيَا بِإِشَارَةِ الْيَدِ وَالرَّأْسِ

٨٤ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ فِي حَجَّتِهِ فَقَالَ: ذَبَحْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمِيَ؟ فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ، قَالَ: «وَلَا حَرَجَ». قَالَ: حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أُذْبِحَ؟ فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ: «وَلَا حَرَجَ».

85 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ﷺ) dit: «La Science disparaîtra, l'ignorance et les subversions se répandront, le *haraj* se multipliera. — Ô Messenger de Dieu! demanda-t-on, c'est quoi le *haraj*?» Et le Prophète de faire un signe de la main en l'inclinant comme s'il voulait dire que cela veut dire: *tuer*.

86 - Asmâ' dit: «Une fois je vins voir 'Â'icha, je la trouvai en train de prier. "Qu'ont donc les gens [â être si agités]? lui demandai-je." Et elle d'indiquer le ciel⁽¹⁾. Les gens s'étaient déjà mis debout [pour accomplir la prière de l'éclipse] lorsqu'elle ajouta: "Gloire à Dieu! — Est-ce un signe? m'écriai-je." Elle me répondit que oui en faisant un signe de tête. Et moi de me lever pour la prière; je restai debout jusqu'à ce que j'aie failli m'évanouir, alors je commençai à verser de l'eau sur la tête. Quant au Prophète (ﷺ), il loua Dieu et le glorifia puis dit: "Toute chose qu'on ne m'a pas encore fait voir, je viens de la voir de ma place-ci, même le Feu et le Paradis. On me révéla, en outre, qu'une fois dans vos tombes, vous subirez des tentations comme — ou: "pareilles à", je ne sais quelle expression utilisa 'Asmâ', rapporte l'un des traditionnistes — la tentation que causera le faux Messie. [A chacun d'entre vous], il sera dit: *Que sais-tu sur cet homme*⁽²⁾? Le Croyant — ou: "Le Convaincu", je ne sais quel mot utilisa 'Asmâ', précise l'un des traditionnistes — dira ceci: *C'est Muḥammad, le Messenger de Dieu qui nous a apporté preuves et guidance; nous avons répondu favorablement à son appel et nous l'avons suivi. C'est Muḥammad, reprendra [le Croyant] par trois fois. — Dors en paix! lui dira-t-on, nous savons maintenant que tu étais vraiment convaincu [de son Message]*. Quant à l'hypocrite — ou: "celui qui doutait", je ne sais quelle expression utilisa 'Asmâ', précise de nouveau l'un des traditionnistes —, il dira: *"Je ne sais pas! J'ai entendu les gens dire une chose et je l'ai dite."*»

R. 25 - L'incitation du Prophète (ﷺ) des membres de la délégation des 'Abd Qays à garder la foi et la Science et à en informer ceux qu'ils avaient laissés derrière eux.

* Mâlik ben al-Huwayrith rapporta que le Prophète (ﷺ) avait dit: «Retournez chez vous et instruisez vos gens!»

87 - Abu Jamra dit «Je servai d'intermédiaire entre ibn 'Abbâs et les gens. Une fois il dit: A l'arrivée des membres de la délégation des 'Abd-al-Qays chez le Prophète (ﷺ), celui-ci demanda: "Qui sont ces députés? (ou: ces gens?) — Nous

(1) Pour dire à 'Asmâ' qu'il y avait une éclipse du soleil.

(2) C.à.d, Muḥammad.

٨٥ - حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ سَالِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يُقْبَضُ الْعِلْمُ، وَيَظْهَرُ الْجَهْلُ وَالْفِتْنُ، وَيَكْثُرُ الْهَرَجُ». قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْهَرَجُ؟ فَقَالَ: هَكَذَا بِيَدِهِ فَحَرَفَهَا، كَأَنَّهُ يُرِيدُ الْقَتْلَ.

٨٦ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ فَاطِمَةَ، عَنْ أَسْمَاءَ قَالَتْ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ وَهِيَ تُصَلِّي، فَقُلْتُ: مَا شَأْنُ النَّاسِ؟ فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ، فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ، فَقَالَتْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، قُلْتُ: آيَةٌ؟ فَأَشَارَتْ بِرَأْسِهَا - أَيْ نَعَمْ - فَقُمْتُ حَتَّى تَجَلَّانِي الْغَشْيُ، فَجَعَلْتُ أَصْبُ عَلَى رَأْسِي الْمَاءَ، فَحَمِدَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ النَّبِيَّ ﷺ وَأَتَنَّى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ أَرِيئُهُ إِلَّا رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي، حَتَّى الْجَنَّةُ وَالنَّارُ، فَأُوجِيءُ إِلَيْ: أَنْكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ مِثْلَ - أَوْ - قَرِيبَ - لَا أَدْرِي أَيُّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، يُقَالُ مَا عَلِمَكَ بِهَذَا الرَّجُلِ؟ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ أَوْ الْمُوقِنُ - لَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: هُوَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى، فَاجْبُنَا وَاتَّبَعْنَا، هُوَ مُحَمَّدٌ، ثَلَاثًا، فَيُقَالُ: نَمَّ صَالِحًا، قَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لَمُوقِنًا بِهِ. وَأَمَّا الْمُنَافِقُ أَوْ الْمُرتَابُ - لَا أَدْرِي أَيُّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُهُ».

٢٥ - باب: تَحْرِيزِ النَّبِيِّ ﷺ وَفَدِّ عَبْدِ الْقَيْسِ عَلَى أَنْ يَحْفَظُوا الْإِيمَانَ وَالْعِلْمَ وَيُخْبِرُوا مَنْ وَرَاءَهُمْ

وَقَالَ مَالِكُ بْنُ الْحُوَيْرِثِ: قَالَ لَنَا النَّبِيُّ ﷺ: «أَرْجِعُوا إِلَى أَهْلِيكُمْ فَعَلِّمُوهُمْ».

٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ: كُنْتُ أُتْرَجِمُ بَيْنَ ابْنِ عَبَّاسٍ وَبَيْنَ النَّاسِ، فَقَالَ: إِنَّ وَفَدَ عَبْدِ الْقَيْسِ أَتَوْا النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: «مَنِ الْوَفْدُ - أَوْ مِنَ الْقَوْمِ -؟». قَالُوا: رَبِيعَةُ، فَقَالَ: «مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ - أَوْ بِالْوَفْدِ - غَيْرَ

appartenant à Rabî'a, répondirent-ils. — Soyez le bienvenus! (ou: *que ces députés soient le bienvenus*) sans être confondus et sans regret! — O Messenger de Dieu! nous ne pouvons venir te voir que durant l'un des mois sacrés, il y a ce clan des mécréants de Muzar qui nous sépare de toi. Recommande-nous une chose assez claire que nous transmettrons à ceux que nous avons laissés derrière nous, et qui nous fera entrer au Paradis!" Il leur recommanda quatre choses et leur en interdit quatre autres. Il leur recommanda de croire en Dieu seul. "Savez-vous ce que c'est que de croire en Dieu seul? — Dieu et son Messenger en sont plus informés, rétorquèrent-ils. — C'est le fait d'attester qu'il n'y a de dieu que Dieu et que Muḥammad est son messenger, d'accomplir la prière, de payer la *zakât*, de jeûner le mois de *ramadān* et de donner le cinquième du butin." Et il leur interdit *ad-dubbā'*, *al-ḥantam* et *al-muzaffat* (Chu'ba: Il leur interdit aussi soit *an-naqîr*, soit *al-muqayyar*) avant de leur dire: "Retenez bien cela et transmettez-le à ceux qui sont derrière vous!"»

R. 26 - Sur le déplacement pour avoir une réponse à une question survenue et sur le fait d'instruire les siens

88 - 'Uqba ben al-Ḥârith rapporta avoir épousé la fille d'Abu 'Ihâb ben 'Azîz. Et une femme de venir lui dire: «J'ai allaité et 'Uqba et celle qu'il a épousée. — J'ignore, répondit 'Uqba, que tu m'as allaité... Tu ne m'as jamais parlé de cela!» Sur ce, il prit sa monture et se dirigea vers Médine. Là, il interrogea le Messenger de Dieu (ﷺ) qui lui dit: «Comment [est-ce possible de la garder] alors qu'on vient de te dire [l'affaire]?» 'Uqba quitta alors sa femme qui put ensuite se marier à un autre homme.

R. 27 - Sur le fait de chercher la Science à tour de rôle

89 - 'Umar dit: Nous, moi et un voisin des Anṣar, étions à Béni 'Umayya ben Zayd, l'une des 'Awâli de Médine. Il nous arrivait, moi et mon voisin, de descendre voir le Messenger de Dieu (ﷺ) à tour de rôle, chacun un jour. En descendant, je lui rapportais la Révélation et les événements survenus au cours de mon journée. Lui aussi faisait la même chose une fois descendu. Son tour arrivé, il descendit un jour à Médine puis revint frapper à ma porte violemment: «Qu'on m'ouvre!» Effrayé, je sortis le voir. «Il vient de se passer une chose grave!»⁽¹⁾ Sur

(1) Il s'agit de la répudiation prétendue des épouses du Prophète.

خَزَايَا وَلَا نَدَامَى». قَالُوا: إِنَّا نَأْتِيكَ مِنْ شُقَّةٍ بَعِيدَةٍ، وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارٍ مُضَرٍّ، وَلَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي شَهْرِ حَرَامٍ، فَمُرْنَا بِأَمْرٍ نُخْبِرُ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا، نَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ، فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ: أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَحْدَهُ، قَالَ: «هَلْ تَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ». قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَتُعْطُوا الْخُمْسَ مِنَ الْمَغْنَمِ». وَنَهَاهُمْ عَنِ الدُّبَاءِ وَالْحَتَمِ وَالْمَرْفَتِ. قَالَ شُعْبَةُ: رُبَّمَا قَالَ: «النَّقِيرِ». وَرُبَّمَا قَالَ: «الْمُقِيرِ»: قَالَ: «أَحْفَظُوهُ وَأَخْبِرُوهُ مَنْ وَرَاءَكُمْ».

٢٦ - باب: الرِّحْلَةِ فِي الْمَسْأَلَةِ النَّازِلَةِ، وَتَعْلِيمِ أَهْلِهِ

٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ أَبِي حُسَيْنٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ: أَنَّهُ تَزَوَّجَ ابْنَةً لِأَبِي إِهَابٍ بْنِ عَزِيزٍ، فَاتَتْهُ أَمْرَأَةٌ فَقَالَتْ: إِنِّي قَدْ أَرْضَعْتُ عُقْبَةَ وَالَّتِي تَزَوَّجَ، فَقَالَ لَهَا عُقْبَةُ: مَا أَعْلَمُ أَنَّكَ أَرْضَعْتَنِي، وَلَا أَخْبَرْتَنِي، فَارْكَبِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْمَدِينَةِ فَسَأَلِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ». فَفَارَقَهَا عُقْبَةُ، وَنَكَحَتْ زَوْجًا غَيْرَهُ.

٢٧ - باب: التَّنَاوُبِ فِي الْعِلْمِ

٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ. عَنِ الزُّهْرِيِّ (ح) قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَقَالَ أَبُو وَهَبٍ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي ثَوْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عُمَرَ قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَجَارٌ لِي مِنَ الْأَنْصَارِ، فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ - وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ - وَكُنَّا نَتَنَاوَبُ النَّزُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزِلُ يَوْمًا، فَإِذَا نَزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ، وَإِذَا نَزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ، فَنَزَلَ صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَوْمَ نَوْبَتِهِ، فَضَرَبَ بَابِي ضَرْبًا شَدِيدًا، فَقَالَ: أَنْتُمْ هُوَ؟ فَفَزِعْتُ فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: قَدْ حَدَّثَ أَمْرٌ عَظِيمٌ. قَالَ: فَدَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ فَإِذَا هِيَ تَبْكِي، فَقُلْتُ: طَلَّقَكُنَّ رَسُولُ اللَّهِ

ce, je me rendis chez Hafsa que je trouvai en train de pleurer. Je lui demandai alors: «Est-ce que le Prophète (ç) vient de vous répudier?

— Je ne sais pas, répondit-elle.» J'entrai ensuite chez le Prophète (ç) et tout en restant debout je lui dis: «As-tu répudié tes épouses? — Non, répondit-il. — Dieu est grand! m'écriai-je.»

**R. 28 - Sur la colère manifestée lors
de l'exhortation ou de l'enseignement
lorsqu'on voit une chose répréhensible.**

90 - D'après Abu Mas'ûd al-Anṣârî, une fois un homme dit: «O Messager de Dieu! il m'arrive souvent de ne pas assister à la prière en groupe à cause d'Un tel, il nous la fait durer longtemps.» Après cela, je vis le Prophète (ç) faire le prône, jamais je ne l'ai vu aussi en colère. Il dit: «O gens! vous poussez à la répugnance... Que celui qui préside les gens pendant la prière soit bref! car il y a parmi eux le malade, le faible et celui qui a des occupations.»

91 - D'après Zayd ben Khâlid al-Juhany, un homme interrogea le Prophète (ç) sur l'objet trouvé. Ce dernier dit: «Retiens la description de ses attaches (وكاءها) (ou: de son sac (وعاء)) et de son couvercle puis, durant une année, annonce que tu l'as trouvé; après cela tu peux en tirer profit, cependant tu dois le remettre au propriétaire une fois venu. — Et qu'en est-il pour la chamelle égarée?» Sur ce, le Prophète (ç) se mit en colère à un point où rougirent ses joues (ou: rougit son visage), puis dit: «Qu'as-tu à t'occuper d'elle, elle a son eau avec elle et des pieds pour aller boire et brouter... Laisse-la, jusqu'à ce que son propriétaire la trouve! — Et qu'en est-il pour la brebis égarée? — Elle est soit à toi, soit à ton frère, soit au loup.»

92 - Abu Mûsa: Une fois le Prophète (ç) fut interrogé sur des choses qu'il détesta; en voyant que ce genre de questions se multipliait, il se mit en colère et dit aux gens: «Interrogez-moi sur ce que vous voulez? — Qui est mon père? demanda alors un homme. — Ton père est Hudhâfa.

— Qui est mon père? demanda un deuxième.

— Ton père est Sâlim, l'affranchi de Chayba.»

Voyant [la colère] sur le visage du Prophète (ç), 'Umar s'écria: «O Messager de Dieu! nous revenons repentants à Dieu, Puissant et Majestueux.»

ﷺ؟ قَالَتْ: لَا أَدْرِي. ثُمَّ دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقُلْتُ وَأَنَا قَائِمٌ: أَطَلَقْتَ نِسَاءَكَ؟ قَالَ: «لَا». فَقُلْتُ: اللَّهُ أَكْبَرُ.

٢٨ - باب: الغضب في الموعظة والتعليم، إذا رأى ما يكره

٩٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا أَكَادُ أُدْرِكُ الصَّلَاةَ مِمَّا يُطَوِّلُ بَنَاءَ فُلَانٍ، فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْ يَوْمِئِذٍ، فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ مُتَفَرِّغُونَ، فَمَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ الْمَرِيضَ وَالضَّعِيفَ وَذَا الْحَاجَةِ».

٩١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ بِلَالٍ الْمَدِينِيُّ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى الْمُنبَعِثِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اللَّقْطَةِ، فَقَالَ: «أَعْرِفْ وَكَأَهَا - أَوْ قَالَ وَعَاءَهَا - وَعِفَاصَهَا، ثُمَّ عَرَفَهَا سَنَةً، ثُمَّ اسْتَمْتَعَ بِهَا، فَإِنْ جَاءَ رَبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ». قَالَ: فَضَالَّةُ الْإِبِلِ؟ فَغَضِبَ حَتَّى أَحْمَرَّتْ وَجَنَّتَاهُ - أَوْ قَالَ أَحْمَرَ وَجْهَهُ - فَقَالَ: «وَمَا لَكَ وَلَهَا، مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَجَذَاؤُهَا، تَرُدُّ الْمَاءَ وَتَرْعَى الشَّجَرَ، فَذَرُهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رَبُّهَا». قَالَ: فَضَالَّةُ الْغَنَمِ؟ قَالَ: «لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذُّبِّ».

٩٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ أَشْيَاءَ كَرِهَهَا، فَلَمَّا أَكْثَرَ عَلَيْهِ غَضَبٌ، ثُمَّ قَالَ لِلنَّاسِ: «سَلُونِي عَمَّا شِئْتُمْ». قَالَ رَجُلٌ: مَنْ أَبِي؟ قَالَ: «أَبُوكَ حُذَافَةُ». فَقَامَ آخِرُ فَقَالَ: مَنْ أَبِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ: «أَبُوكَ سَالِمٌ مَوْلَى شَيْبَةَ». فَلَمَّا رَأَى عُمَرُ مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نَتُوبُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

R. 29 - Sur celui qui se met à genoux devant l'Imâm ou le traditionniste

93 - Anas ben Mâlik: Voyant le Messenger de Dieu (ç) sorti, 'Abd-ul-Lâh ben Hudhâfa lui dit: «Qui est mon père? — Ton père est Hudhâfa», répondit le Prophète avant de commencer à dire: «Interrogez-moi!» à plusieurs reprises. 'Umar se mit alors à genoux en disant: «Nous acceptons Dieu comme seigneur, l'Islam comme religion et Muḥammad (ç) comme prophète.» Et le Prophète de garder le silence.

R. 30 - Sur celui qui répète ses propos par trois fois pour être compris

* ...Puis il dit: "Et les propos mensongers." Il resta à répéter cette phrase.

* Ibn 'Umar: Le Prophète (ç) dit: "Ai-je transmis?" par trois fois.

94 - D'après Anas, le Prophète (ç), en prononçant le *salâm* (le salut) ou en parlant, faisait la chose par trois fois.

95 - Anas rapporta: En prononçant une phrase, le Prophète (ç) la répétait par trois fois, jusqu'à ce qu'elle fût comprise. De passage devant un groupe, il le saluait en prononçant le *salâm* par trois fois.

96 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru dit: «Une fois, alors que nous étions en voyage, le Messenger de Dieu (ç) mit du retard à arriver. Il nous rejoignit au moment où le temps de la prière, celle du *'aṣr*, s'approchait de sa fin. Nous étions en train de faire nos ablutions mineures; nous commençâmes alors à essuyer les pieds lorsque, de toutes ses forces, il cria: "Malheur aux talons [des supplices] du Feu!" par deux ou trois fois.»

R. 31 - Sur l'enseignement donné par l'homme à son "esclave" femme ou à son épouse

97 - Selon Abu Burda, son père rapporta: Le Messenger de Dieu (ç) a dit: «Trois individus auront deux Récompenses: un individu appartenant aux Gens du Livre qui croit en son prophète et en Muḥammad (ç); "l'esclave" qui observe le droit de Dieu et celui de ses maîtres; un homme qui a une femme "esclave" qu'il éduque et qu'il enseigne avec soin puis l'affranchit et l'épouse; il aura deux Récompenses.»

٢٩ - باب: مَنْ بَرَكَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ عِنْدَ الْإِمَامِ أَوْ الْمُحَدِّثِ

٩٣ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ، فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حُذَافَةَ فَقَالَ: مَنْ أَبِي؟ فَقَالَ: «أَبُوكَ حُذَافَةُ». ثُمَّ أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ: «سَلُونِي». فَبَرَكَ عُمَرُ عَلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ: رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا، وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ ﷺ نَبِيًّا، فَسَكَتَ.

٣٠ - باب: مَنْ أَعَادَ الْحَدِيثَ ثَلَاثًا لِيُفْهَمَ عَنْهُ

فَقَالَ: «أَلَا وَقَوْلُ الزُّوْرِ». فَمَا زَالَ يُكْرِّرُهَا. وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «هَلْ بُلِّغْتُ». ثَلَاثًا.

٩٤ - حَدَّثَنَا عَبْدَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّهُ كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلَاثًا، وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا.

٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّهُ كَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا، حَتَّى تُفْهَمَ عَنْهُ، وَإِذَا أَتَى عَلَى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ، سَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثَلَاثًا.

٩٦ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ مَاهَكَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: تَخَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ سَافَرْنَاهُ، فَأَذْرَكْنَا وَقَدْ أَرْهَقْنَا الصَّلَاةَ، صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ، فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ: «وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ». مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

٣١ - باب: تَعْلِيمُ الرَّجُلِ أُمَّتَهُ وَأَهْلَهُ

٩٧ - أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ، هُوَ ابْنُ سَلَامٍ - حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ حَيَّانَ قَالَ: قَالَ عَامِرُ الشَّعْبِيِّ: حَدَّثَنِي أَبُو بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «ثَلَاثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ ﷺ، وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ إِذَا أَدَّى حَقَّ اللَّهِ وَحَقَّ مَوْلَاهُ، وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ أُمَةٌ يَطُوهَا، فَأَدَّبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا، ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا، فَلَهُ أَجْرَانِ».

Et 'Âmir de dire⁽¹⁾: «Nous t'avons rapporté ce *ḥadīth* sans rien demander. De plus, on se déplaçait jusqu'à Médine pour un *ḥadīth* [traitant un sujet] moins important.»

R. 32 - Sur l'exhortation et l'enseignement des femmes par l'Imâm

98 - 'Aṭā' dit: J'ai entendu ibn 'Abbâs dire: «J'atteste que le Prophète (ﷺ) (ou: J'atteste, dit 'Aṭā, qu'ibn 'Abbâs [a dit] que le Messager de Dieu) sortit une fois accompagné par Bilâl.

«... Il les exhorta alors et leur recommanda l'aumône. Aussitôt, elles commencèrent à jeter des boucles d'oreilles et des bagues que Bilâl ramassait en les mettant dans le pan de son habit.»

* D'après Ismâ'îl, de 'Ayûb, de 'Aṭā', c'est ibn 'Abbâs qui dit: *J'atteste que le Prophète (ﷺ)...*

R. 33 - Sur le vif intérêt porté aux *ḥadīth*

99 - Abu Hurayra dit: «Un jour, on interrogea [le Prophète]: “O Messager de Dieu! quel est celui que ton Intercession rendra le plus heureux d'entre les hommes, le jour de la Résurrection?

- O Abu Hurayra! rétorqua le Messager de Dieu (ﷺ), je croyais qu'aucune personne ne m'interrogeât sur ce sujet avant toi car je te voyais vivement intéressé à la Tradition... La personne que mon Intercession rendra la plus heureuse parmi les hommes, le jour de la Résurrection, est celle qui dit: *Il n'y a de dieu que Dieu* tout en ayant le cœur — ou: l'âme — sincère.”»

R. 34 - A propos du comment de la disparition de la Science

* 'Umar ben 'Abd-el-'Azîz écrivit à Abu Bakr ben Ḥazm [en lui prescrivant ceci]: Cherche le *ḥadīth* du Messager de Dieu (ﷺ) et écris-le! car je crains la disparition de la Science et des Savants. Mais n'accepte que le *ḥadīth du Prophète (ﷺ)...*

Propagez, [vous les Savants], la Science et prenez place [sur vos chaires] afin

(1) à Ṣāliḥ ben Ḥayyân, selon al-Kirmâni; et à un habitant de Khurasân, selon ibn Hajar. tI, p259.

ثُمَّ قَالَ عَامِرٌ: أُعْطِينَاكَهَا بِغَيْرِ شَيْءٍ، قَدْ كَانَ يُرَكَّبُ فِيهَا دُونَهَا إِلَى الْمَدِينَةِ.

٣٢ - باب: عِظَةِ الْإِمَامِ النَّسَاءِ وَتَعْلِيمِهِنَّ

٩٨ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَيُّوبَ قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً قَالَ: سَمِعْتُ أَبْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ - أَوْ قَالَ عَطَاءٌ: أَشْهَدُ عَلَى أَبْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ - خَرَجَ وَمَعَهُ بِلَالٌ، فَظَنَّ أَنَّهُ لَمْ يُسْمَعْ فَوَعَظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ، فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُرْطَ وَالْخَاتَمَ، وَبِلَالٌ يَأْخُذُ فِي طَرَفِ ثَوْبِهِ.

وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَطَاءٍ، وَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ.

٣٣ - باب: الْحِرْصِ عَلَى الْحَدِيثِ

٩٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو ابْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلَ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، خَالِصاً مِنْ قَلْبِهِ، أَوْ نَفْسِهِ».

٣٤ - باب: كَيْفَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ

وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَزْمٍ: أَنْظِرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَارْتَبِطْ بِهِ، فَإِنِّي خِفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ وَذَهَابَ الْعُلَمَاءِ، وَلَا تَقْبَلْ إِلَّا حَدِيثَ النَّبِيِّ ﷺ، وَلْتُنْفُسُوا الْعِلْمَ، وَلْتَجْلِسُوا حَتَّى يُعَلَّمَ مَنْ لَا يَعْلَمُ، فَإِنَّ الْعِلْمَ لَا يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ سِرّاً.

d'instruire ceux qui ne savent pas...! La Science ne disparaît que lorsqu'elle devient un secret.

* Al-'Alâ' ben 'Abd-al-Djabbâr nous a rapporté ceci: «Cela (c.à.d les propos de 'Umar ben 'Abd-al-'Azîz) nous a été rapporté par 'Abd-al-Azîz ben Muslim qui le tenait de 'Abd-ul-Lâh ben Dinâr, mais seulement jusqu'à: *et des Savants.*»

100 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru ben al-'Âṣ dit: «J'ai entendu le Messager de Dieu (ç) dire: "Dieu ne fait pas disparaître la Science en l'arrachant [directement] aux hommes, mais il la fera disparaître en recueillant les âmes des Savants. D'ailleurs, lorsqu'aucun d'eux ne sera plus, les gens choisiront des chefs ignorants. Ces derniers interrogés, ils avanceront des réponses ne se basant sur aucun savoir, et ainsi ils égarent et s'égarent..."»

* Un *ḥadîth* similaire a été rapporté par al-Firabry, et ce directement d'al-'Abbâs, directement de Qutayba, directement de Jarîr, de Hichâm.

R. 35 - Doit-on réserver aux femmes un jour à part consacré à l'enseignement de la Science?

101 - Abu Sa'îd al-Khudri: «Une fois, les femmes dirent au Prophète (ç): "- Comparés à nous, les hommes se sont entièrement emparés [de ton temps]... Consacre-nous alors un jour!" Sur ce, le Prophète leur promit un jour.

«A la date convenue, il les exhorta et leur recommanda [plusieurs choses].

«Parmi ses propos adressés à [ces] femmes, citons ceci: "Toute femme d'entre vous qui perd trois de ses enfants aura un Voile qui s'interposera entre elle et l'Enfer.

- Et qu'en est-il pour deux? demanda une femme.

- De même pour deux."»

102 - Ce même *ḥadîth* nous a été directement rapporté par Muḥammad ben Bachâr, directement de Ghundar, directement de Chu'ba, de 'Abd-ar-Raḥmân ibn al-Asbahâni, de Dhakwân, d'Abu Sa'îd al-Khudri.

* 'Abd-ar-Raḥmân ben al-Asbahâni dit: J'ai entendu Abu Ḥâzim rapporter qu'Abu Hurayra avait précisé: «Trois [enfants] qui n'ont pas encore atteint l'âge de majorité.»

حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ: بِذَلِكَ، يَعْنِي حَدِيثَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، إِلَى قَوْلِهِ: ذَهَابَ الْعُلَمَاءُ.

١٠٠ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ أَنْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمًا، آتَخَذَ النَّاسُ رُؤُوسًا جُهَالًا، فَسُئِلُوا، فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا».

قَالَ الْفَرَبَرِيُّ: حَدَّثَنَا عَبَّاسٌ قَالَ: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ هِشَامِ نَحْوَهُ.

٣٥ - باب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حِدَةِ فِي الْعِلْمِ

١٠١ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ ذُكْوَانَ: يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: قَالَتِ النِّسَاءُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: غَلَبْنَا عَلَيْكَ الرَّجَالَ، فَاجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ، فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيَهُنَّ فِيهِ، فَوَعظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ، فَكَانَ فِيمَا قَالَ لَهُنَّ: «مَا مِنْكُنَّ أَمْرَاءٌ تُقَدِّمُ ثَلَاثَةَ مِنْ وَلَدِهَا، إِلَّا كَانَ لَهَا حِجَابًا مِنَ النَّارِ». فَقَالَتِ أَمْرَاءٌ: وَاثْنَيْنِ؟ فَقَالَ: «وَاثْنَيْنِ».

١٠٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ابْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ ذُكْوَانَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا.

وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: «ثَلَاثَةٌ لَمْ يَبْلُغُوا الْجَنَّةَ».

R. 36 - Sur celui qui entend une chose et insiste à être éclairé

103 - D'après ibn Abu Mulayka, chaque fois que 'Â'icha, l'épouse du Prophète, entendait ce qu'elle ne savait pas, elle l'examinait jusqu'à ce qu'elle fût éclairée.

Il avait aussi rapporté: «Une fois, le Prophète (ç) a dit: "Sera châtié celui de qui on exigera un compte, [le jour du Jugement].»

«Et 'Â'icha de rapporter: Je dis alors: "Dieu, le Très-Haut, ne dit-Il pas: **La reddition du compte lui sera facile**⁽¹⁾»

— Cela concerne [le jour] du Déploiement, m'expliqua-t-il, mais périra celui dont le compte sera minutieux.»»

R. 37 - Sur: "Que le présent transmette la Science à l'absent!"

propos du Prophète (ç) rapportés par ibn 'Abbâs

104 - Abu Churayh [rapporte] avoir dit à 'Amrû ben Sa'îd qui était en train d'envoyer des troupes à la Mecque: «Que votre autorité me permette de vous transmettre ces propos tenus par le Prophète (ç) au lendemain du jour de la Victoire⁽²⁾, propos entendus de mes [propres] oreilles et restés gravés dans mon cœur. Encore, ai-je vu le Prophète (ç) les prononcer: il loua et glorifia Dieu avant de dire: "C'est à Dieu, et non aux hommes que revient le caractère sacré de la Mecque. Toute personne croyant en Dieu et au Jour Dernier, ne peut se donner la permission d'y verser du sang ou d'y couper [fût-ce] un arbre! Et si quelqu'un se permet de violer [son caractère sacré] en prenant pour prétexte le combat du Messager de Dieu (ç), dites-lui alors que Dieu n'avait accordé cette permission qu'à son Messager... De plus, Il ne m'avait donné cette permission que pour une heure dans la journée; après quoi, son inviolabilité a été recouvrée ce jour-même, comme elle l'était hier... Que le présent en informe l'absent!"»

Alors, on interrogea Abu Churayh: «Et qu'a dit 'Amrû?

- "*J'en suis plus renseigné, ô Abu Churayh!* a-t-il dit, *[mais le territoire sacré]*

(1) Al-'Inchiqâq, 8.

(2) Autrement dit, le jour de la prise de la Mecque.

٣٦ - باب: مَنْ سَمِعَ شَيْئًا فَرَجَعَ حَتَّى يَعْرِفَهُ

١٠٣ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو أَبِي مُلَيْكَةَ: أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ: كَانَتْ لَا تَسْمَعُ شَيْئًا لَا تَعْرِفُهُ، إِلَّا رَاجَعَتْ فِيهِ حَتَّى تَعْرِفَهُ، وَأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «مَنْ حُسِبَ عُذْبٌ». قَالَتْ عَائِشَةُ: فَقُلْتُ: أَوَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا﴾. قَالَتْ: فَقَالَ: «إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرُضُ، وَلَكِنْ: مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكُ».

٣٧ - باب: لِيُبْلَغَ الْعِلْمَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ

قَالَ أَبُو عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

١٠٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدٌ، عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ: أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرٍو بْنِ سَعِيدٍ - وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ - أَتَذُنُّ لِي أَيُّهَا الْأَمِيرُ، أَحَدْتُكَ قَوْلًا قَامَ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ، سَمِعْتُهُ أَذْنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرْتُهُ عَيْنَايَ حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ: حَمِدَ اللَّهُ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَلَا يَحِلُّ لِأَمْرٍءٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلَا يَعْضِدَ بِهَا شَجَرَةً، فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِيهَا، فَقُولُوا: إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لِرَسُولِهِ وَلَمْ يَأْذُنْ لَكُمْ، وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالْأَمْسِ، وَلِيُبْلَغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ».

فَقِيلَ لِأَبِي شُرَيْحٍ: مَا قَالَ عَمْرٍو؟ قَالَ: أَنَا أَعْلَمُ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْحٍ، لَا تُعِيدُ عَاصِيًا وَلَا

ne doit abriter ni un proscrit, ni une personne fuyant [les conséquences] d'un délit de sang ou d'une corruption [se glissant dans la religion].”»

105 - Abu Bakra: Le Prophète (ﷺ) dit: «Vos sangs, vos biens (Muḥammad: Je crois qu’il a aussi dit: “et vos honneurs”) sont aussi sacrés que votre jour-ci et votre mois-ci. Que le présent transmette cela à l’absent! (Muḥammad disait: “Le Messenger de Dieu (ﷺ) dit vrai, cela a eu lieu”). N’ai-je pas transmis [la chose]? reprit le Prophète par deux fois.»

R. 38 - Sur le péché de celui qui ment sur le compte du Prophète (ﷺ)

106 - Rib’i ben Hirâch rapporta: J’ai entendu ‘Ali dire: «Le Prophète (ﷺ) a dit: “Ne mentez pas sur mon compte, car celui qui ment sur mon compte n’a qu’à entrer dans le Feu.”»

107 - D’après ‘Âmir ben ‘Abd-ul-Lâh ben az-Zubayr, son père rapporta: Je dis une fois à az-Zubayr: «Je ne t’entends pas rapporter des *ḥadîth* du Messenger de Dieu (ﷺ) à la manière d’Un tel et d’Un tel! — Eh bien! je n’ai jamais quitté le Prophète..., mais je l’ai entendu dire: “Celui qui ment sur mon compte n’a qu’à s’attendre à occuper sa place dans le Feu.”»

108 - Anas dit: «Ce qui m’empêche de trop vous rapporter de *ḥadîth* est que le Prophète (ﷺ) a dit: “Celui qui ment sur mon compte de propos délibéré n’a qu’à s’attendre à occuper sa place dans le Feu.”»

109 - Salama rapporta: «J’ai entendu le Prophète (ﷺ) dire: “Celui qui me fait dire ce que je n’ai pas dit n’a qu’à s’attendre à occuper sa place dans le Feu.”

110 - D’après Abu Hurayra, le Prophète (ﷺ) dit: «Prenez mon nom et laissez mon surnom!... Celui qui me voit en songe m’a vraiment vu; le diable ne peut prendre mon image... Celui qui ment sur mon compte de propos délibéré n’a qu’à s’attendre à occuper sa place dans le Feu.»

R. 39 - Sur la transcription de la Science

111 - Juḥayfa rapporta: «Je dis une fois à ‘Ali: “Avez-vous quelque chose d’écrit [autre que le Coran]? — Non, répliqua-t-il, exception faite d’une compréhension donnée à tout homme et tirée du Livre de Dieu ou le contenu de ce feuillet. — Et que contient ce feuillet?

فَارًا بِدَمٍ وَلَا فَارًا بِخَرَبَةٍ.

١٠٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، ذَكَرَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ - قَالَ مُحَمَّدٌ: وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَأَعْرَاضَكُمْ، عَلَيْكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، أَلَّا لِيُبْلَغَ الشَّاهِدُ مِنْكُمْ الْغَائِبَ» - وَكَانَ مُحَمَّدٌ يَقُولُ: صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، كَانَ ذَلِكَ - «أَلَّا هَلْ بَلَغْتُ». مَرَّتَيْنِ.

٣٨ - باب: إِثْمُ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ

١٠٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ قَالَ: سَمِعْتُ رَبِيعِي بْنَ جَرَّاشٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ».

١٠٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قُلْتُ لِلزُّبَيْرِ: إِنِّي لَا أَسْمَعُكَ تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَمَا يُحَدِّثُ فُلَانٌ وَفُلَانٌ؟ قَالَ: أَمَا إِنِّي لَمْ أَفَارِقْهُ، وَلَكِنْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ».

١٠٨ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ: عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ: قَالَ أَنَسٌ: إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ».

١٠٩ - حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ يَقُلْ عَلَيَّ مَا لَمْ أَقُلْ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ».

١١٠ - حَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلَا تَكْتُبُوا بِكُنْيَتِي، وَمَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ».

٣٩ - باب: كِتَابَةُ الْعِلْمِ

١١١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ أَبِي جَحِيفَةَ قَالَ: قُلْتُ لِعَلِيِّ: هَلْ عِنْدَكُمْ كِتَابٌ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ، أَوْ فَهْمٌ أُعْطِيَهِ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ. قَالَ: قُلْتُ: فَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ؟

— Ce qui a trait au prix du sang, à la libération des prisonniers et ceci: *un musulman ne doit être tué pour un mécréant.*»

112 - Abu Hurayra: En l'an de la prise de la Mecque, les Khuzâ'a abattirent un homme des bény Layth contre l'un d'eux abattu auparavant par ces derniers. Informé, le Prophète (ﷺ) se mit sur sa monture et fit ce discours: "Dieu a interdit que l'homicide (القتل) — ou: [les Gens de] l'Éléphant⁽¹⁾ (الفيل), le doute vient d'Abu 'Abd-ul-Lâh — soit dans La Mecque. C'est au Messager de Dieu (ﷺ) et aux Croyants qu'Il a donné pouvoir sur ses habitants. Cependant, elle n'a perdu son caractère sacré pour quiconque, ni avant moi ni après moi... Elle ne m'a été rendue licite que pour une heure de la journée... Sachez qu'à cette heure-ci elle a recouvré son caractère sacré: on ne doit ni arracher ses épines; ni couper ses arbres; ni ramasser ses objets perdus, sauf s'il s'agit de les annoncer... Quant au meurtre commis, [les parents de la victime sont] entre deux choix: soit d'accepter le prix du sang, soit d'appliquer le talion⁽²⁾." Sur ce, arriva un homme des habitants du Yémen et dit: "O Messager de Dieu! écris-moi cela! — Ecrivez-cela au père d'Un tel! commanda le Prophète." Et un Quraychite de demander: "O Messager de Dieu! fais exception du jonc! Car nous l'utilisons [beaucoup] dans nos maisons et dans nos tombes.

— Exception faite du jonc, exception faite du jonc! acquiesça le Prophète (ﷺ).»

* Abu 'Abd-ul-Lâh: «On dit يقاد avec un قاف.» On demanda alors: «Et qu'est-ce qu'il a écrit à l'homme? — Ce discours, répondit Abu 'Abd-ul-Lâh.»

113 - D'après Wahb ben Munabbih, son frère rapporta: «J'ai entendu Abu Hurayra dire: "Aucun des Compagnons du Prophète (ﷺ) n'a rapporté de *ḥadīth* plus que moi, exception faite de 'Abd-ul-Lâh ben 'Amrû, car lui écrivait [les *ḥadīth*], tandis que moi non.»

114 - Selon 'Ubayd-ul-Lâh ben 'Abd-ul-Lâh, ibn 'Abbâs rapporta: «Lorsque le mal du Prophète (ﷺ) devint plus intense, il dit: "Apportez-moi sur quoi écrire afin [que je vous dicte] d'écrire ce qui vous évitera après moi de vous égarer!" Et 'Umar d'intervenir: "Le mal domine le Prophète (ﷺ); nous avons le Livre de Dieu, il nous suffit." Les présents divergèrent alors et les voix [s'élevèrent] bruyantes.

«Le Prophète: "Levez-vous et laissez-moi! Il ne sied qu'on se dispute en ma présence."»

(1) Allusion à l'armée d'Abraha.

(2) En arabe: رابما أن يقاد.

قَالَ: الْعَقْلُ، وَفَكَأُكَ الْأَسِيرِ، وَلَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ.

١١٢ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ خُرَاعَةَ قَتَلُوا رَجُلًا مِنْ بَنِي لَيْثٍ - عَامَ فَتْحِ مَكَّةَ - بِقَتِيلٍ مِنْهُمْ قَتَلُوهُ، فَأَخْبَرَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ ﷺ، فَرَكِبَ رَاحِلَتَهُ فَخَطَبَ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الْقَتْلَ، أَوْ الْفِيلَ - شَكَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ - وَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَالْمُؤْمِنِينَ، أَلَا وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ بَعْدِي، أَلَا وَإِنَّهَا حَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، أَلَا وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لَا يُخْتَلَى شَوْكُهَا، وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا تُلْتَفَطُ سَاقِطُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ، فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ: إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ». فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ: أَكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «اَكْتُبُوا لِأَبِي فَلَانٍ». فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ: إِلَّا الْإِذْخَرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِلَّا الْإِذْخَرَ إِلَّا الْإِذْخَرَ».

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: يُقَالُ: يُقَادُ بِالْقَافِ، فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ: أَيُّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ؟ قَالَ: كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةُ.

١١٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ: أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَخِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

١١٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي آبَنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ آبَنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ آبَنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا أَشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ ﷺ وَجَعُهُ قَالَ: «أَتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ». قَالَ عَمْرٌو: إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ غَلَبَهُ الْوَجَعُ، وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا. فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ، قَالَ: «قُومُوا عَنِّي، وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي

Et ibn 'Abbâs de continuer en sortant: «Le malheur, tout le malheur, réside/résidait dans l'obstacle qui fut dressé entre le Messager de Dieu (ç) et son écrit.»

R. 40 - Sur [l'enseignement] de la Science et l'exhortation faits de nuit

115 - 'Um Salama dit: «Une nuit le Prophète (ç) se réveilla en disant: “Gloire à Dieu! Que de *fitan* (subversions ou tentations) a-t-on fait descendre [du ciel] cette nuit! que de trésors ont été ouverts! Réveillez celles qui sont dans ces appartements⁽¹⁾; car que de femmes bien vêtues dans ce bas-monde seront nues dans l'au-delà!”»

R. 41 - Sur l'entretien nocturne au sujet de la Science

116 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar rapporta: «A la fin de sa vie, le Prophète (ç) nous présida une fois pendant la prière du '*ichâ*. Après le *salâm*⁽²⁾, il se leva et dit: “Retenez bien votre nuit-ci! cent ans après, des hommes vivant maintenant sur la surface de la terre, aucun ne restera.”»

117 - D'après Sa'îd ben Jubayr, ibn 'Abbâs rapporta: «Une fois, je passai la nuit chez ma tante maternelle Maymûna bent al-Hârith, l'épouse du Prophète (ç) qui était alors venu passer chez elle la nuit qui lui était consacrée⁽³⁾. En fait, il pria le '*ichâ*' [à la mosquée] puis rentra chez lui où il fit quatre *rak'a*, s'endormit ensuite, puis se réveilla et dit: “Le gosse dort-il?” — ou quelques mots similaires — avant de se lever [pour la prière]. Je me levai à mon tour et me mis à sa gauche et lui de me mettre à sa droite. Il fit cinq *rak'a* puis deux autres⁽⁴⁾ et s'endormit jusqu'à ce que j'entendis son souffle (غَطِيط ou خَطِيط), après quoi il sortit pour [aller faire] la prière.»

R. 42 - Sur le fait de retenir la Science

118 - Abu Hurayra dit: «Les gens disent qu'Abu Hurayra exagère [quant au nombre des *ḥadīth* rapportés]. [Sachez] que je n'aurais rapporté aucun *ḥadīth* s'il

(1) C.à.d, les épouses du Prophète.

(2) Le salut de fin de prière.

(3) Le Prophète consacrait à chacune de ses épouses une nuit.

(4) Celles du *fajr* (l'aube)?

التَّنازُعُ». فَخَرَجَ أَبُو عَبَّاسٍ يَقُولُ: إِنَّ الرِّزْيَةَ كُلَّ الرِّزْيَةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

٤٠ - باب: العلم والعِظَةُ بِاللَّيْلِ

١١٥ - حَدَّثَنَا صَدَقَةُ: أَخْبَرَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ هِنْدٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ. وَعُمَرُو وَيْحَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ هِنْدٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ ﷺ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ، مَاذَا أَنْزَلَ اللَّيْلَةَ مِنَ الْفِتَنِ، وَمَاذَا فُتِحَ مِنَ الْخَزَائِنِ، أَيْقَظُوا صَوَاحِبَاتِ الْحَجَرِ، فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا غَارِيَةٍ فِي الْآخِرَةِ».

٤١ - باب: السَّمَرِ فِي الْعِلْمِ

١١٦ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، وَأَبِي بَكْرِ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ: صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ ﷺ الْعِشَاءَ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ، قَالَ: «أَرَأَيْتُكُمْ لَيْلَتُكُمْ هَذِهِ، فَإِنْ رَأَسَ مِائَةَ سَنَةٍ مِنْهَا، لَا يَبْقَى مِنْهُ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ».

١١٧ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، عَنِ أَبِي عَبَّاسٍ قَالَ: بَتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا، فَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الْعِشَاءَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ، ثُمَّ قَالَ: «نَامَ الْغُلَامُ». أَوْ كَلِمَةً تُشَبِّهُهَا، ثُمَّ قَامَ، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ نَامَ، حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ - أَوْ خَطِيطَهُ - ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ.

٤٢ - باب: حِفْظِ الْعِلْمِ

١١٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ أَكْثَرُ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَلَوْلَا آيَتَانِ فِي كِتَابِ اللَّهِ

n'y avait pas dans le Livre de Dieu ces deux versets: **Ceux qui cachent ce que Nous avons fait descendre de preuves et de guidance, jusqu'à: le Miséricordieux**⁽¹⁾.

«Nos frères Muhâjir ont été préoccupés à conclure des affaires de commerce dans les marchés. Quant à nos frères Ansâr, ils étaient retenus par le travail de leurs domaines; tandis que moi, Abu Hurayra, je restais près du Messager de Dieu (ç) [en me contentant] de rassasier [la faim] de mon ventre. J'assistais à quoi ils n'assistaient pas et je retenais ce qu'ils ne retenaient pas.»

119 - Selon Sa'îd al-Maqbury, Abu Hurayra rapporta: «Je dis une fois: "O Messager de Dieu! je t'entends dire beaucoup de ḥadîth que j'oublie...! — Étale ton manteau! me dit le Prophète." Je l'étais et lui de faire le geste de puiser avec les mains... "Attire-le! me dit-il". En effet, je l'attirai à moi et depuis lors je n'oublie aucune chose.»

* Ibrâhîm ben al-Munthir nous a dit: «Ibn Abu Fudayk nous a rapporté ce [même] ḥadîth où, au lieu de "puiser avec les mains...", on trouve "puiser avec la main [puis mettre] dans le manteau".»

120 - Abu Hurayra dit: «J'ai retenu du Messager de Dieu (ç) deux genres de science: l'un, je l'ai répandu; quant à l'autre, si je le divulgue on me coupera le cou.»

R. 43 - Sur le fait d'écouter attentivement les savants

121 - D'après Jarîr, le Prophète (ç) lui dit le jour du pèlerinage de l'Adieu: «Attire l'attention des gens!...» avant de commencer à [leur] dire: «Ne redevenez pas, après ma disparition, des mécréants en vous entretenant!»

R. 44 - Il est recommandé au savant de rapporter la chose à Dieu, une fois interrogé: «Parmi les gens, qui est le plus savant?»

122 - Sa'îd ben Jubayr dit: J'ai dit une fois à ibn 'Abbâs: Nawf al-Bakâly prétend que Moïse [qui avait accompagné al-Khaḍîr] n'était pas Moïse des Israélites, c'était, d'après lui, un autre Moïse... — Il ment, cet ennemi de Dieu, répliqua ibn 'Abbâs, Ubay ben Ka'b m'a rapporté que le Prophète avait dit ceci:

(1) Al-Baqara, 159-160.

مَا حَدَّثْتُ حَدِيثًا، ثُمَّ يَتْلُو: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ - إِلَى قَوْلِهِ - الرَّجِيمُ﴾ (١).
 إِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الصَّفَقُ بِالْأَسْوَاقِ، وَإِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَ
 يَشْغَلُهُمُ الْعَمَلُ فِي أَمْوَالِهِمْ، وَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بِشَبَعِ بَطْنِهِ، وَيَحْضُرُ مَا
 لَا يَحْضُرُونَ، وَيَحْفَظُ مَا لَا يَحْفَظُونَ.

١١٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَبُو مُصْعَبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ،
 عَنْ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَسْمَعُ
 مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أُنْسَاهُ؟ قَالَ: «أَبْسُطْ رِدَاءَكَ». فَبَسَطْتُهُ، قَالَ: فَغَرَفَ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ:
 «ضُمَّهُ». فَضَمَمْتُهُ، فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا بَعْدَهُ.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَبِي فُذَيْكٍ بِهَذَا، أَوْ قَالَ: غَرَفَ بِيَدِهِ
 فِيهِ.

١٢٠ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ،
 عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَعَاءَيْنِ: فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَشْتُهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ
 فَلَوْ بَشْتُهُ قَطَعَ هَذَا الْبُلْعُومُ.

٤٣ - باب: الْإِنْصَاتِ لِلْعُلَمَاءِ

١٢١ - حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ مُدْرِكٍ، عَنْ أَبِي
 زُرْعَةَ، عَنْ جَرِيرٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ: «أَسْتَنْصِتِ النَّاسَ». فَقَالَ: «لَا
 تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ».

٤٤ - باب: مَا يُسْتَحَبُّ لِلْعَالِمِ إِذَا سُئِلَ: أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟

فِي كُلِّ الْعِلْمِ إِلَى اللَّهِ

١٢٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ: أَخْبَرَنِي
 سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: إِنَّ نَوْفًا الْبَكَّالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي
 إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ؟ فَقَالَ: كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ:

«Une fois, Moïse le prophète se leva pour prêcher les béni Isra'îl. On l'interrogea alors: "Qui est le plus savant des gens? — Moi, je suis le plus savant, répondit-il", d'où Dieu lui reprocha cette réponse qui ne reporte pas le savoir à Lui; puis Il lui révéla ceci: "*Il y a, au confluent des deux eaux, un homme parmi Nos hommes qui est plus savant que toi. — O Seigneur! implora Moïse, comment le rencontrer? — Mets un poisson dans un panier! lui expliqua-t-on, et une fois ce poisson perdu tu trouveras l'homme.*" En effet, Moïse prit un poisson dans un panier et partit avec son page, Yûchu' ben Nûn. A leur arrivée au rocher, ils succombèrent au sommeil, et le poisson, qui fut une surprise pour eux, de se fofiler du panier en direction de la mer. Quant à eux, ils continuèrent à marcher durant la journée et la nuit. Le lendemain matin, Moïse dit à son page: "Apporte le déjeuner! ce voyage nous a fatigués." Or Moïse n'avait senti la fatigue le reganer que lorsqu'il dépassa l'endroit auparavant fixé. "As-tu vu lorsque nous nous sommes mis sous le rocher? C'est là-bas que j'ai oublié le poisson. — C'est ce que nous cherchions", s'écria Moïse.

«Ils rebroussèrent chemin et une fois près du rocher [ils virent] un homme enveloppé dans un vêtement — ou: qui s'était enveloppé dans son vêtement. Moïse prononça le *salâm*⁽¹⁾.

«Al-Khadir: "Comment est-ce possible que le *salâm* soit en usage dans votre pays? — [Mais] je suis Moïse! — Moïse des béni Isra'îl? — Oui", répondit Moïse avant de reprendre: "Puis-je te suivre afin que tu m'enseignes de l'enseignement de la voie droite que tu as reçu? — Tu ne pourras être patient avec moi, ô Moïse! dit al-Khadir; j'ai une partie de la science de Dieu que tu ne connais pas; et toi, tu as une Science qu'Il t'a enseignée et que je ne connais pas. — Tu me trouveras patient, si Dieu le veut; et je ne te désobéirai en aucun cas." Sur ce, ils prirent le chemin de la côte, ils n'avaient pas de navire. Et un bateau de passer devant eux. Ils demandèrent alors à ses occupants de les prendre avec eux. On reconnut al-Khadir, d'où on accepta de les embarquer gratuitement.

«Un oiseau vint se poser sur le bord du bateau et piqua son bec une ou deux fois dans la mer. Al-Khadir: "O Moïse! ta science et la mienne n'ont été prises de la science de Dieu que comme la goutte qui vient d'être puisée de la mer par cet oiseau." Il se dirigea ensuite à une planche du navire et l'enleva.

«Moïse: "Ces gens nous ont embarqués gratuitement et te voilà en train de

(1) Le salut.

«قَامَ مُوسَى النَّبِيُّ حَاطِيًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ: أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ: أَنَا أَعْلَمُ، فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: أَنَّ عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ، هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ. قَالَ: يَا رَبِّ، وَكَيْفَ بِهِ؟ فَقِيلَ لَهُ: أَحْمِلْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، فَإِذَا فَقَدْتَهُ فَهُوَ ثَمٌّ، فَاَنْطَلَقَ وَانْطَلَقَ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ، وَحَمَلَا حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُؤُوسَهُمَا وَنَامَا، فَاَنْسَلَّ الْحُوتُ مِنَ الْمِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا، وَكَانَ لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا، فَاَنْطَلَقَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمَهُمَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ: آتِنَا غَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا. وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسًّا مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أُمِرَ بِهِ، فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ: أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ؟ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ، قَالَ مُوسَى: ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَلَمَّا أَتَتْهُمَا إِلَى الصَّخْرَةِ، إِذَا رَجُلٌ مُسَجًى بِثَوْبٍ - أَوْ قَالَ تَسَجًى بِثَوْبِهِ - فَسَلَّمَ مُوسَى، فَقَالَ الْخَضِرُ: وَأَنْتَى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ؟ فَقَالَ: أَنَا مُوسَى، فَقَالَ: مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا؟ قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، يَا مُوسَى، إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمْنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَكُهُ لَا أَعْلَمُهُ. قَالَ: سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا. فَاَنْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ، لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةٌ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ، فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمَا، فَعَرَفَ الْخَضِرُ، فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَجَاءَ عُصْفُورٌ، فَوَقَعَ عَلَى حَرْبِ السَّفِينَةِ، فَنَقَرَ نَقْرَةً أَوْ نَقَرَتَيْنِ فِي الْبَحْرِ، فَقَالَ الْخَضِرُ: يَا مُوسَى مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَنَقَرَةٍ هَذَا الْعُصْفُورُ فِي الْبَحْرِ، فَعَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى لَوْحٍ مِنَ الْأَوَاحِ السَّفِينَةِ فَزَرَعَهُ، فَقَالَ مُوسَى: قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرَقَ

saborder pour noyer ses occupants! — Ne t'ai-je pas dit que tu ne pourras être patient avec moi? — Ne m'en veux pas d'avoir oublié.” — Ce fut le premier oubli de la part de Moïse.

«Ils reprirent leur marche et au cours du chemin, ils virent un enfant en train de jouer avec d'autres enfants. Al-Khaḍir mit la main sur la tête de cet enfant et la lui arracha. “Mais tu viens de tuer une âme innocente sans qu'il y eût crime de sa part! — Ne t'ai-je pas dit que tu ne pourras être patient avec moi?” (Là, [Sufyân] ibn 'Uyayna commente: Cela⁽¹⁾ est plus grave).

«Ils reprirent leur chemin, et une fois dans un village ils demandèrent à ses habitants quelque chose à manger mais on leur refusa l'hospitalité. Après quoi, ils virent un mur sur le point de s'écrouler. Al-Khaḍir le redressa. Moïse dit: “Que n'as-tu consenti à prendre pour ce travail un salaire? — Ceci marquera notre séparation.”»

Le Prophète (ﷺ) dit enfin: «Que Dieu soit miséricordieux envers Moïse! Nous aurions bien voulu qu'il fût patient de sorte qu'il nous eût raconté plus de leur histoire».

R. 45 - Sur celui qui, debout, interroge un savant assis

123 - Abu Mûsa rapporta: «Une fois, un homme vint trouver le Prophète (ﷺ) et lui dit: “O Messenger de Dieu! qu'est-ce que c'est que de combattre pour la cause de Dieu? car il y a parmi nous celui qui combat par colère et celui qui combat par emportement.” Le Prophète leva alors la tête — il ne la leva que parce que l'homme était debout — et dit: “Celui qui combat afin que la parole de Dieu ait le dessus, celui-là combat pour la cause de Dieu, Puissant et Majestueux.”»

R. 46 - Sur le fait d'interroger ou de répondre lors du Jet des pierres

124 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amrû rapporta: «J'ai vu le Prophète (ﷺ) près d'al-Jamra⁽²⁾ qui recevait les questions [des gens]. Un homme lui dit: “O Messenger de Dieu! j'ai immolé avant que je ne jette [les pierres]... — Jette-les [maintenant]! il n'y a aucun mal à cela.” Un autre: “O Messenger de Dieu! je me suis rasé [les cheveux] avant que je n'immole... — [Tu peux] immoler, il n'y a aucun mal à

(1) Le deuxième acte d'al-Khaḍir?

(2) C'est l'endroit où l'on fait le rite du jet des pierres pendant le pèlerinage.

أَهْلَهَا؟ قَالَ: أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا؟ قَالَ: لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ - فَكَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا - فَانْطَلَقَا، فَإِذَا غُلَامٌ يَلْعَبُ مَعَ الْعِلْمَانِ، فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلَاهُ فَاقْتَلَعَ رَأْسَهُ بِيَدِهِ، فَقَالَ مُوسَى: أَقْتَلْتَ نَفْسًا رَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ؟ قَالَ: أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا؟ - قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: وَهَذَا أَوْكَدُ - فَانْطَلَقَا، حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا، فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا، فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ، قَالَ الْخَضِرُ بِيَدِهِ فَأَقَامَهُ، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا، قَالَ: هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يُقْصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا».

٤٥ - باب: مَنْ سَأَلَ - وَهُوَ قَائِمٌ - عَالِمًا جَالِسًا

١٢٣ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ فَإِنْ أَحَدُنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا، وَيُقَاتِلُ حِمِيَّةً، فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ - قَالَ: وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا - فَقَالَ: «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا، فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ».

٤٦ - باب: السُّؤَالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمِيِ الْجِمَارِ

١٢٤ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ عِنْدَ الْجَمْرَةِ وَهُوَ يُسْأَلُ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمِيَ؟ قَالَ: «أَرَمَ وَلَا حَرَجَ». قَالَ آخَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ؟ قَالَ: «أَنْحَرَ وَلَا حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلَا أُخِّرَ

cela.” Et à chaque fois qu’on l’interrogeait sur un rite fait plus tôt ou plus tard, il disait [au concerné]: “Fais-le! il n’y a aucun mal à cela.”»

**R. 47 - Sur: «En fait de Science,
vous n’avez reçu que peu»⁽¹⁾**

125 - ‘Abd-ul-Lâh dit: «J’étais en train de marcher avec le Prophète (ç) dans les ruines de Médine — il s’appuyait sur une verge de palmier — quand il fut de passage devant un groupe de juifs. Ces derniers se dirent: “Interrogeons-le sur l’âme? — Non, opposa un autre, ne l’interrogez pas! sinon il vous apportera ce que vous détestez. — Nous allons l’interroger..., insista un troisième.” Sur ce, un homme d’entre eux se leva et dit: “O Abu-l-Qâcim! c’est quoi l’âme?” Le Prophète garda le silence et moi de me dire qu’il était en train de recevoir la Révélation. Je me levai; et une fois [l’état de révélation] cessé, il dit: **On t’interroge sur l’âme; dis: “L’âme est de l’ordre de Dieu, et en fait de science vous n’avez reçu que peu.”**»

* Al-’A‘mach: «Telle est notre récitation [adoptée pour ce verset].»

**R. 48 - Sur celui qui laisse ce qui peut être adopté
de peur que quelques gens ne puissent le comprendre
et tombent ainsi dans ce qui est plus grave**

126 - Al-Aswad rapporta: Ibn az-Zubayr m’a dit: «‘Â’icha t’entretenait souvent en secret; qu’est-ce qu’elle t’a dit au sujet de la Ka’ba? — Elle m’a dit, répondis-je, que le Prophète (ç) avait dit: “O ‘Â’icha! si ton peuple ne venait de sortir d’une période récente —... [et] de mécréance, rappela ibn az-Zubayr —, j’aurais changé la construction de la Ka’ba en y pratiquant deux portes: l’une pour entrer et l’autre pour sortir.”»

C’est ce que fit ibn az-Zubayr.

**R. 49 - Sur celui qui enseigne la Science particulièrement à
quelques-uns en exceptant d’autres de peur que ces
derniers ne comprennent pas**

* ‘Ali dit: Rapportez aux gens des *ḥadīth* qu’ils peuvent comprendre! Aimez-vous que Dieu et son Messager soient démentis?

(1) Al-’Isrâ’, 85.

إِلَّا قَالَ: «أَفْعَلْ وَلَا حَرْجَ».

٤٧ - باب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَمَا أَوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾^(١)

١٢٥ - حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ سُلَيْمَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: بَيْنَا أَنَا أُمَشِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي خَرْبِ الْمَدِينَةِ - وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ - فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ؟ وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَا تَسْأَلُوهُ، لَا يَجِيءُ فِيهِ شَيْءٌ تَكْرَهُونَهُ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَنَسْأَلَنَّهُ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ: يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ؟ فَسَكَتَ، فَقُلْتُ: إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ، فَقُمْتُ، فَلَمَّا أَنْجَلَنِي عَنْهُ، فَقَالَ: ﴿وَسْأَلُونَاكَ عَنِ الرُّوحِ فَلِلرُّوحِ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أَوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾^(٢). قَالَ الْأَعْمَشُ: هَكَذَا فِي قِرَاءَتِنَا.

٤٨ - باب: مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الْإِخْتِيَارِ، مَخَافَةَ أَنْ يَقْصُرَ فَهُمْ بَعْضُ النَّاسِ عَنْهُ، فَيَقْعُوا فِي أَشَدِّ مِنْهُ

١٢٦ - حَدَّثَنَا عُيَيْنَةُ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَقَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ: قَالَ لِي ابْنُ الزُّبَيْرِ: كَانَتْ عَائِشَةُ تُسِرُّ إِلَيْكَ كَثِيرًا، فَمَا حَدَّثْتِكَ فِي الْكَعْبَةِ؟ قُلْتُ: قَالَتْ لِي: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «يَا عَائِشَةُ لَوْلَا قَوْمُكَ حَدِيثُ عَهْدِهِمْ - قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ - بِكُفْرٍ، لَنَقَضْتُ الْكَعْبَةَ، فَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ: بَابٌ يَدْخُلُ النَّاسُ وَيَابُ يَخْرُجُونَ». فَفَعَلَهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ.

٤٩ - باب: مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ، كَرَاهِيَةً أَنْ لَا يَفْهَمُوا

وَقَالَ عَلِيٌّ: حَدِّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ، اتَّجِبُونَ أَنْ يُكَذِّبَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ.

(١) سورة الإسراء: الآية ٨٥.

(٢) سورة الإسراء: الآية ٨٥.

127 - Abu Ṭufayl rapporta ces propos de 'Ali.

128 - D'après Qatâda, 'Anas ben Mâlik [dit]: «Alors que Mu'âdh était en croupe derrière le Prophète (ç) sur une monture, celui-ci dit: "O Mu'âdh ibn Jabal! — Me voilà entièrement à ta disposition pour te satisfaire, ô Messenger de Dieu! répondit Mu'âdh. — O Mu'âdh! reprit le Prophète — Me voilà entièrement à ta disposition pour te satisfaire, Messenger de Dieu! répondit Mu'âdh par trois fois. — Toute personne qui atteste qu'il n'y a de dieu que Dieu et que Muḥammad est le Messenger de Dieu, tout en ayant le cœur sincère, Dieu la préservera du Feu. — O Messenger de Dieu! ne dois-je pas informer les gens de cela pour qu'ils se réjouissent? — [Si tu le fais], ils se fieront sur cela."»

«Ce *ḥadīth* a été rapporté par Mu'âdh juste avant sa mort, il craignait de commettre un péché.»

129 - 'Anas dit: «On m'a rapporté que le Prophète (ç) avait dit à Mu'âdh: "Celui qui rencontre Dieu en ne lui associant aucune chose, rentrera au Paradis. — Ne dois-je pas annoncer cette bonne nouvelle aux gens? avait demandé Mu'âdh. — Non, je crains qu'ils ne se fient sur cela."»

R. 50 - Sur la pudeur se rapportant à la Science

* Mujâhid dit: «La Science ne peut être apprise par celui qui a honte ou celui qui est orgueilleux.»

* 'Â'icha: «Qu'elles sont admirables, les femmes des Ansar: la pudeur ne les a pas retenues de s'instruire en matière de Religion.»

130 - 'Um Salama: Une fois, 'Um Sulaym vint trouver le Messenger de Dieu (ç) pour lui dire: «O Messenger de Dieu! Dieu n'a [sûrement] pas honte de la vérité... Est-ce que la femme doit faire des ablutions [majeures] une fois qu'elle a une pollution nocturne? — [Oui] si elle voit le liquide, répondit le Prophète.» Et 'Um Salama de se couvrir (c.à-d le visage, d'après l'explication de Zaynab rapportée par 'Urwa⁽¹⁾) en disant: «O Messenger de Dieu! est-ce que la femme peut avoir une pollution nocturne? — Oui, et comment son enfant lui ressemble-t-il?»

131 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar rapporta: «Une fois, le Messenger de Dieu (ç) dit: "Il y a parmi les arbres un arbre dont les feuilles ne tombent pas; il ressemble

(1) C.à.d, le père de Hichâm.

١٢٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرْبُودٍ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، عَنْ عَلِيٍّ: بِذَلِكَ.

١٢٨ - حَدَّثَنَا إِسْحَقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ - وَمُعَاذُ رَدِيفُهُ عَلَى الرَّحْلِ - قَالَ: «يَا مُعَاذُ ابْنَ جَبَلٍ». قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، قَالَ: «يَا مُعَاذُ». قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ - ثَلَاثًا - قَالَ: «مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ، إِلَّا حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ». قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا أُخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُوا؟ قَالَ: «إِذَا يَتَكَلَّمُوا». وَأُخْبِرَ بِهَا مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ تَأْتِمًا.

١٢٩ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ: ذَكَرَ لِي أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لِمُعَاذٍ: «مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قَالَ: أَلَا أَبْشُرُ النَّاسَ؟ قَالَ: «لَا، إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَكَلَّمُوا».

٥٠ - باب: الحياء في العلم

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَا يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ مُسْتَحْيٍ وَلَا مُسْتَكْبِرٌ. وَقَالَتْ عَائِشَةُ: نِعَمَ النِّسَاءِ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ، لَمْ يَمْنَعْنَهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ.

١٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبِ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ، فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلِ إِذَا اخْتَلَمَتْ؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِذَا رَأَتْ الْمَاءَ». فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ - تَعْنِي وَجْهَهَا - وَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ؟ قَالَ: «نَعَمْ، تَرَبَّتْ يَمِينُكَ، فِيمَ يُشَبِّهُهَا وَلَدُهَا».

١٣١ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَهِيَ مِثْلُ الْمُسْلِمِ،

au musulman, de quel arbre s'agit-il?" Et les gens de commencer à citer les arbres du désert; quant à moi, je pensai au palmier mais j'eus honte [de le dire]. "O Messenger de Dieu! demandèrent les présents, dis-nous quel est cet arbre! — C'est le palmier, répondit le Messenger de Dieu (ﷺ)." »

«Après cela je parlai à mon père de ce que je pensai; il me dit alors: "Si tu l'avais dit, cela m'aurait été plus préférable que d'avoir telle et telle chose."»

R. 51 - Sur celui qui a honte et demande qu'on pose la question [à sa place]

132 - D'après Muḥammad ben Ḥanafīya, 'Alī dit: «J'étais un homme qui avait beaucoup de suintements [prostatiques]. Une fois, je demandai à al-Muqḍād d'interroger le Prophète (ﷺ) sur le sujet. En effet, il l'interrogea et il (ﷺ) lui dit: "On doit faire des ablutions [mineures]."»

R. 52 - Sur le fait d'enseigner la Science ou de répondre à des questions dans une mosquée

133 - 'Abd-ul-Lāh ben 'Umar: Un homme se leva dans la mosquée et dit: "O Messenger de Dieu! à partir de quel endroit nous recommandes-tu de commencer [notre *talbiya*]?" — Les habitants de Médine, répondit le Messenger de Dieu, doivent commencer à partir de Dhi-l-Ḥulayfa; les habitants de la Syrie à partir d'al-Juhfa et ceux du Nejd à partir de Qarn."

Ibn 'Umar: «On rapporte que le Messenger de Dieu (ﷺ) dit aussi: "et les habitants du Yémen commenceront [leur *talbiya*] à partir de Yalamlam". Mais je n'ai pu retenir cette phrase du Messenger de Dieu (ﷺ)»

R. 53 - Sur celui qui répond à celui qui l'interroge avec des détails dépassant la question

134 - D'après ibn 'Umar, une fois, un homme demanda ce que la personne en état d'iḥrām (sacralisation) doit mettre comme habit. Le Prophète répondit: «Elle ne doit mettre ni tunique, ni turban, ni pantalon, ni burnous, ni habit touché par du *wars*⁽¹⁾ ou du safran; et si elle ne trouve pas de souliers, qu'elle mette des bottines en les coupant de manière à ce qu'elles soient au-dessous des chevilles.»

(1) Son nom scientifique est *Memecylon tinctorium*.

حَدَّثُونِي مَا هِيَ». فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَادِيَةِ، وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَاسْتَحْيَيْتُ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنَا بِهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «هِيَ النَّخْلَةُ». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَحَدَّثْتُ أَبِي بِمَا وَقَعَ فِي نَفْسِي، فَقَالَ: لَأَنْ تَكُونَ قُلْتَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي كَذَا وَكَذَا.

٥١ - باب: مَنْ اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسُّؤَالِ

١٣٢ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُنْذِرِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفِيَّةِ، عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً، فَأَمَرْتُ الْمُقَدَّادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: «فِيهِ الْوُضُوءُ».

٥٢ - باب: ذِكْرُ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ

١٣٣ - حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعُ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَجُلًا قَامَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهْلَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يُهْلُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَيُهْلُ أَهْلُ الشَّامِ مِنَ الْجُحَفَةِ، وَيُهْلُ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ». وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «وَيُهْلُ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمَمٍ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ: لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

٥٣ - باب: مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرِ مِمَّا سَأَلَهُ

١٣٤ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُئْبٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ؟ فَقَالَ: «لَا يَلْبَسُ الْقَمِيصَ، وَلَا الْعِمَامَةَ، وَلَا السَّرَاوِيلَ، وَلَا الْبُرُوسَ، وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرَسُ أَوْ الرَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَيْنِ، وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ».

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux

IV. LES ABLUTIONS [MINEURES]⁽¹⁾

R. 1 - Sur ce qui a été rapporté au sujet des ablutions mineures, et sur: ﴿إِذَا قُمْتُمْ لِلصَّلَاةِ فَغَسِّلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾⁽²⁾

* Abu 'Abd-ul-Lâh dit: Le Prophète (ç) a montré que les ablutions mineures doivent être faites une fois pour chaque membre concerné. Cependant, il les fit aussi en lavant les membres concernés deux ou trois fois chacun. Quant aux Savants, ils détestent de gaspiller l'eau en faisant ces ablutions ou de les faire plus que ne les faisait le Prophète (ç).

R. 2 - Une prière sans purification n'est pas acceptée...

135 - D'après Ma'mar, Hammâm ben Munabbih entendit Abu Hurayra dire: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: “La prière de celui qui laisse sortir une impureté (*ḥadath*)⁽³⁾ ne peut être acceptée que lorsqu'il fait des ablutions mineures.”»

Un homme de Ḥaḍramawt interrogea alors: «O Abu Hurayra! c'est quoi le *ḥadath*? — Une vesse ou un pet, répondit Abu Hurayra.»

R. 3 - Sur le mérite des ablutions mineures et de ceux qui auront des marques lumineuses sur leurs membres du fait de ces ablutions

136 - D'après Sa'îd ben Abu Hilâl, Nu'aym al-Mujmir rapporta: «Une fois, je

(1) Nous traduisons *wuḍû'* par: *ablutions mineures*.

(2) Al-Mâ'ida, 6.

(3) Dans le texte, on trouve un verbe

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٤ - كتاب الوضوء

١ - باب: مَا جَاءَ فِي الْوُضُوءِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ
وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾^(١).

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَبَيَّنَ النَّبِيُّ ﷺ أَنَّ فَرَضَ الْوُضُوءِ مَرَّةً مَرَّةً، وَتَوَضَّأَ أَيْضاً مَرَّتَيْنِ
وَتَلَاثاً، وَلَمْ يَزِدْ عَلَى ثَلَاثٍ، وَكَرِهَ أَهْلُ الْعِلْمِ الْإِسْرَافَ فِيهِ، وَأَنْ يُجَاوِزُوا فِعْلَ النَّبِيِّ ﷺ.

٢ - باب: لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ بِغَيْرِ طُهُورٍ

١٣٥ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا
مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ
مَنْ أَحْدَثَ حَتَّى يَتَوَضَّأَ». قَالَ رَجُلٌ مِنْ حَضْرَمَوْتَ: مَا الْحَدَّثُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟ قَالَ: فُسَاءٌ أَوْ
ضُرَاطٌ.

٣ - باب: فَضْلُ الْوُضُوءِ، وَالْفَرْغُ الْمُحِبِّجُونَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ

١٣٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي
هَلَالٍ، عَنْ نَعِيمِ الْمُجَمِرِ قَالَ: رَقِيتُ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ عَلَى ظَهْرِ الْمَسْجِدِ فَتَوَضَّأَ، فَقَالَ: إِنِّي

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

montai avec Abu Hurayra sur la terrasse de la mosquée. Il fit ses ablutions mineures puis dit: «J'ai entendu le Prophète (ﷺ) dire: Au jour de la Résurrection [les membres de] ma Nation seront appelés *ghuran* [et] *muhajjalîn*⁽¹⁾ du fait des traces des ablutions mineures.»

«Que celui qui peut agrandir sa marque lumineuse, le fasse!»

R. 4 - En cas de doute, on ne fait des ablutions mineures que lorsqu'on est sûr [qu'elles sont devenues nulles]

137 - Selon 'Abbâd ben Tamîm, son oncle paternel interrogea le Messager de Dieu (ﷺ) au sujet de l'homme qui, pendant la prière, croit sentir une chose [impure sortant de lui].

Le Prophète (ﷺ) donna alors cette réponse: «Il ne doit l'interrompre (ينفثل) (ou: la quitter (ينصرف)) que lorsqu'il entend un son ou sent une odeur.»

R. 5 - Sur les ablutions mineures légères

138 - Ibn 'Abbâs: Une fois, le Prophète (ﷺ) dormit jusqu'à [faire entendre] son souffle; après quoi il pria — ou: [il] se coucha sur le côté jusqu'à [faire entendre] son souffle, se leva et pria.

* Ce même *ḥadīth* fut rapporté une deuxième fois par Sufyân [avec plus de détails]; et ce de 'Amru, de Kurayb, d'Ibn 'Abbâs qui dit: «Une nuit, je couchai chez ma tante maternelle Maymûna. Après un temps de la nuit, le Prophète (ﷺ) se leva et, avec l'eau d'une ancienne outre accrochée, il fit des ablutions mineures légères — et 'Amru de décrire la chose en faisant des ablutions légères, une fois pour chaque membre — puis se mit debout [de nouveau] pour la prière. Je fis, quant à moi, des ablutions similaires puis vins me placer à sa gauche (عن يساره) — a peut-être dit Sufyân —, mais il me fit changer de place en me mettant à sa droite. Il pria ensuite autant que cela était voulu de Dieu puis s'allongea sur le côté et s'endormit jusqu'à [faire entendre] son souffle. Après quoi, le muezzin arriva et appela à la prière. Le Prophète se leva alors avec lui à la prière et l'accomplit sans faire des ablutions mineures.»

[Et Sufyân] d'interroger 'Amrû: «Il y a des gens qui disent que seuls les yeux

(1) C'est-à-dire, qui ont des marques lumineuses sur le visage (*ghuran*) et sur les mains et les pieds (*muhajjalîn*)

سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ أُمَّتِي يُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ، فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ».

٤ - باب: لَا يَتَوَضَّأُ مِنَ الشَّكِّ حَتَّى يَسْتَيَقِنَ

١٣٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَعَنْ عَبْدِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَمِّهِ: أَنَّهُ شَكََا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: الرَّجُلُ الَّذِي يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَجِدُ الشَّيْءَ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «لَا يَنْفَتِلْ - أَوْ: لَا يَنْصَرِفْ - حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا».

٥ - باب: التَّخْفِيفُ فِي الْوُضُوءِ

١٣٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو قَالَ: أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَامَ حَتَّى نَفَخَ، ثُمَّ صَلَّى. وَرُبَّمَا قَالَ: أَضْطَجَعَ حَتَّى نَفَخَ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى.

ثُمَّ حَدَّثَنَا بِهِ سُفْيَانُ، مَرَّةً بَعْدَ مَرَّةٍ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: بَثُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ لَيْلَةً، فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ اللَّيْلِ، فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ اللَّيْلِ، قَامَ النَّبِيُّ ﷺ، فَتَوَضَّأَ مِنْ شَنْ مَعْلَقٍ وَضُوءًا خَفِيفًا - يُخَفِّفُهُ عَمْرُو وَيَقْلِّلُهُ - وَقَامَ يُصَلِّي، فَتَوَضَّأْتُ نَحْوًا مِمَّا تَوَضَّأَ، ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ: عَنْ شِمَالِهِ - فَحَوَّلَنِي فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ، ثُمَّ صَلَّى مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَضْطَجَعَ فَنَامَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ أَتَاهُ الْمُنَادِي فَأَذَنَهُ بِالصَّلَاةِ، فَقَامَ مَعَهُ إِلَى الصَّلَاةِ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ. قُلْنَا لِعَمْرُو: إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ

du Messenger de Dieu (ç) dormaient, et que son cœur ne dormait jamais... — J'ai entendu 'Ubayd ben 'Umayr dire: "*Le songe des prophètes est Révélation*", expliqua 'Amrû avant de réciter: J'ai vu en songe que j'étais en train de t'égorger⁽¹⁾.»

R. 6 - Sur le fait [de se laver beaucoup] pendant les ablutions mineures

* Ibn 'Umar: L'intégralité des ablutions mineures consiste à nettoyer...

139 - D'après Mûsa ben 'Ubaq, Kurayb, l'affranchi d'ibn 'Abbâs, entendit 'Usâma ben Zayd dire: «Le Messenger de Dieu (ç) quitta [le mont] de 'Arafa; et en arrivant au sentier, il descendit de sa monture, urina et fit des ablutions mineures sans trop se laver. Je dis alors: "O Messenger de Dieu! est-ce le temps de la prière? — La prière, répondit-il, se fera après⁽²⁾..." Sur ce, il monta sur sa monture et une fois à Muzdalifa il descendit et fit des ablutions mineures intégrales; après quoi, on appela à la prière. Il fit alors la prière du *maghrib* et après cela chacun s'arrêta où il était, puis on appela à la prière du '*ichâ*'. Le Prophète la fit sans avoir fait d'autre prière entre le *maghrib* et le '*ichâ*'.»

R. 7 - Sur le lavage du visage par les deux mains après avoir puisé l'eau à l'aide d'une seule main

140 - D'après 'Aṭā' ben Yaṣār, ibn 'Abbâs fit des ablutions mineures en lavant le visage⁽³⁾: il puisa un peu d'eau, se rinça la bouche et le nez... Après cela, il puisa [avec une main] une autre quantité d'eau et joignit les deux mains, — comme cela, explique le *râwi* — à l'aide desquelles il se lava le visage. Il puisa encore une troisième quantité d'eau et se lava la main droite. De nouveau, il prit une autre quantité d'eau et se lava la main gauche; après quoi il s'essuya la tête, reprit encore de l'eau et laissa couler de l'eau petit à petit sur son pied droit jusqu'à ce qu'il l'eût lavé. Enfin, une dernière quantité d'eau avec laquelle il se lava le pied — c'est-à-dire le gauche — pour enfin dire: «C'est ainsi que j'ai vu le Messenger de Dieu (ç) faire les ablutions mineures.»

(1) Aṣ-Ṣāffāt, 102.

(2) Littéralement: La prière est devant toi.

(3) En réalité ce premier lavage ne fait pas partie des ablutions.

تَنَامُ عَيْنُهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ؟ قَالَ عَمْرُو: سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ يَقُولُ: رَأَيْتُ الْأَنْبِيَاءَ وَحْيًا. ثُمَّ قَرَأَ: ﴿إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ﴾^(١).

٦ - باب: إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ الْإِنْقَاءُ.

١٣٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ: أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ عَرَفَةَ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشُّعْبِ نَزَلَ فَبَالَ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَلَمْ يُسَبِّحِ الْوُضُوءَ، فَقُلْتُ: الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «الصَّلَاةُ أَمَامَكَ». فَرَكِبَ، فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلِفَةَ نَزَلَ فَتَوَضَّأَ، فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الْعِشَاءُ فَصَلَّى، وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا.

٧ - باب: غَسْلُ الْوَجْهِ بِالْيَدَيْنِ مِنْ غَرَفَةٍ وَاحِدَةٍ

١٤٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو سَلَمَةَ الْخُزَاعِيُّ مَنُصُورُ بْنُ سَلَمَةَ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ بِلَالٍ، يَعْنِي سُلَيْمَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ تَوَضَّأَ فَغَسَلَ وَجْهَهُ، أَخَذَ غَرَفَةً مِنْ مَاءٍ، فَمَضْمَضَ بِهَا وَاسْتَنْشَقَ، ثُمَّ أَخَذَ غَرَفَةً مِنْ مَاءٍ، فَجَعَلَ بِهَا هَكَذَا، أَضَافَهَا إِلَى يَدِهِ الْأُخْرَى، فَغَسَلَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ أَخَذَ غَرَفَةً مِنْ مَاءٍ، فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُمْنَى، ثُمَّ أَخَذَ غَرَفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُسْرَى، ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ أَخَذَ غَرَفَةً مِنْ مَاءٍ، فَرَشَّ عَلَى رِجْلَيْهِ الْيُمْنَى حَتَّى غَسَلَهَا، ثُمَّ أَخَذَ غَرَفَةً أُخْرَى، فَغَسَلَ بِهَا رِجْلَهُ - يَعْنِي الْيُسْرَى - ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ.

(١) سورة الصافات: الآية ١٠٢.

R. 8 - Sur le fait de prononcer la formule de *tasmia*⁽¹⁾ en toute circonstance et [même] pendant le rapport charnel

141 - Ibn 'Abbâs: Le Prophète (ﷺ) a dit: «Si chacun de vous, en commerçant avec sa femme, dit ceci: "Au nom de Dieu, Seigneur! éloigne de nous le diable et éloigne le diable de ce que Tu nous donneras!" le diable ne pourra nuire à l'enfant qui naîtrait de ce rapport.»

R. 9 - Sur ce qu'on doit dire [en voulant entrer] dans les lieux d'aisance

142 - 'Abd-al-'Azîz ben Şuhayb dit: «J'ai entendu 'Anâs dire: [En voulant] entrer dans un lieu d'aisance, le Prophète (ﷺ) disait: "Seigneur! je me réfugie auprès de Toi des démons et des démons."»

- * Rapporté aussi par ibn 'Ar'ara, de Chu'ba...
- * Ghundar, en se référant Chu'ba, rapporte cette version: «Quand il allait...»
- * Mûsa, de Hammâd: «En entrant...»
- * Sa'îd ben Zayd, directement de 'Abd-al-'Azîz: «En voulant entrer...»

R. 10 - Sur le fait de déposer de l'eau dans un lieu d'aisance

143 - D'après 'Ubayd-ul-Lâh ben Abu Zayd, ibn 'Abbâs rapporta: «Une fois, le Prophète (ﷺ) entra dans un lieu d'aisance et moi de lui déposer de l'eau. "Qui est-ce qui a déposé cela?" demanda-t-il. Informé, il dit: "Seigneur! Instruis-le dans la Religion!"»

R. 11 - On ne doit pas se mettre suivant la direction de la Qibla lorsqu'on est en train de satisfaire un besoin naturel, exception faite du cas où il y a des constructions: un mur ou quelque chose d'analogue.

144 - Abu 'Ayyub al-'Ansâry: Le Messenger de Dieu (ﷺ) dit: «Quand l'un de vous est en train de satisfaire un besoin, il ne doit ni se mettre en face à la Qibla, ni lui donner du dos! Tournez-vous soit vers l'est, soit vers l'ouest!»

(1) *Au Nom de Dieu...*

٨ - باب: التَّسْمِيَةِ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَعِنْدَ الْوَقَاعِ

١٤١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ، يَبْلُغُ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ: «لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ قَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَقَضِيَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ».

٩ - باب: مَا يَقُولُ عِنْدَ الْخَلَاءِ

١٤٢ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ».

تَابَعَهُ أَبُو عَرْعَرَةَ عَنْ شُعْبَةَ. وَقَالَ غُنْدَرٌ، عَنْ شُعْبَةَ: إِذَا أَتَى الْخَلَاءَ. وَقَالَ مُوسَى، عَنْ حَمَّادٍ: إِذَا دَخَلَ. وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ: إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ.

١٠ - باب: وَضْعُ الْمَاءِ عِنْدَ الْخَلَاءِ

١٤٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ الْخَلَاءَ، فَوَضَعَتْ لَهُ وَضُوءًا، قَالَ: «مَنْ وَضَعَ هَذَا؟». فَأُخْبِرَ، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ».

١١ - باب: لَا تُسْتَقْبَلُ الْقِبْلَةُ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ، إِلَّا عِنْدَ الْبِنَاءِ، جِدَارٍ أَوْ نَحْوِهِ

١٤٤ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَبِي ذَنْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ الْغَائِطَ، فَلَا يَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ وَلَا يُوَلِّهَا ظَهْرَهُ، شَرَّفُوا أَوْ غَرَّبُوا».

R. 12 - Sur celui qui satisfait un besoin naturel en étant sur deux briques

145 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: Il y a des gens qui disent qu'en s'asseyant pour satisfaire un besoin, on ne doit se mettre ni suivant la direction de la Qibla, ni en direction du Temple de Jérusalem... [Eh bien]! Une fois je montai sur la terrasse d'une maison qui nous appartenait. De là, je vis le Messenger de Dieu (ﷺ) sur deux briques, en direction du Temple de Jérusalem, il était en train de satisfaire un besoin naturel... Tu es peut-être de ceux qui font la prière en étant collés à leurs cuisses? interrogea ibn 'Umar en s'adressant à Wâsi' [en guise de reproche]. «Je ne comprends pas! J'en jure par Dieu.»

Mâlik: «Il s'agit de celui qui prie sans se soulever de terre; [c'est-à-dire], celui qui se prosterne en restant collé au sol.»

R. 13 - Sur la sortie des femmes pour la satisfaction d'un besoin naturel

146 - 'Â'icha: En voulant satisfaire un besoin, les épouses du Prophète (ﷺ) sortaient de nuit vers al-Manâsi' — c'était un endroit spacieux. D'autre part, 'Umar disait souvent au Prophète (ﷺ): «Empêche tes femmes de sortir!» Mais le Messenger de Dieu (ﷺ) n'en fit rien. Une certaine nuit, Sawda bent Zam'a, qui était une femme d'une grande taille, sortit... Et 'Umar de l'appeler: «Nous t'avons reconnue, hé! Sawda!» Il voulait tant qu'un verset imposant le *ḥidjâb* fût révélé. En effet, Dieu révéla ensuite le verset du *ḥidjâb*.

147 - D'après 'Â'icha, le Prophète (ﷺ) [dit]: «La permission vous est donnée, vous les femmes, afin de sortir satisfaire vos besoins.»

Hichâm: «C'est-à-dire le besoin naturel.»

R. 14 - Sur le fait de satisfaire le besoin naturel dans les habitations

148 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: «Une fois, je montai sur la terrasse de la maison de Ḥafṣa pour un certain besoin. De là, je vis le Messenger de Dieu (ﷺ) en train de satisfaire un besoin naturel. Il donnait du dos à la Qibla et de la face à la Syrie.

149 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: Un jour, je montai sur la terrasse de notre

١٢ - باب: مَنْ تَبَرَّزَ عَلَى لِبَتَيْنِ

١٤٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ عَمِّهِ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ إِذَا قَعَدْتَ عَلَى حَاجَتِكَ فَلَا تَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: لَقَدْ أَرْتَقَيْتُ يَوْمًا عَلَى ظَهْرِ بَيْتِ لَنَا، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى لِبَتَيْنِ، مُسْتَقْبِلًا بَيْتَ الْمَقْدِسِ لِحَاجَتِهِ. وَقَالَ: لَعَلَّكَ مِنَ الَّذِينَ يُصَلُّونَ عَلَى أَوْرَاقِهِمْ؟ فَقُلْتُ: لَا أَدْرِي وَاللَّهِ. قَالَ مَالِكٌ: يَعْنِي الَّذِي يُصَلِّي وَلَا يَرْتَفِعُ عَنِ الْأَرْضِ، يَسْجُدُ وَهُوَ لَا صِقُّ بِالْأَرْضِ.

١٣ - باب: خُرُوجِ النِّسَاءِ إِلَى الْبَرَّازِ

١٤٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ أَرْوَاحَ النَّبِيِّ ﷺ كُنَّ يَخْرُجْنَ بِاللَّيْلِ إِذَا تَبَرَّزْنَ إِلَى الْمَنَاصِعِ - وَهُوَ صَعِيدٌ أَفِيحٌ - فَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: أَحْجُبْ نِسَاءَكَ، فَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَفْعَلُ، فَخَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ، زَوْجَةُ النَّبِيِّ ﷺ، لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي عِشَاءً، وَكَانَتْ أَمْرَاءَ طَوِيلَةً، فَنَادَاهَا عُمَرُ: أَلَا قَدْ عَرَفْنَاكِ يَا سَوْدَةُ، حُرْصًا عَلَى أَنْ يَنْزِلَ الْحِجَابُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ.

١٤٧ - حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ «قَدْ أُذِنَ أَنْ تَخْرُجْنَ فِي حَاجَتِكُنَّ». قَالَ هِشَامٌ: يَعْنِي الْبَرَّازَ.

١٤ - باب: التَّبَرُّزِ فِي الْبُيُوتِ

١٤٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: أَرْتَقَيْتُ فَوْقَ ظَهْرِ بَيْتِ حَفْصَةَ لِبْعُضِ حَاجَتِي، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْضِي حَاجَتَهُ، مُسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةِ، مُسْتَقْبِلَ الشَّامِ.

١٤٩ - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ: أَنَّ عَمَّهُ وَاسِعَ بْنَ حَبَّانَ أَخْبَرَهُ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ قَالَ:

maison. De là, je vis le Messager de Dieu (ﷺ) assis sur deux briques, en faisant face au Temple de Jérusalem.»

R. 15 - Sur le fait de se nettoyer les parties honteuses avec de l'eau

150 - 'Anas ben Mâlik: «Lorsque le Prophète (ﷺ) sortait pour satisfaire un besoin naturel, je me présentais, ainsi qu'un serviteur, avec un vase d'eau.»

[Et Hichâm d'expliquer]: «... afin que le Prophète se nettoyât les parties intimes avec cette eau.»

R. 16 - Sur celui avec qui on emporte de l'eau afin qu'il enlève l'impureté de son corps

* Abu ad-Dardâ' dit: «N'est-il pas entre vous, l'homme des souliers, de l'eau purifiante et du coussin [du Prophète]?»

151 - Abu Mu'adh — qui n'est autre que 'Aṭṭa ben Abu Maymûna — dit: «J'ai entendu 'Anas dire: "[En voyant] le Prophète (ﷺ) sortir pour satisfaire un besoin naturel, je le suivais, ainsi qu'un serviteur parmi nous, en emportant avec nous un vase d'eau."»

R. 17 - Sur le fait d'emporter une 'anaza⁽¹⁾ et de l'eau pendant l'enlèvement de l'impureté des parties intimes.

152 - Suivant Chu'ba, 'Aṭṭa ben Abu Maymûna entendit 'Anas ben Mâlik dire: «[En voyant] le Messager de Dieu (ﷺ) entrer dans un lieu d'aisance, j'emportais, ainsi qu'un serviteur, un vase d'eau et une 'anaza. Il se nettoyait les parties intimes avec de l'eau.»

* An-Naḍr et Chadhân suivent [Muḥammad ben Ja'far dans ce même ḥadīth], et ce en le tenant de Chu'ba...

* Quant à *al-'anaza*, c'est un bâton qui a une pointe de fer.

R. 18 - Sur la défense d'enlever l'impureté des parties intimes avec la main droite

153 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben Abu Qatâda, son père [dit]: Le Messager de

(1) Une pique.

لَقَدْ ظَهَرْتُ ذَاتَ يَوْمٍ عَلَى ظَهْرِ بَيْتِنَا، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَاعِدًا عَلَى لَبَتَيْنِ، مُسْتَقْبِلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.

١٥ - باب: الاستنجاء بالماء

١٥٠ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي مُعَاذٍ، وَأَسْمُهُ عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ - قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ، أَجِيءُ أَنَا وَغُلَامٌ، مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ. يَغْنِي يَسْتَنْجِي بِهِ.

١٦ - باب: مَنْ حَمَلَ مَعَهُ الْمَاءَ لِيُطَهِّرَهُ

وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: أَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ النَّعْلَيْنِ وَالطَّهْوَرِ وَالْوِسَادِ؟

١٥١ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي مُعَاذٍ - هُوَ عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ - قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ، تَبِعْتُهُ أَنَا وَغُلَامٌ مِنَّا، مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ.

١٧ - باب: حَمْلُ الْعَنْزَةِ مَعَ الْمَاءِ فِي الْاسْتِنْجَاءِ

١٥٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ: سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا يَخْلُ الْخَلَاءَ، فَأَحْمِلُ أَنَا وَغُلَامٌ إِدَاوَةً مِنْ مَاءٍ وَعَنْزَةً، يَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ. تَابَعَهُ النَّضْرُ وَشَاذَانُ عَنْ شُعْبَةَ. الْعَنْزَةُ: عَصَا عَلَيْهِ رُجٌّ.

١٨ - باب: النَّهْيُ عَنِ الْاسْتِنْجَاءِ بِالْيَمِينِ

١٥٣ - حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ، هُوَ الدُّسْتَوَائِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا

Dieu (ﷺ) dit: «Quand l'un de vous boit, qu'il n'expire pas dans le vase; en allant dans un lieu d'aisance, qu'il ne touche pas sa verge avec sa main droite et qu'il ne se nettoie pas [les parties intimes] à l'aide de la main droite.»

R. 19 - On ne doit pas tenir sa verge en urinant...

154 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben 'Abu Qatâda, son père [rapporta que le] Prophète (ﷺ) [avait dit]: «Quand l'un de vous urine, qu'il ne tienne pas sa verge avec sa main droite! qu'il ne se nettoie pas [les parties intimes] avec la main droite!... Et, [en buvant], on ne doit pas expirer dans le vase!»

R. 20 - Sur le fait de se nettoyer [les parties intimes] avec des pierres

155 - Abu Hurayra rapporta: «Une fois, je suivis le Prophète (ﷺ) qui était sorti pour satisfaire un besoin naturel. En marchant, il ne tournait pas la tête. Je m'approchai de lui et il me dit: “Cherche-moi quelques pierres pour me torcher — ou quelque chose de similaire — et ne m'apporte ni os ni crottin!” En effet, je lui apportai des pierres dans un pan de mon habit et les déposai près de lui avant de m'écarter. Ayant terminé de satisfaire ses besoins naturels, il les utilisa pour se torcher.»

R. 21 - On ne doit pas nettoyer les parties intimes avec du crottin

156 - 'Abd-ul-Lâh dit: «Une fois, le Prophète (ﷺ) voulut satisfaire un besoin naturel; il m'ordonna alors de lui apporter trois pierres. Et moi de ne trouver que deux, et comme je ne puis trouver la troisième pierre, je ramassai une boule de crottin et je la lui apportai [avec les deux pierres]. Il accepta de prendre les deux pierres et jeta la boule de crottin en disant: “C'est une impureté.”»

* Autre *isnâd*: ... D'Ibrâhîm ben Yûsuf, de son père, d'Abu 'Ishâq, directement de 'Abd-ar-Rahmân...

R. 22 - Sur le fait d'accomplir les ablutions mineures en lavant le membre concerné une seule fois

157 - Ibn 'Abbâs: Le Prophète (ﷺ) fit ses ablutions mineures [en lavant chaque membre] une seule fois.

يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ، وَإِذَا أَتَى الْخَلَاءَ فَلَا يَمَسُّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ، وَلَا يَتَمَسَّحُ بِيَمِينِهِ».

١٩ - باب: لَا يُمَسِّكُ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ إِذَا بَالَ

١٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا بَالَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَأْخُذَنَّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ، وَلَا يَسْتَنْجِ بِيَمِينِهِ، وَلَا يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ».

٢٠ - باب: الْأَسْتِنْجَاءُ بِالْحِجَارَةِ

١٥٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ بْنُ عَمْرِو الْمَكِّيُّ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَتَبَعْتُ النَّبِيَّ ﷺ، وَخَرَجَ لِحَاجَتِهِ، فَكَانَ لَا يَلْتَفِتُ، فَذَنُوتُ مِنْهُ، فَقَالَ: «أَبْغِي أَحْجَارًا أَسْتَنْفِضُ بِهَا - أَوْ نَحْوَهُ - وَلَا تَأْتِنِي بِعَظْمٍ، وَلَا رَوْثٍ». فَأَتَيْتُهُ بِأَحْجَارٍ بِطَرَفِ ثِيَابِي، فَوَضَعْتُهَا إِلَى جَنْبِهِ، وَأَعْرَضْتُ عَنْهُ، فَلَمَّا قَضَى أَتْبَعَهُ بِهِنَّ.

٢١ - باب: لَا يُسْتَنْجَى بِرَوْثٍ.

١٥٦ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَقَ قَالَ: لَيْسَ أَبُو عُبَيْدَةَ ذَكَرَهُ، وَلَكِنْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ يَقُولُ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ الْغَائِطَ، فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ، فَوَجَدْتُ حَجَرَيْنِ، وَالتَّمَسْتُ الثَّالِثَ فَلَمْ أَجِدْهُ، فَأَخَذْتُ رَوْثَةً فَأَتَيْتُهُ بِهَا، فَأَخَذَ الْحَجَرَيْنِ وَالْقَى الرُّوثَةَ، وَقَالَ: «هَذَا رِكْسٌ».

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَقَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ.

٢٢ - باب: الْوُضُوءُ مَرَّةً مَرَّةً

١٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: تَوَضَّأَ النَّبِيُّ ﷺ مَرَّةً مَرَّةً.

R. 23 - Sur le fait d'accomplir les ablutions mineures en lavant par deux fois chacun des membres

158 - 'Abd-ul-Lâh ibn Zayd: Le Prophète (ﷺ) fit ses ablutions mineures [en lavant chaque membre] par deux fois.

R. 24 - Sur le fait d'accomplir les ablutions mineures en lavant chaque membre concerné par trois fois

159 - Ḥumrân — l'affranchi de 'Uthmân — rapporte avoir vu 'Uthmân ben 'Affân demander un vase [d'eau]. Il versa tout d'abord de l'eau dans ses deux paumes, par trois fois, et les lava. Puis il introduisit sa main droite dans le vase..., se rinça la bouche et le nez, se lava le visage par trois fois et ses deux mains, jusqu'aux coudes, par trois fois aussi; il passa ensuite à la tête, il l'essuya, puis lava les deux pieds jusqu'aux chevilles par trois fois. Enfin, il dit: «Le Messager de Dieu (ﷺ) a dit: "Celui qui fait des ablutions mineures proches de celles que je viens de faire puis accomplit deux *rak'a* pendant lesquelles il n'est pas distrait, [Dieu] lui pardonnera ses péchés déjà commis."»

160 - [Aussi]..., d'Ibrâhîm [ben Sa'd], de Ṣâliḥ ben Kaysân, d'ibn Chihâb qui dit: Mais 'Urwa rapporte que Ḥumrân dit:

Ayant terminé ses ablutions mineures, 'Uthmân dit: «Je vais vous rapporter un *ḥadīth* que je ne vous aurais pas dit s'il n'y avait pas un verset du Coran... J'ai entendu le Prophète (ﷺ) dire: "Tout homme qui fait ses ablutions mineures d'une manière parfaite puis accomplit sa prière [obligatoire], [Dieu] lui pardonnera sûrement les péchés commis entre ce moment et la prière suivante."»

'Urwa: Le verset [à qui 'Uthmân faisait allusion] est: **Ceux qui cachent ce que Nous avons fait descendre de preuve**⁽¹⁾.

R. 25 - Sur le fait de rejeter l'eau [aspirée] par le nez pendant les ablutions mineures.

* Cela a été rapporté du Prophète (ﷺ) par 'Uthmân, 'Abd-ul-Lâh ben Zayd et par ibn 'Abbâs (que Dieu les agrée tous)

161 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ﷺ) dit: «Que celui qui fait des

(1) Al-Baqara, 159.

٢٣ - باب: الوُضُوءُ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ

١٥٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عِيسَى قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ.

٢٤ - باب: الوُضُوءُ ثَلَاثًا ثَلَاثًا

١٥٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَوْسِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ: أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَزِيدٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ حُمْرَانَ مَوْلَى عُثْمَانَ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ رَأَى عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ: دَعَا بِإِنَاءٍ، فَأَفْرَغَ عَلَى كَفِّهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ فَوَسَّلَهُمَا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الْإِنَاءِ، فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثَ مِرَارٍ، ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ إِلَى الْكَعْبَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وُضُوءِي هَذَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

١٦٠ - وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: قَالَ صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ: قَالَ أَبُو شِهَابٍ: وَلَكِنْ عُرْوَةُ يُحَدِّثُ عَنْ حُمْرَانَ: فَلَمَّا تَوَضَّأَ عُثْمَانُ قَالَ: أَلَا أُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا لَوْلَا آيَةُ مَا حَدَّثْتُكُمْوه؟ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «لَا يَتَرَضَّأُ رَجُلٌ يُحْسِنُ وُضُوءَهُ، وَيُصَلِّي الصَّلَاةَ، إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا». قَالَ عُرْوَةُ: الْآيَةُ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ﴾^(١).

٢٥ - باب: الاستِثْنَاءُ فِي الْوُضُوءِ

ذَكَرَهُ عُثْمَانُ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ وَأَبْنُ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

١٦١ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:

(١) سورة البقرة: الآية ١٥٩.

ablutions mineures rejette l'eau [aspirée par le nez] et que celui qui se nettoie les parties intimes avec des cailloux en emploie un nombre impair!»

R. 26 - Sur le fait d'enlever l'impureté des parties intimes avec un nombre impair de cailloux

162 - Abu Hurayra: Le Messenger de Dieu (ﷺ) a dit: «Si l'un de vous fait des ablutions mineures, il doit mettre [de l'eau] dans son nez puis la rejeter. Celui qui veut enlever l'impureté des parties intimes avec des cailloux, il doit en utiliser un nombre impair. Aussi, si l'un de vous se réveille de son sommeil, il doit se laver les mains avant de les introduire dans l'eau des ablutions mineures, car il ne sait pas où elles se sont posées durant la nuit.»

R. 27 - Sur le lavage des pieds... On ne doit pas les essuyer

163 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amrû rapporta: «Une fois, alors que nous étions en voyage, le Prophète (ﷺ) resta en arrière. Il nous rejoignit au moment où le temps de la prière du *'aṣr* était sur le point d'être achevé; nous commençâmes alors à faire nos ablutions mineures en nous essuyant les pieds. Et lui de s'écrier à voix haute par deux ou trois fois: "Malheur aux talons [des supplices] du Feu!"»

R. 28 - Sur le fait de rincer la bouche pendant les ablutions mineures

* Cela a été rapporté du Prophète (ﷺ) par ibn 'Abbâs et par 'Abd-ul-Lâh ben Zayd (r).

164 - D'après 'Atâ' ben Yazîd, Ḥumrân — l'affranchi de 'Uthman ben 'Affân — vit 'Uthmân demander un vase d'eau... De ce vase, il versa de l'eau sur les deux mains et les lava par trois fois. Après quoi, il introduisit sa main droite dans le vase..., se rinça la bouche et le nez puis jeta l'eau des narines. Il lava ensuite le visage par trois fois puis les mains jusqu'aux coudes, par trois fois aussi. Il passa après à la tête et l'essuya. Enfin, par trois fois il lava chaque pied puis dit: «J'ai vu le Prophète (ﷺ) faire des ablutions mineures ressemblant à celles que je viens de faire, et ce en disant: "Celui qui fait des ablutions mineures proches de celles que je viens de faire puis accomplit deux *rak'a* sans être distrait, Dieu lui pardonnera ses péchés qu'il a déjà commis."»

«مَنْ تَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ، وَمَنْ اسْتَجَمَرَ فَلْيُوتِرْ».

٢٦ - باب: الاستجمار وترأ

١٦٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ فِي أَنْفِهِ ثَمًّا لِيَنْثِرَ، وَمَنْ اسْتَجَمَرَ فَلْيُوتِرْ، وَإِذَا اسْتَقْبَلَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَهَا فِي وَضُوئِهِ، فَإِنْ أَحَدُكُمْ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ».

٢٧ - باب: غسل الرجلين، ولا يمسح على القدمين

١٦٣ - حَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: تَخَلَّفَ النَّبِيُّ ﷺ عَنَّا فِي سَفَرَةٍ سَافَرْنَاَهَا، فَأَذْرَكْنَا وَقَدْ أَرْهَقْنَا الْعَصْرَ، فَجَعَلْنَا نَتَوَضَّأُ وَنَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ: «وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ». مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

٢٨ - باب: المضمضة في الوضوء

قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

١٦٤ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ حُمْرَانَ مَوْلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ: أَنَّهُ رَأَى عُثْمَانَ دَعَا بِوَضُوءٍ، فَأَفْرَغَ عَلَى يَدَيْهِ مِنْ إِنَائِهِ فَغَسَلَهُمَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الْوَضُوءِ، ثُمَّ تَمَضَّمْضَ وَاسْتَنْشَقَ وَاسْتَنْثَرَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثًا، ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ غَسَلَ كُلَّ رِجْلٍ ثَلَاثًا، ثُمَّ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَتَوَضَّأُ نَحْوَ وَضُوءِي هَذَا، وَقَالَ: «مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وَضُوءِي هَذَا، ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ، غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

R. 29 - Sur le lavage des talons

* En faisant ses ablutions mineures, ibn Sirîn lavait l'emplacement de la bague.

165 - Muḥammad ben Ziyâd dit: «J'ai entendu Abu Hurayra — il était de passage devant nous alors que les gens faisaient des ablutions mineures à partir de l'eau des *miṭhara*⁽¹⁾ — dire: "Que vos ablutions soient complètes! Abu al-Qâcim (ç) a dit: *Malheur aux talons [des supplices] du Feu!*"»

R. 30 - Sur le fait de se laver [les pieds] quand on est chaussé de souliers... Et qu'on ne doit pas essuyer ceux-ci

166 - Selon Sa'îd al-Maqbary, 'Ubayd ben Jurayḥ dit à 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: «O Abu 'Abd-ar-Raḥmân je t'ai vu faire quatre choses que je n'avais jamais vu faire par aucun des Compagnons du Prophète⁽²⁾... — Et quelles sont ces choses? ô ibn Jurayḥ. — Des coins de la Ka'ba, je ne te vois toucher que les deux coins yéménites; tu portes des souliers en cuir lisse et sans poils; je t'ai vu teindre (les vêtements?) en jaune; je t'ai vu à La Mecque ne commençant la *talbiya* qu'à partir du jour de la *tarwiya*⁽³⁾, tandis que les fidèles à partir du moment où ils voient la nouvelle lune... — Pour les coins, répondit 'Abd-ul-Lâh, eh bien! j'ai vu le Messenger de Dieu (ç) ne toucher que les deux yéménites. Quant aux souliers lisses et sans poils, j'ai vu le Messenger de Dieu (ç) se chausser de souliers sans poils et faire les ablutions mineures en les gardant; j'aime les mettre. Pour ce qui est du jaune, j'ai vu le Messenger de Dieu (ç) choisir cette couleur pour teindre; j'aime donc à faire teindre en l'utilisant. Enfin, pour le commencement de la *tabliya*, je n'ai vu le Messenger de Dieu (ç) la commencer que lorsque sa monture s'élançait [vers Mina].»

R. 31 - Sur le fait de commencer par les membres du côté droit pendant les ablutions mineures et le lavage du corps

167 - D'après Ḥafsa bent Sirîn, Um 'Aṭia rapporta que lors des ablutions mortuaires de sa fille, le Prophète (ç) avait dit aux femmes [qui s'occupaient du

(1) La *miṭhara* est un vase qu'on utilise pour les ablutions.

(2) Dans le texte: par aucun de tes compagnons.

(3) Lit: l'Abreuvement, c'est le 8 du mois de *dhu-l-ḥidja*.

٢٩ - باب: غَسْلُ الْأَعْقَابِ

وَكَانَ ابْنُ سِيرِينَ يَغْسِلُ مَوْضِعَ الْخَاتَمِ إِذَا تَوَضَّأَ.

١٦٥ - حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ - وَكَانَ يَمُرُّ بِنَا وَالنَّاسُ يَتَوَضَّؤُونَ مِنَ الْمِطْهَرَةِ - قَالَ: أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ، فَإِنَّ أَبَا الْقَاسِمِ عليه السلام قَالَ: «وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ».

٣٠ - باب: غَسْلُ الرَّجْلَيْنِ فِي النَّعْلَيْنِ، وَلَا يَمْسَحُ عَلَى النَّعْلَيْنِ

١٦٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُرَيْجٍ: أَنَّهُ قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، رَأَيْتُكَ تَصْنَعُ أَرْبَعًا لَمْ أَرِ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِكَ يَصْنَعُهَا؟ قَالَ: وَمَا هِيَ يَا ابْنَ جُرَيْجٍ؟ قَالَ: رَأَيْتُكَ لَا تَمَسُّ مِنَ الْأَرْكَانِ إِلَّا الْيَمَانَيْنِ، وَرَأَيْتُكَ تَلْبَسُ النَّعَالَ السَّبْتِيَّةَ، وَرَأَيْتُكَ تَصْبِغُ بِالصُّفْرَةِ، وَرَأَيْتُكَ إِذَا كُنْتَ بِمَكَّةَ أَهْلُ النَّاسِ إِذَا رَأَوْا الْهِلَالَ وَلَمْ تُهَلِّ أَنْتَ حَتَّى كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: أَمَّا الْأَرْكَانُ: فَإِنِّي لَمْ أَرِ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَمَسُّ إِلَّا الْيَمَانَيْنِ، وَأَمَّا النَّعَالُ السَّبْتِيَّةُ: فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَلْبَسُ النَّعْلَ الَّذِي لَيْسَ فِيهَا شَعْرٌ وَيَتَوَضَّأُ فِيهَا، فَأَنَا أُحِبُّ أَنْ أَلْبَسَهَا، وَأَمَّا الصُّفْرَةُ: فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَصْبِغُ بِهَا، فَأَنَا أُحِبُّ أَنْ أَصْبِغُ بِهَا، وَأَمَّا الْإِهْلَالُ: فَإِنِّي لَمْ أَرِ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَهْلُ حَتَّى تَنْبَعِثَ بِهِ رَاحِلَتُهُ.

٣١ - باب: التَّيْمُنُ فِي الْوُضُوءِ وَالْغُسْلِ

١٦٧ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم لَهُنَّ فِي غَسْلِ آبَتَيْهِ:

lavage]: «Commencez par la partie droite du corps et par les membres des ablutions mineures.»

168 - D'après Masrûq, 'Â'icha [dit]: «Le Prophète (ﷺ) aimait commencer par le côté droit soit en se chaussant, soit en se peignant, soit en faisant ses ablutions; bref, en toute circonstance.»

R. 32 - Sur le fait de chercher de l'eau pour accomplir les ablutions mineures

* 'Â'icha: «L'heure de la prière du *ṣubḥ* venue, on chercha l'eau mais vainement; et on révéla ensuite le verset des ablutions sèches.»

169 - Selon Ishâq ben 'Abd-ul-Lâh ben Abu Ṭalḥa, Anas ben Mâlik dit: «Je vis le Messager de Dieu (ﷺ) au moment où débuta le temps de la prière du *'aṣr*. Les gens commencèrent alors à chercher l'eau mais vainement. On apporta au Messager de Dieu (ﷺ) un vase d'eau [pour ses ablutions mineures]. Il y mit la main et commanda aux gens de venir faire leurs ablutions mineures.

«Je vis l'eau sourdre de sous ses doigts, jusqu'à ce que tous les présents eussent fait leurs ablutions mineures.»

R. 33 - Sur l'eau qu'on utilise pour laver les cheveux d'un homme

* 'Aṭâ' ne voyait aucun mal à utiliser les cheveux [coupés] pour en faire des ficelles ou des cordes.

* Sur l'eau de laquelle boit un chien et sur le passage des chiens dans la mosquée.

* Az-Zuhry: «Lorsque le chien lape dans un vase d'eau d'une personne qui n'en a pas d'autre, celle-ci peut faire ses ablutions mineures en utilisant cette eau.» Et Sufyân de commenter: «Cela est du *fiqh*! Dieu, le Très-Haut, ne dit-il pas: **et ne trouviez pas d'eau faites des ablutions sèches**⁽¹⁾ et cela est de l'eau. Cependant, il reste encore un doute, mieux vaut faire des ablutions mineures avec cette eau puis passer à des ablutions sèches.»

170 - Ibn Sirîn: «Une fois, je dis à 'Abîda: “Nous avons quelques poils des

(1) Al-Mâ'ida, 6.

«أَبْدَأُ بِمَيَامِنِهَا وَمَوَاضِعِ الْوُضُوءِ مِنْهَا».

١٦٨ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَشْعَثُ بْنُ سُلَيْمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُعْجِبُهُ التَّيْمُنُ فِي تَنَعُّلِهِ وَتَرْجُلِهِ، وَطُهُورِهِ، وَفِي شَأْنِهِ كُلِّهِ.

٣٢ - بَابُ: التَّمَاسِ الْوُضُوءِ إِذَا حَانَتِ الصَّلَاةُ

وَقَالَتْ عَائِشَةُ: حَضَرَتِ الصُّبْحُ، فَالتَّمَسَ الْمَاءَ فَلَمْ يُوْجَدْ، فَزَلَّ التَّيْمُنَ.

١٦٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ - وَحَانَتْ صَلَاةُ الْعَصْرِ، فَالْتَمَسَ النَّاسُ الْوُضُوءَ فَلَمْ يَجِدُوهُ، فَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِوُضُوءٍ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي ذَلِكَ الْإِنَاءِ يَدَهُ، وَأَمَرَ النَّاسَ أَنْ يَتَوَضَّؤُوا مِنْهُ، قَالَ: فَرَأَيْتُ الْمَاءَ يَنْبُعُ مِنْ تَحْتِ أَصَابِعِهِ، حَتَّى تَوَضَّؤُوا مِنْ عِنْدِ آخِرِهِمْ.

٣٣ - بَابُ: الْمَاءِ الَّذِي يُغْسَلُ بِهِ شَعْرُ الْإِنْسَانِ

وَكَانَ عَطَاءٌ لَا يَرَى بِهِ بَأْسًا: أَنْ يُتَّخَذَ مِنْهَا الْخُيُوطُ وَالْحِبَالُ. وَسُورُ الْكِلَابِ وَمَمَرُّهَا فِي الْمَسْجِدِ، وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: إِذَا وَلَغَ فِي إِنْاءٍ لَيْسَ لَهُ وَضُوءٌ غَيْرُهُ يَتَوَضَّأُ بِهِ. وَقَالَ سُفْيَانُ: هَذَا الْفَقْهُ بِعَيْنِهِ، يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا﴾^(١). وَهَذَا مَاءٌ، وَفِي النَّفْسِ مِنْهُ شَيْءٌ، يَتَوَضَّأُ بِهِ وَيَتَيَمَّمُ.

١٧٠ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي سِيرِينَ قَالَ: قُلْتُ لِعَبِيدَةَ: عِنْدَنَا مِنْ شَعْرِ النَّبِيِّ ﷺ، أَصْبَنَاهُ مِنْ قَبْلِ أَنَسٍ - أَوْ مِنْ قَبْلِ أَهْلِ

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

cheveux du Prophète (ﷺ), nous les avons eus de 'Anas (ou des proches parents de 'Anas). — Avoir en ma possession un seul poil de ces cheveux, s'écria 'Abîda, m'est plus cher que l'ici-bas et tout ce qu'il contient.»»

171 - 'Anas: Après que le Messager de Dieu (ﷺ) s'était coupé les cheveux, Abu Talha fut le premier à prendre de ses cheveux.

172 - Abu Hurayra: Le Messager de Dieu (ﷺ) dit: «Lorsque le chien boit dans le vase de l'un de vous qu'il le lave (le vase) par sept fois!»

173 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ﷺ) [dit]: Une fois un homme vit un chien en train de manger du sable [humide] du fait de la soif. Il prit alors sa bottine et commença à puiser l'eau pour le chien... jusqu'à ce que ce dernier fût désaltéré. Dieu loua cet acte et fit entrer l'homme au Paradis.

174 - D'après Ḥamza ben 'Abd-ul-Lâh, son père [dit]: Au temps du Messager de Dieu (ﷺ), les chiens urinaient puis entraient dans la mosquée en allant et venant, et pourtant on n'aspergeait rien de tout cela.

175 - 'Ady ben Ḥâtim dit: «Une fois j'interrogeai le Prophète (ﷺ)... et il me répondit en disant: "Si tu lances ton chien dressé derrière le gibier et qu'il le tue, tu peux manger ce gibier. Cependant tu ne peux manger s'il en mange une partie, car il n'a pris le gibier que pour lui-même. — Et si je lances mon chien puis je m'aperçois qu'il est avec un autre? — Ne mange pas! car la *tasmia* que tu as formulée était pour [la chasse de] ton chien non pour un autre.»»

R. 34 - Sur celui qui ne considère les ablutions mineures obligatoires qu'en cas de la sortie de l'impureté des deux exutoires: celui de devant et celui de derrière,

et ce en se basant sur ce verset: **Ou revenant de déféquer**⁽¹⁾.

* 'Aṭâ' dit que celui qui évacue des vers par l'anus ou quelque animal pareil à un pou par la verge, doit refaire ses ablutions mineures.

* Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh: Celui qui rit pendant la prière doit la refaire sans refaire les ablutions mineures.

* Al-Ḥasan: Ne doit pas [refaire de nouvelles] ablutions mineures celui qui se coupe les cheveux ou les ongles, ainsi que celui qui enlève ses bottines.

(1) Al-Mâ'ida, 6.

أنسٍ - فَقَالَ: لَأَنْ تَكُونَ عِنْدِي شَعْرَةٌ مِنْهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

١٧١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ: أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادٌ، عَنْ أَبِي عَوْنٍ، عَنْ أَبِي سِيرِينَ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا حَلَقَ رَأْسَهُ، كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَوَّلَ مَنْ أَخَذَ مِنْ شَعْرِهِ.

١٧٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا شَرِبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا».

١٧٣ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ: سَمِعْتُ أَبِي، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «أَنَّ رَجُلًا رَأَى كَلْبًا يَأْكُلُ الثَّرَى مِنَ الْعَطَشِ، فَأَخَذَ الرَّجُلُ خُفَّهُ، فَجَعَلَ يَغْرِفُ لَهُ بِهِ حَتَّى أَرَوَاهُ، فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ فَأَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ».

١٧٤ - وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَيْبٍ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ يُونُسَ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ قَالَ: حَدَّثَنِي حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَتْ الْكِلَابُ تَبُولُ، وَتُقْبِلُ وَتُدْبِرُ فِي الْمَسْجِدِ، فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَلَمْ يَكُونُوا يَرْشُونُ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ.

١٧٥ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي السَّفَرِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: «إِذَا أُرْسِلَتْ كَلْبُكَ الْمُعْلَمَ فَقَتَلَ فَكُلْ، وَإِذَا أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ. فَإِنَّمَا أُمْسَكُهُ عَلَى نَفْسِهِ». قُلْتُ: أُرْسِلُ كَلْبِي فَأَجِدُ مَعَهُ كَلْبًا آخَرَ؟ قَالَ: «فَلَا تَأْكُلْ، فَإِنَّمَا سَمَّيْتَ عَلَى كَلْبِكَ وَلَمْ تُسَمِّ عَلَى كَلْبٍ آخَرَ».

٣٤ - باب: مَنْ لَمْ يَرِ الْوُضُوءَ إِلَّا مِنَ الْمَخْرَجَيْنِ:

مِنَ الْقُبْلِ وَالذُّبْرِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿أَوْجَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَايِبِ﴾^(١).

وَقَالَ عَطَاءٌ - فِيمَنْ يَخْرُجُ مِنْ دُبْرِهِ الدُّودُ، أَوْ مِنْ ذَكَرِهِ نَحْوُ الْقَمَلَةِ - يُعِيدُ الْوُضُوءَ. وَقَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: إِذَا ضَحِكَ فِي الصَّلَاةِ أَعَادَ الصَّلَاةَ وَلَمْ يُعِدِ الْوُضُوءَ. وَقَالَ الْحَسَنُ: إِنْ أَخَذَ مِنْ شَعْرِهِ وَأَظْفَارِهِ، أَوْ خَلَعَ خُفَّيْهِ فَلَا وَضُوءَ عَلَيْهِ.

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

* Abu Hurayra: On ne refait les ablutions mineures qu'en cas de survenance d'une impureté.

* On rapporte que Jâbir dit: A la bataille de Dhât ar-Riqâ', alors que le Prophète (ç) était présent, un homme fut atteint d'une flèche. Il commença ensuite à perdre du sang. Malgré cela, il continua à prier⁽¹⁾ en s'inclinant et en se prosternant.

* Al-Hasan: Les musulmans ont toujours continué leurs prières malgré leurs blessures.

* D'après Tâwus, Muḥammad ben 'Ali, 'Aṭâ' et les [autres] Savants du Hidjâz, on ne doit pas faire [de nouvelles] ablutions mineures à cause du sang.

* Une fois, ibn 'Umar pressa un bouton d'où sortit du sang, et pourtant il ne fit pas de nouvelle ablutions mineures.

* Une fois, ibn Abu 'Awfâ cracha du sang pendant sa prière et malgré cela il continua à prier.

* Ibn 'Umar et al-Hasan dirent au sujet de celui qui applique des ventouses: «Il ne doit laver que [les traces laissées par] les ventouses.»

176 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) [dit]: «Le fidèle ne cesse d'être en prière tant qu'il est dans la mosquée à attendre la prière, à moins qu'il ne lui arrive un *ḥadath*.»

Et un homme non arabe de demander: «O Abu Hurayra! C'est quoi le *ḥadath*. — C'est le son... (C'est-à-dire le pet) répondit Abu Hurayra.»

177 - Selon 'Abbâd ben Tamîm, son oncle [rapporte que le Prophète (ç) [dit]: «On ne quitte la prière que lorsqu'on entend le son [du pet] ou quand on sent l'odeur [de la vesse].»

178 - 'Ali dit: «J'étais un homme qui avait beaucoup de suintement (prostatique) mais j'avais honte d'interroger le Messager de Dieu (ç) sur le sujet. Je demandai alors à al-Muqḍâd de faire la chose à ma place. En effet, il l'interrogea et reçut la réponse suivante: "Cela est sujet aux ablutions mineures."»

* Rapporté aussi par Chu'ba et ce, d'al-'A'mach.

(1) Parce qu'il était déjà en train de prier.

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: لَا وُضُوءَ إِلَّا مِنْ حَدَثٍ.

وَيُذَكِّرُ عَنْ جَابِرٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ الرِّقَاعِ، فَرُمِيَ رَجُلٌ بِسَهْمٍ فَتَرَفَهُ الدَّمُ، فَكَرَعَ وَسَجَدَ وَمَضَى فِي صَلَاتِهِ. وَقَالَ الْحَسَنُ: مَا زَالَ الْمُسْلِمُونَ يُصَلُّونَ فِي جِرَاحَاتِهِمْ. وَقَالَ طَاوُسٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، وَعَطَاءٌ، وَأَهْلُ الْحِجَازِ: لَيْسَ فِي الدَّمِ وَضُوءٌ. وَعَصَرَ ابْنُ عُمَرَ بَثْرَةً، فَخَرَجَ مِنْهَا الدَّمُ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ. وَبَزَقَ ابْنُ أَبِي أَوْفَى دَمًا فَمَضَى فِي صَلَاتِهِ. وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ، وَالْحَسَنُ فِيمَنْ يَحْتَجِمُ: لَيْسَ عَلَيْهِ إِلَّا غَسْلُ مَحَاجِمِهِ.

١٧٦ - حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِثْبٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا يَزَالُ الْعَبْدُ فِي صَلَاةٍ، مَا كَانَ فِي الْمَسْجِدِ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ، مَا لَمْ يُحْدِثْ». فَقَالَ رَجُلٌ أَعْجَمِيٌّ: مَا الْحَدَثُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟ قَالَ الصَّوْتُ، يَعْنِي الضَّرْطَةَ.

١٧٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَمِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا يَنْصَرِفُ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا».

١٧٨ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُنْذِرِ أَبِي يَعْلَى الثُّورِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفِيَّةِ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً، فَاسْتَحْيَيْتُ أَنْ أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَأَمَرْتُ الْمُقْدَادَ بْنَ الْأَسْوَدِ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: «فِيهِ الْوُضُوءُ».

وَرَوَاهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ.

179 - D'après 'Aṭā' ben Yasār, Zayd ben Khâlid rapporta avoir interrogé 'Uthmân ben 'Affân (r) en disant: «Que dis-tu de celui qui a eu un rapport charnel avec une femme sans éjaculer? — Il doit faire des ablutions mineures comme il les fait pour la prière; il doit aussi laver sa verge... J'ai entendu cela du Messenger de Dieu (ç).»

Zayd: «J'interrogeai sur le sujet 'Ali, az-Zubayr, Ṭalḥa et 'Ubay ben Ka'b (que Dieu les agrée tous) et la réponse fut la même.»

180 - Abu Sa'îd al-Khudry: «Une fois le Messenger de Dieu (ç) envoya appeler un homme des Ansar. Celui-ci arriva la tête laissant tomber des gouttes d'eau⁽¹⁾. “Il paraît que nous ne t'avons pas laissé assez de temps [pour finir de commercer avec ta femme]. — Oui, répondit l'homme. — Lorsque tu n'as pas assez de temps (ou: Lorsque tu n'as pas éjaculé pendant le rapport) tu peux faire des ablutions mineures.”»

* Wahb suit an-Naḍr dans ce même *ḥadīth* en le tenant directement de Chu'ba...

* Aussi, ce *ḥadīth* est rapporté par Ghundar et Yaḥya en le tenant de Chu'ba, mais ils ne citent pas dans leur version les ablutions mineures.

R. 35 - Sur le fait qu'un individu aide son compagnon à faire des ablutions mineures

181 - D'après Kurayb, l'affranchi d'ibn 'Abbās, Usâma ben Zayd rapporte qu'en quittant [le mont] 'Arafa, le Messenger de Dieu (ç) s'écarta du chemin qu'on suivait en direction d'un sentier, puis satisfit son besoin naturel.

'Usâma ben Zayd: «[Après quoi], je me mis à lui verser de l'eau et lui de faire ses ablutions mineures. Je dis: “O Messenger de Dieu! est-ce que tu veux prier? — L'endroit où on fera la prière est devant toi, répondit-il.”»

182 - D'après 'Urwa ben al-Mughîra ben Chu'ba, al Mughîra ben Chu'ba rapporte avoir été en voyage avec le Messenger de Dieu (ç), que celui-ci sortit pour satisfaire un besoin naturel et que c'était al-Mughîra qui commença ensuite à lui

(1) Avant d'arriver, l'homme était en train de faire des ablutions majeures après avoir commercé avec sa femme.

١٧٩ - حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ : حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ : أَنَّ عَطَاءَ ابْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّهُ سَأَلَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ : أَرَأَيْتَ إِذَا جَامَعَ فَلَمْ يُمْنِ؟ قَالَ عُثْمَانُ : يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، وَيَغْسِلُ ذَكَرَهُ. قَالَ عُثْمَانُ : سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ عَلِيًّا، وَالزُّبَيْرَ، وَطَلْحَةَ، وَأَبِي بَنْ كَعْبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَأَمَرُوهُ بِذَلِكَ.

١٨٠ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ : أَخْبَرَنَا النَّضْرُ قَالَ : أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَكْوَانَ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَرْسَلَ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَجَاءَ وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : «لَعَلَّنَا أَعْجَلْنَاكَ؟». فَقَالَ : نَعَمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : «إِذَا أَعْجَلْتَ - أَوْ قَحِطْتَ - فَعَلَيْكَ الْوُضُوءُ».

تَابَعَهُ وَهَبٌ قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ : وَلَمْ يَقُلْ غُنْدَرٌ وَيَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ : «الْوُضُوءُ».

٣٥ - باب : الرَّجُلُ يُوضِئُ صَاحِبَهُ

١٨١ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ : أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ مُوسَى ابْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبِ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ : لَمَّا أَفَاضَ مِنْ عَرَفَةَ، عَدَلَ إِلَى الشُّعْبِ، فَقَضَى حَاجَتَهُ. قَالَ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ : فَجَعَلْتُ أَصْبُ عَلَيْهِ وَيَتَوَضَّأُ، فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتَصَلِّي؟ فَقَالَ : «الْمُصَلِّي أَمَامَكَ».

١٨٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ قَالَ : سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ قَالَ : أَخْبَرَنِي سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ : أَنَّ نَافِعَ بْنَ جُبَيْرٍ بْنِ مُطْعِمٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ يُحَدِّثُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ : أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ، وَأَنَّهُ ذَهَبَ لِحَاجَةٍ لَهُ، وَأَنَّ الْمُغِيرَةَ جَعَلَ يَصُبُّ الْمَاءَ عَلَيْهِ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَمَسَحَ

verser de l'eau tandis que le Prophète faisait ses ablutions mineures: il se lava le visage et les deux mains, s'essuya la tête puis essuya ses bottines.

R. 36 - Sur le fait de réciter du Coran ou autre chose après la survenance d'une impureté

* De Manşûr, d'Ibrâhîm: Il n'y a aucun mal à réciter du Coran dans un hammam... ou d'écrire une lettre⁽¹⁾ sans avoir fait auparavant des ablutions mineures.

* De Hammad, d'Ibrâhîm: Si ceux qui sont dans le hammam sont couverts, saluez-les en prononçant la formule du *salâm*; sinon ne les saluez-pas!

183 - D'après Kurayb, l'affranchi d'ibn 'Abbâs, 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs rapporta: «Une fois, je passai la nuit chez Maymuna — elle était sa tante maternelle —, l'épouse du Prophète (ç); je m'allongeai [en posant la tête] sur le bout de l'oreiller tandis que le Messenger de Dieu (ç) et son épouse sur le sens de la longueur. Le Messenger de Dieu (ç) dormit jusqu'à la mi-nuit — ou un peu avant ou un peu après —, où il se réveilla, puis s'assit et commença à se frotter le visage pour [mieux] s'éveiller. Il se mit ensuite à réciter les dix derniers versets de la sourate d'Al-'Imrân; après quoi, il se leva en se dirigeant vers une outre suspendue... Il l'utilisa pour faire de bonnes ablutions mineures puis se leva pour la prière.»

Ibn 'Abbâs: «Je me levai alors et je fis la même chose puis je me mis debout à son côté. Il posa sa main droite sur ma tête et prit ensuite mon oreille droite tout en commençant à la faire rouler [doucement]. Il pria après cela deux *rak'a*, ajouta deux autres, puis deux, puis deux autres encore, ensuite deux et enfin deux dernières avant de faire la prière du *witr*. Après quoi, il s'allongea sur le côté jusqu'à l'arrivée du muezzin; il se leva alors, fit deux légères *rak'a* et sortit enfin accomplir la prière du *ṣubḥ*.»

R. 37 - Sur celui qui ne fait des ablutions mineures à cause de la syncope qu'au cas où celle-ci est longue

184 - Suivant Hichâm ben 'Urwa, sa femme Fâtîma rapporte que sa grand-mère 'Asmâ' bent Abu Bakr dit: «Une fois je vins voir 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ç), alors qu'il y avait une éclipse du Soleil. Les gens étaient debout à

(1) Commenant par la formule de la *tasmia* ou contenant des citations coraniques, etc.

بِرَأْسِهِ، وَمَسَحَ عَلَى الْخَفَيْنِ.

٣٦ - باب: قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ بَعْدَ الْحَدِيثِ وَغَيْرِهِ

وَقَالَ مَنْصُورٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ: لَا بَأْسَ بِالْقِرَاءَةِ فِي الْحَمَّامِ، وَيَكْتُبُ الرِّسَالَةَ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ. وَقَالَ حَمَّادٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ: إِنْ كَانَ عَلَيْهِمْ إِزَارٌ فَسَلَّمْ، وَإِلَّا فَلَا تُسَلِّمْ.

١٨٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ : حَدَّثَنِي مَالِكٌ ، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ ، عَنْ كُرَيْبِ
مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ : أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّهُ بَاتَ لَيْلَةً عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ ،
- وَهِيَ خَالَتُهُ - فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ ، وَأَضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَهْلُهُ فِي طَوْلِهَا ،
فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ، حَتَّى إِذَا انْتَصَفَ اللَّيْلُ - أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ - اسْتَيْقَظَ رَسُولُ
اللَّهِ ﷺ ، فَجَلَسَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ ، ثُمَّ قرَأَ الْعَشْرَ الْآيَاتِ الْحَوَائِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ
عِمْرَانَ ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنْ مُعَلَّقَةٍ ، فَنَوَّضًا مِنْهَا فَأَحْسَنَ وُضُوئَهُ ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي . قَالَ ابْنُ
عَبَّاسٍ : فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ ، فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى
رَأْسِي ، وَأَخَذَ بِأُذُنِي الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا ، فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ ، ثُمَّ رَكَعَتَيْنِ ، ثُمَّ رَكَعَتَيْنِ ، ثُمَّ رَكَعَتَيْنِ ، ثُمَّ
رَكَعَتَيْنِ ، ثُمَّ رَكَعَتَيْنِ ، ثُمَّ أُوتِرَ ، ثُمَّ أَضْطَجَعَ حَتَّى آتَاهُ الْمُؤَذِّنُ ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ
خَفِيفَتَيْنِ ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ .

٣٧ - باب: مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ إِلَّا مِنَ الْغَسِيِّ الْمُثْقَلِ

١٨٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أُمِّهِ فَاطِمَةَ، عَنْ جَدَّتِهَا أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ أَنَّهَا قَالَتْ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ حِينَ خَسَفَتِ الشَّمْسُ، فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ يُصَلُّونَ، وَإِذَا هِيَ قَائِمَةٌ تُصَلِّي، فَقُلْتُ: مَا لِلنَّاسِ؟ فَأَشَارَتْ

faire la prière, 'Â'icha aussi. "Qu'ont donc les gens? lui demandai-je." Et elle d'indiquer le ciel puis dit: "Gloire à Dieu! — Est-ce un signe? m'écriai-je." Elle me répondit que oui en faisant un signe... Et moi de me lever pour la prière; je restai debout jusqu'à ce que j'aie failli m'évanouir, alors je commençai à verser de l'eau sur la tête.

«Ayant terminé [la prière], le Messenger de Dieu (ﷺ) commença à louer et à glorifier Dieu avant de dire: "Toute chose qu'on ne m'a pas encore fait voir je viens de la voir de ma place-ci, même le Feu et le Paradis. On m'a révélé en outre qu'une fois dans vos tombes, vous subirez des tentations comme (Ou: "*pareilles à*", je ne sais quelle expression utilisa 'Asmâ' rapporte l'un des *râwî*) la tentation que causera le faux Messie. [A chacun d'entre vous], il sera dit: *Que sais-tu sur cet homme?* Le Croyant (ou: "*Le Convaincu*", je ne sais quel mot utilisa 'Asmâ', précise l'un des *râwî*) dira ceci: *C'est Muḥammad, le Messenger de Dieu qui nous a apporté preuves et guidance; nous avons répondu favorablement à son appel et nous l'avons suivi. C'est Muḥammad, reprendra le Croyant par trois fois. — Dors en paix! lui dira-t-on, nous savons maintenant que tu étais vraiment convaincu...* Quant à l'hypocrite (ou: "*Celui qui doutait*", je ne sais quelle expression utilisa 'Asmâ', précise de nouveau l'un des *râwî*), il dira: *Je ne sais pas! j'ai entendu les gens dire une chose et je l'ai dite.*"»

R. 38 - Sur le fait d'essuyer toute la tête en se basant sur: "essuyez vos têtes"⁽¹⁾

* Ibn al-Musayyab: «[En ce qui concerne les ablutions mineures], la femme est comme l'homme: elle doit [aussi] essuyer la tête.»

* On interrogea Mâlik: «Est-il suffisant d'essuyer une partie seulement de la tête?» Il donna alors une réponse se basant sur le *ḥadīth* rapporté par 'Abd-ul-Lâh ben Zayd.

185 - D'après 'Amrû ben Yahya al-Mâziny, son père rapporta: «Une fois, un homme dit à 'Abd-ul-Lâh ben Zayd (qui n'était autre que le grand-père de 'Amrû ben Yahya): "Peux-tu me montrer comment le Messenger de Dieu (ﷺ) faisait ses ablutions mineures? — Oui", répondit 'Abd-ul-Lâh ben Zayd qui demanda de lui apporter de l'eau... Il versa de l'eau sur ses deux mains et les lava par deux fois, se rinça la bouche et le nez par trois fois puis se lava le visage par trois fois. Après

(1) Al-Mâ'ida, 6.

بِيَدِهَا نَحْوَ السَّمَاءِ، وَقَالَتْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، فَقُلْتُ: آيَةٌ؟ فَأَشَارَتْ: أَيْ نَعَمْ، فَقُمْتُ حَتَّى تَجَلَّيَنِي الْغَشِيُّ، وَجَعَلْتُ أَصْبُ فَوْقَ رَأْسِي مَاءً، فَلَمَّا أَنْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «مَا مِنْ شَيْءٍ كُنْتُ لَمْ أَرَهُ إِلَّا قَدْ رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي هَذَا، حَتَّى الْجَنَّةَ وَالنَّارَ، وَلَقَدْ أُوجِيَ إِلَيَّ أَنْكُمْ تُفْتَنُونَ فِي الْقُبُورِ مِثْلَ - أَوْ قَرِيباً مِنْ - فِتْنَةِ الدَّجَالِ - لَا أُدْرِي أَيُّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - يُؤْتَى أَحَدُكُمْ فَيَقَالُ: مَا عَلِمُكَ بِهَذَا الرَّجُلِ؟ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ أَوْ الْمُؤْمِنَةُ - لَا أُدْرِي أَيُّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: هُوَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى، فَأَجَبْنَا وَآمَنَّا وَاتَّبَعْنَا، فَيَقَالُ: نَمْ صَالِحاً، فَقَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لِمُؤْمِنًا. وَأَمَّا الْمُنَافِقُ أَوْ الْمُرْتَابُ - لَا أُدْرِي أَيُّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: لَا أُدْرِي، سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئاً فَقُلْتُهُ».

٣٨ - باب: مَسْحُ الرَّأْسِ كُلِّهِ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾^(١).

وَقَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ: الْمَرْأَةُ بِمَنْزِلَةِ الرَّجُلِ، تَمْسَحُ عَلَى رَأْسِهَا. وَسُئِلَ مَالِكٌ: أَيُجْزَى أَنْ يَمْسَحَ بَعْضُ الرَّأْسِ؟ فَاحْتَجَّ بِحَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ.

١٨٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، وَهُوَ جَدُّ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى: أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تُرِينِي كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ؟ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ: نَعَمْ، فَدَعَا بِمَاءٍ، فَافْرَغَ عَلَى يَدَيْهِ فَغَسَلَ مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ مَضَمَضَ وَاسْتَنْشَرَ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ إِلَى

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

quoi, il passa aux mains, les lava chacune deux fois, jusqu'aux coudes, puis essuya la tête à l'aide des deux mains en les faisant aller et revenir: en commençant par le début de la tête et en allant vers la nuque pour les ramener (les mains) de nouveau à l'endroit à partir duquel il avait commencé l'essuyage. Enfin, il se lava les pieds.»

R. 39 - Sur le lavage des pieds jusqu'aux chevilles

186 - D'après 'Amrû, son père dit: «J'étais témoin lorsque 'Amrû ben Abu al-Hasan interrogea 'Abd-ul-Lâh ben Zayd sur les ablutions mineures du Prophète (ç).

«Il ('Abd-ul-Lâh) demanda un vase d'eau puis, [une fois le vase arrivé], commença à accomplir des ablutions mineures pareilles à celles du Prophète (ç): il versa un peu de l'eau du vase sur sa main, lava les deux mains par trois fois puis introduisit la main dans le vase, se rinça la bouche, aspira de l'eau par le nez et la rejeta. Après quoi, il introduisit la main de nouveau et lava le visage par trois fois; il passa ensuite aux mains, les lava chacune jusqu'au coude par trois fois. Il introduisit encore sa main et s'essuya la tête en faisant aller ses deux mains en arrière puis en les faisant revenir en avant par une seule fois. Enfin, il lava les deux pieds jusqu'aux chevilles.»

R. 40 - Sur l'emploi du reste de l'eau déjà utilisée pour des ablutions mineures

* Jarîr ben 'Abd-ul-Lâh disait aux siens de faire leurs ablutions mineures en utilisant l'eau dans laquelle il avait introduit du *siwâk*⁽¹⁾.

187 - Abu Juḥayfa dit: «Une fois, le Messenger de Dieu (ç) sortit nous trouver vers la canicule de midi. On lui apporta un vase d'eau et il fit des ablutions mineures. Quant aux présents, ils commencèrent à prendre du reste de son eau et se mirent à s'essuyer. Le Prophète (ç) accomplit ensuite la prière du *ḍuhr* en faisant deux *rak'a* puis celle du *'aṣr* en faisant aussi deux *rak'a*. Il avait devant lui une pique...»

188 - Abu Mûsa dit: «Une fois, le Prophète (ç) demanda un vase d'eau... Il se lava les mains et le visage puis rejeta de l'eau dans ce vase en disant⁽²⁾: “Buvez de cette eau et versez-la sur vos visages et sur vos poitrines!”»

(1) Le *siwâk* est un cure-dent.

(2) A Abu Mûsa et à Bilâl.

المِرْفَقَيْنِ، ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ بِيَدَيْهِ، فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ، بَدَأَ بِمُقَدِّمِ رَأْسِهِ حَتَّى ذَهَبَ بِهِمَا إِلَى قَفَاهُ، ثُمَّ رَدَّهُمَا إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي بَدَأَ مِنْهُ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

٣٩ - باب: غَسْلُ الرَّجْلَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

١٨٦ - حَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ أَبِيهِ: شَهِدْتُ عَمْرَو بْنَ أَبِي حَسَنٍ: سَأَلَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ، عَنْ وَضُوءِ النَّبِيِّ ﷺ، فَدَعَا بِتَوْرٍ مِنْ مَاءٍ، فَتَوَضَّأَ لَهُمْ وَضُوءَ النَّبِيِّ ﷺ فَأَكْفَأَ عَلَى يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرِ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي التَّوْرِ، فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ وَاسْتَنْشَرَّ، ثَلَاثَ غَرَفَاتٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَمَسَحَ رَأْسَهُ، فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ مَرَّةً وَاحِدَةً، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

٤٠ - باب: اسْتِعْمَالِ فَضْلِ وَضُوءِ النَّاسِ

وَأَمَرَ جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَهْلَهُ أَنْ يَتَوَضَّؤُوا بِفَضْلِ سِوَاكِهِ.

١٨٧ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جُحَيْفَةَ يَقُولُ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْهَاجِرَةِ، فَأَتَانِي بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّأَ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَأْخُذُونَ مِنْ فَضْلِ وَضُوءِهِ فَيَتَمَسَّحُونَ بِهِ، فَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الظُّهْرَ رَكَعَتَيْنِ، وَالْعَصْرَ رَكَعَتَيْنِ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ.

١٨٨ - وَقَالَ أَبُو مُوسَى: دَعَا النَّبِيُّ ﷺ بِقَدَحٍ فِيهِ مَاءٌ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ فِيهِ، وَمَجَّ فِيهِ، ثُمَّ قَالَ لَهُمَا: «أَشْرَبَا مِنْهُ، وَأَفْرِغَا عَلَى وُجُوهِكُمَا وَنُحُورِكُمَا».

189 - Ibn Chihâb dit: «Muḥammad ben ar-Rabî' m'a rapporté que c'était sur son visage que le Messager de Dieu (ﷺ) avait lancé de l'eau avec la bouche; il était en ce temps-là encore jeune. Quant à l'eau, elle provenait de leur puits.»

* De 'Urwa, d'al-Miswar et d'un autre⁽¹⁾ dont la version de l'un confirme celle de l'autre: Lorsque le Prophète (ﷺ) faisait ses ablutions mineures, les musulmans présents faillissaient se disputer l'eau [qui restait dans le vase].

190 - Al-Ja'd dit: J'ai entendu as-Sâ'ib ben Yazîd dire: «Une fois ma tante maternelle m'emmena chez le Prophète (ﷺ) et dit: "O Messager de Dieu! le fils de ma sœur a mal..." Sur ce, le Prophète m'essuya la tête et pria [Dieu] de m'accorder la bénédiction. Il fit ensuite des ablutions mineures et moi de boire de l'eau qui restait dans son vase; après quoi, je me mis debout derrière lui et je pus voir le sceau de la prophétie entre ses deux épaules, il ressemblait à un bouton d'ornement.»

R. 41 - Sur celui qui rince la bouche et le nez avec l'eau se trouvant dans le creux d'une seule main

191 - D'après 'Amrû ben Yaḥya, son père rapporte que 'Abd-ul-Lâh ben Zayd versa de l'eau d'un vase sur ses deux mains, les lava, puis lava... — ou: rinça la bouche et aspira de l'eau par le nez — en utilisant l'eau contenue dans le creux d'une seule main; il fit cela par trois fois. Il lava [ensuite] les deux mains jusqu'aux coudes par deux fois et passa à la tête: il l'essuya, en allant de l'avant puis en revenant de l'arrière. Enfin, il lava les deux pieds jusqu'aux chevilles, puis dit: «Ainsi étaient les ablutions mineures du Messager de Dieu (ﷺ).»

R. 42 - Sur l'essuyage de la tête par une seule fois

192 - D'après 'Amrû ben Yaḥya, son père dit: «J'étais témoin lorsque 'Amrû ben Abu Ḥasan interrogea 'Abd-ul-Lâh ben Zayd sur les ablutions mineures du Prophète (ﷺ). 'Abd-ul-Lâh demanda un vase contenant de l'eau... Il fit des ablutions mineures devant les présents comme suit: il versa de l'eau sur ses deux mains et les lava par trois fois. Il introduisit ensuite la main dans le vase et, par trois fois, se rinça la bouche, aspira et rejeta l'eau de son nez; et ce en puisant de l'eau dans le creux de sa main par trois fois. Il introduisit de nouveau la main dans

(1) Il s'agit de Marwân ben al-Hakem.

١٨٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي شَهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعِ قَالَ: وَهُوَ الَّذِي مَجَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي وَجْهِهِ وَهُوَ غُلَامٌ مِنْ بَنِيهِمْ. وَقَالَ عُرْوَةُ، عَنْ الْمُسَوِّدِ وَغَيْرِهِ، يُصَدِّقُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا صَاحِبَهُ: وَإِذَا تَوَضَّأَ النَّبِيُّ ﷺ كَادُوا يَقْتُلُونَ عَلَى وَضُوئِهِ.

باب ١٩٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ الْجَعْفَرِ قَالَ: سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ زَيْدٍ يَقُولُ: ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَجِعَ، فَمَسَحَ رَأْسِي وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ، فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ، ثُمَّ قُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِ النُّبُوَّةِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ، مِثْلَ زُرِّ الْحَجَلَةِ.

٤١ - باب: مَنْ مَضْمَضَ وَأَسْتَنْشَقَ مِنْ غَرَفَةٍ وَاحِدَةٍ

١٩١ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ: أَنَّهُ أَفْرَغَ مِنَ الْإِنَاءِ عَلَى يَدَيْهِ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ غَسَلَ - أَوْ مَضْمَضَ وَأَسْتَنْشَقَ - مِنْ كَفِّ وَاحِدَةٍ، فَفَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثًا، فَغَسَلَ يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ مَرَّتَيْنِ، وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ مَا أَمْلَأَ وَمَا أَذْبَرَ، وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا وَضُوءُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

٤٢ - باب: مَسَحَ الرَّأْسَ مَرَّةً

١٩٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: شَهِدْتُ عَمْرُو بْنَ أَبِي حَسَنِ، سَأَلَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ عَنْ وَضُوءِ النَّبِيِّ ﷺ: فَدَعَا بِتَوْرٍ مِنْ مَاءٍ فَتَوَضَّأَ لَهُمْ، فَكَفَّ عَلَى يَدَيْهِ فَغَسَلَهُمَا ثَلَاثًا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ، فَمَضْمَضَ وَأَسْتَنْشَقَ وَاسْتَنْشَرَّ ثَلَاثًا، بِثَلَاثِ غَرَفَاتٍ مِنْ مَاءٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ، فَغَسَلَ

le vase et se lava le visage par trois fois. Ensuite, il introduisit la main et lava les deux mains jusqu'aux coudes chacune deux fois. Aussi, il introduisit la main pour une nouvelle reprise puis essuya la tête en faisant aller les deux mains de l'avant vers l'arrière et de l'arrière vers l'avant. Enfin, il introduisit [une dernière fois] la main et se lava les deux pieds.»

* Directement de Mûsa, directement de Wuhayb qui rapporta [avec le même *isnâd*]: «... essuya la tête une seule fois...»

**R. 43 - Sur les ablutions mineures faites par un homme
avec son épouse et sur le reste de l'eau utilisée
par la femme pour ses ablutions mineures**

* 'Umar faisait ses ablutions mineures avec de l'eau chaude. Aussi, il les fit une fois dans une maison d'une femme chrétienne.

193 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar dit: «Au temps du Messenger de Dieu (ç), les hommes et les femmes faisaient leurs ablutions mineures ensemble.»

**R. 44 - Le Prophète (ç) versa l'eau qui resta
dans le vase après ses ablutions mineures
sur une personne évanouie**

194 - Muḥammad ben al-Munkadir dit: J'ai entendu Jâbir dire: «Une fois, le Messenger de Dieu (ç) vint me rendre visite alors que j'étais malade et évanoui. Il fit des ablutions mineures puis versa sur moi un peu de l'eau qui restait [dans le vase]. Je retrouvai connaissance et dis: "O Messenger de Dieu! à qui laisserai-je les biens de ma succession? mes héritiers ne sont pas des successeurs directs." C'est après cela que fut révélé le verset des successions.»

**R. 45 - Sur le lavage et les ablutions mineures
en employant un *mikhḍab*⁽¹⁾, un gobelet ou un vase
en bois ou en pierre**

195 - Anas dit: «Une fois, arriva l'heure de la prière. Ceux qui étaient proches de chez eux se levèrent pour aller faire leurs ablutions mineures mais les autres

(1) Cf. *Fatḥ-l-Bâri*, tI, p402.

وَجْهَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ فَمَسَحَ بِرَأْسِهِ، فَأَقْبَلَ بِيَدَيْهِ وَأَدْبَرَ بِهِمَا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ فَغَسَلَ رِجْلَيْهِ.

وَحَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ قَالَ: مَسَحَ رَأْسَهُ مَرَّةً.

٤٣ - باب: وَضُوءُ الرَّجُلِ مَعَ أَمْرَاتِهِ، وَفَضْلُ وَضُوءِ الْمَرْأَةِ

وَتَوَضَّأَ عُمَرُ بِالْحَمِيمِ، وَمِنْ بَيْتِ نَصْرَانِيَّةٍ.

١٩٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَتَوَضَّؤُونَ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ جَمِيعًا.

٤٤ - باب: صَبَّ النَّبِيِّ ﷺ وَضُوءُهُ عَلَى الْمُغْمَى عَلَيْهِ

١٩٤ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرًا يَقُولُ: جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعُودُنِي، وَأَنَا مَرِيضٌ لَا أَعْقِلُ - فَتَوَضَّأَ وَصَبَّ عَلَيَّ مِنْ وَضُوءِهِ، فَعَقَلْتُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَنِ الْوِثَاقُ؟ إِنَّمَا يَرْتِنِي كَلَالَةٌ، فَتَرَلْتُ آيَةَ الْفَرَاخِصِ.

٤٥ - باب: الْغُسْلُ وَالْوُضُوءُ فِي الْمِخْضَبِ

وَالْقَدَحِ وَالْخَشَبِ وَالْحِجَارَةِ

١٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ، سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: حَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَقَامَ مَنْ كَانَ قَرِيبَ الدَّارِ إِلَى أَهْلِهِ، وَبَقِيَ قَوْمٌ، فَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ

restèrent. On apporta alors au Messager de Dieu (ç) un *mikhḍab* en pierre contenant de l'eau. Le récipient était trop petit pour que le Prophète puisse étendre la main. Toutefois, tous les présents purent faire leurs ablutions mineures.»

On demanda à Anas: «Combien étiez-vous? — Quatre vingts et plus, répondit-il.»

196 - Abu Mûsa: Le Prophète (ç) demanda un gobelet contenant de l'eau... Il se lava ensuite les deux mains et le visage avec l'eau de ce récipient puis y jeta de l'eau avec sa bouche.

197 - 'Abd-ul-Lâh ben Zayd dit: «Une fois le Messager de Dieu (ç) arriva... et nous de lui remettre de l'eau dans un vase en cuivre. Il fit ses ablutions mineures en lavant le visage par trois fois, et ses deux mains deux fois chacune. Ensuite, il essuya la tête de l'avant vers l'arrière et de l'arrière vers l'avant. Enfin, il se lava les deux pieds.»

198 - 'Â'icha dit: «Lorsque le mal du Prophète (ç) atteignit un stade avancé, celui-ci demanda à ses épouses l'accord d'être servi durant sa maladie chez moi. L'accord exprimé, le Prophète (ç) sortit soutenu par deux hommes, entre al-'Abbâs et un deuxième homme; ses pieds traînaient sur le sol.»

'Ubayd-ul-Lâh: «J'informai ibn 'Abbâs de ces propos et lui de dire: "Sais-tu qui était ce deuxième homme? — Non, répondis-je. — C'était 'Ali."»

'Â'icha (r) rapportait ceci: «Après être entré chez lui et que le mal atteignit un stade avancé, le Prophète (ç) dit: "Répandez sur moi l'eau de sept outres dont les courrois n'ont pas été dénouées; il se pourrait que je fasse un testament aux gens⁽¹⁾." Sur ce, on le fit asseoir dans un *mikhḍab* de Ḥafsa, son épouse, puis nous commençâmes à verser sur lui de l'eau des outres jusqu'au moment où il commença à nous faire signe de cesser... Enfin, il sortit voir les gens.»

46 - Sur le fait de faire ses ablutions mineures avec l'eau d'un *tawr*⁽²⁾

199 - D'après 'Amrû ben Yaḥya, son père dit: «Mon oncle paternel utilisait beaucoup d'eau dans ses ablutions mineures. Un jour, il dit à 'Abd-ul-Lâh ben

(1) Autre traduction: il se pourrait que je donne des recommandations aux gens.

(2) Le *tawr* est un vase fait de pierre

بِمِخْضَبٍ مِنْ حِجَارَةٍ فِيهِ مَاءٌ، فَصَغُرَ الْمِخْضَبُ أَنْ يَنْسُطَ فِيهِ كَفَّهُ، فَتَوَضَّأَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ، قُلْنَا كَمْ كُنْتُمْ؟ قَالَ: ثَمَانِينَ وَزِيَادَةً.

١٩٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا بِقَدَحٍ فِيهِ مَاءٌ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ فِيهِ، وَمَجَّ فِيهِ.

١٩٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَأَخْرَجَنَا لَهُ مَاءً فِي تَوْرٍ مِنْ صُفْرِ، فَتَوَضَّأَ، فَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، وَيَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ، فَأَقْبَلَ بِهِ وَأَذْبَرَ، وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ.

١٩٨ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ: أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَشْتَدَّ بِهِ وَجَعُهُ، أَسْتَاذَنَ أَرْوَاحُهُ فِي أَنْ يَمْرُضَ فِي بَيْتِي، فَأُذِنَ لَهُ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ رَجُلَيْنِ، تَخَطَّى رِجْلَاهُ فِي الْأَرْضِ، بَيْنَ عَبَّاسٍ وَرَجُلٍ آخَرَ. قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ: فَأَخْبَرْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ فَقَالَ: أَتَدْرِي مَنْ الرَّجُلُ الْآخَرُ؟ قُلْتُ: لَا. قَالَ: هُوَ عَلِيٌّ - وَكَانَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا تُحَدِّثُ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: بَعْدَمَا دَخَلَ بَيْتَهُ وَأَشْتَدَّ وَجَعُهُ: «هَرَبِقُوا عَلَيَّ مِنْ سَنَعِ قَرَبٍ، لَمْ تُحَلِّ أَوْكِتُهُنَّ، لَعَلِّي أَعْهَدُ إِلَى النَّاسِ». وَأَجْلَسَ فِي مِخْضَبٍ لِحَفْصَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، ثُمَّ طَفِقْنَا نَصُبُ عَلَيْهِ تِلْكَ، حَتَّى طَفِقَ يُشِيرُ إِلَيْنَا: «أَنْ قَدْ فَعَلْتُنَّ». ثُمَّ خَرَجَ إِلَى النَّاسِ.

٤٦ - باب: الوُضُوءِ مِنَ التَّوَرِ

١٩٩ - حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ عَمِّي يُكْثِرُ مِنَ الْوُضُوءِ، قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ: أَخْبِرْنِي كَيْفَ رَأَيْتَ النَّبِيَّ ﷺ

Zayd: “Apprends-moi comment tu voyais le Prophète (ﷺ) faire ses ablutions mineures.” Sur ce, ‘Abd-ul-Lâh demanda un vase d’eau... Ensuite, il versa de l’eau sur ses deux mains et les lava par trois reprises; puis il introduisit la main dans le vase, et par trois fois, il se rinça la bouche, [aspira] et rejeta l’eau de son nez; et ce en utilisant l’eau contenue dans le creux d’une seule main. Il introduisit la main de nouveau, mit un peu d’eau dans le creux de la main⁽¹⁾ et se lava le visage par trois fois... Après cela, il lava les deux mains jusqu’aux coudes, chacune deux fois. Il prit ensuite un peu d’eau et s’essuya la tête de l’avant à l’arrière puis de l’arrière à l’avant. Enfin, il se lava les deux pieds et dit: “C’est ainsi que j’ai vu le Prophète (ﷺ) faire ses ablutions mineures.”»

200 - ‘Anas: Une fois le Prophète (ﷺ) demanda un récipient d’eau. On lui apporta alors une écuelle peu profonde contenant une petite quantité d’eau. Il y posa ses doigts; et là, ajoute ‘Anas, je vis l’eau qui jaillissait d’entre ses doigts... Quant au nombre de ceux qui firent leurs ablutions mineures [avec cette eau], j’estimais qu’il était compris entre soixante-dix et quatre-vingts.

R. 47 - Sur le fait de faire ses ablutions mineures avec un *mud*⁽²⁾ d’eau

201 - Ibn Jâbr dit: «J’ai entendu ‘Anas dire: “Le Prophète (ﷺ) lavait [son corps] — ou se lavait — avec une quantité d’eau allant d’un *sâ*⁽³⁾ à cinq *mud*. Quant aux ablutions mineures, il les faisait avec un *mud* [d’eau].”»

R. 48 - Sur l’essuyage des bottines

202 - D’après ‘Abd-ul-Lâh ben ‘Umar, Sa’d ben Abu Waqqâs rapporta que le Prophète (ﷺ) avait essuyé ses bottines [pendant les ablutions mineures]. Après cela, ‘Abd-ul-Lâh ben ‘Umar interrogea ‘Umar sur le sujet et celui-ci de répondre: «Oui, cela est vrai. Lorsque Sa’d te rapporte une chose sur le Prophète (ﷺ) n’interroge aucune autre personne!»

* [De] Mûsa ben ‘Uqba, directement d’Abu an-Naḍr, directement d’Abu Salama qui dit que Sa’d lui avait rapporté [ce même *ḥadīth*] et que ‘Umar avait dit à ‘Abd-ul-Lâh une réponse similaire [à celle qui vient d’être mentionnée].

(1) Ou: dans le creux des deux mains.

(2) Le *mud* est une mesure pouvant être égale à deux poignées

(3) Le *sâ* est aussi une mesure

يَتَوَضَّأُ؟ فَدَعَا بِتَوْرٍ مِنْ مَاءٍ، فَكَفَّ عَلَى يَدَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي التَّوْرِ، فَمَضَمَضَ وَأَسْتَنْشَرَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ غَرْفَةٍ وَاحِدَةٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَاعْتَرَفَ بِهَا، فَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِهِ مَاءً فَمَسَحَ رَأْسَهُ، فَأَدْبَرَ بِهِ وَأَقْبَلَ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ، فَقَالَ: هَكَذَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَتَوَضَّأُ.

٢٠٠ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ مَاءٍ، فَأَتَى بِقَدَحٍ رَخْرَاحٍ، فِيهِ شَيْءٌ مِنْ مَاءٍ، فَوَضَعَ أَصَابِعَهُ فِيهِ، قَالَ أَنَسٌ: فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى الْمَاءِ يَنْبُعُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ، قَالَ أَنَسٌ: فَحَزَرْتُ مَنْ تَوَضَّأَ، مَا بَيْنَ السَّبْعِينَ إِلَى الثَّمَانِينَ.

٤٧ - باب: الوُضُوءُ بِالْمُدِّ

٢٠١ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ قَالَ: حَدَّثَنِي آبَنُ جَبْرِ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَغْسِلُ - أَوْ كَانَ يَغْتَسِلُ - بِالصَّاعِ إِلَى خُمُسَةِ أُمْدَادٍ، وَيَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ.

٤٨ - باب: الْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ

٢٠٢ - حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ الْمِصْرِيُّ، عَنْ آبَنِ وَهْبٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو: حَدَّثَنِي أَبُو النَّضْرِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّهُ مَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ.

وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ: سَأَلَ عُمَرَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: نَعَمْ، إِذَا حَدَّثَكَ شَيْئًا سَعْدُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَا تَسْأَلْ عَنْهُ غَيْرَهُ.

وَقَالَ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ: أَخْبَرَنِي أَبُو النَّضْرِ: أَنَّ أَبَا سَلَمَةَ أَخْبَرَهُ: أَنَّ سَعْدًا حَدَّثَهُ فَقَالَ: عُمَرُ لِعَبْدِ اللَّهِ: نَحْوَهُ.

203 - D'après 'Urwa ben al-Mughîra, son père, al-Mughîra ben Chu'ba, [dit]: Une fois le Messager de Dieu (ﷺ) sortit pour satisfaire un besoin naturel et al-Mughîra de le suivre avec un vase contenant de l'eau. Il versa de l'eau au Prophète quand celui-ci eut terminé de satisfaire ses besoins. Le Prophète fit alors ses ablutions mineures en essuyant ses deux bottines.

204 - Ja'far ibn 'Amrû ben 'Umayya ad-Damry rapporta que son père lui avait dit avoir vu le Prophète (ﷺ) essuyer ses bottines [pendant les ablutions mineures].

* Harb ben Chaddâd et Abân suivent Chaybân en tenant ce *ḥadîth* de Yahya.

205 - D'après Ja'far ben 'Amrâ, son père rapporta: «J'ai vu le Prophète (ﷺ) essuyer son turban et ses bottines [pendant les ablutions mineures].

* Ma'mar suit al-'Awzâ'i, en tenant ce *ḥadîth* de Yahya, d'Abu Salama, de 'Amrû qui dit: J'ai vu le Prophète (ﷺ)...

R. 49 - Lorsqu'on se chausse les pieds purs [rituellement]

206 - D'après 'Urwa ben al-Mughîra, son père dit: «J'étais en voyage avec le Prophète (ﷺ); lorsque je tendis la main pour lui enlever ses bottines il me dit: "Laisse-les! j'ai mis les pieds alors qu'ils étaient purs."»

R. 50 - Sur celui qui ne [re]fait pas les ablutions mineures après avoir mangé de la viande de mouton ou du *sawîq*⁽¹⁾

* Abu Bakr, 'Umar et 'Uthmân ont mangé... sans faire ensuite des ablutions mineures.

207 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs: Le Prophète (ﷺ) mangea une fois de l'épaule d'un mouton puis fit sa prière sans [re]faire ses ablutions mineures.

208 - Ja'far ben 'Amrû ben 'Umayya rapporta que son père lui avait dit avoir vu le Messager de Dieu (ﷺ) découper l'épaule d'un mouton; on fit ensuite l'appel à la prière et lui de jeter le couteau puis de prier sans [re]faire les ablutions mineures.

(1) Le *sawîq* est la semoule du blé, de l'orge ou du froment grillé puis moulu.

٢٠٣ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ الْحَرَانِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ أَبِيهِ الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَنَّهُ خَرَجَ لِحَاجَتِهِ، فَاتَّبَعَهُ الْمُغِيرَةُ بِإِدَاوَةٍ فِيهَا مَاءٌ، فَصَبَّ عَلَيْهِ حِينَ فَرَغَ مِنْ حَاجَتِهِ، فَتَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ.

٢٠٤ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَعْفَرِ ابْنِ عَمْرٍو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمَرِيِّ: أَنَّ أَبَاهُ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ. وَتَابَعَهُ حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ، وَأَبَانُ، عَنْ يَحْيَى.

٢٠٥ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَمْسَحُ عَلَى عِمَامَتِهِ وَخُفَّيْهِ. وَتَابَعَهُ مَعْمَرٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَمْرٍو قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ.

٤٩ - باب: إِذَا أَدْخَلَ رِجْلَيْهِ وَهُمَا طَاهِرَتَانِ

٢٠٦ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ، فَأَهْوَيْتُ لِأَنْزَعِ خُفَّيْهِ، فَقَالَ: «دَعُهُمَا، فَإِنِّي أَدْخَلْتُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ». فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا.

٥٠ - باب: مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ مِنْ لَحْمِ الشَّاةِ وَالسَّوِيقِ

وَأَكَلَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَلَمْ يَتَوَضَّؤُوا.

٢٠٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ ابْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَكَلَ كَيْفَ شَاءَ، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

٢٠٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ أُمَيَّةَ: أَنَّ أَبَاهُ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَحْتَزُّ مِنْ كَيْفِ شَاءَ، فَدُعِيَ إِلَى الصَّلَاةِ، فَالْقَى السُّكَيْنَ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

R. 51 - Sur celui qui se rince la bouche après avoir mangé du *sawîq* et ne [re]fait pas les ablutions mineures

209 - Suwayd ben an-Nu'mân rapporte avoir accompagné le Messenger de Dieu (ﷺ) en l'an [de la bataille] de Khaybar. Arrivé à aş-Şahbâ' — qui se trouve au bout de Khaybar —, le Prophète accomplit la prière du 'aṣr. Il demanda ensuite d'apporter les vivres mais on ne lui apporta que du *sawîq*. Il donna alors l'ordre de le mouiller à l'aide de l'eau. «[On fit la chose, ajoute Suwayd], et le Messenger de Dieu (ﷺ) et nous de manger. Après quoi, il se leva pour la prière du *maghrib*: il se rinça la bouche, ainsi que nous, puis fit la prière sans [re]faire ses ablutions mineures.»

210 - Maymûna: Le Prophète (ﷺ) manga chez elle de l'épaule (de mouton?) puis fit la prière sans [re]faire ses ablutions mineures.

R. 52 - Doit-on se rincer la bouche après avoir bu du petit lait?

211 - Ibn 'Abbâs: Une fois, le Messenger but du petit lait, se rinça la bouche et dit: "Il (le petit lait) contient de la matière grasse."

* Yûnus et Ṣāliḥ ben Kaysân suivent 'Ukayl [dans ce ḥadîth] en le tenant d'az-Zuhry.

R. 53 - Sur les ablutions mineures après le sommeil et sur celui qui n'en voit pas l'obligation après avoir somnolé une ou deux fois

212 - 'Â'icha: Le Messenger de Dieu (ﷺ) dit: "Lorsque l'un de vous somnole durant la prière il n'a qu'à dormir jusqu'à ne plus en avoir envie; car celui qui prie en somnolant ne sait pas qu'en demandant le pardon [de Dieu], il est peut-être en train d'implorer [Dieu] contre sa propre personne."

213 - 'Anas: Le Prophète (ﷺ) dit: "Lorsque l'un de vous somnole durant la prière, qu'il dorme jusqu'à ce qu'il soit capable de savoir ce qu'il récite!"

R. 54 - Sur les ablutions mineures sans survenance d'impureté

214 - 'Amrû ben 'Âmir dit: «'Anas rapporta que le Prophète (ﷺ) faisait des ablutions mineures pour chaque prière. "Et vous, qu'est-ce que vous faisiez?"

٥١ - باب: مَنْ مَضَمَضَ مِنَ السَّوِيقِ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ

٢٠٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ ابْنِ يَسَارٍ مَوْلَى بَنِي حَارِثَةَ: أَنَّ سُوَيْدَ بْنَ النُّعْمَانِ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ خَيْبَرَ، حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالصُّهْبَاءِ - وَهِيَ أَذْنَى خَيْبَرَ - فَصَلَّى الْعَصْرَ، ثُمَّ دَعَا بِالْأَزْوَاجِ، فَلَمْ يَأْتِ إِلَّا بِالسَّوِيقِ، فَأَمَرَ بِهِ فَتُرِّي، فَأَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَكَلْنَا، ثُمَّ قَامَ إِلَى الْمَغْرِبِ، فَمَضَمَضَ وَمَضَمَضْنَا، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

٢١٠ - حَدَّثَنَا أَصْبَغُ قَالَ: أَخْبَرَنَا آبْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَكَلَ عِنْدَهَا كِتْفًا، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

٥٢ - باب: هَلْ يُمَضِمُضُ مِنَ اللَّبَنِ

٢١١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، وَقُتَيْبَةُ قَالَا: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنْ آبْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ آبْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ شَرِبَ لَبَنًا، فَمَضَمَضَ وَقَالَ: «إِنَّ لَهُ دَسْمًا» .
تَابَعَهُ يُونُسُ، وَصَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ.

٥٣ - باب: الْوُضُوءُ مِنَ النَّوْمِ، وَمَنْ لَمْ يَرِ مِنَ

النَّعْسَةِ وَالنَّعَسَتَيْنِ، أَوِ الْخَفَقَةِ وَضُوءًا

٢١٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَرْقُدْ، حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ، فَإِنْ أَحَدُكُمْ إِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعِسٌ، لَا يَدْرِي لَعَلَّهُ يَسْتَغْفِرُ فَيَسِبُّ نَفْسَهُ» .

٢١٣ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَنْمِ، حَتَّى يَعْلَمَ مَا يَقْرَأُ» .

٥٤ - باب: الْوُضُوءُ مِنْ غَيْرِ حَدَثٍ

٢١٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا. قَالَ: وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَامِرٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ. قُلْتُ: كَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ؟

demandai-je. — Quant à nous, répondit 'Anas, faire les ablutions mineures une seule fois nous suffisait tant qu'aucune impureté n'était survenue.»»

215 - Suwayd ben an-Nu'mân dit: «En l'an de Khaybar, nous sortîmes avec le Messenger de Dieu (ﷺ). A notre arrivée à aş-Şahbâ', il nous [présida] dans la prière du *'aṣr*. Ayant terminé la prière, il demanda d'apporter les vivres mais on ne lui présenta que du *sawîq*. Nous mangeâmes et nous bûmes puis le Prophète (ﷺ) se leva pour accomplir la prière du *maghrib*; il se rinça la bouche, fit le *maghrib* sans [re]faire ses ablutions mineures.»

R. 55 - C'est un grand péché que [d'insister] à ne pas se préserver de son urine

216 - Ibn 'Abbas: Une fois, le Prophète (ﷺ) fut de passage près de l'un des jardins de Médine — ou: de La Mecque — lorsqu'il entendit la voix de deux hommes qui étaient en train de subir des supplices dans leurs tombes. “On est en train de les châtier à cause d'un péché [qui ne paraissait pas] grand”, expliqua le Prophète (ﷺ) avant de reprendre: “Oh! que si! l'un d'eux [insistait] à ne pas se préserver de son urine; quant à l'autre, il colportait des médisances.” Et il demanda ensuite de lui apporter une branche de palmier...; il la cassa en deux et posa sur chaque tombe un morceau. On lui demanda: “O Messenger de Dieu? Pourquoi tu as fait cela? — Peut-être qu'on leur allègera les supplices, tant que ces morceaux ne seront pas desséchés (ou: jusqu'à ce que ces deux morceaux se dessèchent).»

R. 56 - Sur ce qui a été rapporté au sujet du lavage de l'urine

* Le Prophète (ﷺ) dit au sujet de l'homme de la tombe: «Il [insistait] à ne pas se préserver de son urine.» Ici, il n'a cité que l'urine humaine.

217 - 'Anas ben Mâlik dit: «Lorsque le Prophète (ﷺ) allait satisfaire un besoin naturel, je lui apportais de l'eau pour se laver...»

218 - Ibn 'Abbâs: De passage près de deux tombes, le Prophète (ﷺ) dit: “Ils⁽¹⁾ sont en train de subir des supplices [à cause des péchés qui ne paraissaient pas] grands: l'un d'eux [insistait] à ne pas se préserver de son urine; l'autre colportait

(1) Les deux morts.

قَالَ: يُجْزَىءُ أَحَدَنَا الْوُضُوءُ مَا لَمْ يُحْدِثْ.

٢١٥ - حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي بُشَيْرُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي سُؤَيْدُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ خَيْبَرَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالصُّهْبَاءِ، صَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْعَصْرَ، فَلَمَّا صَلَّى دَعَا بِالْأَطْعِمَةِ، فَلَمْ يُوْتِ إِلَّا بِالسُّوْبِقِ، فَأَكَلْنَا وَشَرِبْنَا، ثُمَّ قَامَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى الْمَغْرِبِ، فَمَضْمَضَ، ثُمَّ صَلَّى لَنَا الْمَغْرِبَ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

٥٥ - باب: مِنَ الْكِبَائِرِ أَنْ لَا يَسْتَتِرَ مِنْ بَوْلِهِ

٢١٦ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِحَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ - أَوْ مَكَّةَ - فَسَمِعَ صَوْتَ إِنْسَانَيْنِ يُعَذِّبَانِ فِي قُبُورِهِمَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «يُعَذِّبَانِ، وَمَا يُعَذِّبَانِ فِي كَبِيرٍ». ثُمَّ قَالَ: «بَلَى، كَانَ أَحَدُهُمَا لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ، وَكَانَ الْآخَرُ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ». ثُمَّ دَعَا بِجَرِيدَةٍ، فَكَسَرَهَا كِسْرَتَيْنِ، فَوَضَعَ عَلَى كُلِّ قَبْرٍ مِنْهُمَا كِسْرَةً، فَقِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ: «لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَتَبَسَّأْ». أَوْ: «إِلَى أَنْ يَتَبَسَّأَ».

٥٦ - باب: مَا جَاءَ فِي غَسْلِ الْبَوْلِ

وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِصَاحِبِ الْقَبْرِ: «كَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ». وَلَمْ يَذْكُرْ سِوَى بَوْلِ النَّاسِ.

٢١٧ - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنِي رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا تَبَرَّزَ لِحَاجَتِهِ، أَتَيْتُهُ بِمَاءٍ فَيَغْسِلُ بِهِ.

باب . ٢١٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِقَبْرَيْنِ، فَقَالَ: «إِنَّهُمَا لَيُعَذِّبَانِ، وَمَا يُعَذِّبَانِ فِي كَبِيرٍ، أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنَ الْبَوْلِ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ

des médisances.” Il prit ensuite une branche de palmier encore verte, la fendit en deux morceaux et planta un dans chaque tombe. Les présents dirent: “O Messager de Dieu! pourquoi tu as fait cela? — Peut-être qu’on leur allègera [les supplices], tant que ces deux morceaux ne se dessèchent pas.”

* Ibn al-Muthanna: Directement de Wakî‘, directement d’al-’A‘mach qui dit: «J’ai entendu Mujâhid rapporter la même chose: “...[insistait] à ne pas se préserver de son urine”».

R. 57 - Le Prophète (ﷺ) et les fidèles laissèrent le Bédouin terminer d’uriner dans la mosquée

219 - ’Anas ben Mâlik: Une fois, le Prophète (ﷺ) vit un Bédouin en train d’uriner dans la mosquée... “Laissez-le!” dit-il aux présents. En effet, le Bédouin termina d’uriner puis le Prophète (ﷺ) demanda de l’eau et la versa sur l’urine.

R. 58 - Sur le fait de verser de l’eau sur l’urine, dans la mosquée

220 - Abu Hurayra: Une fois un Bédouin se mit à uriner dans la mosquée; et les gens de le gronder mais le Prophète (ﷺ) leur dit: “Laissez-le et répandez sur son urine un *sajl* d’eau — ou: un *dhanûb*⁽¹⁾ d’eau —, votre mission est de rendre les choses faciles, non difficiles.»

221 - Yahya ben Sa’îd dit: J’ai entendu ’Anas ben Mâlik [rapporter] du Prophète (ﷺ)...

R. Sur le fait de répandre de l’eau sur l’urine

* En plus de ’Abdân, nous tenons le *ḥadîth* [suivant] directement de Khâlid, directement de Sulaymân, de Yahya ben Sa’îd qui dit: J’ai entendu ’Anas ben Mâlik dire: «Une fois, arriva un Bédouin et commença à uriner dans un coin de la mosquée. Les gens essayèrent de le retenir mais le Prophète (ﷺ) ne les laissa pas. Lorsque l’homme eut fini d’uriner, le Prophète (ﷺ) donna l’ordre d’apporter un seau d’eau... et on le répandit sur l’urine.»

(1) Le *dhanûb*, ainsi que le *sajl*, est un grand seau d’eau.

يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ». ثُمَّ أَخَذَ جَرِيدَةً رَطْبَةً، فَشَقَّهَا نِصْفَيْنِ، فَغَرَزَ فِي كُلِّ قَبْرِ وَاحِدَةٍ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ: «لَعَلَّهُ يُخَفَّفُ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَنْبَسَا».

قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: وَحَدَّثَنَا وَكِيعٌ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا مِثْلَهُ: «يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ».

٥٧ - باب: تَرَكِ النَّبِيُّ ﷺ وَالنَّاسَ الْأَعْرَابِيَّ

حَتَّى فَرَغَ مِنْ بَوْلِهِ فِي الْمَسْجِدِ

٢١٩ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى أَعْرَابِيًّا يُبُولُ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: «دَعُوهُ». حَتَّى إِذَا فَرَغَ، دَعَا بِمَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَيْهِ.

٥٨ - باب: صَبَّ الْمَاءِ عَلَى الْبَوْلِ فِي الْمَسْجِدِ.

٢٢٠ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: قَامَ أَعْرَابِيٌّ فَبَالَ فِي الْمَسْجِدِ، فَتَنَاولَهُ النَّاسُ، فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ: «دَعُوهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجَلًا مِنْ مَاءٍ - أَوْ ذُنُوبًا مِنْ مَاءٍ، فَإِنَّمَا بُعِثْتُمْ مُيسِّرِينَ، وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ».

٢٢١ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

باب: يُهْرِيقُ الْمَاءَ عَلَى الْبَوْلِ

وَحَدَّثَنَا خَالِدٌ قَالَ: وَحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ، فَبَالَ فِي طَائِفَةِ الْمَسْجِدِ، فَزَجَرَهُ النَّاسُ، فَتَنَاهَاهُمُ النَّبِيُّ ﷺ، فَلَمَّا قَضَى بَوْلَهُ، أَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِذُنُوبٍ مِنْ مَاءٍ، فَأَهْرِيقَ عَلَيْهِ.

R. 59 - Sur l'urine des enfants

222 - 'Â'icha, la Mère des Croyants, dit: «On apporta une fois au Messager de Dieu (ç) un enfant qui urina sur ses vêtements. Il demanda alors de lui apporter de l'eau... qu'il versa ensuite sur l'endroit de l'urine.»

223 - D'après 'Ubayd-ul-Lâh ibn 'Abd-ul-Lâh ben 'Utba, Um Qays bent Miḥṣan, qui avait un enfant qui ne mangeait pas encore, amena ce dernier au Messager de Dieu (ç). Celui-ci le prit et le mit dans son giron. Et l'enfant d'uriner sur les vêtements du Prophète qui demanda de l'eau... puis aspergea l'endroit en question sans le laver.

R. 60 - Sur le fait d'uriner en étant debout ou assis⁽¹⁾

224 - Ḥudhayfa dit: «Une fois, le Prophète (ç) se mit près d'immondices de quelques gens et urina en restant debout. Il demanda ensuite de l'eau et moi de lui en apporter... Enfin, il fit des ablutions mineures.»

R. 61 - Sur le fait d'uriner en étant avec un compagnon et de se mettre à l'abri des regards, près d'un mur

225 - Ḥudhayfa dit: «J'étais en train de marcher avec le Prophète (ç) lorsqu'il se mit près d'immondices de quelques gens, derrière un mur, se tint debout comme le fait chacun de vous et commença à uriner. Je m'écartai de lui mais il me fit signe de revenir. Je m'approchai de lui et me mis debout, en se donnant les talons⁽²⁾, jusqu'à ce qu'il ait terminé.»

R. 62 - Sur le fait d'uriner auprès d'immondices de quelques gens

226 - Abu Wâ'il dit: «Abu Mûsa al-'Ach'ari était sévère quant à l'urine⁽³⁾, il disait en plus que les Israélites déchiraient tout vêtement touché par l'urine.

«Quant à Ḥudhayfa, il commenta ces propos en disant: “Plaise au ciel

(1) C.-à-d. accroupi.

(2) C.-à-d. en se donnant le dos.

(3) Autrement dit, quant à se mettre debout en urinant.

٥٩ - باب: بَوْلِ الصَّبْيَانِ

٢٢٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِصَبْيٍ، فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَاتَّبَعَهُ إِيَّاهُ.

٢٢٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مَحْصَنٍ: أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ، لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ، إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَجْلَسَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حِجْرِهِ، فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ، فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ.

٦٠ - باب: الْبَوْلِ قَائِمًا وَقَاعِدًا

٢٢٤ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ سُبَّاطَةُ قَوْمٍ، فَبَالَ قَائِمًا، ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ، فَجِئْتُهُ بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ.

٦١ - باب: الْبَوْلِ عِنْدَ صَاحِبِهِ، وَالتَّسْتُرِ بِالْحَائِطِ

٢٢٥ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: رَأَيْتُنِي أَنَا وَالنَّبِيَّ ﷺ نَتَمَاشَى، فَأَتَى سُبَّاطَةُ قَوْمٍ خَلْفَ حَائِطٍ، فَقَامَ كَمَا يَقُومُ أَحَدُكُمْ، فَبَالَ: فَأَنْتَبَذْتُ مِنْهُ، فَأَشَارَ إِلَيَّ فَجِئْتُهُ، فَقُمْتُ عِنْدَ عَقِبِهِ حَتَّى فَرَغَ.

٦٢ - باب: الْبَوْلِ عِنْدَ سُبَّاطَةِ قَوْمٍ

٢٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرُورَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: كَانَ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ يُشَدِّدُ فِي الْبَوْلِ، وَيَقُولُ: إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ، كَانَ إِذَا أَصَابَ ثَوْبَ

qu'Abu Mûsa se soit tu, car le Messenger de Dieu (ﷺ) lui-même s'était mis une fois auprès d'immondices de quelques gens et urina en restant debout.»

R. 63 - Sur le lavage du sang

227 - 'Asmâ': Une femme vint voir le Prophète (ﷺ) et l'interrogea: «Que fait l'une de nous au cas où le sang menstruel touche son habit? — Elle doit en premier lieu [enlever le sang] en le frottant, puis elle froissera le vêtement et le lavera avant de le mettre pour faire la prière.»

228 - 'Â'icha: Fâtîma, le fille d'Abu Ḥubaych, vint une fois voir le Prophète (ﷺ) et l'interrogea: “O Messenger de Dieu! je suis une femme dont le sang menstruel ne cesse point, je ne suis jamais en état de pureté... Dois-je laisser la prière? — Non, lui dit le Messenger de Dieu (ﷺ), ce sang vient d'une veine, il n'a rien à voir avec les menstrues. [Donc], lorsque tes menstrues arrivent, tu laisseras la prière; mais une fois [leur période habituelle] terminée, tu laveras le sang, après quoi, tu prieras!”

Hichâm: Et mon père de rapporter: “... après quoi, tu feras des ablutions mineures pour chaque prière jusqu'à ce que revienne ledit moment.”

R. 64 - Sur le lavage et le frottement des traces du sperme et sur le lavage des traces de l'écoulement venant d'une femme

229 - 'Â'icha dit: «Je lavais des fois les traces du sperme du vêtement du Prophète (ﷺ), qui sortait ensuite pour se rendre à la prière [malgré] les traces de l'eau sur son habit.»

230 - Sulaymân ben Yasâr dit: “J'ai interrogé 'Â'icha sur le sperme qui touche le vêtement et elle m'a dit: «Je le⁽¹⁾ lavais du vêtement du Messenger de Dieu, (ﷺ) qui se rendait à la prière alors que les traces du lavage étaient sur son habit — c'est-à-dire les traces d'eau.”»

R. 65 - Sur le cas où l'on lave l'impureté ou autre chose sans que les traces ne disparaissent

231 - 'Amrû ben Maymûn dit: «J'ai entendu Sulaymân ben Yasâr parler au sujet de l'impureté (du sperme) qui touche le vêtement en disant: “'Â'icha dit: Je

(1) Le sperme.

أَحَدِهِمْ قَرَضَهُ، فَقَالَ حَذِيفَةُ: لَيْتَهُ أَمْسَكَ، أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سُبَّاطَةَ قَوْمٍ، فَبَالَ قَائِمًا.

٦٣ - باب: غَسْلُ الدَّمِّ

٢٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي فَاطِمَةُ، عَنْ أَسْمَاءَ قَالَتْ: جَاءَتْ أَمْرَأَةُ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: أَرَأَيْتَ إِحْدَانَا تَحِيضُ فِي الثَّوْبِ، كَيْفَ تَصْنَعُ؟ قَالَ: «تَحْتُهُ، ثُمَّ تَقْرُضُهُ بِالمَاءِ، وَتَنْضَحُهُ، وَتُصَلِّي فِيهِ».

٢٢٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: جَاءَتْ فَاطِمَةُ ابْنَتُهُ أَبِي حُبَيْشٍ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَمْرَأَةٌ أُسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهَرُ، أَفَادْعُ الصَّلَاةَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا، إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَيْسَ بِحِيضٍ، فَإِذَا أَقْبَلْتَ حَيْضَتِكَ فَذِيعِي الصَّلَاةَ، وَإِذَا أَدْبَرْتَ فَاغْسِلِي عَنْكَ الدَّمَ ثُمَّ صَلِّي». قَالَ: وَقَالَ أَبِي: «ثُمَّ تَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلَاةٍ، حَتَّى يَجِيءَ ذَلِكَ الْوَقْتُ».

٦٤ - باب: غَسْلُ الْمَنِيِّ وَفَرْكِهِ، وَغَسْلُ مَا يُصِيبُ مِنَ الْمَرْأَةِ

٢٢٩ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ الْجَزْرِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْسِلُ الْجَنَابَةَ مِنْ ثَوْبِ النَّبِيِّ ﷺ، فَيَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ، وَإِنْ بُقِعَ الْمَاءُ فِي ثَوْبِهِ.

٢٣٠ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو، عَنْ سُلَيْمَانَ قَالَ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ (ح).

وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنِ الْمَنِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبَ فَقَالَتْ: كُنْتُ أَغْسِلُهُ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَيَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ، وَأَثَرُ الْغَسْلِ فِي ثَوْبِهِ: بُقْعُ الْمَاءِ.

٦٥ - باب: إِذَا غَسَلَ الْجَنَابَةَ أَوْ غَيْرَهَا فَلَمْ يَذْهَبْ أَثَرُهُ

٢٣١ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ قَالَ: سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ: فِي الثَّوْبِ تُصِيبُهُ الْجَنَابَةُ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ:

[la] lavais du vêtement du Messenger de Dieu (ﷺ) qui se rendait ensuite à la prière alors que les traces du lavage étaient sur son habit — c'est-à-dire les traces de l'eau.»»

232 - D'après Sulaymân ben Yasâr, 'Â'icha dit qu'elle lavait le sperme du vêtement du Prophète (ﷺ) «puis, ajouta-t-elle, je le vis sur lui avec une ou plusieurs traces.»»

R. 66 - Sur l'urine des dromadaires, des équidés⁽¹⁾, des ovins, et sur les enclos de ces derniers

* Abu Mûsa pria dans un relais ayant d'un côté du fumier, quant à l'autre côté, il y avait le désert. Il dit: «Ici ou là-bas, c'est la même chose.»

233 - 'Anas dit: «Quelques membres de la tribu de 'Ukl — ou de 'Urayna — arrivèrent à Médine où [ils tombèrent malades] et détestèrent alors d'y rester. Et le Prophète (ﷺ) de leur donner l'ordre de rejoindre [un troupeau] de chamelles laitières et de boire du lait et de l'urine de ces bêtes. En effet, ils se rendirent [à l'endroit fixé] mais une fois rétablis, ils abattirent le berger du Prophète (ﷺ) et s'emparèrent des chamelles. Les informations arrivèrent [à Médine] au début de la journée, et le Prophète d'envoyer aussitôt à leurs trousses [quelques hommes]. On les ramena au milieu de la journée. Il donna l'ordre de leur couper les mains et les pieds et de leur crever les yeux. On les jeta ensuite dans al-Harra. Là, ils demandèrent à boire mais vainement.»

Abu Qilâba: «Ces gens-là volèrent, tuèrent, apostasièrent, après avoir cru, et déclarèrent la guerre à Dieu et à son Messenger.»

234 - 'Anas: Avant la construction de la mosquée, le Prophète (ﷺ) priait dans les enclos des moutons.

R. 67 - Sur les impuretés qui tombent dans la graisse ou dans l'eau

* Az-Zuhry: Il n'y a aucun mal à utiliser de l'eau tant qu'elle n'a pas été altérée à cause d'un goût, d'une odeur ou d'une couleur.

* Hammâd: Les plumes d'un oiseau mort ne sont ni impures ni cause d'une impureté.

(1) Par *équidé* il faut entendre l'âne, le mulet et le cheval.

كُنْتُ أَغْسِلُهُ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ يَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ، وَآثَرُ الْغَسْلِ فِيهِ: بُقْعُ الْمَاءِ.

٢٣٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّهَا كَانَتْ تَغْسِلُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ النَّبِيِّ ﷺ، ثُمَّ أَرَاهُ فِيهِ بُقْعَةً أَوْ بُقْعًا.

٦٦ - باب: أَبْوَالِ الْإِبِلِ وَالذَّوَابِ وَالْغَنَمِ وَمَرَابِضِهَا

وَصَلَّى أَبُو مُوسَى فِي دَارِ الْبَرِيدِ وَالسَّرْقِينِ: وَالْبَرِّيَّةُ إِلَى جَنْبِهِ، فَقَالَ: هَهُنَا وَثَمَّ سَوَاءٌ.

٢٣٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَدِمَ أَنَسٌ مِنْ عُكْلٍ - أَوْ عُرَيْنَةَ - فَاجْتَوَا الْمَدِينَةَ، فَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ بِلِقَاحٍ، وَأَنْ يَشْرَبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَالْبَائِنِهَا، فَانْطَلَقُوا، فَلَمَّا صَحُّوا، قَتَلُوا رَاعِي النَّبِيِّ ﷺ، وَاسْتَأْفَوْا النَّعَمَ، فَجَاءَ الْخَبَرُ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ، فَبَعَثَ فِي آثَارِهِمْ، فَلَمَّا ارْتَفَعَ النَّهَارُ جِئَ بِهِمْ، فَأَمَرَ فَقَطَعَ أَيْدِيَهُمْ وَأَرْجُلَهُمْ، وَسَمَّرَتْ أَعْيُنُهُمْ، وَأُلْقُوا فِي الْحَرَّةِ، يَسْتَسْقُونَ فَلَا يُسْقَوْنَ. قَالَ أَبُو قِلَابَةَ: فَهَؤُلَاءِ سَرَقُوا وَقَتَلُوا، وَكَفَرُوا بَعْدَ إِيْمَانِهِمْ، وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ.

٢٣٤ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو التَّيَّاحِ يَزِيدُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي - قَبْلَ أَنْ يُبْنَى الْمَسْجِدُ - فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ.

٦٧ - باب: مَا يَقَعُ مِنَ النَّجَاسَاتِ فِي السَّمَنِ وَالْمَاءِ

وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: لَا بَأْسَ بِالْمَاءِ، مَا لَمْ يُغَيِّرْهُ طَعْمٌ أَوْ رِيحٌ أَوْ لَوْنٌ. وَقَالَ حَمَادُ: لَا بَأْسَ

* Az-Zuhry dit au sujet des os des animaux morts — tels que l'éléphant ou autre —: J'ai vécu jusqu'à la période où il y avait quelques personnes des premiers Savants. Ceux-ci utilisaient ces os pour en faire des peignes ou [des boîtes] à parfums; ils ne voyaient aucun mal à cela.

* Ibn Sîrîn et Ibrâhîm: Il n'y aucun mal dans le commerce de l'ivoire.

235 - Maymûna: On interrogea une fois le Messenger de Dieu (ﷺ) sur une souris tombée dans du beurre fondu⁽¹⁾. «Jetez-la, répondit-il, mettez à côté la quantité qui l'entourait directement et mangez votre beurre⁽²⁾!»

236 - Maymûna: On interrogea une fois le Prophète (ﷺ) sur une souris tombée dans du beurre fondu⁽³⁾. «Prenez-la et ce qui l'entourait et jetez le tout!»

* Ma'n: Mâlik nous a rapporté [ce *ḥadîth*] à maintes reprises que je ne peux compter. Il le rapportait d'ibn 'Abbâs, de Maymûna.

237 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ﷺ) dit: «Toute blessure qui touche le musulman pour la cause de Dieu reprendra, le jour de la Résurrection, une forme similaire à celle déjà produite lors de la réception des coups; le sang jaillissant, sa couleur sera vraiment celle du sang [mais] l'odeur celle du musc.»

R. 68 - Sur le fait d'uriner dans l'eau stagnante

238 - D'après Abu az-Zinâd, 'Abd-ar-Rahmân ibn Hurmuz al-'A'raj entendit Abu Hurayra rapporter avoir entendu le Messenger de Dieu (ﷺ) dire: «Nous sommes les derniers [mais aussi] les premiers.»

239 - D'après le même *'isnâd*, le Prophète dit: «Qu'aucun d'entre vous n'urine dans l'eau qui n'est pas en train de couler et qu'il ne s'y lave pas ensuite!»

R. 69 - Lorsqu'on jette sur le dos de celui qui est en train de prier de la saleté ou un animal crevé, sa prière n'est pas affectée

* Ibn 'Umar, en voyant du sang sur son vêtement, posait ce dernier et continuait de prier.

(1) Autre traduction: dans de la graisse.

(2) Autre traduction: votre graisse.

(3) Ou: dans de la graisse.

بِرِيشِ الْمَيْتَةِ. وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: فِي عِظَامِ الْمَوْتَى - نَحْوِ الْفِيلِ وَغَيْرِهِ -: أَدْرَكْتُ نَاسًا مِنْ سَلَفِ الْعُلَمَاءِ، يَمْتَشِطُونَ بِهَا، وَيَذْهَبُونَ فِيهَا، لَا يَرَوْنَ بِهِ بَأْسًا. وَقَالَ ابْنُ سِيرِينَ وَإِبْرَاهِيمُ: وَلَا بَأْسَ بِتَجَارَةِ الْعَاجِ.

٢٣٥ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ عَنْ فَاَرَةٍ سَقَطَتْ فِي سَمَنِ، فَقَالَ: «الْقَوَاهُ وَمَا حَوْلَهَا فَاطْرَحُوهُ، وَكُلُوا سَمَنَكُمْ».

٢٣٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ عَنْ فَاَرَةٍ سَقَطَتْ فِي سَمَنِ، فَقَالَ: «خُذُوهَا وَمَا حَوْلَهَا فَاطْرَحُوهُ». قَالَ مَعْنٌ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ مَا لَا أَحْصِيهِ، يَقُولُ: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ مَيْمُونَةَ.

٢٣٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ ابْنِ مُثَنٍّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «كُلُّ كَلِمٍ يُكَلِّمُهُ الْمُسْلِمُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَكُونُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَهَيْئَتِهَا، إِذْ طُعِنَتْ، تَفْجَرُ دَمًا، اللَّوْنُ لَوْنُ الدَّمِ، وَالْعَرْفُ عَرْفُ الْمِسْكِ».

٦٨ - باب: الْبَوْلُ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ

٢٣٨ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الزِّنَادِ: أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ ابْنَ هُرْمَزٍ الْأَعْرَجَ حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ».

٢٣٩ - وَبِإِسْنَادِهِ قَالَ: «لَا يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الَّذِي لَا يَجْرِي، ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ».

٦٩ - باب: إِذَا أُلْقِيَ عَلَى ظَهْرِ الْمُصَلِّي قَذَرٌ أَوْ جِيفَةٌ، لَمْ تَفْسُدْ عَلَيْهِ صَلَاتُهُ

وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ: إِذَا رَأَى فِي ثَوْبِهِ دَمًا، وَهُوَ يُصَلِّي، وَضَعَهُ وَمَضَى فِي صَلَاتِهِ. وَقَالَ

* Ibn al-Musayyab et ach-Cha'by: On ne doit pas refaire la prière si on l'a déjà faite en portant un vêtement sur lequel se trouve du sang ou du sperme, ou en s'orientant vers une direction différente de celle de la *qibla* ou bien après avoir fait des ablutions sèches, et qu'ensuite, [dans tous ces cas], on trouve de l'eau juste à temps.

240 - 'Abd-ul-Lâh ben Mas'ûd rapporta: «Le Prophète était en train de prier près de la Demeure (la Ka'ba) lorsque Abu Jahl et ses compagnons, qui étaient assis, se dirent les uns aux autres: "Qui d'entre vous aille apporter le placenta des chamelles égorgées chez les bédouins et le poser sur le dos de Muḥammad une fois prosterné?" Et le plus misérable d'entre eux s'élança et apporta la chose. Il attendit jusqu'à ce que le Prophète (ç) se prosternât puis posa le placenta sur son dos, entre les deux épaules. Je voyais la scène sans pouvoir rien faire; j'avais bien voulu être puissant...

«Ils éclatèrent de rire et, [par moquerie], commencèrent à s'entraccuser. Quant au Messager de Dieu (ç), il ne leva la tête qu'après l'arrivée de Fâtima qui enleva le placenta de son dos. En relevant la tête, il dit, par trois fois: "Seigneur! charge-Toi de Quraych!" Et eux de voir ces implorations avec crainte — ils croyaient que toute invocation faite à La Mecque serait exaucée —, [mais] le Prophète précisa ensuite les noms: "Seigneur! charge-Toi d'Abu Jahl! charge-Toi de 'Utba ibn Rabî'a, de Chayba ben Rabî'a, d'al-Walîd ben 'Utba, de 'Umayya ben Khalaf et de 'Uqba ben Abu Mu'ayt!" ([Abu 'Ishâq: 'Amrû ben Maymûn] cita un septième mais je n'ai pas retenu son nom).

«Par Celui qui détient mon âme dans sa Main! J'ai vu les personnes citées par le Messager de Dieu (ç) abattues dans le puits, c'est-à-dire le puits de Badr.»

R. 70 - Sur le crachat, ou la glaire du nez (ou autres) qui touche les vêtements

* 'Urwa, d'al-Miswar et de Marwân, dit: «Le Prophète (ç) sortit au temps de [la trêve] d'al-Hudaybiya...» et il cita le [reste du] *ḥadîth* qui contient: «... et à chaque fois que le Prophète (ç) crachait, le crachat tombait dans la main de l'un d'entre eux⁽¹⁾ qui s'en essuyait le visage et la peau.»

(1) Les Compagnons, qui se bousculaient pour recueillir le crachat du Prophète.

أَبْنُ الْمُسَيَّبِ وَالشَّعْبِيُّ: إِذَا صَلَّى وَفِي ثَوْبِهِ دَمٌ أَوْ جَنَابَةٌ، أَوْ لَغَيْرِ الْقِبْلَةِ، أَوْ تَيَمَّمَ فَصَلَّى، ثُمَّ أَدْرَكَ الْمَاءَ فِي وَقْتِهِ، لَا يُعِيدُ.

٢٤٠ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَاجِدٌ (ح). قَالَ: وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَقَ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ حَدَّثَهُ: أَنَّ النَّبِيَّ كَانَ يُصَلِّي عِنْدَ الْبَيْتِ - وَأَبُو جَهْلٍ وَأَصْحَابُ لَهُ جُلُوسٌ - إِذْ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: أَيُّكُمْ يَجِيءُ بِسَلَى جَزُورِ بَنِي فُلَانٍ، فَيَضَعُهُ عَلَى ظَهْرِ مُحَمَّدٍ إِذَا سَجَدَ؟ فَانْبَعَثَ أَشَقَى الْقَوْمِ فَجَاءَ بِهِ، فَنَظَرَ حَتَّى إِذَا سَجَدَ النَّبِيُّ ﷺ، وَضَعَهُ عَلَى ظَهْرِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ، وَأَنَا أَنْظُرُ لَا أَغْنِي شَيْئًا، لَوْ كَانَتْ لِي مَنَعَةٌ، قَالَ: فَجَعَلُوا يَضْحَكُونَ وَيُحِيلُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَاجِدٌ لَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ، حَتَّى جَاءَتْهُ فَاطِمَةُ، فَطَرَحَتْ عَنْ ظَهْرِهِ، فَرَفَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرَيْشٍ» - ثَلَاثَ مَرَّاتٍ - فَشَقَّ عَلَيْهِمْ إِذْ دَعَا عَلَيْهِمْ، قَالَ: وَكَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ الدُّعَاةَ فِي ذَلِكَ الْبَلَدِ مُسْتَجَابَةٌ، ثُمَّ سَمَى: «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ يَا بَنِي جَهْلٍ، وَعَلَيْكَ بِعُتْبَةَ ابْنِ رَبِيعَةَ، وَشَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَالْوَلِيدَ بْنَ عُتْبَةَ، وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلْفٍ، وَعُقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ». وَعَدَّ السَّابِعَ فَلَمْ نَحْفَظْهُ، قَالَ: فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَقَدْ رَأَيْتُ الَّذِينَ عَدَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَرَعَى، فِي الْقَلْبِ قَلْبٌ بَدْرٍ.

٧٠ - باب: الْبُزَاقِ وَالْمُخَاطِ وَنَحْوِهِ فِي الثَّوْبِ

قَالَ عُرْوَةُ، عَنْ الْمِسْوَرِ وَمَرْوَانَ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ زَمَنَ حُدَيْبِيَّةَ، فَذَكَرَ الْحَدِيثَ: وَمَا تَنَحَّمُ النَّبِيُّ ﷺ نُخَامَةً، إِلَّا وَقَعَتْ فِي كَفِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ، فَذَلِكَ بِهَا وَجْهَهُ وَجِلْدُهُ.

241 - 'Anas dit: «Le Prophète (ﷺ) cracha une fois sur son vêtement.»

* Ibn Abu Maryam rapporte aussi ce *ḥadīth*, mais avec quelques rajouts, en le tenant directement de Yaḥya ben 'Ayyūb, directement de Ḥumayd qui dit: J'ai entendu Anas rapporter du Prophète (ﷺ)...

R. 71 - Il n'est pas licite de faire des ablutions mineures avec du vin ou une boisson enivrante

* Cela a été désapprouvé par al-Ḥasan et par Abu al-'Āliya.

* 'Atā': Faire des ablutions sèches m'est préférable que de faire de ablutions mineures avec du vin ou du petit-lait.

242 - 'Ā'icha: Le Prophète (ﷺ) a dit: "Toute boisson enivrante est illicite."

R. 72 - Sur le fait que la fille lave le sang du visage de son père

* Abu al-'Āliya, [qui était malade], dit une fois [à ses visiteurs]: «Essuyez-moi le pied [-ci]! il est malade.»

243 - Abu Ḥāzim entendit Sahl ben Sa'd as-Sā'idi répondre à des gens qui l'interrogeaient — "Personne ne s'interposait entre moi et lui", ajouta Abu Ḥāzim — sur [la chose] avec laquelle on avait soigné la blessure du Prophète (ﷺ). "Aucun des survivants n'est plus au courant de cette affaire que moi, dit Sahl. C'était 'Ali qui apportait son bouclier plein d'eau tandis que Fāṭima lavait le sang qui était sur son visage; puis on prit une natte, on la brûla et on tamponna la blessure."

R. 73 - Sur le fait de se curer les dents

* Ibn 'Abbās: Je dormis une fois chez le Prophète (ﷺ) [et je le vis] en train de se curer les dents.

244 - D'après Abu Burda, son père dit: «Je vins voir le Prophète (ﷺ) et je le trouvai en train de se nettoyer les dents avec un cure-dent en faisant: "'U', 'u'" et en tenant le cure-dent dans sa bouche; on dirait [qu'il voulait] vomir.

245 - Ḥudhayfa dit: «En se réveillant pendant la nuit, le Prophète (ﷺ) se nettoyait la bouche avec un cure-dent.»

٢٤١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: بَرَزَ النَّبِيُّ ﷺ فِي ثَوْبِهِ. طَوَّلَهُ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ قَالَ: سَمِعْتُ: أَنَسًا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٧١ - باب: لَا يَجُوزُ الْوُضُوءُ بِالنَّبِيدِ، وَلَا الْمُسْكِرِ

وَكَرِهَهُ الْحَسَنُ وَأَبُو الْعَالِيَةِ، وَقَالَ عَطَاءُ: أَلْتِمُّ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْوُضُوءِ بِالنَّبِيدِ وَاللَّبَنِ.

٢٤٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «كُلُّ شَرَابٍ أُسْكِرَ فَهُوَ حَرَامٌ».

٧٢ - باب: غَسَلَ الْمَرَأَةُ أَبَاهَا الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ

وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: أَمْسَحُوا عَلَى رِجْلِي، فَإِنَّهَا مَرِيضَةٌ.

٢٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ: سَمِعَ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ السَّاعِدِيَّ، وَسَأَلَهُ النَّاسُ - وَمَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ أَحَدٌ - بِأَيِّ شَيْءٍ دُوِيَ جَرْحُ النَّبِيِّ ﷺ؟ فَقَالَ: مَا بَقِيَ أَحَدٌ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، كَانَ عَلِيٌّ يَجِيءُ بِتُرْسِهِ فِيهِ مَاءٌ، وَقَاطِمَةُ تَغْسِلُ عَنْ وَجْهِهِ الدَّمَ، فَأَخَذَ حَصِيرٌ فَأَحْرَقَ، فَحُشِيَ بِهِ جَرْحُهُ.

٧٣ - باب: السُّوَاكُ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: بَتُّ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَاسْتَنَّ.

٢٤٤ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ غِيلَانَ بْنِ جَرِيرٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ، فَوَجَدْتُهُ يَسْتَنُّ بِسِوَاكٍ بِيَدِهِ، يَقُولُ أَعُ أَعُ، وَالسُّوَاكُ فِيهِ، كَأَنَّهُ يَتَهَوَّعُ.

٢٤٥ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ، إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ، يَشُوصُ فَاهُ بِالسُّوَاكِ.

R. 74 - Sur le fait de remettre un cure-dent à une personne plus âgée

246 - Ibn 'Umar: Le Prophète (ﷺ) dit: «Je me vis [en songe] en train de nettoyer les dents avec un cure-dent. Deux hommes vinrent à moi, l'un était plus âgé que l'autre. J'étais sur le point de remettre le cure-dent au plus jeune lorsqu'on me dit: "[Donne-le] au plus âgé!" En effet, je le remis au plus âgé.»

* Abu 'Abd-ul-Lâh: Ce *ḥadīth* a été abrégé par Abu Nu'aym qui le tint d'ibn al-Mubâraq, de 'Usâma, de Nâfi', d'ibn 'Umar.

R. 75 - Sur le mérite de celui qui se couche la nuit, après avoir fait des ablutions mineures

247 - Al Barâ' ben 'Âzib rapporta: «Le Prophète (ﷺ) [me] dit: "Lorsque tu [veux] te mettre dans ta couche, fais des ablutions mineures semblables à celles que tu fais ordinairement pour la prière, puis allonge-toi sur ton côté droit et dis: *Seigneur! Par amour et crainte de Toi, je livre ma face à Toi, je confie mes affaires à Toi et je mets mon dos sous Ta protection... De Toi, il n'y a ni abri ni refuge que chez Toi. Seigneur! j'ai cru au Livre que Tu as fait descendre et en Ton prophète que Tu as missionné*⁽¹⁾. Si tu meurs ensuite dans la même nuit, tu mourras en état de *fiṭra*⁽²⁾. Fais de sorte que ces mots soient les dernières paroles [de ta journée]!"

«Je répétais ces paroles devant le Prophète (ﷺ) et en arrivant à: *Seigneur! j'ai cru au Livre que Tu as fait descendre*, je continuai par: *et [en] ton Messager*. "Non, opposa le Prophète, c'est: *et [en] ton Prophète que Tu as missionné.*"»

(1) En arabe : أرسلت

(2) La *fiṭra*: la prime nature.

٧٤ - باب: دَفْعِ السَّوَاكِ إِلَى الْأَكْبَرِ

٢٤٦ - وَقَالَ عَفَّانُ: حَدَّثَنَا صَخْرُ بْنُ جُوَيْرِيَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «أَرَانِي أَتَسَوَّكَ بِسَوَاكِ، فَجَاءَنِي رَجُلَانِ، أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ، فَنَاولْتُ السَّوَاكِ الْأَصْغَرَ مِنْهُمَا، فَقِيلَ لِي: كَبِّرْ، فَدَفَعْتُهُ إِلَى الْأَكْبَرِ مِنْهُمَا».

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: اخْتَصَرَهُ نُعَيْمٌ، عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ أُسَامَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ.

٧٥ - باب: فَضْلِ مَنْ بَاتَ عَلَى الْوُضُوءِ

٢٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ، فَتَوَضَّأْ وَضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الْأَيْمَنِ، ثُمَّ قُلْ: اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَالْجَنَاتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَى مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مِتُّ مِنْ لَيْلَتِكَ، فَأَنْتَ عَلَى الْفِطْرَةِ، وَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَتَكَلَّمُ بِهِ». قَالَ: فَردَّدْتُهَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَلَمَّا بَلَغْتُ: اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، قُلْتُ: وَرَسُولِكَ، قَالَ: «لَا، وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ».

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux

V. LES ABLUTIONS MAJEURES

*** Si vous êtes en état d'impureté, alors purifiez-vous. Si vous êtes malades, ou en voyage, ou revenez de la selle, ou avez touché à des femmes et ne trouviez pas d'eau, utilisez en substitution un sol sain pour en passer sur votre visage et vos mains. Dieu ne veut vous imposer aucune gêne, mais vous épurer, parfaire sur vous son bienfait, escomptant que vous en aurez gratitude⁽¹⁾.**

*** Vous qui croyez, n'approchez la prière ni en état d'ivresse, avant de savoir ce que vous dites, ni en état d'impureté, sauf quand vous êtes en chemin, avant d'avoir pratiqué une ablution majeure, sauf si vous êtes malades, ou en voyage, ou revenant de déféquer, ou ayant touché à une femme, sans trouver d'eau: dans ce cas, recourez à un sol sain, effleurez-en votre figure et vos mains⁽²⁾.**

R. 1 - Sur la recommandation de faire des ablutions mineures avant les majeures

248 - 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ç): En se lavant pour enlever la janâba⁽³⁾, le Prophète (ç) commençait par les deux mains puis faisait des ablutions similaires à celles qu'il faisait d'habitude pour la prière. Il introduisait ensuite ses doigts dans l'eau et se mettait à les passer à travers les racines des cheveux. Après quoi, par trois fois, il prenait l'eau dans ses deux mains et la versait sur la tête. Enfin, il répandait l'eau sur toute sa peau.

249 - Maymuna, l'épouse du Prophète (ç), rapporta: «Le Prophète (ç) fit une fois des ablutions mineures semblables à celles de la prière en exceptant les deux pieds — avant cela, il lava les parties intimes et ce qui a été touché par l'impureté

(1) Al-Mâ'ida, 6.

(2) An-Nisâ', 43.

(3) La janâba est l'état d'impureté.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٥ - كتاب الغسل

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾^(١).

وَقَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا﴾^(٢).

١ - باب: الْوُضُوءُ قَبْلَ الْغُسْلِ

٢٤٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، بَدَأَ فغَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ يُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي الْمَاءِ، فَيُخَلِّلُ بِهَا أَصُولَ شَعْرِهِ، ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ عُقْرِ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّهِ.

٢٤٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ: قَالَتْ: تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ، غَيْرَ رِجْلَيْهِ، وَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ مِنَ الْأَذَى، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَيْهِ

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

(٢) سورة النساء: الآية ٤٣.

—, après quoi il répandit l'eau sur son corps puis se déplaça et lava les deux pieds. C'est ainsi qu'il faisait des ablutions majeures pour enlever la *janâba*.»

R. 2 - Sur le fait qu'un homme fait ses ablutions majeures avec sa femme

250 - 'Â'icha dit: «Nous, moi et le Prophète (ç), faisons des ablutions majeures à partir d'un seul récipient et en utilisant un gobelet appelé *faraq*.»

R. 3 - Sur les ablutions majeures faites avec un *ṣa'* d'eau ou une quantité presque équivalente

251 - Abu Bakr ben Ḥaṣṣ dit: «J'ai entendu Abu Salama dire: "Une fois j'entrai avec le frère de 'Â'icha chez celle-ci. Il l'interrogea sur les ablutions majeures du Prophète (ç) et elle de demander un récipient pouvant contenir environ un *sâ'* d'eau. Elle se lava et répandit de l'eau sur sa tête alors qu'il y avait un rideau entre nous et elle."»

* Abu 'Abd-ul-Lâh: D'après Yazîd ben Hârûn, Bahz et al-Juddy, Chu'ba rapporte cette version: «... [une quantité équivalente à un *ṣâ'*...]

252 - Abu Ja'far rapporte avoir été avec son père chez Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh qui fut interrogé par quelques gens, qui étaient assis chez lui, au sujet des ablutions majeures. "Un *ṣa'* peut te suffire" dit Jâbir [à son interlocuteur]. Et un homme de dire: "Il ne peut me suffire. — Il suffisait, opposa Jâbir, à celui qui avait plus de cheveux que toi et qui en plus meilleur que toi." Ensuite, Jâbir nous présida en prière alors qu'il portait un seul vêtement.

253 - Ibn 'Abbâs: Le Prophète (ç) et Maymûna faisaient leurs ablutions majeures d'un même récipient.

* Yazîd ben Harûn, Bahz et al-Juddy rapportent de Chu'ba ceci: ... [un même récipient] pouvant contenir une quantité équivalente à un *ṣâ'*.

* Abu 'Abd-ul-Lâh: C'est à la fin de sa vie qu'ibn 'Uyayna rapportait ce *ḥadîth* en disant: "... d'ibn 'Abbâs, de Maymûna..." De plus, [parmi les autres versions de ce *ḥadîth*], celle rapportée par Abu Nu'aym est la plus authentique.

R. 4 - Sur celui qui répand de [l'eau] sur sa tête par trois fois

254 - Jubayr ben Muṭ'im dit: «Le Messenger de Dieu (ç) a dit: "Quant à moi,

الْمَاءِ، ثُمَّ نَحَى رِجْلَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا، هَذِهِ غُسْلُهُ مِنَ الْجَنَابَةِ.

٢ - باب: غُسل الرجل مع امرأته

٢٥٠ - حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا آبْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، مِنْ قَدَحٍ يُقَالُ لَهُ الْفَرْقُ.

٣ - باب: الغُسل بالصَّاعِ وَنَحْوِهِ

٢٥١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ: حَدَّثَنِي شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ يَقُولُ: دَخَلْتُ أَنَا وَأَخُو عَائِشَةَ عَلَى عَائِشَةَ، فَسَأَلَهَا أَخُوهَا عَنْ غُسلِ النَّبِيِّ ﷺ، فَدَعَتْ بِإِنَاءٍ نَحْوِ مِنْ صَاعٍ، فَأَغْتَسَلَتْ، وَأَفَاضَتْ عَلَى رَأْسِهَا، وَبَيَّنَّا وَبَيْنَهَا حِجَابُ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَبَهْزُ، وَالْجُدِّي، عَنْ شُعْبَةَ: قَدَرِ صَاعٍ.

٢٥٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَقَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ: أَنَّهُ كَانَ عِنْدَ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، هُوَ وَأَبُوهُ، وَعِنْدَهُ قَوْمٌ، فَسَأَلُوهُ عَنِ الْغُسلِ، فَقَالَ: يَكْفِيكَ صَاعٌ. فَقَالَ رَجُلٌ: مَا يَكْفِينِي، فَقَالَ جَابِرٌ: كَانَ يَكْفِي مَنْ هُوَ أَوْفَى مِنْكَ شَعْرًا وَخَيْرٌ مِنْكَ. ثُمَّ أَمَّنَا فِي ثَوْبٍ.

٢٥٣ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا آبْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ آبْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَمَيْمُونَةَ، كَانَا يَغْتَسِلَانِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ. وَقَالَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَبَهْزُ، وَالْجُدِّي، عَنْ شُعْبَةَ: قَدَرِ صَاعٍ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: كَانَ آبْنُ عُيَيْنَةَ يَقُولُ أَخِيرًا عَنْ آبْنِ عَبَّاسٍ عَنْ مَيْمُونَةَ. وَالصَّحِيحُ مَا رَوَى أَبُو نُعَيْمٍ.

٤ - باب: مَنْ أَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثًا

٢٥٤ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَقَ قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ صُرَدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

je répands [l'eau] sur la tête par trois fois", et ce en faisant signe par ses deux mains.»

255 - Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh dit: «Le Messager de Dieu (ç) versait de l'eau sur sa tête par trois fois.»

256 - Abu Ja'far dit: «Jâbir m'a dit: "Ton cousin paternel — allusion à al-Ḥasan ben Muḥammad ben al-Ḥanafiya — est venu à moi pour m'interroger sur le comment des ablutions majeures. Je lui ai dit ceci: *Le Prophète (ç) prenait trois fois de l'eau dans le creux de ses deux mains et la répandait sur sa tête, ensuite il répandait de l'eau sur tout son corps. — Mais je suis un homme qui a beaucoup de cheveux, m'a-t-il dit. — Le Prophète (ç) avait plus de cheveux que toi.*"»

R. 5 - Sur les ablutions majeures par une seule fois

257 - Ibn 'Abbâs dit: «Maymûna a dit: "Je posai auprès du Prophète (ç) de l'eau pour des ablutions majeures... Il se lava les mains par deux ou trois fois, puis versa de l'eau dans [sa main] gauche, se lava les parties intimes et s'essuya la main sur le sol. Après quoi, il se rinça la bouche et le nez, se lava le visage et les deux mains puis répandit de l'eau sur son corps. Enfin, il changea de place et se lava les deux pieds."»

R. 6 - Sur celui qui commence par [demander] le ḥilâb⁽¹⁾ ou le baume avant les ablutions majeures

258 - 'Â'icha dit: «En voulant faire des ablutions majeures à cause de la *janâba*, le Prophète (ç) demandait [un récipient] ressemblant au ḥilâb. Du creux de sa main, il prenait de l'eau et commençait [à laver] le côté droit de sa tête avant de passer au côté gauche».

R. 7 - Sur le fait de rincer la bouche et le nez pendant [les ablutions majeures] qu'on fait à cause d'une janâba

259 - Ibn 'Abbâs dit: «Maymûna nous a rapporté ceci: "Je versai de l'eau au Prophète (ç) pour [ses] ablutions majeures. Par la main droite, il en versa sur la main gauche et lava les deux mains. Ensuite, il lava les parties intimes, posa la

(1) Le ḥilâb est le vase qu'on utilise pour les ablutions.

«أَمَا أَنَا فَأَفِيضُ عَلَى رَأْسِي ثَلَاثًا». وَأَشَارَ بِيَدَيْهِ كِلْتَاهِمَا.

٢٥٥ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَخُولِ بْنِ رَاشِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُفْرِغُ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثًا.

٢٥٦ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَامٍ: حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ لِي جَابِرٌ: وَأَتَانِي آبَنُ عَمِّكَ - يُعْرِضُ بِالْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفِيَّةِ - قَالَ: كَيْفَ الْغُسْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ؟ فَقُلْتُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَأْخُذُ ثَلَاثَةً أَكْفٍ، وَيُفِيضُهَا عَلَى رَأْسِهِ، ثُمَّ يُفِيضُ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهِ، فَقَالَ لِي الْحَسَنُ: إِنِّي رَجُلٌ كَثِيرُ الشَّعْرِ؟ فَقُلْتُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَكْثَرَ مِنْكَ شَعْرًا.

٥ - باب: الغسل مرة واحدة

٢٥٧ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ آبِنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَتْ مَيْمُونَةُ: وَضَعْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ مَاءً لِلْغُسْلِ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ مَذَاكِيرَهُ، ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَحَوَّلَ مِنْ مَكَانِهِ فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ.

٦ - باب: مَنْ بَدَأَ بِالْجَلَابِ أَوْ الطَّيِّبِ عِنْدَ الْغُسْلِ

٢٥٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ حَنْظَلَةَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، دَعَا بِشَيْءٍ نَحْوِ الْجَلَابِ، فَأَخَذَ بِكَفِّهِ، فَبَدَأَ بِشِقِّ رَأْسِهِ الْأَيْمَنِ، ثُمَّ الْأَيْسَرِ، فَقَالَ بِهِمَا عَلَى رَأْسِهِ.

٧ - باب: الْمَضْمَضَةُ وَالِاسْتِنْشَاقُ فِي الْجَنَابَةِ

٢٥٩ - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ آبِنِ عَبَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَيْمُونَةُ قَالَتْ: صَبَبْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ غُسْلًا، فَأَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى يَسَارِهِ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ غَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ قَالَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَهَا

main sur le sol et la frotta avec du sable puis la lava. Après quoi, il se rinça la bouche et le nez, passa au lavage de son visage, puis répandit de l'eau sur sa tête avant de changer de place pour se laver les pieds. Enfin, on lui apporta une serviette mais il n'en fit pas usage."»

R. 8 - Sur le fait de se frotter la main avec du sable afin qu'elle soit plus propre

260 - Maymûna: Le Prophète (ﷺ) fit des ablutions majeures pour enlever la *janâba* en se lavant les parties intimes avec la main. Il la frotta ensuite contre le mur. Après cela, il la lava puis il fit des ablutions mineures similaires à celles de la prière. Enfin, à la fin de ses ablutions majeures, il lava les pieds.

R. 9 - Est-ce que celui qui est en état d'impureté rituelle peut introduire sa main dans le récipient avant de la laver, et ce tant qu'elle n'est pas touchée par une autre souillure que celle de la *janâba*?

* Ibn 'Umar, ainsi qu'al-Barâ' ben 'Âzib, introduisit sa main non lavée dans l'eau des ablutions majeures puis fit des ablutions mineures.

* Ibn 'Umar et ibn 'Abbâs ne voyaient aucun mal [à cela].

261 - 'Â'icha dit: «Je faisais des ablutions majeures avec le Prophète (ﷺ) à partir d'un seul récipient où nos mains plongeaient l'une après l'autre.»

262 - 'Â'icha dit: «En faisant les ablutions majeures de la *janâba*, le Messager de Dieu (ﷺ) lavait la main.»

263 - 'Â'icha: «A cause d'une *janâba*, je faisais des ablutions majeures avec le Prophète (ﷺ) à partir d'un seul récipient.»

* Un *ḥadīth* similaire a été aussi rapporté par 'Abd-ar-Raḥmân ben al-Qâcim, de son père, de 'Â'icha.

264 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abd-ul-Lâh ben Jâbir dit: «J'ai entendu Anas ben Mâlik dire: "Le Prophète (ﷺ) faisait des ablutions majeures avec l'une de ses épouses à partir d'un seul récipient."»

* Muslim et Wahb — de Chu'ba — ajoutent: à cause "de la *janâba*".

بِالتُّرَابِ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَمَضَّمَصَ وَاسْتَنْشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ، وَأَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى، فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، ثُمَّ أَتَى بِمَنْدِيلٍ، فَلَمْ يَنْفُضْ بِهَا.

٨ - باب: مَسَحَ أَلْيَدِ بِالتُّرَابِ لِيَكُونَ أَنْقَى

٢٦٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ الْحُمَيْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ بِيَدِهِ، ثُمَّ ذَلِكَ بِهَا الْحَائِطُ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

٩ - باب: هَلْ يُدْخِلُ الْجَنْبُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا، إِذَا لَمْ يَكُنْ عَلَى يَدِهِ قَذَرٌ غَيْرُ الْجَنَابَةِ

وَأَدْخَلَ ابْنُ عُمَرَ وَالْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ، يَدَهُ فِي الطَّهْوَرِ وَلَمْ يَغْسِلَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ. وَلَمْ يَرِ ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ بِأَسَا بِمَا يَنْتَضِعُ مِنْ غُسْلِ الْجَنَابَةِ.

٢٦١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ: حَدَّثَنَا أَفْلَحُ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، تَخْتَلِفُ أَيْدِينَا فِيهِ.

٢٦٢ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ غَسَلَ يَدَهُ.

٢٦٣ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَفْصٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ مِنْ جَنَابَةٍ.

وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: مِثْلُهُ.

٢٦٤ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرِ قَالَ: سَمِعْتُ أَسْرَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ وَالْمَرْأَةُ مِنْ نِسَائِهِ، يَغْتَسِلَانِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ. زَادَ مُسْلِمٌ وَوَهَبٌ، عَنْ شُعْبَةَ: مِنَ الْجَنَابَةِ.

R. 10 - Sur les intermittences dans les ablutions majeures et mineures

* On rapporte qu'ibn 'Umar lava les deux pieds après le séchage du reste des membres des ablutions mineures.

265 - D'après Kurayb, l'affanchi d'ibn 'Abbâs, ibn 'Abbâs dit: «Maymûna a dit: "Je posai au Messenger de Dieu (ç) de l'eau pour ses ablutions majeures. Il en versa sur ses deux mains, les lava chacune deux ou trois fois, puis en versa sur sa main gauche à l'aide de sa droite et lava ses parties intimes. Après quoi, il frotta sa main sur le sol. Il se rinça ensuite la bouche et le nez, se lava le visage et les deux mains puis passa à la tête et la lava par trois fois. Enfin, il répandit de l'eau sur son corps, changea de place et se lava les deux pieds."»

R. 11 - Sur celui qui verse de l'eau de la main droite sur la main gauche pendant les ablutions majeures

266 - Maymûna bent al-Hârith dit: «Je posai au Messenger de Dieu (ç) de l'eau pour les ablutions majeures et je le cachai [des regards]. Il versa l'eau sur sa main et la lava une ou deux fois — Sulaymân⁽¹⁾: Je ne sais pas si Sâlim avait mentionné un troisième lavage ou non —, puis il versa de l'eau de sa main droite sur sa gauche et lava ses parties intimes; après quoi, il frotta la main sur le sol ou sur le mur. Ensuite, il se rinça la bouche et le nez, se lava le visage et les deux mains. Il passa à la tête, la lava, puis répandit l'eau sur son corps avant de changer de place et de laver les deux pieds. Enfin, je lui remis une serviette mais il la refusa en me faisant un signe de la main."»

R. 12 - Sur le fait de commercer avec sa femme une deuxième fois et sur celui qui commerce avec ses épouses après avoir fait une seule fois les ablutions majeures.

267 - D'après Ibrâhîm ben Muḥammad ben al-Muntachir, son père dit: «Je les⁽²⁾ rapportai à 'Â'icha qui dit: "Que Dieu fasse miséricorde à Abu 'Abd-ar-Raḥmân! J'embaumais le Messenger de Dieu (ç) qui commerçait ensuite avec ses épouses. Le lendemain matin l'odeur du baume persistait encore alors qu'il (ç) était en état d'ihrâm."»

(1) C.-à-d. al-'A'mach.

(2) Les propos d'ibn 'Umar cités dans le ḥadīth n° 270.

١٠ - باب: تَفْرِيقِ الْغُسْلِ وَالْوُضُوءِ

وَيُذَكِّرُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّهُ غَسَلَ قَدَمَيْهِ بَعْدَمَا جَفَّ وَضُوءُهُ.

٢٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبِ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَتْ مَيْمُونَةُ: وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَاءً يَغْتَسِلُ بِهِ، فَأَفْرَغَ عَلَى يَدَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ مَذَاكِيرَهُ، ثُمَّ دَلَكَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَأَسْتَنْشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى مِنْ مَقَامِهِ، فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ.

١١ - باب: مَنْ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فِي الْغُسْلِ

٢٦٦ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ ابْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبِ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ قَالَتْ: وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ غُسْلًا وَسْتَرْتُهُ، فَصَبَّ عَلَى يَدِهِ، فَغَسَلَهَا مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ - قَالَ سُلَيْمَانُ: لَا أَدْرِي، أَذَكَرَ الثَّلَاثَةَ أَمْ لَا - ثُمَّ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ دَلَكَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ أَوْ بِالْحَائِطِ، ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَأَسْتَنْشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ، ثُمَّ صَبَّ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، فَنَاولَتْهُ خِرْقَةً، فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا، وَلَمْ يُرِدْهَا.

١٢ - باب: إِذَا جَامَعَ ثُمَّ عَادَ، وَمَنْ دَارَ عَلَى نِسَائِهِ فِي غُسْلِ وَاحِدٍ

٢٦٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُنْتَشِرِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: ذَكَرْتُهُ لِعَائِشَةَ فَقَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، كُنْتُ أَطِيبُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَيَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ، ثُمَّ يُصْبِحُ مُحَرِّمًا يَنْضَخُ طَبِيبًا.

268 - Selon Mu'âdh ben Hichâm, son père rapporte que Qatâda dit: «Anas ben Mâlik nous a rapporté qu'en une seule heure de la journée ou de la nuit, le Prophète commerçait avec toutes ses femmes. Elles étaient onze. "Pouvait-il faire cela? demandai-je à Anas. — Nous disions, répondit-il, qu'on lui avait donné la force de trente [hommes].»»

* Sa'îd — de Qatâda — dit que 'Anas leur avait rapporté [qu'il s'agissait plus de] neuf femmes.

R. 13 - Sur le la lavage du *madhy*

269 - 'Ali dit: «J'étais un homme qui avait souvent des suintements [prostatiques]. Je demandai à un homme d'interroger le Prophète (ç) au sujet de mon cas; [quant à moi, je ne pouvais l'interroger] du fait du lien qui existait entre moi et sa fille. En effet, l'homme interrogea le Prophète et celui-ci dit: "Fais des ablutions mineures et lave ta verge!"»

R. 14 - Sur celui qui s'embaume puis fait des ablutions majeures et, [malgré cela], il conserve des traces de baume

270 - D'après Ibrâhîm ben Muḥammad ben al-Muntachir, son père dit: «En interrogeant 'Â'icha, je lui rapportai ces propos d'ibn 'Umar: "Je n'aime pas me trouver le matin en exhalant l'odeur du baume malgré mon état d'*iḥrâm*." Et 'Â'icha de dire: "J'avais moi-même embaumé le Messenger de Dieu (ç) qui commença ensuite avec ses épouses et commença le lendemain matin son *iḥrâm*."»

271 - 'Â'icha dit: «Il me semble encore que je suis en train de voir la lueur du baume au milieu⁽¹⁾ de la tête du Prophète (ç) qui était alors en état d'*iḥrâm*.»

R. 15 - Sur le fait de passer les doigts à travers les cheveux et de répandre de l'eau dessus une fois persuadé que la peau a été humectée

272 - 'Â'icha dit: «En faisant les ablutions majeures de la *janâba*, le Messenger de Dieu (ç) se lavait les deux mains, faisait des ablutions mineures similaires à celles de la prière puis passait aux ablutions majeures: il passait [ses doigts] à travers ses cheveux et une fois qu'il pensait avoir humecté la peau, il répandait de l'eau sur sa tête par trois fois. Enfin, il lavait le reste de son corps.»

(1) Ou: au sommet.

٢٦٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَدُورُ عَلَى نِسَائِهِ فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ، مِنَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، وَهُنَّ إِحْدَى عَشْرَةَ. قَالَ: قُلْتُ لَأَنَسَ: أَوْ كَانَ يُطِيقُهُ؟ قَالَ: كُنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّهُ أُعْطِيَ قُوَّةَ ثَلَاثِينَ. وَقَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: إِنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ: تِسْعَ نِسْوَةٍ.

١٣ - باب: غَسْلُ الْمَذْيِ وَالْوُضُوءِ مِنْهُ

٢٦٩ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً، فَأَمَرْتُ رَجُلًا أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ، لِمَكَانِ آبَتِهِ، فَسَأَلَ فَقَالَ: «تَوَضَّأْ وَاغْسِلْ ذَكَرَكَ».

١٤ - باب: مَنْ تَطَيَّبَ ثُمَّ اغْتَسَلَ وَبَقِيَ أَثَرُ الطِّيبِ

٢٧٠ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ، فَذَكَرْتُ لَهَا قَوْلَ أَبِي عَمَرَ: مَا أَحَبُّ أَنْ أَصْبَحَ مُحْرِمًا أَنْضَحُ طِيبًا، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أَنَا طَيِّبْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ طَافَ فِي نِسَائِهِ، ثُمَّ أَصْبَحَ مُحْرِمًا.

٢٧١ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانِي أَنْظُرُ إِلَى وَبِصْرِ الطِّيبِ، فِي مَفْرِقِ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

١٥ - باب: تَخْلِيلُ الشَّعْرِ، حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنَّهُ

قَدْ أَرَوَى بَشْرَتَهُ أَفَاضَ عَلَيْهِ

٢٧٢ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، غَسَلَ يَدَيْهِ، وَتَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ اغْتَسَلَ، ثُمَّ يُخَلِّلُ بِيَدِهِ شَعْرَهُ، حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنَّهُ قَدْ أَرَوَى بَشْرَتَهُ، أَفَاضَ عَلَيْهِ الْمَاءَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسَدِهِ.

273 - Elle dit aussi: «Je faisais des ablutions majeures avec le Messager de Dieu (ﷺ) à partir d'un seul récipient, d'où nous puisions tous les deux.»

R. 16 - Sur celui qui, après une *janâba*, fait des ablutions mineures puis des ablutions majeures, sans toutefois se laver une deuxième fois les membres des mineures

274 - Maymûna dit: «Le Messager de Dieu (ﷺ) posa devant lui de l'eau pour [enlever] la *janâba*. De la main droite, il en versa sur la gauche deux ou trois fois. Il lava ensuite les parties intimes, frotta deux ou trois fois le sol — ou: le mur —, après quoi, il se rinça la bouche et le nez, se lava le visage et les bras, puis répandit de l'eau sur la tête. Il lava ensuite son corps, changea de place et se lava les deux pieds.

«Je lui apportai enfin un linge mais il ne voulut pas le prendre, il [préféra] secouer la main...»

R. 17 - Si, une fois à la mosquée, on se souvient qu'on est atteint d'une *janâba*, on doit, dans cet état, sortir sans faire des ablutions sèches

275 - Abu Hurayra dit: «On fit l'appel du commencement de la prière, on aligna les rangs des fidèles qui étaient encore debout; et le Messager de Dieu (ﷺ) arriva alors [pour nous présider en prière]. Mais, une fois debout dans son *muṣalla*⁽¹⁾, il se souvint de sa *janâba*. “Gardez vos places!” nous dit-il, puis revint [chez lui] et fit des ablutions majeures. En revenant vers nous, sa tête dégouttait encore de l'eau. Enfin, il prononça le *tekbîr* et nous de prier avec lui.»

* ‘Abd-al-’A‘la a aussi suivi ‘Uthmân ben ‘Umar dans ce *ḥadîth*, mais en le tenant de Ma‘mar, d’az-Zuhry...

* Rapporté aussi par al-’Awzâ‘y, d’az-Zuhry...

R. 18 - Sur le fait de secouer les mains après des ablutions majeures faites à cause d'une *janâba*

276 - Ibn ‘Abbâs dit: «Maymûna a dit: “Je posai au Prophète (ﷺ) de l'eau

(1) Le *muṣalla* est l'endroit où l'on accomplit la prière.

٢٧٣ - وَقَالَتْ: كُنْتُ أَعْتَسِلُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، نَغْرِفُ مِنْهُ جَمِيعًا.

١٦ - باب: مَنْ تَوَضَّأَ فِي الْجَنَابَةِ، ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسَدِهِ وَلَمْ يُعِدْ غَسَلَ مَوَاضِعِ الْوُضُوءِ مَرَّةً أُخْرَى

٢٧٤ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عِيسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَضُوءَ الْجَنَابَةِ، فَأَكْفَأَ يَمِينَهُ عَلَى شِمَالِهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ - أَوْ الْحَائِطِ - مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ مَضَمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ الْمَاءَ، ثُمَّ غَسَلَ جَسَدَهُ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ رِجْلَيْهِ، قَالَتْ: فَاتَّيْتُهِ بِخِرْقَةٍ فَلَمْ يُرِدْهَا، فَجَعَلَ يَنْفُضُ بِيَدِهِ.

١٧ - باب: إِذَا ذَكَرَ فِي الْمَسْجِدِ أَنَّهُ جُنُبٌ، خَرَجَ كَمَا هُوَ، وَلَا يَتَيَمَّمُ

٢٧٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ وَعُدِّلَتِ الصُّفُوفُ قِيَامًا، فَخَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَلَمَّا قَامَ فِي مُصَلَّاهُ، ذَكَرَ أَنَّهُ جُنُبٌ، فَقَالَ لَنَا: «مَكَانَكُمْ». ثُمَّ رَجَعَ فَاعْتَسَلَ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَيْنَا وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ، فَكَبَّرَ فَصَلَّيْنَا مَعَهُ.

تَابَعَهُ عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ. وَرَوَاهُ الْأَوْزَاعِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ.

١٨ - باب: نَفْضُ الْيَدَيْنِ مِنَ الْغُسْلِ عَنِ الْجَنَابَةِ

٢٧٦ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ قَالَ: سَمِعْتُ الْأَعْمَشَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَتْ مَيْمُونَةُ: وَضَعْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ غُسْلًا، فَسَرَّتُهُ بِثَوْبٍ، وَصَبَّ

pour des ablutions majeures et je le cachai [des regards] à l'aide d'un vêtement. Il répandit de l'eau sur ses deux mains et les lava; puis, de la main droite, il en versa dans sa main gauche et lava ses parties intimes, après cela il frappa de la main le sol, l'essuya puis la lava. Il se rinça ensuite la bouche et le nez, se lava le visage et les bras, versa l'eau sur sa tête puis en répandit sur son corps. Enfin, il changea de place et se lava les pieds. Je lui remis alors un vêtement [pour s'essuyer] mais il le refusa et s'en alla en secouant les mains."»

R. 19 - Sur celui qui commence par le côté droit de la tête en faisant des ablutions majeures

277 - 'Â'icha dit: «Lorsque l'une de nous⁽¹⁾ était atteinte d'une *janâba*, elle prenait de l'eau et en répandait sur sa tête par trois fois; de l'une de ses mains, elle versait sur le côté droit et de l'autre main, sur le côté gauche.»

R. 20 - Sur celui qui se lave tout nu, seul, dans un lieu retiré et sur celui qui se cache [des regards]. Rester caché des regards est meilleur

* Bahz — de son père, de son grand-père⁽²⁾ — rapporte que le Prophète (ç) avait dit: «Dieu a plus de droit que les hommes quant à être pudique envers Lui.»

278 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) [dit]: «Les Israélites avaient l'habitude de se laver tout nus, les uns regardaient aux autres. Quant à Moïse, il se lavait tout seul; ce qui les poussa à dire: "Par Dieu! rien n'empêche Moïse de se laver avec nous sinon qu'il a une hernie testiculaire."»

«Une fois, Moïse, avant de commencer à se laver, posa son vêtement sur une pierre. Et celle-ci de prendre la fuite en emportant le vêtement. Moïse se mit alors à la poursuivre en criant: "Mon vêtement, ô pierre!" et ce jusqu'au moment où les Israélites purent voir Moïse. "Par Dieu! se dirent-ils, Moïse n'est atteint d'aucune infirmité." Quant à Moïse, il prit son vêtement et commença à frapper la pierre.»

Abu Hurayra: «Par Dieu! ces coups laissèrent sur la pierre six ou sept traces.»

279 - D'Abu Hurayra, du Prophète (ç): «Tandis que 'Ayyûb (Job) était en

(1) Les épouses du Prophète.

(2) Le grand-père de Bahz.

عَلَى يَدَيْهِ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ صَبَّ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فَغَسَلَ فَرْجَهُ، فَضَرَبَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَهَا، ثُمَّ غَسَلَهَا، فَمَضْمَضَ وَأَسْتَشَقَّ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ، ثُمَّ صَبَّ عَلَى رَأْسِهِ، وَأَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، فَنَاولَتْهُ ثَوْبًا فَلَمْ يَأْخُذْهُ، فَانْطَلَقَ وَهُوَ يَنْفُضُ يَدَيْهِ.

١٩ - باب: مَنْ بَدَأَ بِشِقِّ رَأْسِهِ الْأَيْمَنِ فِي الْغُسْلِ

٢٧٧ - حَدَّثَنَا خَلَادُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ صَفِيَّةِ بِنْتِ شَيْبَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنَّا إِذَا أَصَابَتْ إِحْدَانَا جَنَابَةٌ، أَخَذَتْ بِيَدَيْهَا ثَلَاثًا فَوْقَ رَأْسِهَا، تَأْخُذُ بِيَدِهَا عَلَى شِقِّهَا الْأَيْمَنِ، وَبِيَدِهَا الْأُخْرَى عَلَى شِقِّهَا الْأَيْسَرِ.

٢٠ - باب: مَنْ آغْتَسَلَ عُريَانًا وَحْدَهُ فِي الْخُلُوةِ، وَمَنْ تَسْتَرَّ فَالتَّسْتُرُ أَفْضَلُ

وَقَالَ بِهِزٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ مِنَ النَّاسِ».

٢٧٨ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ يَغْتَسِلُونَ عُرَاءً، يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، وَكَانَ مُوسَى يَغْتَسِلُ وَحْدَهُ، فَقَالُوا: وَاللَّهِ مَا يَمْنَعُ مُوسَى أَنْ يَغْتَسِلَ مَعَنَا إِلَّا أَنَّهُ آدَرٌ، فَذَهَبَ مَرَّةً يَغْتَسِلُ، فَوَضَعَ ثَوْبَهُ عَلَى حَجَرٍ، فَقَرَأَ الْحَجَرُ بِثَوْبِهِ، فَخَرَجَ مُوسَى فِي إِثَرِهِ، يَقُولُ: ثَوْبِي يَا حَجَرٌ، حَتَّى نَظَرْتُ بَنُو إِسْرَائِيلَ إِلَى مُوسَى، فَقَالُوا: وَاللَّهِ مَا بِمُوسَى مِنْ بَأْسٍ، وَأَخَذَ ثَوْبَهُ، فَطَفِقَ بِالْحَجَرِ ضَرْبًا». فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: وَاللَّهِ إِنَّهُ لَنَدَبَ بِالْحَجَرِ، سِتَّةَ أَوْ سَبْعَةٍ، ضَرْبًا بِالْحَجَرِ.

٢٧٩ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «بَيْنَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُريَانًا، فَخَرَّ عَلَيْهِ

train de se laver tout nu, tombèrent sur lui, tout à coup, des bâtonnets en or, d'où il se mit à les ramasser dans son vêtement. Son Seigneur l'appela alors: "O 'Ayyûb! ne t'ai-je pas assez enrichi pour que tu te passes de ce que tu vois là? — Certes oui, reconnut 'Ayyûb, mais je jure par Ta puissance que je ne peux me passer de Ta bénédiction!"»

* Rapporté aussi par Ibrâhîm, de Mûsa ben 'Uqba, de Safwân, de 'Aṭâ' ben Yasâr, d'Abu Hurayra, du Prophète (ç) [qui dit]: «Tandis que 'Ayyûb se lavait tout nu...»

R. 21 - Sur le fait de se dérober aux regards des gens pendant les ablutions majeures

280 - D'après Abu an-Nadhr, l'affranchi de 'Umar ben 'Ubayd-ul-Lâh, Abu Murra, l'affranchi d'Um Hâni' bent Abu Tâlib, l'informa avoir entendu Um Hâni' bent Abu Tâlib dire: «En l'an de la Victoire, je partis trouver le Messager de Dieu (ç). [En arrivant], je le trouvai en train de faire des ablutions majeures tandis que Fâtima le cachait des regards. "Qui est cette femme? demanda-t-il. — C'est moi, Um Hâni', répondis-je."»

281 - Maymûna dit: «Je cachais des regards le Prophète (ç) au moment où il faisait des ablutions majeures à cause de la *janâba*. Il se lava les mains, puis, de sa main droite, il versa de l'eau dans sa gauche, se lava les parties intimes et les endroits touchés [par l'impureté] avant de se frotter la main sur le mur — ou le sol. Après quoi, il fit des ablutions mineures similaires à celles de la prière, et ce en exceptant les pieds. Il répandit ensuite de l'eau sur son corps, changea de place et se lava les pieds.»

* Al-'A'mach a été suivi aussi par Abu 'Awâna et ibn Fuḍayl au sujet du fait de se dérober aux regards.

R. 22 - Lorsque la femme fait un rêve érotique

282 - D'après Zaynab bent Abu Salama, la Mère des Croyants dit: «Une fois, Um Salîm, l'épouse d'Abu Ṭalhâ, vint voir le Messager de Dieu (ç) et lui dit: "O Messager de Dieu! Dieu n'a certainement pas horité de la vérité... Est-ce que la femme doit faire des ablutions majeures lorsqu'elle fait un rêve érotique? — Oui, répondit le Prophète, si elle voit le liquide."»

جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ، فَجَعَلَ أَيُّوبُ يَحْتَبِي فِي ثَوْبِهِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ: يَا أَيُّوبُ، أَلَمْ أَكُنْ أُغْنِيكَ عَمَّا تَرَى؟ قَالَ: بَلَى وَعِزَّتِكَ، وَلَكِنْ لَا غِنَى بِي عَنْ بَرَكَتِكَ».

وَرَوَاهُ إِبْرَاهِيمُ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «بَيْنَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُريَانًا».

٢١ - باب: التَّسْتَرُّ فِي الْغُسْلِ عِنْدَ النَّاسِ

٢٨٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ أَبَا مَرْة، مَوْلَى أُمِّ هَانِيٍّ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ هَانِيٍّ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ تَقُولُ: ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ، فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ وَفَاطِمَةُ تَسْتُرُهُ، فَقَالَ: «مَنْ هَذِهِ؟». فَقُلْتُ: أَنَا أُمُّ هَانِيٍّ.

٢٨١ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: سَتَرْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ يَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ صَبَّ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ، ثُمَّ مَسَحَ بِيَدِهِ عَلَى الْحَائِطِ أَوْ الْأَرْضِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ غَيْرَ رِجْلَيْهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ الْمَاءَ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ. تَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ، وَابْنُ فَضِيلٍ فِي السُّنَنِ.

٢٢ - باب: إِذَا أَحْتَلَمَتِ الْمَرْأَةُ

٢٨٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: جَاءَتْ أُمُّ سَلِيمٍ، أَمْرَأَةُ أَبِي طَلْحَةَ، إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ، هَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلِ إِذَا هِيَ أَحْتَلَمَتِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «نَعَمْ، إِذَا رَأَتْ الْمَاءَ».

R. 23 - Sur la sueur de la personne qui est en état d'impureté majeure, et sur le fait que le corps du musulman ne peut être un impur rituellement

283 - Abu Hurayra: Le Prophète (ﷺ) croisa Abu Hurayra dans l'une des ruelles de Médine alors que ce dernier était en état de *janâba*. "Je l'esquivai, dit Abu Hurayra..." En fait, il partit pour faire des ablutions majeures. Et une fois revenu, le Prophète lui dit: "Où étais-tu donc parti? ô Abu Hurayra! — J'étais en état d'impureté majeure, répondit Abu Hurayra, et je n'ai pas voulu m'asseoir avec toi alors que je n'étais pas pur... — Gloire à Dieu! le [corps du] musulman ne peut devenir une impureté."

R. 24 - Sur le fait que celui qui est en état de *janâba* sort de chez lui et marche dans le souk ou ailleurs

* 'Atâ': Celui qui est en état de *janâba* peut se faire appliquer des ventouses, se couper les ongles et les cheveux, et ce même s'il n'a pas fait des ablutions mineures.

284 - Qatâda: Anas ben Mâlik rapporta à Qatâda que le Prophète (ﷺ) commerçait avec ses épouses en une seule nuit. Il avait alors neuf épouses.

285 - Abu Hurayra dit: «Une fois, le Messager de Dieu (ﷺ) me croisa alors que j'étais en état de *janâba*. Il me tint par la main et moi de marcher avec lui jusqu'au moment où il s'assit. Là, je m'esquivai, me rendis à l'endroit où je séjournais et je fis des ablutions majeures. A mon retour, je trouvai le Prophète [encore] assis. Il me dit: "Mais où étais-tu? ô Abu Hir!" Je le mis au courant et lui de s'écrier: "Gloire à Dieu! ô Abu Hir! [le corps] du Croyant ne peut être une impureté."»

R. 25 - Sur le fait que celui qui est en état de *janâba* reste dans la maison lorsqu'il fait des ablutions mineures avant des ablutions majeures

286 - Abu-Salama dit: «Une fois, j'interrogeai 'Â'icha : "Est-ce que le Prophète (ﷺ) dormait en état de *janâba*? — Oui, répondit-elle, mais [avant], il faisait des ablutions mineures."»

٢٣ - باب: عَرَقِ الْجُنُبِ، وَأَنَّ الْمُسْلِمَ لَا يَنْجُسُ

٢٨٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرٌ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَقِيَهُ فِي بَعْضِ طَرِيقِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ جُنُبٌ، فَاَنْخَسَتْ مِنْهُ، فَذَهَبَ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ: «أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟». قَالَ: كُنْتُ جُنُبًا، فَكَرِهْتُ أَنْ أَجَالِسَكَ وَأَنَا عَلَى غَيْرِ طَهَارَةٍ، فَقَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ، إِنَّ الْمُسْلِمَ لَا يَنْجُسُ؟».

٢٤ - باب: الْجُنُبُ يَخْرُجُ وَيَمْشِي فِي السُّوقِ وَغَيْرِهِ

وَقَالَ عَطَاءٌ: يَحْتَجِمُ الْجُنُبُ، وَيَقْلَمُ أَظْفَارَهُ، وَيَحْلِقُ رَأْسَهُ، وَإِنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ.

٢٨٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَادٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ حَدَّثَهُمْ: أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ، فِي اللَّيْلَةِ الْوَاحِدَةِ، وَلَهُ يَوْمٌ تِسْعُ نِسْوَةٍ.

٢٨٥ - حَدَّثَنَا عِيَّاشُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى: قَالَ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ بَكْرٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: لَقِيَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا جُنُبٌ، فَأَخَذَ بِيَدِي، فَمَشَيْتُ مَعَهُ حَتَّى قَعَدَ، فَاَنْسَلْتُ، فَاتَيْتُ الرَّحْلَ، فَاغْتَسَلْتُ ثُمَّ جِئْتُ وَهُوَ قَاعِدٌ، فَقَالَ: «أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟». فَقُلْتُ لَهُ، فَقَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ».

٢٥ - باب: كَيْفُونَةُ الْجُنُبِ فِي الْبَيْتِ،

إِذَا تَوَضَّأَ قَبْلَ أَنْ يَغْتَسِلَ

٢٨٦ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ وَشَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ: أَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَرْقُدُ وَهُوَ جُنُبٌ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، وَيَتَوَضَّأُ.

R. 26 - Sur le sommeil de celui qui est en état de *janâba*

287 - Ibn 'Umar: 'Umar ben al-Khaṭṭâb interrogea le Messager de Dieu (ﷺ): "Est-ce que l'un de nous peut dormir en état de *janâba*? — Oui, répondit le Prophète, lorsque l'un de vous fait des ablutions mineures, il peut alors dormir en étant en état de *janâba*."

R. 27 - Sur celui qui est en état de *janâba* et fait des ablutions mineures, avant de dormir

288 - 'Â'icha dit: «Lorsque le Prophète (ﷺ) voulait dormir alors qu'il était en état de *janâba*, il lavait ses parties intimes puis faisait des ablutions mineures similaires à celles de la prière.»

289 - 'Abd-ul-Lâh: Le Prophète (ﷺ) fut interrogé par 'Umar: "Est-ce que l'un de nous peut dormir en état de *janâba*? — Oui, répondit le Prophète, s'il fait des ablutions mineures."

290 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar dit: «Une fois, 'Umar ben al-Khaṭṭâb dit au Messager de Dieu (ﷺ) qu'il lui arrivait d'être en état de *janâba* pendant la nuit. "Fais des ablutions mineures et lave ta verge puis dors!" lui dit le Messager de Dieu (ﷺ).»

R. 28 - Lorsque les deux parties génitales, de l'homme et de la femme, se rapprochent...

291 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ﷺ) [dit]: «Lorsque l'homme se met entre les quatre membres d'une femme puis "la fatigue"⁽¹⁾, dans ce cas les ablutions majeures sont obligatoires.»

* Un *ḥadīth* similaire a été rapporté par 'Amrû ben Marzûq — en suivant Hichâm — en le tenant de Chu'ba.

* Un autre *ḥadīth* similaire a été rapporté par Mûsa, et ce directement de 'Abân, directement de Qatâda, directement d'al-Ḥasan.

(1) Une métaphore qui veut dire qu'il y a eu introduction de la verge.

٢٦ - باب: نَوْمُ الْجُنُبِ

٢٨٧ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي عُمَرَ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ: سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: أَيْرُقَدُّ أَحَدُنَا وَهُوَ جُنُبٌ؟ قَالَ: «نَعَمْ إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَرْقُدْ وَهُوَ جُنُبٌ».

٢٧ - باب: الْجُنُبُ يَتَوَضَّأُ ثُمَّ يَنَامُ

٢٨٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَنَامَ، وَهُوَ جُنُبٌ، غَسَلَ فَرْجَهُ، وَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ.

٢٨٩ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: أَسْتَفْتَى عُمَرَ النَّبِيَّ ﷺ: أَيَنَامُ أَحَدُنَا وَهُوَ جُنُبٌ؟ قَالَ: «نَعَمْ إِذَا تَوَضَّأَ».

٢٩٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: ذَكَرَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَنَّهُ تُصَيِّهُ الْجَنَابَةُ مِنَ اللَّيْلِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «تَوَضَّأَ، وَأَغْسَلَ ذَكَرَكَ، ثُمَّ نَمْ».

٢٨ - باب: إِذَا أَلْتَقَى الْخِتَانَانِ

حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ ح.

٢٩١ - وَحَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا جَلَسَ بَيْنَ شُعْبَيْهِ الْأَرْبَعِ، ثُمَّ جَهَّذَهَا، فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ». تَابَعَهُ عَمْرُو بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ شُعْبَةَ: مِثْلَهُ. وَقَالَ مُوسَى: حَدَّثَنَا أَبَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ: مِثْلَهُ.

R. 29 - Sur le lavage des parties — de l'homme — touchées par l'écoulement vaginal de la femme

292 - 'Aṭā' ben Yāsir rapporte à son tour avoir été informé par Zayd ben Khâlid al-Juhany sur ce qui suit: Zayd interrogea une fois 'Uthmân ben 'Affân en disant: "Que dis-tu de l'homme qui commerce avec sa femme sans éjaculer? — Il doit faire des ablutions mineures similaires à celle de la prière et laver sa verge... J'ai entendu cela du Messenger de Dieu (ç)", dit 'Uthmân.

['Aṭā' ben Yasâr]⁽¹⁾: J'interrogeai sur le sujet 'Ali ben Abu Ṭālib, az-Zubayr ben al-'Awâm, Ṭalḥa ben 'Ubayd-ul-Lâh et 'Ubay ben Ka'b (que Dieu les agrée tous), et la réponse fut la même.

* Yahya: Directement d'Abu Salama qui rapporte avoir été informé par 'Urwa ben az-Zubayr, qui rapporte à son tour qu'Abu 'Ayyub l'avait informé avoir entendu cela du Messenger de Dieu (ç).

293 - Abu Ayyûb dit: «'Ubay ben Ka'b m'a rapporté avoir interrogé le Messenger de Dieu (ç) en disant: "O Messenger de Dieu! [que doit faire] l'homme lorsqu'il commerce avec la femme sans éjaculer? — Il doit laver ses parties touchées par l'écoulement vaginal, puis faire des ablutions mineures avant de prier."»

* Abu 'Abd-ul-Lâh: Les ablutions majeures sont plus conformes à la précaution. Quant au dernier *ḥadîth*, il n'a été mentionné que pour montrer les divergences [des *uléma*].

(1) Il se peut qu'il s'agit du 'Uthmân.

٢٩ - باب: غَسَلَ مَا يُصِيبُ مِنْ فَرْجِ الْمَرْأَةِ

٢٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنِ الْحُسَيْنِ، قَالَ يَحْيَى: وَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ: أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ الْجُهَنِيَّ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَأَلَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ فَقَالَ: أَرَأَيْتَ إِذَا جَامَعَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فَلَمْ يُمْنِ؟ قَالَ عُثْمَانُ: يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، وَيَغْسِلُ ذَكَرَهُ. قَالَ عُثْمَانُ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، وَالزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ، وَطَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ، وَأَبِي بَنٍ كَعْبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَأَمَرُوهُ بِذَلِكَ.

قَالَ يَحْيَى: وَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ: أَنَّ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُ: أَنَّ أَبَا أَيُّوبَ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

٢٩٣ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو أَيُّوبَ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي بَنٍ كَعْبٍ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِذَا جَامَعَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ فَلَمْ يُنْزَلْ؟ قَالَ: «يَغْسِلُ مَا مَسَّ الْمَرْأَةَ مِنْهُ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ وَيُصَلِّي».

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: الْغُسْلُ أَحْوَطُ، وَذَلِكَ الْآخِرُ، وَإِنَّمَا بَيْنَا لِاخْتِلَافِهِمْ.

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux

VI. LES MENSTRUES

* Ils t'interrogent sur les menstrues. Dis: «C'est une affection». Eloignez-vous des femmes en cours de menstruation. N'approchez d'elles qu'une fois purifiées. Quand elles seront en état, allez à elle par où Dieu l'a pour vous décrété. Dieu aime les enclins au repentir. Il aime les scrupuleux de pureté⁽¹⁾.

R. 1 - Comment était le début des menstrues. — Sur les paroles suivantes du Prophète (ﷺ): “Ceci est une chose décidé par Dieu envers les filles d'Adam.”

* Quelques-uns dirent: La première fois que Dieu *envoya* les menstrues, ce fut chez les Israélites.

* Mais le *ḥadīth* du Prophète (ﷺ) est plus général.

R - A propos de la femme lorsqu'elle a ses menstrues

294 - 'Ā'icha dit: «Nous sortîmes [de Médine] en ayant l'intention d'accomplir le *ḥajj*. A notre arrivée à Sarif, j'eus mes menstrues. Et en entrant chez moi, le Messenger de Dieu (ﷺ) me trouva en train de pleurer. “Qu'as-tu? me dit-il, viens-tu d'avoir tes menstrues? — Oui, répondis-je. — Ceci est une chose que Dieu a décidée envers les filles d'Adam... Fais ce que fait tout pèlerin, sans toutefois tourner autour du Temple.”

«Le Messenger de Dieu (ﷺ), reprit 'Ā'icha, sacrifia des vaches pour ses épouses.»

(1) Al-Baqara, 222.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٦ - كتاب الحيض

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا﴾ - إِلَى قَوْلِهِ - وَيُحِبُّ
الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿١﴾.

١ - باب: كَيْفَ كَانَ بَدْءُ الْحَيْضِ ، وَقَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ
«هَذَا شَيْءٌ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ».

وَقَالَ بَعْضُهُمْ: كَانَ أَوَّلُ مَا أُرْسِلَ الْحَيْضُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ. وَحَدِيثُ النَّبِيِّ ﷺ
أَكْثَرُ.

باب - الأمر بالنفساء إذا نفسن

٢٩٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ
الْقَاسِمِ قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقُولُ: خَرَجْنَا لَا نُرَى إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا
كُنَّا بِسَرِفِ حِضَّتْ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا أَبْكِي، قَالَ: «مَا لَكَ أَنْفَسْتِ؟». قُلْتُ:
نَعَمْ، قَالَ: «إِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَأَقْضِي مَا يَقْضِي الْحَاجُّ، غَيْرَ أَنْ لَا
تَطُوفِي بِالْبَيْتِ». قَالَتْ: وَضَحَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ نِسَائِهِ بِالْبَقَرِ.

(١) سورة البقرة: الآية ٢٢٢.

R. 2 - Sur le fait que la femme ayant ses menstrues lave la tête de son mari et lui démêle les cheveux

295 - 'Â'icha dit: «Je démêlais les cheveux du Messenger de Dieu (ç) alors que j'avais mes menstrues.»

296 - D'après Hichâm, 'Urwa fut interrogé: "Est-ce que la femme qui a ses menstrues peut me servir? Et celle qui est en état de *janâba*, est-ce qu'elle peut m'approcher? — Tout cela m'est sans gravité, répondit 'Urwa, et en toutes ces circonstances elle peut me servir. Il n'y a aucun mal à cela, pour quiconque. 'Â'icha m'a rapporté qu'elle avait l'habitude de démêler... — C'est-à-dire, les cheveux du Messenger de Dieu (ç) — alors qu'elle avait ses menstrues. Quant au Messenger de Dieu (ç), il observait en cette période-là une retraite spirituelle dans la mosquée: il lui approchait la tête et elle, de sa chambre, elle lui démêlait les cheveux bien qu'elle avait ses menstrues."

R. 3 - Sur la récitation [du Coran] par un homme, en mettant sa tête dans le giron de sa femme qui a ses menstrues

* Abu Wâ'il envoyait des fois sa domestique — qui avait alors ses menstrues — chez Abu Razîn pour qu'elle lui apportât le *muṣḥaf*. [En revenant], elle le tenait par un cordon.

297 - 'Â'icha dit: «Le Prophète (ç) s'allongeait en posant sa tête dans mon giron alors que j'avais mes menstrues. Après quoi, il se mettait à réciter du Coran.»

R. 4 - Sur celui qui appelle le *nifâs*⁽¹⁾ menstrues

298 - Um Salama dit: «Habillée d'une *khamîṣa*⁽²⁾ et allongée avec le Prophète (ç) j'eus, tout à coup, mes menstrues. Je me fofilai alors et je pris mes habits déjà préparés pour les menstrues. "As-tu eu ton *nifâs*⁽³⁾? — Oui, répondis-je." Il m'appela et moi de revenir m'allonger avec lui sous la *khamîla*⁽⁴⁾»

(1) Le *nifâs* est le sang qui sort du vagin de la femme. Il peut être celui des lochies (*nifâs*) comme il peut être celui des menstrues (*ḥayḍ*).

(2) La *khamîṣa* est une robe de couleur noire avec des bordures.

(3) Dans le texte «*anufistî*» qui est un verbe tandis que dans la traduction on trouve «*nifâs*» qui est un nom.

(4) Ici, la *khamîla* n'est autre que la *khamîṣa*.

٢ - باب: غَسْلِ الْحَائِضِ رَأْسَ زَوْجِهَا وَتَرْجِيلِهِ

٢٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أُرْجِلُ رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا حَائِضٌ.

٢٩٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ: أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ، عَنْ عُرْوَةَ أَنَّهُ سُئِلَ: أَتَخْدُمُنِي الْحَائِضُ، أَوْ تَذْنُو مِنِّي الْمَرْأَةُ وَهِيَ جُنُبٌ؟ فَقَالَ عُرْوَةُ: كُلُّ ذَلِكَ عَلَيَّ هَيْنَ، وَكُلُّ ذَلِكَ تَخْدُمُنِي، وَلَيْسَ عَلَيَّ أَحَدٌ فِي ذَلِكَ بَأْسٌ، أَخْبَرْتَنِي عَائِشَةُ: أَنَّهَا كَانَتْ تُرْجِلُ - تَغْنِي رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ - وَهِيَ حَائِضٌ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَئِذٍ مُجَاوِرٌ فِي الْمَسْجِدِ، يُذْنِي لَهَا رَأْسَهُ، وَهِيَ فِي حُجْرَتِهَا، فَتَرْجِلُهُ وَهِيَ حَائِضٌ.

٣ - باب: قِرَاءَةِ الرَّجُلِ فِي حَجَرِ امْرَأَتِهِ وَهِيَ حَائِضٌ

وَكَانَ أَبُو وَائِلٍ: يُرْسِلُ خَادِمَهُ وَهِيَ حَائِضٌ إِلَى أَبِي رَزِينٍ، فَتَأْتِيهِ بِالمُصْحَفِ، فْتَمْسِكُهُ بِعِلَاقَتِهِ.

٢٩٧ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ: سَمِعَ زُهَيْرًا، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ صَفِيَّةَ: أَنَّ أُمَّهُ حَدَّثَتْهُ: أَنَّ عَائِشَةَ حَدَّثَتْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ يَتَكَبَّرُ فِي حَجَرِي وَأَنَا حَائِضٌ، ثُمَّ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ.

٤ - باب: مَنْ سَمِيَ النَّفَاسَ حَيْضًا

٢٩٨ - حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ: أَنَّ زَيْنَبَ ابْنَةَ أُمِّ سَلَمَةَ حَدَّثَتْهُ: أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ حَدَّثَتْهَا قَالَتْ: بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، مُضْطَجِعَةٌ فِي خِمِيسَةٍ، إِذْ حِضْتُ، فَانْسَلْتُ، فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حِيضَتِي، قَالَ: «أَنْفَسَتْ؟». قُلْتُ: نَعَمْ، فَدَعَانِي، فَاضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْخِمِيلَةِ.

R. 5 - Sur le fait d'avoir un contact avec une femme qui a ses menstrues

299 - 'Â'icha dit: «Je faisais avec le Prophète (ﷺ) des ablutions majeures à partir d'un seul récipient, tous deux étant en état de *janâba*.

300 - «Il m'ordonnait de mettre le '*izâr*'⁽¹⁾ [autour du ventre]. C'est après cela qu'il commençait à me toucher alors que j'avais mes menstrues.

301 - «[De la mosquée, où] il observait une retraite spirituelle, il me tendait sa tête; et moi de la lui laver alors que j'avais mes menstrues.»

302 - 'Â'icha dit: «Lorsque l'une d'entre nous avait ses menstrues et que le Messenger de Dieu (ﷺ) voulait la toucher, il lui ordonnait de mettre le '*izâr*' [autour du ventre], au moment même où le sang coulait, puis il se mettait à la toucher⁽²⁾.»

'Â'icha: «Qui d'entre vous peut maîtriser son désir comme c'était le cas du Prophète (ﷺ)?»

* Khâlid et Jarîr suivent dans ce *ḥadîth* 'Ali ben Mushir en le tenant d'ach-Chaybânî.

303 - 'Abd-ul-Lâh ben Chaddâd dit: «J'ai entendu Maymûna dire: "En voulant toucher une de ses épouses, le Messenger de Dieu (ﷺ) ordonnait la concernée à mettre un '*izâr*' [autour du ventre] malgré ses menstrues."»

* Rapporté aussi par Sufyân, d'ach-Chaybânî...

R. 6 - Sur le fait que celle qui a ses menstrues n'observe pas le jeûne

304 - Abu Sa'îd al-Khudry dit: «Pendant la fête du Sacrifice — ou: de la rupture du jeûne —, le Messenger de Dieu (ﷺ) sortit en prenant la direction du *muṣalla*⁽³⁾. De passage devant les femmes, il leur dit: "O femmes! faites l'aumône, car j'ai vu que vous formiez la majeure partie des gens du Feu! — Et pour quelle raison? ô Messenger de Dieu! demandèrent-elles. — C'est que vous exagérez à maudire et vous méconnaissiez [le droit] du compagnon... A part vous, je n'ai jamais vu d'être manquant de raison et de religion et qui peut mieux faire perdre

(1) Le '*izâr*' est un genre de drap.

(2) Sans toutefois arriver au coït.

(3) Lieu où l'on fait la prière.

٥ - باب: مُبَاشَرَةُ الْحَائِضِ

٢٩٩ - حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، كِلَانَا جُنُبٌ.

٣٠٠ - وَكَانَ يَأْمُرُنِي فَاتَّزَرْتُ، فَيُبَاشِرُنِي وَأَنَا حَائِضٌ.

٣٠١ - وَكَانَ يُخْرِجُ رَأْسَهُ إِلَيَّ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ، فَأَغْسِلُهُ وَأَنَا حَائِضٌ.

٣٠٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ - هُوَ الشَّيْبَانِيُّ - عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَتْ إِحْدَانَا إِذَا كَانَتْ حَائِضًا، فَأَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُبَاشِرَهَا، أَمَرَهَا أَنْ تَتَزَرَ فِي فَوْرِ حَيْضَتِهَا، ثُمَّ يُبَاشِرُهَا. قَالَتْ: وَأَيُّكُمْ يَمْلِكُ إِرْبَهُ، كَمَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَمْلِكُ إِرْبَهُ. تَابَعَهُ خَالِدٌ وَجَرِيرٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ.

٣٠٣ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَادٍ قَالَ: سَمِعْتُ مَيْمُونَةَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ - إِذَا أَرَادَ أَنْ يُبَاشِرَ أَمْرَأَةً مِنْ نِسَائِهِ، أَمَرَهَا فَاتَّزَرَتْ وَهِيَ حَائِضٌ. وَرَوَاهُ سُفْيَانُ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ.

٦ - باب: تَرْكُ الْحَائِضِ الصَّوْمِ

٣٠٤ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي زَيْدٌ، - هُوَ ابْنُ أَسْلَمَ - عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي أَصْحَى - أَوْ فِطْرٍ - إِلَى الْمُصَلَّى، فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ فَإِنِّي أُرَيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ». فَقُلْنَ: وَيَمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبُّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ». قُلْنَ: وَمَا

l'esprit d'un homme ferme. — En quoi réside notre manque de religion et de raison? ô Messager de Dieu! — Le témoignage de la femme, n'est-il pas équivalent à la moitié de celui de l'homme? — Certes, reconnurent-elles. — Eh bien! cela fait partie du manque de raison... De plus, la femme, lorsqu'elle a ses menstrues, n'abandonne-t-elle pas la prière et le jeûne? — Certes oui. — Cela tient du manque de la religion."»

R. 7 - La femme qui a ses menstrues peut accomplir tous les rites [du *hajj*] sauf le fait de tourner autour du Temple

* Ibrâhîm: Il n'y a aucun mal à ce qu'elle récite quelques versets.

* Ibn 'Abbâs ne voyait aucun mal à ce que la personne en état de *janâba* récite le Coran.

* Le Prophète (ç) citait le nom de Dieu en toute circonstance.

* Um 'Atiyya: On nous ordonnait de [faire] sortir les femmes ayant leurs menstrues. [En effet, elles sortaient],... prononçaient le *tekbîr* derrière les hommes et faisaient des invocations.

* Ibn 'Abbâs: Abu Sufyân m'a rapporté qu'Héraclius avait demandé qu'on lui lût la lettre du Prophète (ç). En la lisant, [on avait remarqué] qu'elle contenait: *Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricodieux* et: **O Gens du Livre! venez à une formule⁽¹⁾...**

* 'Atâ' — de Jâbir — a dit: 'Â'icha eut [pendant le *hajj*] ses menstrues. Elle fit tous les rites, sauf la tournée autour du Temple. De plus, elle ne pria pas [durant sa période menstruelle].

* Al-Hakam: J'égorge des fois les animaux malgré mon état de *janâba*. Dieu dit: **Ne mangez pas de viandes sur lesquelles n'aurait pas été prononcé le nom de Dieu⁽²⁾.**

305 - 'Â'icha dit: «Nous sortîmes [de Médine] avec le Prophète (ç) ne visant que le *hajj*. A notre arrivée à Şarîf, j'eus mes menstrues. Et en entrant chez moi, le Prophète (ç) me trouva en train de pleurer. "Quelle est la chose qui te fait pleurer?" me dit-il. — J'aurais voulu ne pas avoir commencer le *hajj* cette année, lui dis-je. — Il paraît que tu viens d'avoir tes menstrues. — Oui. — Cela est une chose

(1) 'Âl-'Imrân, 64.

(2) 'Al-'An'âm, 121.

نُقْصَانُ دِينِنَا وَعَقْلِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلُ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟». قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِهَا». أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ؟. قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا».

٧ - باب: تَقْضِي الْحَائِضُ الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا إِلَّا الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: لَا بَأْسَ أَنْ تَقْرَأَ الْآيَةَ. وَلَمْ يَرِ ابْنُ عَبَّاسٍ بِالْقِرَاءَةِ لِلْجُنُبِ بَأْسًا. وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللَّهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ. وَقَالَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ: كُنَّا نَوْمُرُ أَنْ يَخْرُجَ الْحَيْضُ فَيَكْبِرَنَّ بِتَكْبِيرِهِمْ وَيَدْعُونَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانَ: أَنَّ هِرْقَلَ: دَعَا بِكِتَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَرَأَ فَإِذَا فِيهِ: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَ: ﴿يَتَأَهَّلَ الْكَتَبُ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ﴾»^(١).

وَقَالَ عَطَاءٌ، عَنْ جَابِرٍ: حَاضَتْ عَائِشَةُ فَنَسَكَتِ الْمَنَاسِكَ، غَيْرَ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ، وَلَا تُصَلِّي.

وَقَالَ الْحَكَمُ: إِنِّي لَأَذْبَحُ وَأَنَا جُنُبٌ، وَقَالَ اللَّهُ: ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يَذْكُرْ أَسْمَاءُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾^(٢).

٣٠٥ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ لَا نَذْكُرُ إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا جِئْنَا سَرَفَ، طَمَعْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: «مَا يُبْكِيكِ؟». قُلْتُ: لَوَدِدْتُ وَاللَّهِ أَنِّي لَمْ أَحِجَّ الْعَامَ. قَالَ: «لَعَلَّكِ نَفْسَتْ». قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «فَإِنَّ ذَلِكَ شَيْءٌ

(١) سورة آل عمران: الآية ٦٤.

(٢) سورة الأنعام: الآية ١٢١.

décidée par Dieu à l'égard des filles d'Adam... Fais tout ce que fait le pèlerin! mais ne fais pas les tournées autour du Temple, et ce jusqu'à ce que tu sois pure [rituellement].»

R. 8 - Sur la métrorragie

306 - 'Â'icha dit: «Fâtima bent Abu Jahch dit au Messenger de Dieu (ç): “O Messenger de Dieu! je ne suis jamais pure [du sang des menstrues]; dois-je laisser la prière? — Cela n'a rien à voir avec les menstrues, répondit le Messenger de Dieu (ç), il s'agit plutôt [du sang] d'une veine. Tu dois laisser la prière dès le commencement de l'écoulement menstruel; mais lorsque sa période habituelle s'achève, tu dois dans ce cas te laver du sang puis prier!”»

R. 9 - Sur le lavage du sang des menstrues

307 - 'Asmâ' bent Abu Bak dit: «Une femme interrogea le Messenger de Dieu (ç) en disant: “O Messenger de Dieu! que doit faire l'une de nous lorsque son vêtement est touché par le sang des menstrues? — Si le sang des menstrues touche le vêtement de l'une de vous, répondit le Messenger de Dieu (ç), elle doit le gratter avec le bout des doigts humides puis l'asperger d'eau avant de pouvoir prier.”»

308 - 'Â'icha dit: «Lorsque l'une de nous avait ses menstrues et voulait purifier [son vêtement]..., elle grattait le sang avec le bout des doigts humides, puis lavait l'endroit en question et aspergeait d'eau le reste du vêtement, pour enfin le mettre et faire la prière.»

R. 10 - Sur la retraite spirituelle de celle qui a une métrorragie

309 - 'Â'icha : L'une des femmes du Prophète (ç) observa une retraite spirituelle avec lui, et ce malgré qu'elle avait une métrorragie: elle voyait le sang. Des fois, à cause de la force de l'écoulement sanguin, elle posait une écuelle en-dessous d'elle.

'Ikrima prétend qu'en voyant le suc du carthame, 'Â'icha dit: «Il semble que le liquide qu'une telle perdait est comme celui-là.»

310 - 'Â'icha dit: «L'une des épouses du Messenger de Dieu (ç) fit avec lui une retraite spirituelle. Elle voyait [qu'elle était en train de perdre] du sang et un

كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَافْعَلِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ، غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَطْهُرِي».

٨ - باب: الإِسْتِحَاضَةُ

٣٠٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ: قَالَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَا أَطْهَرُ، أَفَأَدْعُ الصَّلَاةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَاتْرُكِي الصَّلَاةَ، فَإِذَا ذَهَبَ قَدْرُهَا، فَاغْسِلِي عَنْكَ الدَّمَ وَصَلِّي».

٩ - باب: غَسْلُ دَمِ الْمَحِيضِ

٣٠٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْمُنْذِرِ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ أَنَّهَا قَالَتْ: سَأَلَتِ امْرَأَةً رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ إِحْدَانَا، إِذَا أَصَابَ ثَوْبَهَا الدَّمُ مِنَ الْحَيْضَةِ، كَيْفَ تَصْنَعُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا أَصَابَ ثَوْبَ إِحْدَاكُنَّ الدَّمُ مِنَ الْحَيْضَةِ، فَلْتَقْرِضْهُ، ثُمَّ لِيَتَضَحَّهُ بِمَاءٍ ثُمَّ لِيَتَصَلَّى فِيهِ».

٣٠٨ - حَدَّثَنَا أَصْبَغُ قَالَ: أَخْبَرَنِي آبَنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ: حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَتْ إِحْدَانَا تَحِيضُ، ثُمَّ تَقْتَرِصُ الدَّمَ مِنْ ثَوْبِهَا عِنْدَ طَهْرِهَا، فَتَغْسِلُهُ وَتَتَضَحُّ عَلَى سَائِرِهِ، ثُمَّ تُصَلِّي فِيهِ.

١٠ - باب: الإِعْتِكَافُ لِلْمُسْتَحَاضَةِ

٣٠٩ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ آعْتَكَفَ مَعَهُ بَعْضُ نِسَائِهِ، وَهِيَ مُسْتَحَاضَةٌ تَرَى الدَّمَ، فَرُبَّمَا وَضَعَتِ الطُّسْتَ تَحْتَهَا مِنَ الدَّمَ. وَزَعَمَ: أَنَّ عَائِشَةَ رَأَتْ مَاءَ الْعُصْفُرِ، فَقَالَتْ: كَانَ هَذَا شَيْءٌ كَانَتْ فَلَانَةٌ تَجِدُهُ.

٣١٠ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: آعْتَكَفْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ امْرَأَةً مِنْ أُرَوَاجِهِ، فَكَانَتْ تَرَى الدَّمَ وَالْصُّفْرَةَ، وَالطُّسْتَ

liquide jaunâtre. Il y avait en-dessous d'elle une écuelle et elle faisait sa prière [malgré ces pertes].»

311 - 'Â'icha: L'une des Mères des Croyants observa une retraite spirituelle malgré sa métrorragie.

R. 11 - Est-ce que la femme peut prier en portant le vêtement qu'elle avait sur elle pendant ses menstrues?

312 - 'Â'icha dit: «L'une de nous n'avait qu'un seul vêtement; touché par du sang, elle mouillait l'endroit concerné avec sa salive et le grattait avec son ongle».

R. 12 - Sur le baume pour la femme lorsqu'elle fait des ablutions majeures à cause des menstrues

313 - Um 'Aṭiyya rapporte: Au temps du Prophète (ç), on nous interdisait de porter le deuil d'un mort plus de trois jours, sauf s'il s'agissait d'un mari; et dans ce cas le deuil était de quatre mois plus dix jours. On ne doit ni s'enduire [les yeux] de collyre, ni mettre du baume, ni porter un vêtement teint, sauf s'il s'agissait d'un vêtement teint puis tissé. Après la fin de l'écoulement menstruel, lorsque l'une de nous faisait des ablutions majeures à cause des menstrues, on pouvait faire usage d'un peu du costus [ou du] 'adfâr⁽¹⁾. Enfin, on nous interdisait de suivre les convois funèbres.

* Rapporté aussi par Hichâm ben Ḥassân: de Ḥafṣa, d'Um 'Aṭiyya, du Prophète (ç)...

R. 13 - Sur le fait que la femme se frotte [les cheveux] lorsqu'elle veut se purifier des menstrues. — Sur la manière avec laquelle elle fait ses ablutions majeures et comment elle prend un morceau de laine⁽²⁾ parfumé et le passe sur les traces du sang

314 - 'Â'icha: Une femme interrogea le Prophète (ç) sur les ablutions majeures à cause des menstrues. Il lui montra la façon puis lui dit: "Prends un morceau de laine parfumé de musc et purifie-toi en faisant usage!

— Comment dois-je me purifier? demanda la femme.

(1) Espèce d'aromate qui, arraché, présente la forme des ongles.

(2) Ou: de coton.

تَحْتَهَا، وَهِيَ تُصَلِّي.

٣١١ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ بَعْضَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ اعْتَكَفَتْ وَهِيَ مُسْتَحَاضَةٌ.

١١ - بَاب: هَلْ تُصَلِّي الْمَرْأَةُ فِي ثَوْبٍ حَاضَتْ فِيهِ

٣١٢ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: مَا كَانَ لِإِحْدَانَا إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ، تَحِيضُ فِيهِ، فَإِذَا أَصَابَهُ شَيْءٌ مِنْ دَمٍ، قَالَتْ بِرِيقِهَا، فَقَصَعَتْهُ بِظُفْرِهَا.

١٢ - بَاب: الطَّيِّبُ لِلْمَرْأَةِ عِنْدَ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ

٣١٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّهْمَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ حَفْصَةَ - قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: أَوْ هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ حَفْصَةَ - عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: كُنَّا نُنْهَى أَنْ نُجِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ، إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، وَلَا نَكْتَحِلَ، وَلَا نَتَطَيَّبَ، وَلَا نَلْبَسَ ثَوْبًا مَضْبُوعًا إِلَّا ثَوْبَ عَصَبٍ، وَقَدْ رُخِّصَ لَنَا عِنْدَ الطُّهْرِ، إِذَا اغْتَسَلَتْ إِحْدَانَا مِنْ مَحِيضِهَا، فِي بُدْءِهِ مِنْ كُسْتِ أَظْفَارٍ، وَكُنَّا نُنْهَى عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ.

قَالَ: وَرَوَاهُ هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

١٣ - بَاب: ذَلِكَ الْمَرْأَةُ نَفْسُهَا إِذَا تَطَهَّرَتْ مِنَ الْمَحِيضِ، وَكَيْفَ تَغْتَسِلُ، وَتَأْخُذُ فِرْصَةً مُمَسَّكَةً، فَتَتَّبِعُ أَثَرَ الدَّمِ

٣١٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ صَفِيَّةَ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ أَمْرَأَةً سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ، فَأَمَرَهَا كَيْفَ تَغْتَسِلُ، قَالَ: «خُذِي فِرْصَةً مِنْ مِسْكِ، فَتَطْهَرِي بِهَا». قَالَتْ: كَيْفَ أَتَطَهَّرُ؟ قَالَ: «تَطْهَرِي بِهَا». قَالَتْ:

— Purifie-toi en en faisant usage!

— Comment? insista-t-elle.

— Gloire à Dieu! s'exclama le Prophète, purifie-toi!" Sur ce, je la tirai vers moi et lui dis: "Passe le morceau sur les traces du sang!"

R. 14 - Sur les ablutions majeures à cause des menstrues

315 - 'Â'icha: Une femme des Ansar dit au Prophète (ç): "Comment dois-je faire des ablutions majeures à cause des menstrues? — Prends un morceau de laine parfumé de musc, répondit le Prophète par trois fois, puis fais des ablutions mineures (peut-être qu'il ajouta: *en en faisant usage*)!" Après cela, pris d'un sentiment de pudeur, il détourna son visage. Et moi de tirer cette femme vers moi pour lui expliquer ce que le Prophète (ç) voulait dire.

R. 15 - Sur le fait que la femme se peigne les cheveux pendant ses ablutions majeures qu'elle observe à cause des menstrues

316 - 'Urwa: 'Â'icha dit: «Pendant le pèlerinage de l'Adieu, je me mis en état de sacralisation (*ihrâm*) avec le Messenger de Dieu (ç). Mais j'étais de ceux qui firent le *tamatu* ⁽¹⁾ sans toutefois présenter une bête pour le sacrifice (*hady*).»

'Â'icha rapporte avoir eu ses menstrues et que l'écoulement du sang ne prit fin qu'à la nuit de 'Arafa. Elle dit: "O Messenger de Dieu! voici la nuit de 'Arafa... Je viens de commencer un *tamatu* de 'umra." Le Messenger de Dieu (ç) lui dit: "Dénoue tes cheveux, peigne-toi et renonce à ta 'umra." Et c'est ce que je fis, dit 'Â'icha. Mais à la fin du *hajj*, le Prophète, à la nuit d'al-Ḥasba, donna l'ordre à 'Abd-ar-Rahmân de m'amener faire la 'umra à partir d'at-Tan'im.

R. 16 - Sur le fait que la femme dénoue ses cheveux en voulant faire des ablutions majeures à cause des menstrues

317 - 'Â'icha dit: «A notre sortie [pour le pèlerinage], la nouvelle lune du mois de *dhu-l-hidja* était à son début. Le Messenger de Dieu (ç) nous dit: "Que celui qui veut se sacraliser pour la 'umra, le fasse! car je l'aurais fait moi aussi si je n'avais pas eu l'intention de faire le sacrifice." Sur ce, quelques-uns observèrent la sacralisation pour la 'umra mais d'autres l'observèrent pour le *hajj*.

(1) V. chapitre du pèlerinage

كَيْفَ؟ قَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ، تَطَهَّرِي». فَاجْتَبَدْتُهَا إِلَيَّ، فَقُلْتُ: تَتَّبِعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِّ.

١٤ - باب: غُسلِ المَحِيضِ

٣١٥ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ: حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ أَمْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ: كَيْفَ أَغْتَسِلُ مِنَ الْمَحِيضِ؟ قَالَ: «خُذِي فِرْصَةً مُمَسَّكَةً، فَتَوَضَّئِي ثَلَاثًا». ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَحْيَا، فَأَعْرَضَ بِوَجْهِهِ، أَوْ قَالَ: «تَوَضَّئِي بِهَا». فَأَخَذْتُهَا فَجَدَبْتُهَا، فَأَخْبَرْتُهَا بِمَا يُرِيدُ النَّبِيُّ ﷺ.

١٥ - باب: اَمْتِشَاطِ الْمَرْأَةِ عِنْدَ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ

٣١٦ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ: حَدَّثَنَا آبْنُ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ: أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: أَهْلَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَكُنْتُ مِمَّنْ تَمَتَّعَ وَلَمْ يَسْقِ الْهَدْيَ، فَزَعَمَتْ أَنَّهَا حَاضَتْ، وَلَمْ تَطْهَرْ حَتَّى دَخَلْتُ لَيْلَةَ عَرَفَةَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ لَيْلَةُ عَرَفَةَ، وَإِنَّمَا كُنْتُ تَمَتَّعْتُ بِعُمْرَةٍ؟ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَنْقُضِي رَأْسَكَ، وَأَمْتِشِطِي، وَأَمْسِكِي عَنْ عُمْرَتِكَ». فَفَعَلْتُ، فَلَمَّا قَضَيْتُ الْحَجَّ، أَمَرَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، لَيْلَةَ الْحَضْبَةِ، فَأَعْمَرَنِي مِنَ التَّنْعِيمِ، مَكَانَ عُمْرَتِي الَّتِي نَسَكْتُ.

١٦ - باب: نَقْضِ الْمَرْأَةِ شَعْرَهَا عِنْدَ غُسْلِ الْمَحِيضِ

٣١٧ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: خَرَجْنَا مُوَافِينَ لِهَلَالِ ذِي الْحِجَّةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُهْلَ بِعُمْرَةٍ فَلْيُهْلِلْ، فَإِنِّي لَوْلَا أَنِّي أَهْدَيْتُ لِأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ». فَأَهْلَلَ بَعْضُهُمْ بِعُمْرَةٍ وَأَهْلَلَ بَعْضُهُمْ

«Quant à moi, j'étais de ceux qui observèrent la sacralisation pour la *'umra*; mais je fus surprise par mes menstrues le jour de 'Arafa. Je me plaignis alors auprès du Prophète (ﷺ) qui [me] dit: "Renonce à ta *'umra*, dénoue tes cheveux, peigne-toi et commence une sacralisation pour un *hajj*!" C'est ce que je fis, et ce jusqu'à l'arrivée de la nuit d'al-Ḥaṣba où le Prophète envoya avec moi mon frère 'Abd-ar-Raḥmân ben Abu Bakr. Je sortis à at-Tan'im et là je commençai une sacralisation pour une *'umra*, à la place de ma première *'umra*.»

* Hichâm: En tout cela il n'y avait ni sacrifice d'une bête, ni jeûne, ni aumône.»

R. 17 - Sur: "soumise à création échelonnée"

318 - D'après 'Anas ibn Mâlik, le Prophète (ﷺ) dit: «Dieu, Puissant et Majestueux, a confié l'utérus à un ange qui dit: "O Seigneur! une goutte de sperme [vient de tomber dans l'utérus]... O Seigneur! [la goutte est devenue] une adhérence... O Seigneur! [l'adhérence est devenue] mâchure." Et lorsque Dieu veut décider la création de l'homme, l'ange dit: "Est-ce un mâle ou une femelle? un malheureux ou un heureux? Et qu'en est-il pour sa fortune et le terme de sa mort?" Tout cela sera inscrit dans le ventre de sa mère.»

R. 18 - Comment celle qui a ses menstrues se sacralise pour le *hajj* et la *'umra*?

319 - 'Â'icha dit: «Pendant le pèlerinage de l'Adieu, nous sortîmes [de Médine], les uns se mirent en état d'*ihrâm* pour la *'umra* et les autres pour le *hajj*. A notre arrivée à La Mecque, le Messenger de Dieu (ﷺ) dit: "Que celui qui a observé un *ihrâm* pour une *'umra* et n'a pas présenté d'offrande se désacralise! Mais ne doit pas se désacraliser celui qui a observé un *ihrâm* pour une *'umra* et a présenté une offrande, et ce jusqu'à ce qu'il se désacralise en immolant son offrande. Quant à celui qui a observé un *ihrâm* pour le *hajj*, qu'il termine son *hajj*."»

«Pour ce qui est de ma part, j'eus mes menstrues. Elles durèrent jusqu'au jour de 'Arafa. De plus, je n'avais [auparavant] observé qu'un *ihrâm* pour une *'umra*. Le Prophète (ﷺ) me recommanda alors de dénouer mes cheveux, de me peigner, d'observer un *ihrâm* pour le *hajj* et de renoncer à ma *'umra*. C'est ce que je fis. A la fin de mon *hajj*, le Prophète envoya avec moi 'Abd-ar-Raḥmân ben Abu Bakr et m'ordonna de faire à la place de ma *'umra* une autre *'umra* à partir d'at-Tan'im.»

بِحَجٍّ ، وَكُنْتُ أَنَا مِمَّنْ أَهْلُ بَعْمَرَةَ ، فَأَذْرَكَنِي يَوْمَ عَرَفَةَ وَأَنَا حَائِضٌ ، فَشَكَوْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ : «دَعِي عُمْرَتَكَ ، وَأَنْقُضِي رَأْسَكَ ، وَأَمْتَشِطِي وَأَهْلِي بِحَجٍّ .» فَفَعَلْتُ ، حَتَّى إِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْحَضْبَةِ ، أُرْسِلَ مَعِيَ أَخِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ ، فَخَرَجْتُ إِلَى التَّنْعِيمِ ، فَأَهْلَلْتُ بِبَعْمَرَةَ مَكَانَ عُمْرَتِي .

قَالَ هِشَامٌ : وَلَمْ يَكُنْ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ ، هَذِي وَلَا صَوْمٌ وَلَا صَدَقَةٌ .

١٧ - بَاب : مُخَلَّعَةٌ وَغَيْرُ مُخَلَّعَةٍ

٣١٨ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ : حَدَّثَنَا حَمَّادٌ ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ : «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَكَّلَ بِالرَّجَمِ مَلَكًا ، يَقُولُ : يَا رَبِّ نُطْفَةٌ ، يَا رَبِّ عَلَقَةٌ ، يَا رَبِّ مُضْغَةٌ ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَقْضِيَ خَلْقَهُ قَالَ : أَذْكَرٌ أَمْ أُنْثَى ؟ شَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ؟ فَمَا أَلْرِزْقُ وَالْأَجَلُ؟ فَيُكْتَبُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ» .

١٨ - بَاب : كَيْفَ تَهْلُ الْحَائِضُ بِالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ

٣١٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ : حَدَّثَنَا اللَّيْثُ ، عَنْ عُقَيْلٍ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ، عَنْ عُرْوَةَ ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ ، فَمِنَّا مَنْ أَهْلُ بِبَعْمَرَةَ ، وَمِنَّا مَنْ أَهْلُ بِحَجٍّ ، فَقَدِمْنَا مَكَّةَ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : «مَنْ أَحْرَمَ بِبَعْمَرَةَ وَلَمْ يَهْدِ فَلْيَحِلِّ ، وَمَنْ أَحْرَمَ بِبَعْمَرَةَ وَأَهْدَى فَلَا يَحِلُّ ، حَتَّى يَحِلَّ بِنَحْرِ هَذِيهِ ، وَمَنْ أَهْلُ بِحَجٍّ فَلْيَتِمَّ حَجَّهُ» . قَالَتْ فَحِضْتُ ، فَلَمْ أَزَلْ حَائِضًا حَتَّى كَانَ يَوْمَ عَرَفَةَ ، وَلَمْ أَهْلِلْ إِلَّا بِبَعْمَرَةَ ، فَأَمَرَنِي النَّبِيُّ ﷺ : أَنْ أَنْقُضَ رَأْسِي ، وَأَمْتَشِطُ ، وَأَهْلُ بِبَحَجٍّ ، وَأَتْرُكُ الْعُمْرَةَ ، فَفَعَلْتُ ذَلِكَ ، حَتَّى قَضَيْتُ حَجِّي ، فَبَعَثَ مَعِيَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ ، وَأَمَرَنِي أَنْ أَعْتَمِرَ مَكَانَ عُمْرَتِي مِنَ التَّنْعِيمِ .

R. 19 - Sur le commencement et la fin des menstrues

* Il y avait des femmes qui envoyaient à 'Â'icha [un morceau] de cotton contenant des tampons tachés de jaune. Mais elle disait: "Ne vous hâtez pas, attendez que le tampon soit tout blanc!" Par cela, elle faisait allusion à l'arrêt complet de l'écoulement menstruel.

* Informée que quelques femmes demandaient des lampes en pleine nuit pour voir s'il y avait arrêt de l'écoulement du sang menstruel ou non, la fille de Zayd ben Thâbit leur reprocha cela et dit: "Les femmes ne faisaient pas cela [au temps du Prophète]."

320 - 'Â'icha: Fâtima bent Abu Ḥubaych avait souvent une métrorragie. Elle interrogea le Prophète (ç) qui lui dit: "Cela est [le sang d']une veine, il n'a rien à voir avec les menstrues. Laisse la prière une fois que la période des menstrues commence! Mais une fois [cette période] achevée, fais des ablutions majeures et prie!"

R. 20 - La femme ne doit pas rattraper les prières qu'elle n'a pas faites lors des menstrues

* Jâbir et Abu Sa'îd, du Prophète (ç): «Elle doit arrêter de prier!»

321 - Mu'âdha: Une femme dit à 'Â'icha: "Est-ce que, après l'arrêt du sang menstruel, la femme doit rattraper les prières qu'elle n'a pas faites [durant ses menstrues]? — Es-tu une Hururite⁽¹⁾? s'exclama 'Â'icha; il nous arrivait d'avoir des menstrues du vivant du Prophète (ç) et il ne nous ordonnait pas de faire cela — ou: et nous ne faisions pas cela."

R. 21 - Sur le fait de dormir avec celle qui a ses menstrues et qui est revêtue de ses vêtements

322 - Zaynab, la fille d'Abu Salama, dit: Um Salama dit: «J'eus mes menstrues pendant que j'étais avec le Prophète (ç) sous une [même] couverture, je me faufilai alors et la quittai. Puis, je pris mes vêtements de menstrues et je les mis. "As-tu tes menstrues? me dit alors le Messenger de Dieu (ç). — Oui, répondis-je." Sur ce, il m'appela et me fit entrer avec lui sous la couverture.»

(1) Les Hururytes forment une secte hérétique.

١٩ - باب: إقبال المَحِيضِ وَإِدْبَارِهِ

وَكُنْ نِسَاءً يَبْعَثْنَ إِلَى عَائِشَةَ بِالدُّرَجَةِ فِيهَا الْكُرْسُفُ فِيهِ الصُّفْرَةُ، فَتَقُولُ: لَا تَعْجَلْنَ حَتَّى تَرَيْنَ الْقَصَّةَ الْبَيْضَاءَ، تُرِيدُ بِذَلِكَ الطَّهْرَ مِنَ الْحَيْضَةِ. وَبَلَغَ ابْنَةُ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ: أَنَّ نِسَاءً يَدْعُونَ بِالمَصَابِيحِ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ، يَنْظُرْنَ إِلَى الطَّهْرِ، فَقَالَتْ: مَا كَانَ النِّسَاءُ يَصْنَعْنَ هَذَا، وَعَابَتْ عَلَيْهِنَّ.

٣٢٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حُبَيْشٍ كَانَتْ تُسْتَحَاضُ، فَسَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: «ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَيْسَتْ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَدَعِي الصَّلَاةَ، وَإِذَا أَذْبَرَتْ فَاغْتَسِلِي وَصَلِّي».

٢٠ - باب: لَا تَقْضِي الْحَائِضُ الصَّلَاةَ

وَقَالَ جَابِرٌ وَأَبُو سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «تَدْعُ الصَّلَاةَ».

٣٢١ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاذَةُ: أَنَّ أَمْرَأَةً قَالَتْ لِعَائِشَةَ: أَتَجْزِي إِحْدَانَا صَلَاتَهَا إِذَا طَهَرَتْ؟ فَقَالَتْ: أَحْرُورِيَّةٌ أَنْتِ؟ كُنَّا نَحِيضُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَا يَأْمُرُنَا بِهِ، أَوْ قَالَتْ: فَلَا نَفْعَلُهُ.

٢١ - باب: النَّوْمُ مَعَ الْحَائِضِ وَهِيَ فِي ثِيَابِهَا

٣٢٢ - حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ زَيْنَبِ ابْنَةِ أَبِي سَلَمَةَ حَدَّثَتْهُ: أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ قَالَتْ: حِضْتُ وَأَنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْخِمِيلَةِ، فَاَنْسَلْتُ، فَخَرَجْتُ مِنْهَا، فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حِيضَتِي فَلَبِسْتُهَا، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَنْفَسْتَ؟». قُلْتُ: نَعَمْ، فَدَعَانِي، فَأَدْخَلَنِي مَعَهُ فِي الْخِمِيلَةِ.

Zaynab: «Elle me rapporta aussi que le Prophète (ﷺ) l'embrassait bien qu'il jeûnait. "Je faisais avec le Prophète (ﷺ), dit-elle, des ablutions majeures de la *janâba* à partir d'un seul récipient."»

R. 22 - Sur celle qui prépare des vêtements, pour les menstrues, différents de ceux de la période de pureté

323 - Um Salama dit: «Tandis que j'étais allongé avec le Prophète (ﷺ) sous une couverture, j'eus [soudainement] mes menstrues. Je me faufilai alors et je pris les vêtements que j'avais déjà préparés pour les menstrues. "As-tu tes menstrues?" me dit le Prophète. — Oui, répondis-je." Sur ce, il m'appela et je vins dormir avec lui sous la couverture.»

R. 23 - Sur le fait que la femme ayant ses menstrues assiste [à la prière] des deux Fêtes et aux invocations des musulmans, et ce en s'écartant du *muṣalla*

324 - Ḥafṣa dit: «Nous avons l'habitude d'empêcher nos jeunes filles nubiles de se rendre [à la prière] des deux Fêtes, lorsqu'un jour arriva une femme qui se rendit au palais des bēni Khalaf⁽¹⁾. Elle rapporta que sa sœur — l'époux de celle-ci avait participé avec le Prophète (ﷺ) à douze expéditions. "Quant à ma sœur, dit la femme, elle était avec lui en six de ses expéditions." — avait dit: "Nous soignons les blessés et nous nous occupons des malades."»

«Elle ajouta: Ma sœur avait interrogé le Prophète (ﷺ) en disant: "Y a-t-il un inconvénient que l'une de nous ne sorte [au *muṣalla*] lorsqu'elle n'a pas de voile? — Que sa compagne, avait répondu le Prophète, lui prête l'un de ses voiles et qu'elle assiste aux œuvres de bienfaisance et aux invocations des musulmans!"»

«A l'arrivée d'Um 'Atiyya, je l'interrogeai: "As-tu entendu le Prophète (ﷺ) dire cela? — Que mon père [puisse être sacrifié pour lui]! dit-elle (à chaque fois qu'Um 'Atiyya citait le nom du Prophète, elle disait: Que mon père [puisse être Sacrifié pour lui]!), je l'ai entendu dire: *Que les jeunes filles nubiles, celles gardées loin des regards (Ou: les jeunes filles nubiles qu'on garde loin des regards) et celles qui ont leurs menstrues sortent... Qu'elles assistent aux œuvres de bienfaisance et aux invocations des croyants. Mais pour celles qui ont leurs menstrues, elles doivent se mettre à l'écart du muṣalla.*"»

(1) Ce palais se trouvait à al-Basorah, et était du nom de Ṭalḥa ben 'Abd-ul-Lâh ben Khalaf.

قَالَتْ: وَحَدَّثَنِي: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ يَقْبُلُهَا وَهُوَ صَائِمٌ، وَكُنْتُ أَعْتَسِلُ، أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ، مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ مِنَ الْجَنَابَةِ.

٢٢ - باب: مَنْ أَخَذَ ثِيَابَ الْحَيْضِ سِوَى ثِيَابِ الطَّهْرِ

٣٢٣ - حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ زَيْنَبِ ابْنَةِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، مُضْطَجِعَةٌ فِي خِمِيلَةٍ، حِضْتُ فَأَنْسَلْتُ، فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حِيضَتِي، فَقَالَ: «أَنْفَسْتِ؟». فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَدَعَانِي، فَأَضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْخِمِيلَةِ.

٢٣ - باب: شُهُودُ الْحَائِضِ الْعِيدَيْنِ وَدَعْوَةُ الْمُسْلِمِينَ، وَيَعْتَزِلْنَ الْمُصَلَّى

٣٢٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ - هُوَ ابْنُ سَلَامٍ - قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ حَفْصَةَ قَالَتْ: كُنَّا نَمْنَعُ عَوَاتِقَنَا أَنْ يَخْرُجْنَ فِي الْعِيدَيْنِ، فَقَدِمَتِ امْرَأَةٌ، فَزَلَّتْ قَصْرَ بَنِي خَلْفٍ، فَحَدَّثَتْ عَنْ أُخْتِهَا - وَكَانَ زَوْجُ أُخْتِهَا غَزَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ثِنْتِي عَشْرَةَ، وَكَانَتْ أُخْتِي مَعَهُ فِي سَيْتٍ - قَالَتْ: كُنَّا نُدَاوِي الْكَلَمَى، وَنَقُومُ عَلَى الْمَرْضَى، فَسَأَلْتُ أُخْتِي النَّبِيَّ ﷺ: أَعَلَى إِحْدَانَا بَأْسٌ، إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا جِلْبَابٌ، أَنْ لَا تَخْرُجَ؟ قَالَ: «لِتُلْبِسْهَا صَاحِبَتُهَا مِنْ جِلْبَابِهَا، وَلِتَشْهَدْ الْخَيْرَ، وَدَعْوَةَ الْمُسْلِمِينَ». فَلَمَّا قَدِمَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ، سَأَلْتُهَا: أَسَمِعْتَ النَّبِيَّ ﷺ؟ قَالَتْ: بِأَبِي، نَعَمْ - وَكَانَتْ لَا تَذْكُرُهُ إِلَّا قَالَتْ: بِأَبِي - سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «يَخْرُجُ الْعَوَاتِقُ، وَذَوَاتُ الْخُدُورِ - أَوِ الْعَوَاتِقُ ذَوَاتُ الْخُدُورِ - وَالْحَيْضُ، وَلِيَشْهَدَنَّ الْخَيْرَ، وَدَعْوَةَ الْمُؤْمِنِينَ، وَيَعْتَزِلْنَ الْمُصَلَّى».

Hafsa: «Je dis alors: “*et celles qui ont leurs menstrues!* — N’assistent-elles pas, répondit Um ‘Aṭiyya, à ‘Arafa et à tel et tel rites [du pèlerinage]?”»

R. 24 - Lorsque la femme a trois écoulements menstruels au cours d’un même mois. — Sur le fait de croire la femme en ce qui concerne la grossesse, les menstrues, et ce qui peut se rapporter à celles-ci

Car Dieu le, Très-Haut, dit⁽¹⁾: **Il ne leur est pas licite de celer ce que Dieu crée en leur matrice.**

* On rapporte que ‘Ali et Churayḥ sont de l’avis suivant: on doit croire la femme qui prétend avoir eu trois écoulements menstruels au cours d’un même mois si, de sa famille, elle apporte le témoignage de quelques femmes dignes de foi.

* ‘Aṭā’: On doit prendre en considération ses menstrues passées.

* C’est aussi l’avis d’Ibrahîm.

* ‘Aṭā’ toujours: Les menstrues sont d’un à quinze jours.

* Mu’tamir — de son père —: J’ai interrogé ibn Sirîn sur la femme qui remarque le sang cinq jours après l’arrêt de l’écoulement menstruel. “Les femmes, répondit-il, en sont plus informées.”

325 - ‘Ā’icha: Fāṭima bent Abu Ḥubaych interrogea le Prophète (ﷺ) en disant: “Il m’arrive d’avoir des écoulements de sang qui ne cessent pas. Dois-je dans ce cas arrêter la prière? — Non, répondit le Prophète, cela provient d’une veine. Tu dois arrêter la prière durant les jours habituels de tes menstrues; après cela, fais des ablutions majeures et prie!”

R. 25 - Sur le liquide jaune ou fétide qui survient en dehors des jours des menstrues

326 - Um ‘Aṭiyya dit: «Nous ne considérons pas le liquide jaune ou fétide comme faisant partie des menstrues.»

R. 26 - Sur la veine de la métrorragie

327 - ‘Ā’icha, l’épouse du Prophète (ﷺ), [dit]: Um Ḥabîba eut une métrorragie

(1) Al-Baqara, 228.

قَالَتْ حَفْصَةُ: فَقُلْتُ: الْحَيْضُ؟ فَقَالَتْ: أَلَيْسَ تَشْهَدُ عَرَفَةَ، وَكَذَا وَكَذَا.

٢٤ - باب: إِذَا حَاضَتْ فِي شَهْرٍ ثَلَاثَ حَيْضٍ
وَمَا يُصَدِّقُ النِّسَاءُ فِي الْحَيْضِ وَالْحَمْلِ، فِيمَا يُمَكِّنُ مِنَ الْحَيْضِ
لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ﴾^(١).

وَيُذَكِّرُ عَنْ عَلِيٍّ وَشُرَيْحٍ: إِنْ آمَرَأَةٌ جَاءَتْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ بَطَانَةِ أَهْلِهَا، مِمَّنْ يُرْضَى دِينُهُ، أَنَّهَا حَاضَتْ ثَلَاثًا فِي شَهْرٍ، صُدِّقَتْ. وَقَالَ عَطَاءٌ: أَقْرَأُهَا مَا كَانَتْ. وَبِهِ قَالَ إِبْرَاهِيمُ. وَقَالَ عَطَاءٌ: الْحَيْضُ يَوْمٌ إِلَى خَمْسٍ عَشْرَةَ. وَقَالَ مُعْتَمِرٌ، عَنْ أَبِيهِ: سَأَلْتُ أَبْنَ سِيرِينَ، عَنِ الْمَرْأَةِ تَرَى الدَّمَ، بَعْدَ قَرْنِهَا بِخَمْسَةِ أَيَّامٍ؟ قَالَ: النِّسَاءُ أَعْلَمُ بِذَلِكَ.

٣٢٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ قَالَ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ عُرْوَةَ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حُبَيْشٍ، سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ قَالَتْ: إِنِّي أَسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهَرُ، أَفَادَعُ الصَّلَاةَ؟ فَقَالَ: «لَا، إِنْ ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَكِنْ دَعِيَ الصَّلَاةَ قَدَّرَ الْأَيَّامَ الَّتِي كُنْتَ تَحِيضِينَ فِيهَا، ثُمَّ اغْتَسِلِي وَصَلِّي».

٢٥ - باب: الصُّفْرَةُ وَالْكُدْرَةُ فِي غَيْرِ أَيَّامِ الْحَيْضِ

٣٢٦ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةٍ قَالَتْ: كُنَّا لَا نَعُدُّ الْكُدْرَةَ وَالصُّفْرَةَ شَيْئًا.

٢٦ - باب: عِرْقِ الْإِسْتِحَاضَةِ

٣٢٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، وَعَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ اسْتَحِيضَتْ

(١) سورة البقرة: الآية ٢٢٨.

durant sept années. Et comme elle interrogea le Messenger de Dieu (ﷺ) sur le sujet, il lui commanda de faire des ablutions majeures et dit: "Cela est [dû à] une veine."

Après cela, Um Ḥabîba faisait des ablutions majeures pour toute prière.

R. 27 - Sur la femme qui a ses menstrues après le rite de l'*ifâda*

328 - 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ﷺ): Celle-ci ('Â'icha) dit au Messenger de Dieu (ﷺ): "O Messenger de Dieu! Ṣafiya bent Ḥuyay vient d'avoir ses menstrues."

Le Messenger de Dieu (ﷺ): "Elle va peut-être nous retenir... N'a-t-elle pas fait le *tawâf* avec vous?"

Les femmes: "Certes, oui." Et le Prophète de s'adresser à Ṣafiya: "Tu peux partir."⁽¹⁾

329 - Ibn 'Abbâs dit: «On a donné à la femme qui vient d'avoir ses menstrues [pendant son pèlerinage] la permission de quitter [La Mecque].»

330 - Ibn Tâwûs: Au début, ibn 'Umar était d'avis qu'elle ne pouvait pas partir, mais je l'ai entendu dire ensuite: "Elle peut partir, le Messenger de Dieu (ﷺ) a donné cette permission aux femmes [qui ont leurs menstrues]."

R. 28 - Lorsque celle qui a une métrorragie remarque l'arrêt du sang⁽²⁾...

* Ibn 'Abbâs: «Elle doit faire des ablutions majeures puis accomplir la prière, même si l'arrêt du sang ne dure que pour une heure» et «son mari peut commercer avec elle si elle a déjà fait sa prière.»

La prière est plus importante [que le rapport charnel]⁽³⁾.

331 - 'Â'icha dit: «Le Prophète (ﷺ) a dit: "Lorsque tes menstrues arrivent, arrête la prière! puis lorsqu'elles disparaissent, lave le sang et prie!"»

(1) V. la partie du *hadj*.

(2) D'après ibn Hajar, il s'agit du sang menstruel non celui de l'hémorragie.

(3) Donc, si la prière est permise le rapport charnel est, a fortiori, aussi permis.

سَبْعَ سِنِينَ، فَسَأَلَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ، فَأَمَرَهَا أَنْ تَغْتَسِلَ، فَقَالَ: «هَذَا عِرْقٌ». فَكَانَتْ تَغْتَسِلُ لِكُلِّ صَلَاةٍ.

٢٧ - باب: الْمَرْأَةُ تَحِيضُ بَعْدَ الْإِفَاضَةِ

٣٢٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ ابْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّهَا قَالَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ صَفِيَّةَ بِنْتَ حُيَيٍّ قَدْ حَاضَتْ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَعَلَّهَا تَحْبِسُنَا، أَلَمْ تَكُنْ طَافَتْ مَعَكُنَّ؟» فَقَالُوا: بَلَى، قَالَ: «فَاخْرُجِي».

٣٢٩ - حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: رُخِّصَ لِلْحَائِضِ أَنْ تَنْفِرَ إِذَا حَاضَتْ.

٣٣٠ - وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ فِي أَوَّلِ أَمْرِهِ: إِنَّهَا لَا تَنْفِرُ، ثُمَّ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: تَنْفِرُ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَخَّصَ لَهُنَّ.

٢٨ - باب: إِذَا رَأَتِ الْمُسْتَحَاضَةَ الطُّهْرَ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: تَغْتَسِلُ وَتُصَلِّي وَلَوْ سَاعَةً، وَيَأْتِيهَا زَوْجُهَا إِذَا صَلَّتْ، الصَّلَاةُ أَعْظَمُ.

٣٣١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ زُهَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَدَعِيَ الصَّلَاةَ، وَإِذَا أَذْبَرَتْ فَاغْسِلِي عَنْكَ الدَّمَ وَصَلِّي».

**R. 29 - A propos de la prière sur [la dépouille]
de celle qui vient de faire ses couches
et des semi-obligations de cette prière**

332 - Samura ben Jundub: Une femme mourut durant son accouchement et le Prophète (ç) pria sur sa dépouille en se tenant debout devant le milieu de son corps.

r. 333 - 'Abd-ul-Lâh ben Chaddâd dit: «J'ai entendu ma tante maternelle, Maymûna, l'épouse du Prophète (ç), dire qu'il lui arrivait, après l'arrêt de la prière à cause des menstrues, de s'allonger auprès de l'endroit où le Messager de Dieu (ç) se prosternait. "En faisant sa prière sur sa natte, dit-elle, une partie de ses vêtements me touche lorsqu'il se prosterne».

٢٩ - باب: الصَّلَاةِ عَلَى النِّسَاءِ وَسُنَّتِهَا

٣٣٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي سُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَبَابَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ: أَنَّ امْرَأَةً مَاتَتْ فِي بَطْنٍ فَصَلَّى عَلَيْهَا النَّبِيُّ ﷺ، فَنَقَامَ وَسَطَهَا.

٣. باب ٣٣٣ - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ - أَسْمُهُ الْوَضَّاحُ - مِنْ كِتَابِهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ قَالَ: سَمِعْتُ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّهَا كَانَتْ تَكُونُ حَائِضًا لَا تُصَلِّي، وَهِيَ مُفْتَرِشَةٌ بِحِذَاءِ مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَهِيَ يُصَلِّي عَلَى خُمُرَتِهَا، إِذَا سَجَدَ أَصَابَنِي بَعْضُ ثَوْبِهِ.

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux

VII. LES ABLUTIONS SÈCHES

Dieu, le Très-Haut, dit: **et ne trouviez pas d'eau, utilisez en substitution un sol sain pour en passer sur votre visage et vos mains⁽¹⁾.**

(r. 1) 334 - 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ç), dit: «Une fois, nous sortîmes avec le Messenger de Dieu (ç) pour l'une de ses expéditions. Arrivés à al-Baydâ' — ou à dhât-al-Jaych —, je perdis mon collier. Le Messenger de Dieu (ç) resta alors à le chercher. Les fidèles, de leur côté, restèrent avec lui sans qu'il ait avec eux de l'eau et sans qu'ils ne soient près d'aucune source. Ils se dirigèrent alors vers Abu Bakr et lui dirent: "As-tu vu ce que 'Â'icha a fait? Elle a retenu et le Messenger de Dieu (ç) et les gens, qui n'ont d'ailleurs pas d'eau." Sur ce, Abu Bakr arriva chez moi — le Messenger de Dieu (ç) était endormi posant le tête sur ma cuisse — et me dit: "Tu as retenu et le Messenger de Dieu (ç) et les gens qui n'ont d'ailleurs pas d'eau; et en plus, ils ne sont près d'aucune source!" Puis, il commença à me blâmer et me fit maintes reproches avant de se mettre à me donner quelques coups au flanc. Et rien ne m'empêchait de bouger hormis le sommeil du Messenger de Dieu (ç) sur ma cuisse.

«[A l'aube], le Messenger de Dieu (ç) se réveilla et comme on ne trouva pas d'eau, Dieu révéla le verset des ablutions sèches. C'est après cela que les gens firent des ablutions sèches.

«[C'est dans ces circonstances que] 'Usayd ben al-Ḥudayr dit: "O famille d'Abu Bakr! ce n'est pas là votre première bénédiction..."

«Enfin, et pour le collier, on le trouva sous le chameau sur lequel j'étais monté.»

335 - Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh: Le Prophète (ç) a dit: "On m'a donné cinq

(1) Al-Mâ'ida, 6.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٧ - كتاب التيمم

قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾^(١).

١ - باب ٣٣٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ - أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ - انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْتِمَاسِهِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَيَسُوا عَلَى مَاءٍ، فَاتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، فَقَالُوا: أَلَا تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ؟ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسِ، وَلَيَسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ - وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ - وَاضِعَ رَأْسَهُ عَلَى فِخْذِي قَدْ نَامَ - فَقَالَ: حَبَسَتْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسُ، وَلَيَسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ، وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ: وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي، فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحْرُكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَى فِخْذِي، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَتَيَمَّمُوا، فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحَضِرِ: مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ، قَالَتْ: فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ، فَأَصْبَنَا أَلْعَقْدَ تَحْتَهُ.

٣٣٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ ح قَالَ: وَحَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ النَّضْرِ قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ - هُوَ ابْنُ صُهَيْبٍ الْفَقِيرُ - قَالَ: أَخْبَرَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «أُعْطِيَتْ خَمْسًا، لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي: نُصِرْتُ

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

[faveurs] que personne n'a eues avant moi: j'ai eu la victoire grâce à la terreur [que j'inspirais à mes ennemis] d'une distance d'un mois de marche; la terre est pour moi un lieu de prosternation et un moyen de se purifier [rituellement] de sorte que tout homme de ma Nation peut faire sa prière là où son heure [canonique] le surprend; les prises de guerre me sont déclarées licites alors qu'elles ne l'étaient pour aucune personne avant moi; on m'a accordé le privilège de faire l'Intercession; enfin, on envoyait les prophètes exclusivement à leur peuple, tandis que moi je suis envoyé à tout le monde."

R. 2 - Sur celui qui ne trouve ni eau ni sable

336 - 'Â'icha: Celle-ci emprunta à Asmâ' un collier qu'elle perdit. Le Messenger de Dieu (ç) envoya alors, pour le chercher, un homme qui put le trouver. D'autre part, le temps de la prière arriva sans que les fidèles n'aient d'eau; cependant ils firent la prière... Après cela, ils se plaignirent au Messenger de Dieu (ç). Et Dieu de révéler alors le verset des ablutions sèches, d'où 'Usayd ben Hudayr dit à 'Â'icha: "Que Dieu te récompense en bien! Par Dieu! à chaque fois que t'arrive ce que tu détestes Dieu le transforme en une bonne chose, pour toi et pour les musulmans."

R. 3 - Sur les ablutions sèches qu'on fait en dehors du voyage lorsqu'on ne trouve pas d'eau et qu'on craint le passage du temps de la prière

* C'était l'avis de 'Aṭā'.

* Al-Ḥasan dit — au sujet du malade qui a devant lui de l'eau mais qui ne trouve aucune personne pouvant la lui remettre —: «Il doit faire des ablutions sèches.»

* Une fois, ibn 'Umar revenait de son domaine d'al-Juruf quand la prière du *'aṣr* le surprit au moment où il se trouvait à l'enclos des bestiaux. Il y fit ladite prière puis continua son chemin vers Médine. Il arriva au moment où le disque solaire était encore haut [sur l'horizon] mais il ne refit pas sa prière.

337 - Al-'A'raj dit: J'ai entendu 'Umayr, l'affranchi d'ibn 'Abbās, dire: «J'étais avec 'Abd-ul-Lāh ben Yasār — l'affranchi de Maymūna, l'épouse du Prophète (ç) — chez Abu Juhaym ben al-Ḥārith ben aṣ-Ṣimma al-'Anṣārī.

«A notre entrée, Juhaym dit: "Le Prophète (ç) revenait de Bi'r-Jamal

بِالرُّغْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكْتَهُ الصَّلَاةَ فَلْيُصَلِّ، وَأُحِلَّتْ لِي الْمَغَانِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ، وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً.

٢ - باب: إِذَا لَمْ يَجِدْ مَاءً وَلَا تُرَابًا

٣٣٦ - حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّهَا اسْتَعَارَتْ مِنْ أَسْمَاءَ قِلَادَةً فَهَلَكَتْ، فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَجُلًا فَوَجَدَهَا، فَأَدْرَكَتْهُمْ الصَّلَاةُ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَصَلُّوا، فَشَكَّوْا ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيْمُمِ، فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ لِعَائِشَةَ: جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا، فَوَاللَّهِ مَا نَزَلَ بِكَ أَمْرٌ تَكْرَهِيهِ، إِلَّا جَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ لَكَ وَلِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ خَيْرًا.

٣ - باب: التَّيْمُمُ فِي الْحَضَرِ، إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ وَخَافَ فَوْتَ الصَّلَاةِ

وَبِهِ قَالَ عَطَاءٌ، وَقَالَ الْحَسَنُ، فِي الْمَرِيضِ عِنْدَهُ الْمَاءُ، وَلَا يَجِدُ مَنْ يُنَاوِلُهُ: يَتَيَمَّمُ. وَأَقْبَلَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ أَرْضِهِ بِالْجُرُفِ، فَحَضَرَتِ الْعَصْرُ بِمَرِيدِ النَّعَمِ فَصَلَّى، ثُمَّ دَخَلَ الْمَدِينَةَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةً، فَلَمْ يُعِدْ.

٣٣٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنِ الْأَعْرَجِ قَالَ: سَمِعْتُ عُمَيْرًا، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَقْبَلْتُ أَنَا وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَسَارٍ، مَوْلَى مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى أَبِي جُهَيْمٍ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الصَّمَّةِ الْأَنْصَارِيِّ، فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ: أَقْبَلَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ نَحْوِ بَثْرِ جَمَلٍ، فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ

lorsqu'un homme le croisa et le salua en prononçant le *salâm*, mais le Prophète (ﷺ) ne lui rendit pas le *salâm*, et ce jusqu'à ce qu'il fût devant un mur sur lequel il [posa les mains] puis s'essuya le visage et les deux mains avant de rendre le *salâm*."»

R. 4 - Est-ce que celui qui fait des ablutions sèches peut souffler sur les mains [pour enlever la poussière]?

338 - D'après Sa'îd ben 'Abd-ar-Raḥmân ben Abzâ, son père dit: Un homme vint voir 'Umar ben al-Khaṭāb et dit: "Je viens d'avoir une *janâba* et je n'ai pas trouvé d'eau." Sur ce 'Ammâr ben Yâsir dit à 'Umar ben al-Khaṭāb: "Ne te rappelles-tu pas que nous étions, toi et moi, en voyage...? Quant à toi, tu n'as pas fait la prière⁽¹⁾, mais moi, je me suis roulé dans le sable puis j'ai fait ma prière. Après cela, j'ai mis le Prophète (ﷺ) au courant de la chose. Il m'a dit: *Il t'aurait suffi de faire cela*, et il frappa le sol avec ses paumes puis souffla dessus et s'essuya ensuite le visage et les deux mains."»

R. 5 - Les ablutions sèches concernent le visage et les deux paumes

339 - Dhar [rapporte que] Sa'îd ben 'Abd-ar-Raḥmân ben Abzâ dit que son père avait dit: 'Ammâr a dit cela⁽²⁾.

Quant à Chu'ba, il frappa le sol avec ses mains, les rapprocha de sa bouche puis s'essuya le visage et les paumes.

* An-Naḍr: Directement de Chu'ba, d'al-Ḥakam, directement de Dhar, d'ibn 'Abd-ar-Raḥmân ben Abzâ...

* Al-Ḥakam: J'ai entendu ce *ḥadīth* d'ibn 'Abd-ar-Raḥmân, de son père qui dit: «'Ammâr a dit...»

340 - D'après 'Abd-ar-Raḥmân ben 'Abzâ, son père vit 'Umar [lorsque] 'Ammâr lui dit: «Nous étions dans une patrouille et nous fûmes en état de *janâba*...»

341 - 'Abd-ar-Raḥmân dit: «'Ammâr dit à 'Umar: "Je me suis roulé dans le sable puis je suis parti voir le Prophète (ﷺ) qui m'a dit: *Il t'aurait suffi [d'essuyer] le visage et les paumes*."»

(1) 'Umar, ainsi que 'Ammâr, était en état de *janâba*.

(2) C.-à-d. ce qui vient d'être cité dans le *ḥadīth* précédent.

ﷺ، حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ، فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ.

٤ - باب: الْمُتَيَّمُّ هَلْ يَنْفُخُ فِيهِمَا؟

٣٣٨ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ: إِنِّي أُجَنَّبْتُ فَلَمْ أَصِبِ الْمَاءَ، فَقَالَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: أَمَا تَذْكُرُ أَنَا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ، فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا». فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ بِكَفِّهِ الْأَرْضَ، وَنَفَخَ فِيهِمَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيَهُ.

٥ - باب: التَّيَّمُّ لِلْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ

٣٣٩ - حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ: أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ: قَالَ عَمَّارُ بِهِذَا، وَضَرَبَ شُعْبَةُ يَدَيْهِ الْأَرْضَ، ثُمَّ أَدْنَاهُمَا مِنْ فِيهِ، ثُمَّ مَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيَهُ.

وَقَالَ النَّضْرُ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ قَالَ: سَمِعْتُ ذَرًّا يَقُولُ: عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى. قَالَ الْحَكَمُ: وَقَدْ سَمِعْتُهُ مِنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ عَمَّارُ.

٣٤٠ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَرٍّ، عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ شَهِدَ عُمَرَ، وَقَالَ لَهُ عَمَّارُ: كُنَّا فِي سَرِيَّةٍ فَأُجَنَّبْنَا. وَقَالَ: تَقَلَّ فِيهِمَا.

٣٤١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَرٍّ، عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: قَالَ عَمَّارُ لِعُمَرَ: تَمَعَّكْتُ، فَاتَّيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: «يَكْفِيكَ الْوَجْهُ وَالْكَفَّانِ».

342 - 'Abd-ar-Rahmân dit: «Je vis 'Umar au moment où 'Ammâr lui disait...» Et il cita le *ḥadīth*.

343 - D'après ibn 'Abd-ar-Rahmân ibn Abzâ, son père dit: «'Ammar a dit: "... Et le Prophète (ç) de frapper le sol avec la main. Il essuya ensuite son visage et ses paumes."»

R. 6 - Le sol pur est pour le musulman un moyen de faire les ablutions [rituelles]. Il peut remplacer l'eau

* Al-Hasan: les ablutions sèches restent valables tant qu'il n'y a pas de *ḥadath*.

* Ibn 'Abbâs présida la prière de groupe bien qu'il avait fait des ablution sèches.

* Yahya ben Sa'îd: Il n'y a aucun mal à prier dans un terrain salsugineux où d'y faire des ablutions sèches.

344 - 'Imrân dit: «Nous étions en voyage avec le Prophète (ç) et nous avons marché jusqu'à la dernière partie de la nuit, avant de dormir d'un sommeil profond, si aimé d'habitude par le voyageur. Et il n'y avait que la chaleur ardente du soleil qui nous réveilla. Ce fut Un tel qui se réveilla le premier, puis un tel, ensuite un tel — Abu Rajâ' avait cité les noms mais l'oubli vient de 'Awf —, la quatrième personne réveillée fut 'Umar ben al-Khaṭṭāb.

«D'autre part, personne n'essayait de réveiller le Prophète (ç) une fois endormi, sauf s'il se réveille de lui-même; car il se peut que [la Révélation lui arrive] durant son sommeil.

«Réveillé, 'Umar vit se qui se passa avec les présents. Vigoureux qu'il était, il se mit à prononcer le *tekbîr* en élevant la voix; il ne cessa que lorsque sa voix réveilla le Prophète (ç). Et les gens de venir exposer ce qui s'était passé avec eux. Le Prophète leur dit: "Il n'y a aucun mal (*ḍayr*) — ou: Cela ne nuira pas (*lâ yadîr*) —, quittons ces lieux!" En effet, on se déplaça puis on s'arrêta dans un endroit pas trop loin du premier. Là, le Prophète demanda de l'eau... Il fit des ablutions mineures et on appela ensuite à la prière qui fut présidée par lui. Après l'accomplissement de cette dernière, il remarqua un homme qui se tenait à l'écart et n'ayant pas fait la prière avec le reste des musulmans. "Mais pourquoi n'as-tu pas prié avec les autres? ô Un tel! lui dit le Prophète.

٣٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ عَمَّارٌ: فَضْرَبَ النَّبِيُّ ﷺ بِيَدِهِ الْأَرْضَ، فَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ.

وَقَالَ الْحَسَنُ: يُجْزِيهِ التَّيْمُّ مَا لَمْ يُحْدِثْ. وَأَمَّ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهُوَ مُتَيَّمٌ. وَقَالَ يَحْيَى ابْنُ سَعِيدٍ: لَا بَأْسَ بِالصَّلَاةِ عَلَى السَّبَّحَةِ، وَالتَّيْمِّ بِهَا.

٣٤٤ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْفٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، عَنْ عِمْرَانَ قَالَ: كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، وَإِنَّا أَسْرَيْنَا، حَتَّى كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيْلِ، وَقَعْنَا وَقَعَةً، وَلَا وَقَعَةَ أَهْلَى عِنْدَ الْمُسَافِرِ مِنْهَا، فَمَا أَيْقَظُنَا إِلَّا حَرُّ الشَّمْسِ، وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ اسْتَيْقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ - يُسَمِّيهِمْ أَبُو رَجَاءٍ فَنَسِيَ عَوْفٌ - ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الرَّابِعُ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا نَامَ لَمْ يُوقِظْ حَتَّى يَكُونَ هُوَ يَسْتَيْقِظُ، لَأَنَّا لَا نَذَرِي مَا يَحْدُثُ لَهُ فِي نَوْمِهِ، فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ عُمَرُ وَرَأَى مَا أَصَابَ النَّاسَ - وَكَانَ رَجُلًا جَلِيدًا - فَكَبَّرَ وَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ، فَمَا زَالَ يَكْبُرُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ، حَتَّى اسْتَيْقَظَ بِصَوْتِهِ النَّبِيُّ ﷺ، فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ شَكُوا إِلَيْهِ الَّذِي أَصَابَهُمْ، قَالَ: «لَا ضَيْرَ - أَوْ لَا يَضِيرُ - ارْتَحِلُوا». فَارْتَحَلَ فَسَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ، ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوُضُوءِ فَتَوَضَّأَ، وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَصَلَّى بِالنَّاسِ، فَلَمَّا أَنْقَضَ مِنْ صَلَاتِهِ، إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُعْتَرِلٍ لَمْ يُصَلِّ مَعَ الْقَوْمِ: قَالَ: «مَا مَنَعَكَ يَا فُلَانٌ أَنْ تُصَلِّيَ مَعَ الْقَوْمِ؟». قَالَ: أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَا مَاءَ، قَالَ:

— Je suis en état de *janâba*, répondit l'homme, et je ne trouve pas d'eau.

— Tu aurais pu [faire des ablutions sèches] en utilisant du sable pur. Cela t'aurait suffi."

«Après cela, le Prophète (ç) reprit la marche; ... les gens vinrent se plaindre auprès de lui de la soif. Il donna alors l'ordre de s'arrêter et appela ensuite Un tel — Abu Rajâ' avait cité le nom mais l'oubli vient de 'Awf — et 'Ali. Il leur dit: "Partez à la recherche de l'eau!" En effet, les deux hommes partirent et, [au cours de leur mission], trouvèrent une femme sur un chameau et tenue entre deux *mazâda* — ou: *saṭīḥa*⁽¹⁾ — d'eau. Ils lui dirent: "Où est l'eau?

— C'est hier, répondit la femme, à pareille heure, qu'on m'a apporté de l'eau; mais nos hommes sont absents [maintenant]...

— Alors viens [avec nous]!

— Où?

— Chez le Messager de Dieu (ç).

— Vers celui qu'on appelle l'apostat?

— C'est bien celui à qui tu fais allusion. Viens!"

«Ils l'amènèrent chez le Prophète (ç) à qui ils racontèrent ce qui s'était passé. Après quoi, ils la firent descendre de son chameau, puis, le Prophète (ç) demanda un vase... Il versa ensuite un peu d'eau à partir des orifices [de dessus] des deux *mazâda* — ou: *saṭīḥa* — puis les referma en ouvrant les orifices de dessous. On appela ensuite les gens à venir boire et à abreuver [leurs bêtes]. Et c'est ce qui se passa effectivement. D'ailleurs, la dernière personne fut l'homme qui était en état de *janâba*. Le Prophète lui donna un vase d'eau et lui dit: "Va et verse cette eau sur ton corps!"

«Quant à la femme, elle resta debout à regarder ce qu'on faisait de son eau. Par Dieu! on cessa de prendre de l'eau mais il nous semblait que les deux outres étaient plus pleines qu'auparavant. "Faites-lui une quête!" commanda le Prophète (ç). En effet, on lui rassembla des dattes, de la semoule et de la bouillie sucrée, et ce jusqu'à former une [grande quantité de] nourriture. On lui mit le tout dans une pièce d'étoffe et on la chargea sur son chameau, devant elle. "Sais-tu qu'on n'a rien pris de ton eau? lui dit le Prophète, c'est plutôt Dieu qui nous a abreuvés."

(1) La *mazâda*, synonyme de *saṭīḥa*, est une grande outre.

«عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ، فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ». ثُمَّ سَارَ النَّبِيُّ ﷺ، فَاشْتَكَى إِلَيْهِ النَّاسُ مِنَ الْعَطَشِ، فَنَزَلَ فَدَعَا فُلَانًا - كَانَ يُسَمِّيهِ أَبُو رَجَاءٍ نَسَبَهُ عَوْفٌ - وَدَعَا عَلِيًّا فَقَالَ: «أَذْهَبَا فَاَبْتِغِيَا الْمَاءَ». فَانْطَلَقَا، فَتَلَقِيَا امْرَأَةً بَيْنَ مَزَادَتَيْنِ - أَوْسَطِيحَتَيْنِ - مِنْ مَاءٍ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا، فَقَالَا لَهَا: أَيْنَ الْمَاءُ؟ قَالَتْ: عَهْدِي بِالْمَاءِ أُمْسِرَ هَذِهِ السَّاعَةَ، وَنَفَرْنَا خُلُوفٌ، قَالَا لَهَا: أَنْطَلِقِي إِذَا، قَالَتْ: إِلَى أَيْنَ؟ قَالَا: إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَتْ: الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِيُّ؟ قَالَا: هُوَ الَّذِي تَعْنِينَ، فَانْطَلِقِي، فَجَاءَا بِهَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَحَدَّثَاهُ الْحَدِيثَ، قَالَ: فَاسْتَنْزَلُوها عَنْ بَعِيرِهَا، وَدَعَا النَّبِيُّ ﷺ بِإِنَاءٍ، فَفَرَّغَ فِيهِ مِنْ أَفْوَاهِ الْمَزَادَتَيْنِ - أَوْ السَّطِيحَتَيْنِ - وَأَوْكَا أَفْوَاهَهُمَا، وَأَطْلَقَ الْعِزَالِي، وَنُودِيَ فِي النَّاسِ: أَسْقُوا وَأَسْتَقُوا، فَسَقَى مَنْ شَاءَ، وَأَسْتَقَى مَنْ شَاءَ، وَكَانَ آخِرَ ذَلِكَ أَنْ أُعْطِيَ الَّذِي أَصَابَتْهُ الْجَنَابَةُ إِنَاءً مِنْ مَاءٍ، قَالَ: «أَذْهَبْ فَأَفْرِغْهُ عَلَيْكَ». وَهِيَ قَائِمَةٌ تَنْظُرُ إِلَى مَا يُفْعَلُ بِمَائِهَا، وَآيَمُ اللَّهُ، لَقَدْ أَقْلَعَ عَنْهَا، وَإِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْنَا أَنَّهَا أَشَدُّ مِلًّا مِنْهَا حِينَ آبَتَدَأَ فِيهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «اجْمَعُوا لَهَا». فَجَمَعُوا لَهَا - مِنْ بَيْنِ عَجْوَةٍ وَدَقِيقَةٍ وَسَوِيقَةٍ - حَتَّى جَمَعُوا لَهَا طَعَامًا، فَجَعَلُوهَا فِي ثَوْبٍ، وَحَمَلُوهَا عَلَى بَعِيرِهَا، وَوَضَعُوا الثَّوْبَ بَيْنَ يَدَيْهَا، قَالَ لَهَا: «تَعْلَمِينَ، مَا رَزَيْنَا مِنْ مَائِكَ شَيْئًا، وَلَكِنَّ اللَّهَ هُوَ الَّذِي أَسْقَانَا». فَاتَتْ أَهْلَهَا وَقَدِ احْتَبَسَتْ عَنْهُمْ، قَالُوا: مَا حَبَسَكَ يَا

«Après cette absence, la femme retourna chez elle. On lui dit: “Mais quelle est la chose qui t’a retenue, ô une telle!?”

— Une chose extraordinaire, répondit-elle; deux hommes sont venus me voir et m’ont amenée chez cet homme qu’on appelle l’apostat... Il a fait telle et telle choses. Par Dieu! Soit qu’il est le plus grand sorcier qui peut exister entre ceci et cela — et elle fit un signe avec les deux doigts, le médium et l’index, en les élevant vers le ciel, et ce pour dire: entre le ciel et la terre —, soit qu’il est vraiment le messager de Dieu.”

«Après cela, les musulmans attaquaient les païens des alentours et épargnaient le clan de cette femme; ce qui la poussa à dire aux siens: “Je crois que ces gens font exprès de vous épargner... Pourquoi n’embrassez-vous par l’Islam?” En effet, ils lui obéirent et se convertirent à l’Islam.»

**R. 7 - Lorsque celui qui est en état de *janâba* redoute
une maladie, la mort ou la soif,
il peut dans ce cas faire des ablution sèches**

* On rapporte que ‘Amrû ben Al-‘Âṣ eut une fois une *janâba* dans une nuit froide, ce qui le poussa à faire des ablutions sèches et à réciter ensuite: **Ne tuez pas vos âmes!... Dieu vous soit Miséricordieux!**⁽¹⁾.

On cita cela au Prophète (ç) mais il ne blâma pas ‘Amrû.

345 - Abu Wâ’il dit: «Abu Mûsa dit à ‘Abd-ul-Lâh ben Mas’ûd: “Est-ce que [celui qui est en état de *janâba*] doit arrêter la prière s’il ne trouve pas d’eau?”

— Si tu tolères cela, opposa ‘Abd-ul-Lâh, toute personne qui sentira le froid dira la même chose (c’est-à-dire qu’elle fera les ablutions sèches) puis priera.

— Et qu’en est-il des paroles de ‘Ammâr adressées à ‘Umar?

— Je ne crois pas que ‘Umar fut convaincu par les propos de ‘Ammâr.”»

346 - Al-’A’mach dit: «J’ai entendu Chaqîq ben Salama dire: J’étais chez ‘Abd-ul-Lâh et Abu Mûsa lorsque celui-ci dit: “O Abu ‘Abd-ar-Raḥmân! que doit faire celui qui est en état de *janâba* et ne trouve pas d’eau? — Il ne doit prier, répondit ‘Abd-ul-Lâh, que lorsqu’il trouve de l’eau — Et que fais-tu des propos de ‘Ammâr lorsque le Prophète (ç) lui avait dit: *Cela t’aurait suffi?* — N’as-tu pas

(1) An-Nisâ’, 29.

فَلَانَةُ؟ قَالَتْ: الْعَجَبُ، لَقِينِي رَجُلَانِ، فَذَهَبَا بِي إِلَى هَذَا الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِيُّ، فَفَعَلَ كَذَا وَكَذَا، فَوَاللَّهِ، إِنَّهُ لَأَسْحَرُ النَّاسِ مِنْ بَيْنِ هَذِهِ وَهَذِهِ - وَقَالَتْ بِإِصْبَعَيْهَا الْوُسْطَى وَالسَّبَابَةَ، فَرَفَعَتْهُمَا إِلَى السَّمَاءِ تَعْنِي: السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ - أَوْ إِنَّهُ لَرَسُولُ اللَّهِ حَقًّا. فَكَانَ الْمُسْلِمُونَ بَعْدَ ذَلِكَ، يُغَيِّرُونَ عَلَى مَنْ حَوْلَهَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَلَا يُصَيِّبُونَ الصَّرَمَ الَّذِي هِيَ مِنْهُ، فَقَالَتْ يَوْمًا لِقَوْمِهَا: مَا أَرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدْعُونَكُمْ عَمْدًا، فَهَلْ لَكُمْ فِي الْإِسْلَامِ؟ فَاطَاعُوهَا فَدَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ.

٧ - باب: إِذَا خَافَ الْجُنُبُ عَلَى نَفْسِهِ الْمَرَضَ أَوْ الْمَوْتَ، أَوْ خَافَ الْعَطَشَ، تَيَمَّمَ

وَيُذَكِّرُ: أَنَّ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ أُجِنِبَ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ، فَتَيَمَّمَ وَتَلَا: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾^(١). فَذَكَرَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يُعْنَفْ.

٣٤٥ - حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ - هُوَ غُنْدَرٌ - عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: قَالَ أَبُو مُوسَى لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ: إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ لَا يُصَلِّي؟ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَوْ رَخِصْتُ لَهُمْ فِي هَذَا، كَانَ إِذَا وَجَدَ أَحَدُهُمُ الْبَرْدَ قَالَ هَكَذَا - يَعْنِي تَيَمَّمَ - وَصَلَّى. قَالَ: قُلْتُ: فَأَيْنَ قَوْلُ عَمَارٍ لِعُمَرَ؟ قَالَ: إِنِّي لَمْ أَرِ عُمَرَ قَبْلَ قَوْلِ عَمَارٍ.

٣٤٦ - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ: سَمِعْتُ شَقِيقَ بْنَ سَلَمَةَ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى، فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَى: أَرَأَيْتَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِذَا أُجِنِبَ فَلَمْ يَجِدْ مَاءً، كَيْفَ يَصْنَعُ؟ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَا يُصَلِّي حَتَّى يَجِدَ الْمَاءَ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى: فَكَيْفَ تَصْنَعُ بِقَوْلِ عَمَارٍ، حِينَ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: «كَانَ يَكْفِيكَ». قَالَ: أَلَمْ

(١) سورة النساء: الآية ٢٩.

remarqué que ‘Umar ne fut pas convaincu par cela? — Laisse les paroles de ‘Ammâr à part! mais que feras-tu du verset [des ablutions sèches].” Et ‘Abd-ul-Lâh ne sut quoi dire; cependant il reprit: “Si nous permettons cela aux gens, on ne tardera pas à voir quelques-uns d’entre eux laisser l’eau qu’ils croient froide pour faire des ablutions sèches.”»

* Al-’A‘mach: «Je dis alors à Chaqîq: “Ce n’est qu’à cause de cela que ‘Abd-ul-Lâh manifesta sa réserve? — Oui, dit Chaqîq.”»

R. 8 - Les ablutions sèches se font en frappant une seule fois...

347 - Chaqîq dit: «J’étais assis avec ‘Abd-ul-Lâh et Abu Mûsa al-’Ach’ary lorsque celui-ci dit au premier: “Si un homme est en état de *janâba* et ne trouve pas d’eau durant tout un mois, ne doit-il pas dans ce cas faire des ablutions sèches et prier?... Et que feriez-vous de ce verset qui se trouve dans la sourate d’al-Mâ’ida: **et ne trouviez pas d’eau, utilisez en substitution un sol sain pour en passer sur votre visage et vos mains**⁽¹⁾.

— Si on permet cela aux gens, on ne tardera pas à les voir laisser l’eau qu’ils croient froide et faire des ablutions sèches avec du sol.”»

Al-’A‘mach: «C’est à cause de cela que vous avez manifesté des réserves? — Oui, répondit Chaqîq.»

Chaqîq: «Abu Mûsa dit alors: “N’as-tu pas remarqué ce que ‘Ammar avait dit à ‘Umar: Une fois, le Messager de Dieu (ç) m’avait envoyé pour une affaire... J’étais ensuite tombé en état de *janâba* mais je n’avais pas trouvé d’eau; ce qui m’avait poussé à me rouler dans le sable de la même manière que le fait une bête. [A mon retour], je mis le Prophète (ç) au courant. Il me dit: *Il t’aurait suffi de faire cela* et il frappa alors les paumes sur le sol par une seule fois, les secoua, puis essuya le dos de sa main, par sa gauche — ou: le dos de sa main gauche par sa paume —, après cela, des deux paumes, il essuya son visage.”

«‘Abd-ul-Lâh: “N’as tu pas remarqué que ‘Umar n’était pas convaincu par les paroles de ‘Ammâr?”»

Ya’la ajouta ceci: D’al-’A‘mach, de Chaqîq [qui dit]: «J’étais avec ‘Abd-ul-Lâh et Abu Mûsa lorsque celui-ci dit [au premier]: “N’as-tu pas entendu que

(1) Al-Mâ’ida, 6.

تَرَّ عُمرَ لَمْ يَقْنَعْ بِذَلِكَ؟ فَقَالَ أَبُو مُوسَى: فَدَعْنَا مِنْ قَوْلِ عَمَّارٍ، كَيْفَ تَصْنَعُ بِهِذِهِ الْآيَةِ؟ فَمَا دَرَى عَبْدُ اللَّهِ مَا يَقُولُ، فَقَالَ: إِنَّا لَوَرَّخَصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا، لَأَوْشَكَ إِذَا بَرَدَ عَلَى أَحَدِهِمُ الْمَاءُ أَنْ يَدْعُهُ وَيَتَيَّمَمَ. فَقُلْتُ لِشَقِيقِي: فَإِنَّمَا كَرِهَ عَبْدُ اللَّهِ لِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ.

٨ - باب: التَّيْمُمُ ضَرْبُهُ

٣٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَى: لَوْ أَنَّ رَجُلًا أَجْنَبَ، فَلَمْ يَجِدِ الْمَاءَ شَهْرًا، أَمَا كَانَ يَتَيَّمَمُ وَيُصَلِّي. فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهِذِهِ الْآيَةِ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ: ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَّمَمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾^(١). فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَوَرَّخَصَ لَهُمْ فِي هَذَا، لَأَوْشَكُوا إِذَا بَرَدَ عَلَيْهِمُ الْمَاءُ أَنْ يَتَيَّمَمُوا الصَّعِيدَ. قُلْتُ: وَإِنَّمَا كَرِهْتُمْ هَذَا لِذَا؟ قَالَ: نَعَمْ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى: أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَاجَةٍ، فَأَجْنَبْتُ فَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ، فَتَمَرَّغْتُ فِي الصَّعِيدِ كَمَا تَمَرَّغُ الدَّابَّةُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا»: فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ، ثُمَّ نَفَضَهَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهَا ظَهَرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ، أَوْ ظَهَرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ، ثُمَّ مَسَحَ بِهَا وَجْهَهُ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: أَفَلَمْ تَرَّ عُمرَ لَمْ يَقْنَعْ بِقَوْلِ عَمَّارٍ؟

وَزَادَ يَعْلَى: عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ: كُنْتُ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ، فَأَجْنَبْتُ، فَتَمَعَّكْتُ

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

‘Ammâr avait dit à ‘Umar: Une fois, le Messenger de Dieu (ç) nous envoya [en mission], toi et moi. Je tombai ensuite dans l’état de *janâba*, ce qui me poussa à me rouler dans le sable. A notre retour chez le Messenger de Dieu (ç), nous l’informâmes. Il [me] dit alors: *Il t’aurait suffi de faire cela*, et il s’essuya le visage et les deux paumes par une seule fois.”»

r. 348 - Abu Rajâ’ dit: «‘Imrân ben Ḥuṣayn al-Khuzâ’y nous a rapporté que le Messenger de Dieu (ç) avait vu une fois un homme qui se tenait à l’écart, il n’avait pas fait la prière avec les fidèles. “O Un tel! lui avait dit le Prophète, quelle est la chose qui t’a empêché de prier avec les autres?

— O Messenger de Dieu! avait répondu l’homme, je suis tombé en état de *janâba* et je ne trouve pas d’eau.

— Sers-toi du sable! il te suffit.”»

بِالصَّعِيدِ، فَاتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَخْبَرْنَاهُ، فَقَالَ: «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا». وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ وَاحِدَةً.

٩ - باب ٣٤٨ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَوْفٌ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ الْخُزَاعِيُّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى رَجُلًا مُعْتَرِلًا، لَمْ يُصَلِّ فِي الْقَوْمِ، فَقَالَ: «يَا فُلَانُ، مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْقَوْمِ؟». فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَا مَاءَ، قَالَ: «عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ، فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ».

Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux

VIII. LA PRIÈRE

R. 1 - Comment la prière fut prescrite dans le voyage Nocturne [du Prophète]

* Ibn 'Abbâs: «Abu Sufyân, en me rapportant le *ḥadīth* d'Héraclius, a dit: "Il nous recommande — c'est-à-dire, le Prophète (ﷺ) — d'accomplir la prière, d'être véridiques et de s'abstenir de ce qui est indécent."»

349 - 'Anas ben Mâlik dit: Abu Dhar rapportait que le Messager de Dieu (ﷺ) avait dit: «Lorsque j'étais à La Mecque, on fendit le plafond de ma maison, et l'archange Gabriel descendit alors et me fendit la poitrine pour la laver avec l'eau de Zamzam. Il apporta ensuite une écuelle en or remplie de sagesse et de foi, la vida dans ma poitrine et la passa enfin à côté. Après cela, il me prit par la main et me fit monter au ciel du bas-monde. A notre arrivée, Gabriel dit à l'ange gardien du ciel: "Ouvre! — Qui est là? demanda l'ange. — C'est Gabriel. — Y a-t-il quelqu'un avec toi? — Oui, il y a Muḥammad (ﷺ). — Lui a-t-on envoyé [la Révélation]? — Oui."»

«On nous ouvrit les portes du ciel du bas-monde puis nous nous élevâmes en son sein. Nous y vîmes un homme assis. Il y avait à sa droite et à sa gauche deux masses noires. Et en regardant à sa droite, il souriait; tandis qu'il pleurait en se retournant à gauche. "Bienvenue au prophète et au fils pieux, me dit l'homme. — Mais qui est-ce? dis-je à Gabriel. — C'est Adam. Et ces deux masses noires qui sont à sa droite et à sa gauche sont les âmes de sa descendance. Ceux qui sont à sa droite sont les habitants du Paradis tandis que ceux qui forment la masse de gauche sont ceux du Feu. Et c'est pourquoi il sourit une fois qu'il regarde à sa droite mais pleure lorsqu'il se retourne à sa gauche."»

«Etant tous deux montés au deuxième ciel, Gabriel dit à son gardien: "Ouvre!" Et ce dernier lui répondit de la même manière que le premier puis ouvrit

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٨ - كتاب الصلاة

١ - باب: كَيْفَ فُرِضَتِ الصَّلَوَاتُ فِي الْإِسْرَاءِ

وَقَالَ أَبُو عَبَّاسٍ: حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ فِي حَدِيثِ هِرْقَلٍ فَقَالَ: يَأْمُرُنَا - يَعْنِي النَّبِيُّ ﷺ -
بِالصَّلَاةِ وَالصَّدَقِ وَالْعَفَافِ.

٣٤٩- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ
أَنْسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ أَبُو ذَرٍّ يُحَدِّثُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «فُرِجَ عَنْ سَقْفِ بَيْتِي وَأَنَا
بِمَكَّةَ، فَتَزَلَ جِبْرِيلُ، فَفَرَجَ صَدْرِي، ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءٍ رَمَزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ، مُمْتَلِئٍ
حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَقَهُ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي فَعَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا،
فَلَمَّا جِئْتُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، قَالَ جِبْرِيلُ لِخَازِنِ السَّمَاءِ: أَفْتَحْ، قَالَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا
جِبْرِيلُ، قَالَ: هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، مَعِيَ مُحَمَّدٌ ﷺ، فَقَالَ: أُرْسِلْ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ.
فَلَمَّا فَتَحَ عَلُونَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، فَإِذَا رَجُلٌ قَاعِدٌ، عَلَى يَمِينِهِ أَسْوَدَةٌ، وَعَلَى يَسَارِهِ أَسْوَدَةٌ، إِذَا نَظَرَ
قَبْلَ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ يَسَارِهِ بَكَى، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ،
قُلْتُ لِجِبْرِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا آدَمُ، وَهَذِهِ الْأَسْوَدَةُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ نَسَمُ بَنِيهِ، فَأَهْلُ
الْيَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ، وَالْأَسْوَدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ، فَإِذَا نَظَرَ عَنْ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا
نَظَرَ قَبْلَ شِمَالِهِ بَكَى. حَتَّى عَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، فَقَالَ لِخَازِنِهَا: أَفْتَحْ، فَقَالَ لَهُ خَازِنُهَا

la porte. (Arrivé à ce passage, Abu Dhar rapporte que le Prophète trouva dans les différents cieux Adam, 'Idrîs, Moïse, Jésus et Abraham, que les saluts de Dieu soient sur eux tous; sans toutefois désigner la place de chacun d'entre eux; mais il mentionna quand même qu'il avait trouvé Adam dans le ciel du bas-monde et Abraham au sixième ciel.)

Anas: Lorsque Gabriel passa avec le Prophète (ç) auprès de 'Idrîs, celui-ci dit: "Bienvenue au prophète et au frère pieux!"

Le Prophète: «"C'est qui? dis-je — C'est 'Idrîs, répondit Gabriel."

«Après cela je passai auprès de Moïse qui [me dit]: "Bienvenue au prophète et au frère pieux! — Mais qui est-ce? dis-je. — C'est Moïse." Et de passage auprès de Jésus, celui-ci [me] dit: "Bienvenue au prophète et au frère vertueux! — Qui est-ce? dis-je. — C'est Jésus, répondit Gabriel." Enfin, et de passage près d'Abraham, il [me] dit: "Bienvenue au prophète et au fils vertueux! — Qui est-ce? dis-je. — Celui-là, c'est Abrahâm (ç).»

Ibn Chihâb: Ibn Ḥazm m'a informé qu'ibn 'Abbâs et Abu Ḥabba al-'Anṣârî rapportaient souvent que le Prophète (ç) avait [ensuite] dit: «Puis on me fit monter à un niveau à partir duquel je pouvais entendre le frottement des Calames.»

Ibn Ḥazm et 'Anas ben Mâlik: Le Prophète (ç) avait [ensuite] dit: «Et Dieu prescrivit ensuite à ma Umma cinquante prières rituelles. A mon retour, je passai près de Moïse qui me dit: "Qu'est-ce que Dieu a prescrit pour ta Umma?

— Cinquante prières, répondis-je.

— Retourne voir ton Seigneur! ta Umma ne supportera pas cela." En effet, je retournai auprès du Seigneur et Il me déchargea de la moitié⁽¹⁾. Mais de nouveau de passage près de Moïse, je lui dis: "Il a retranché la moitié⁽²⁾. — Retourne auprès de ton Seigneur! ta Umma ne supportera pas cela." Je retournai et Dieu [me] déchargea d'une nouvelle moitié⁽³⁾. De retour auprès de Moïse, il me dit: "Retourne auprès de ton Seigneur! ta Umma ne supportera pas cela." Je retournai et Dieu me dit: "Elles sont cinq et elles sont cinquante. Je ne change point ma Parole." Je retournai chez Moïse qui me dit: "Retourne voir ton Seigneur! — J'ai honte [maintenant] du Seigneur, répliquai-je."

(1) Autre traduction: «d'une partie».

(2) Autre traduction: «une partie».

(3) Ou: «partie».

مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُ، فَفَتَحَ. قَالَ أَنَسُ: فَذَكَرَ: أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمَاوَاتِ آدَمَ، وَإِدْرِيسَ، وَمُوسَى، وَعِيسَى، وَإِبْرَاهِيمَ، صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ، وَلَمْ يَثْبُتْ كَيْفَ مَنَازِلُهُمْ، غَيْرَ أَنَّهُ ذَكَرَ: أَنَّهُ وَجَدَ آدَمَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا، وَإِبْرَاهِيمَ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ. قَالَ أَنَسُ: فَلَمَّا مَرَّ جِبْرِيلُ بِالنَّبِيِّ ﷺ بِإِدْرِيسَ، قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ. «فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا إِدْرِيسُ. ثُمَّ مَرَرْتُ بِمُوسَى، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا مُوسَى. ثُمَّ مَرَرْتُ بِعِيسَى، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا عِيسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا إِبْرَاهِيمُ ﷺ».

قَالَ ابْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمٍ: أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيَّ: كَانَا يَقُولَانِ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «ثُمَّ عُرِجَ بِي حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوَى أَسْمَعُ فِيهِ صَرِيفَ الْأَقْلَامِ». قَالَ ابْنُ حَزْمٍ وَأَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «فَفَرَضَ اللَّهُ عَلَى أُمَّتِي خَمْسِينَ صَلَاةً، فَرَجَعْتُ بِذَلِكَ، حَتَّى مَرَرْتُ عَلَى مُوسَى، فَقَالَ: مَا فَرَضَ اللَّهُ لَكَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ: فَرَضَ خَمْسِينَ صَلَاةً، قَالَ: فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَارْجِعْنِي فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَارْجَعْتُ إِلَى مُوسَى: قُلْتُ: وَضَعَ شَطْرَهَا، فَقَالَ: رَاجِعْ رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ، فَارْجَعْتُ فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَارْجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَارْجَعْتُ، فَقَالَ: هِيَ خَمْسُ، وَهِيَ خَمْسُونَ، لَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ، فَارْجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: رَاجِعْ رَبِّكَ، فَقُلْتُ: أَسْتَحْيِيْتُ مِنْ رَبِّي، ثُمَّ أَنْطَلَقَ بِي، حَتَّى أَنْتَهَى بِي إِلَى سِدْرَةِ

«Enfin, Gabriel m'emmena ensuite à *Sidrat-ul-Muntahâ* (Lotus des confins) où je vis des couleurs que je ne connaissais pas, puis on me fit entrer dans le Paradis où il y avait des *ḥabâyl*⁽¹⁾ de perles et un sol en musc.»

350 - 'Â'icha la Mère des Croyants, dit: «En prescrivant la prière, Dieu fixa le nombre de *rak'a* à deux pour chaque prière, tant pour le résident que pour le voyageur. Il garda ensuite la prière du voyage comme telle et augmenta le nombre [de *rak'a*] de la prière du résident.»

R. 2 - Sur l'obligation d'être vêtu durant la prière

* Sur: revêtez votre parure en toute oraison⁽²⁾.

* Sur celui qui prie en étant drapé d'une seule pièce dont les bouts sont mis sur les épaules.

* On rapporte que, d'après Salama ben al-'Akwa', le Prophète (ç) dit qu'on doit attacher le vêtement, fût-ce avec une épine.

Mais l'*isnâd* de ce *ḥadîth* doit être examiné avec attention.

* Sur celui qui prie vêtu d'un habit qu'il portait au moment où il a eu un rapport charnel, et ce tant qu'il ne voit aucune impureté.

* Le Prophète (ç) donna l'ordre de ne pas faire des tournées autour du Temple en étant nu.

351 - Um 'Atiyya dit: «On nous donna l'ordre de faire sortir, pendant les deux Fêtes, les femmes qui avaient leurs menstrues et celles qu'on gardait loin des regards, afin qu'elles assistassent à [la prière] de groupe faite par les musulmans et aux invocations de ceux-ci. Cependant, on commanda à celles qui avaient leurs menstrues de rester à l'écart du *muṣalla* des autres femmes. Et une femme de dire: "O Messager de Dieu! et si l'une de nous n'a pas de voile... — Que sa compagne lui prête le sien! répondit le Prophète."»

* 'Abd-ul-Lâh ben Rajâ': Directement de 'Imrân, directement de Muḥammad ben Sirîn, directement d'Um 'Atiyya qui dit: J'ai entendu cela du Prophète (ç).

(1) Sur le mot *ḥabâyl* (حَبَائِل) on trouve des divergences: pour un premier groupe de commentateurs, il s'agit d'une faute de copistes; il faut plutôt lire *janâbidh* (جَنَابِدْ). Et ni ce dernier mot ni le premier n'ont de sens connu pour ibn Ḥazm. Mais pour d'autres commentateurs le mot *janâbidh* est le pluriel de *jumbudha* qui veut dire une presque coupole.

Revenons à *ḥabâyl*. Il a le sens de colliers pour les uns et le sens d'une longue bande de sable pour les autres.

(2) Al-'A'râf, 31.

الْمُتَّهَى، وَغَشِيَهَا أَلْوَانٌ لَا أُدْرِي مَا هِيَ، ثُمَّ أُدْخِلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا فِيهَا حَبَائِلُ اللُّؤْلُؤِ، وَإِذَا تُرَابُهَا الْمِسْكُ».

٣٥٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ: فَرَضَ اللَّهُ الصَّلَاةَ حِينَ فَرَضَهَا، رَكَعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ، فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ، فَأُقِرَّتْ صَلَاةُ السَّفَرِ، وَزِيدَ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ.

٢ - باب: وَجُوبُ الصَّلَاةِ فِي الثَّيَابِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾^(١). وَمَنْ صَلَّى مُلْتَحِفًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ.

وَيَذْكُرُ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «يَزُرُّهُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ». فِي إِسْنَادِهِ نَظَرٌ، وَمَنْ صَلَّى فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُجَامِعُ فِيهِ مَا لَمْ يَرِ أَدَى. وَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ لَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانًا.

٣٥١ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ قَالَتْ: أَمَرْنَا أَنْ نُخْرِجَ الْحَيْضَ يَوْمَ الْعِيدَيْنِ، وَذَوَاتِ الْخُدُورِ، فَيَشْهَدَنَّ جَمَاعَةَ الْمُسْلِمِينَ وَدَعَوْتُهُمْ، وَيَعْتَزِلُ الْحَيْضُ عَنْ مُصَلَّاهُنَّ، قَالَتْ أَمْرًا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِحْدَانَا لَيْسَ لَهَا جِلْبَابٌ؟ قَالَ: «لَتَلْبِسَهَا صَاحِبَتُهَا مِنْ جِلْبَابِهَا».

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ: حَدَّثَنَا أُمُّ عَطِيَّةَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ بِهَذَا.

(١) سورة الأعراف: الآية ٣١.

R. 3 - Sur le fait de nouer le 'izâr au niveau de la nuque pendant la prière

* Abu Hâzim [rapporte] de Sahl: «les Compagnons prièrent avec le Prophète (ç) en ayant leurs 'izâr noués au niveau de leurs épaules.»

352 - Muḥammad ben al-Munkadir dit: «Une fois, Jâbir pria vêtu d'un 'izâr qu'il avait noué au niveau de sa nuque et posa ses vêtements sur un support sous forme d'un trépied. Quelqu'un lui dit: "Tu pries en portant un seul 'izâr! — J'ai fait cela afin qu'un ignorant comme toi puisse me voir ainsi. Qui d'entre nous avait deux vêtements au temps du Prophète (ç)?"»

353 - Muḥammad ben al-Munkadir dit: «J'ai vu Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh prier en portant un seul vêtement... Il a dit: "J'ai vu le Prophète (ç) prier en portant un seul vêtement."»

R. 4 - Sur le fait de prier en portant un seul vêtement⁽¹⁾ et en posant ses deux bouts sur les épaules

* Az-Zuhry: Um Hâni' dit: Le Prophète (ç) se drapa dans un vêtement en ayant croisé les deux bouts au niveau des deux épaules.

354 - 'Umar ben Abu Salama: Le Prophète (ç) pria vêtu d'un seul vêtement dont il croisa les deux bouts.

355 - 'Umar ben Abu Salama vit le Prophète (ç) chez Um Salama en train de prier et vêtu d'un seul vêtement; il avait posé les deux bouts de ce vêtement sur les deux épaules.

356 - 'Umar ben Abu Salama informa le père de Hichâm en disant: «J'ai vu le Messenger de Dieu (ç) prier chez Um Salama en portant un seul vêtement. Il était enveloppé dedans en posant les deux bouts sur ses épaules.»

357 - Abu Murra, l'affranchi d'Um Hâni' bent Abu Ṭâlib, rapporta à Abu an-Naḍr avoir entendu Um Hâni' bent Abu Ṭâlib dire: «En l'an de la Victoire, je partis voir le Messenger de Dieu (ç). Je le trouvai en train de se laver tandis que sa fille Fâtîma le cachait des regards. Je le saluai en prononçant le *salâm*. "Qui est cette femme? demanda-t-il. — C'est moi, répondis-je, Um Hâni' bent Abu Ṭâlib. — Tu es la bienvenue, Um Hâni'!"»

(1) D'une seule pièce.

٣ - باب: عَقْدُ الْإِزَارِ عَلَى الْقَفَا فِي الصَّلَاةِ

وَقَالَ أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلٍ: صَلُّوا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَاقِدِي أَرْزِهِمْ عَلَى عَوَاتِقِهِمْ.

٣٥٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي وَاقِدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ: صَلَّى جَابِرٌ فِي إِزَارٍ قَدْ عَقَدَهُ مِنْ قِبَلِ قَفَاهُ، وَثِيَابُهُ مَوْضُوعَةٌ عَلَى الْمَشْجَبِ، قَالَ لَهُ قَائِلٌ: تُصَلِّي فِي إِزَارٍ وَاحِدٍ؟ فَقَالَ إِنَّمَا صَنَعْتُ ذَلِكَ، لِيَرَانِي أَحْمَقُ مِثْلَكَ، وَأَيْنَا كَانَ لَهُ ثَوْبَانِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ؟.

٣٥٣ - حَدَّثَنَا مُطَرِّفٌ أَبُو مُضْعَبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الْمَوَالِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ: رَأَيْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، وَقَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ.

٤ - باب: الصَّلَاةُ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ مُلْتَحِفًا بِهِ

قَالَ الزُّهْرِيُّ فِي حَدِيثِهِ: الْمُلْتَحِفُ الْمُتَوَشَّحُ، وَهُوَ الْمُخَالَفُ بَيْنَ طَرَفَيْهِ عَلَى عَاتِقَيْهِ، وَهُوَ الْإِشْتِمَالُ عَلَى مَنْكِبَيْهِ. قَالَ: قَالَتْ أُمُّ هَانِيءٍ: التَّحَفَ النَّبِيُّ ﷺ بِثَوْبٍ، وَخَالَفَ بَيْنَ طَرَفَيْهِ عَلَى عَاتِقَيْهِ.

٣٥٤ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، قَدْ خَالَفَ بَيْنَ طَرَفَيْهِ.

٣٥٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ: أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فِي بَيْتٍ أُمُّ سَلَمَةَ، قَدْ أَلْقَى طَرَفَيْهِ عَلَى عَاتِقَيْهِ.

٣٥٦ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ أَبِي سَلَمَةَ أَخْبَرَهُ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، مُشْتِمِلًا بِهِ، فِي بَيْتٍ أُمُّ سَلَمَةَ، وَاضِعًا طَرَفَيْهِ عَلَى عَاتِقَيْهِ.

٣٥٧ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ: أَنَّ أَبَا مَرْثَةَ، مَوْلَى أُمِّ هَانِيءٍ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ، أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ هَانِيءَ بِنْتَ أَبِي طَالِبٍ تَقُولُ: ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ، فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ، وَفَاطِمَةُ ابْنَتُهُ تَسْتُرُهُ، قَالَتْ: فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «مَنْ هَذِهِ؟». فَقُلْتُ: أَنَا أُمُّ هَانِيءَ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ: «مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِيءَ». فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ، قَامَ فَصَلَّى ثَمَانِي

«Après avoir terminé ses ablutions, il se leva et pria huit *rak'a* enveloppé dans un seul vêtement. Ayant terminé de prier, je lui dis: "O Messenger de Dieu! le propre fils de ma mère prétend qu'il va abattre un homme à qui j'ai accordé ma protection, il s'agit d'Un tel ben Hubayra..."

— O Um Hâni'! dit le Messenger de Dieu (ﷺ), nous accordons notre protection à qui tu as accordé la tienne."»

Um Hâni': «Cela eut lieu durant une certaine matinée.»

358 - Abu Hurayra: Quelqu'un interrogea le Messenger de Dieu (ﷺ) sur le fait de prier en portant un seul vêtement. "Est-ce que chacun de vous peut avoir deux vêtements?" rétorqua le Messenger de Dieu (ﷺ).

R. 5 - Lorsque l'orant prie en portant un seul vêtement il doit mettre une partie de ce vêtement sur ses épaules

359 - Abu Hurayra dit: «Le Prophète de Dieu (ﷺ) a dit: "Que l'un de vous ne prie pas vêtu d'un seul vêtement en négligeant de poser [une partie de ce vêtement] sur ses épaules!"»

360 - 'Ikrima dit: J'ai entendu Abu Hurayra dire: «J'atteste avoir entendu le Messenger de Dieu (ﷺ) dire: "Que celui qui prie vêtu d'un seul vêtement croise les deux bouts de ce vêtement!"»

R. 6 - Lorsque le vêtement est étroit

361 - Sa'îd ben al-Harith dit: «Nous avons interrogé Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh sur le fait de prier en portant un seul vêtement et il a dit: "J'étais avec le Prophète durant l'une de ses expéditions. Une nuit, alors que j'étais venu pour une affaire, je le trouvai en train de prier. Et comme je n'étais vêtu que d'un seul vêtement, je m'enveloppai dedans et je fis la prière près de lui. Ayant terminé de prier, il me dit: "Quelle est la cause qui t'a poussé à venir de nuit? ô Jâbir" Sur ce, je commençai à lui exposer mon affaire et quand j'eus terminé il me dit: "Pourquoi cette manière de s'envelopper que je viens de voir de ta part? — Je n'avais qu'un seul vêtement (c.-à-d. un vêtement étroit). — Si ton vêtement est large tu peux alors t'envelopper, sinon porte-le comme un *'izâr*."»

362 - Sahl dit: «Il y avait des hommes qui étaient en train de prier avec le

رَكَعَاتٍ، مُلْتَجِئًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَلَمَّا أَنْصَرَفَ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، زَعَمَ ابْنُ أُمِّي، أَنَّهُ قَاتِلُ رَجُلٍ قَدْ أَجْرَتْهُ، فَلَانَ بَنُ هُبَيْرَةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «قَدْ أَجَرْنَا مَنْ أَجَرْتَ يَا أُمَّ هَانِيَّةٍ». قَالَتْ أُمُّ هَانِيَّةٍ: وَذَاكَ ضُحَى.

٣٥٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ سَائِلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَوَلَكُلَّكُمْ ثَوْبَانِ؟».

٥ - باب: إِذَا صَلَّى فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ فَلْيَجْعَلْ عَلَى عَاتِقِهِ

٣٥٩ - حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا يُصَلِّي أَحَدُكُمْ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ، لَيْسَ عَلَى عَاتِقِهِ شَيْءٌ».

٣٦٠ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ: سَمِعْتُهُ - أَوْ كُنْتُ سَأَلْتُهُ - قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَلْيُخَالِفْ بَيْنَ طَرَفَيْهِ».

٦ - باب: إِذَا كَانَ الثَّوْبُ ضَيِّقًا

٣٦١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ: سَأَلْنَا جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ: عَنِ الصَّلَاةِ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ، فَقَالَ: خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، فَجِئْتُ لَيْلَةً لِبَعْضِ أَمْرِي، فَوَجَدْتُهُ يُصَلِّي، وَعَلَيْ ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَاشْتَمَلْتُ بِهِ، وَصَلَّيْتُ إِلَى جَانِبِهِ، فَلَمَّا أَنْصَرَفَ قَالَ: «مَا السُّرَى يَا جَابِرُ؟» فَأَخْبَرْتُهُ بِحَاجَتِي، فَلَمَّا فَرَغْتُ قَالَ: «مَا هَذَا الْإِشْتِمَالُ الَّذِي رَأَيْتَ؟» قُلْتُ: كَانَ ثَوْبٌ - يَعْنِي ضَاقَ - قَالَ: «فَإِنْ كَانَ وَاسِعًا فَالْتَجِئْ بِهِ، وَإِنْ كَانَ ضَيِّقًا فَاتَزَرَّ بِهِ».

٣٦٢ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلٍ قَالَ: كَانَ رَجُلٌ يُصَلُّونَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، عَاقِدِي أَرْزِهِمْ عَلَى أَعْنَاقِهِمْ، كَهَيْئَةِ الصَّبْيَانِ،

Prophète de Dieu (ﷺ) en portant chacun un *'izâr* noué autour du cou, à la manière des enfants. En outre, le Prophète dit aux femmes: "Ne relevez vos têtes⁽¹⁾ que lorsque les hommes se mettent en position assis!"»

R. 7 - Sur le fait de prier en portant [un vêtement fabriqué par des non-musulmans comme c'est le cas de] la chemise syrienne

* Al-Hasan ne voyait aucun mal à prier vêtu d'un vêtement tissé par un Zoroastrien.

* Ma'mar: J'ai vu az-Zuhry porter des vêtements du Yémen et qui ont été teints avec de l'urine.

* 'Ali pria vêtu d'un vêtement nouveau qui n'avait pas été lavé.

363 - Al-Mughîra ben Chu'ba dit: «J'étais en voyage avec le Prophète de Dieu (ﷺ) qui [me] dit: "O Mughîra! prends le récipient d'eau!" En effet, je pris la chose et le Messenger de Dieu (ﷺ), vêtu d'une chemise syrienne, de s'éloigner de moi là où je ne pouvais le voir. Et après avoir satisfait son besoin naturel, il revint... Mais en voulant sortir sa main de la manche de la chemise, cette dernière s'avéra étroite, d'où il passa la main par-dessous la chemise. Je lui versai alors de l'eau et il fit des ablutions semblables à celles de la prière, essuya ses bottines puis fit la prière.»

R. 8 - Sur le fait qu'il est répréhensible de se mettre nu pendant la prière ou pour toute autre chose

364 - 'Amrû ben Dinâr dit: «J'ai entendu Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh dire que le Messenger de Dieu (ﷺ) était en train de transporter des pierres avec les Mecquois [pour la restauration] de la Ka'ba. Il portait un *'izâr* quand son oncle paternel al-'Abbâs vint lui dire: "O fils de mon frère! pourquoi ne dénoues-tu pas ton *'izâr* pour le mettre sur les épaules afin qu'il te protège des pierres?" En effet, le Prophète⁽²⁾ dénoua son *'izar* et le mit sur les épaules, d'où il tomba évanoui. Après cela, on ne le vit jamais nu.»

(1) Pendant la prière en groupe.

(2) Il était encore jeune à l'époque.

وَقَالَ لِلنِّسَاءِ: «لَا تَرْفَعْنَ رُؤُوسَكُنَّ حَتَّى يَسْتَوِيَ الرَّجَالُ جُلُوسًا».

٧ - باب: الصَّلَاةِ فِي الْجُبَّةِ الشَّامِيَّةِ

وَقَالَ الْحَسَنُ فِي الثِّيَابِ يَنْسُجُهَا الْمَجُوسِيُّ: لَمْ يَرِ بِهَا بَأْسًا. وَقَالَ مَعْمَرٌ: رَأَيْتُ الزُّهْرِيَّ: يَلْبَسُ مِنْ ثِيَابِ الْيَمَنِ مَا صُبِغَ بِالْبَوْلِ. وَصَلَّى عَلِيٌّ فِي ثَوْبٍ غَيْرِ مَقْصُورٍ.

٣٦٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ مُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ، فَقَالَ: «يَا مُغِيرَةُ، خُذِ الْإِدَاوَةَ». فَأَخَذْتُهَا، فَاَنْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى تَوَارَى عَنِّي، فَقَضَى حَاجَتَهُ، وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ شَامِيَّةٌ، فَذَهَبَ لِيُخْرِجَ يَدَهُ مِنْ كُمِّهَا فَضَاقَتْ، فَأَخْرَجَ يَدَهُ مِنْ أَسْفَلِهَا، فَصَبَّتْ عَلَيْهِ، فَتَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ، وَمَسَحَ عَلَى خَفِيهِ، ثُمَّ صَلَّى.

٨ - باب: كَرَاهِيَّةِ التَّعَرِّي فِي الصَّلَاةِ وَغَيْرِهَا

٣٦٤ - حَدَّثَنَا مَطَرُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَاءُ بْنُ إِسْحَقَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُحَدِّثُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، كَانَ يَنْقُلُ مَعَهُمُ الْحِجَارَةَ لِلْكَعْبَةِ، وَعَلَيْهِ إِزَارُهُ، فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ عَمُّهُ: يَا بَنَ أَخِي، لَوْ حَلَلْتَ إِزَارَكَ، فَجَعَلْتَ عَلَى مَنْكِبَيْكَ دُونَ الْحِجَارَةِ، قَالَ: فَحَلَّهُ فَجَعَلَهُ عَلَى مَنْكِبَيْهِ، فَسَقَطَ مَعْشِيًا عَلَيْهِ، فَمَا رُويَ بَعْدَ ذَلِكَ عُريَانًا ﷺ.

**R. 9 - Sur le fait de prier vêtu d'une tunique,
d'un pantalon, d'un haut-de-chausse⁽¹⁾
ou d'une robe à pans ramassés (*qabâ'*)**

365 - Abu Hurayra dit: «Un homme se leva et interrogea le Prophète de Dieu (ﷺ) sur le fait de prier en portant un seul vêtement. “Est-ce que chacun de vous peut trouver deux vêtements?” s’interrogea le Prophète.

«Après cela, un homme interrogea ‘Umar sur le sujet et celui-ci de dire: “Lorsque Dieu [vous] fait des largesses faites-en de même! L’orant peut mettre tous ses vêtements [et faire ensuite la prière], il peut prier vêtu d’un *‘izâr* et un manteau, d’un *‘izâr* et une tunique, d’un *‘izâr* et un *qabâ'*, d’un pantalon et un manteau, d’un pantalon et une tunique, d’un pantalon et un *qabâ'*, d’un haut-de-chausse et un *qabâ'*, d’un haut-de-chausse et une tunique.”

«Je crois que ‘Umar ajouta ceci: “d’un haut-de-chausse et un manteau.”»

366 - Ibn ‘Umar dit: «Un homme interrogea le Messenger de Dieu (ﷺ) en disant: “Que doit mettre celui qui est en état d’*ihrâm* (sacralisation)? — Il ne doit mettre, répondit le Prophète, ni tunique, ni pantalon, ni burnous, ni vêtements touchés par du safran ou du *wars*⁽²⁾. Et celui qui ne trouve pas de sandales mettra des bottines qu’il doit couper de sorte qu’elles soient au-dessous du niveau des chevilles.”»

* Un *ḥadīth* similaire a été rapporté par Nâfi’: d’ibn ‘Umar, du Prophète (ﷺ).

R. 10 - Sur ce qui doit être caché de la ‘*awra*⁽³⁾

367 - Abu Sa‘īd al-Khudry dit: «Le Messenger de Dieu (ﷺ) a interdit de porter le vêtement d’une manière à rendre le mouvement difficile (*‘ichtimāl aṣ-ṣammâ’*). Il a aussi interdit de s’asseoir, vêtu d’un seul vêtement, en relevant les jambes et sans cacher les parties honteuses.»

368 - Abu Hurayra dit: «Le Prophète de Dieu (ﷺ) a interdit deux genres de ventes: celle dite “au toucher” et celle dite “en laissant”⁽⁴⁾. Il a aussi interdit de s’envelopper dans un vêtement qui empêche le mouvement des mains et le fait de

(1) Qui couvre une partie des cuisses seulement.

(2) Plante tinctoriale appelée *Memecylon tinctorium*.

(3) La ‘*awra* est comprise entre le nombril et les genoux. Mais pour al-Bukhâry, il paraît qu’elle ne comprend que les parties honteuses.

(4) V. la partie des échanges commerciaux.

٩ - باب: الصَّلَاةُ فِي الْقَمِيصِ وَالسَّرَاوِيلِ وَالتُّبَانِ وَالْقَبَاءِ

٣٦٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَامَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَسَأَلَهُ عَنِ الصَّلَاةِ فِي الثُّوبِ الْوَاحِدِ، فَقَالَ: «أَوْ كُلُّكُمْ يَجِدُ ثَوْبَيْنِ؟». ثُمَّ سَأَلَ رَجُلٌ عُمَرَ، فَقَالَ: إِذَا وَسَّعَ اللَّهُ فَأَوْسِعُوا، جَمَعَ رَجُلٌ عَلَيْهِ ثِيَابُهُ، صَلَّى رَجُلٌ فِي إِزَارٍ وَرِدَاءٍ، فِي إِزَارٍ وَقَمِيصٍ، فِي إِزَارٍ وَقَبَاءٍ، فِي سَرَاوِيلٍ وَرِدَاءٍ، فِي سَرَاوِيلٍ وَقَمِيصٍ، فِي سَرَاوِيلٍ وَقَبَاءٍ، فِي تُبَانٍ وَقَبَاءٍ، فِي تُبَانٍ وَقَمِيصٍ، قَالَ: وَأَحْسِبُهُ قَالَ: فِي تُبَانٍ وَرِدَاءٍ.

٣٦٦ - حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا آبْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ آبْنِ عُمَرَ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ؟ فَقَالَ: «لَا يَلْبَسُ الْقَمِيصَ، وَلَا السَّرَاوِيلَ، وَلَا الْبُرُوسَ، وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الزَّعْفَرَانُ، وَلَا وَرْسٌ، فَمَنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَيْنِ، وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا أَسْفَلَ مِنَ الْكَعْبَيْنِ». وَعَنْ نَافِعٍ، عَنِ آبْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مِثْلُهُ.

١٠ - باب: مَا يَسْتُرُ مِنَ الْعَوْرَةِ

٣٦٧ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ آبْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّهُ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ اسْتِمَالِ الصَّمَاءِ، وَأَنْ يَحْتَبِيَ الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، لَيْسَ عَلَى فَرْجِهِ مِنْهُ شَيْءٌ.

٣٦٨ - حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعَتَيْنِ: عَنِ اللَّمَّاسِ وَالنَّبَازِ، وَأَنْ يَشْتَمَلَ الصَّمَاءَ، وَأَنْ

s'asseoir, vêtu d'un seul vêtement, en relevant les jambes [et en laissant apparaître les parties honteuses].»

369 - Abu Hurayra dit: «Abu Bakr m'envoya durant le pèlerinage [de l'Adieu] avec d'autres personnes à Mina, le jour du Sacrifice. Notre mission consistait à annoncer ceci en criant: "Après cette année-ci, aucun païen ne pourra accomplir le pèlerinage, et aucune personne ne devra faire le rite du *tawâf* autour du Temple en restant toute nue."»

«Après cela, le Messager de Dieu (ﷺ) envoya aussi 'Ali et lui donna l'ordre de réciter aux gens la sourate de *Barâ'a* (Rupture).

«'Ali était avec nous en train d'annoncer qu'aucun païen ne ferait le pèlerinage ou accomplirait tout nu le *tawâf* après l'année en question.»

R. 11 - Sur le fait de prier sans manteau

370 - Muḥammad ben al-Munkadir dit: «J'entrai chez Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh et je le trouvai en train de prier enveloppé dans un vêtement, tandis que son manteau était posé à part. A la fin de sa prière, nous⁽¹⁾ lui dîmes: "O Abu 'Abd-ul-Lâh! tu pries en laissant ton manteau posé à part? — Oui, répondit-il, j'ai voulu que des ignorants comme vous puissent me voir faire cela... J'ai vu le Prophète de Dieu (ﷺ) prier en faisant cela."»

R. 12 - Sur ce qui est rapporté au sujet de la cuisse

* On rapporte d'ibn 'Abbâs, ainsi que de Jarḥad et Muḥammad ben Jaḥch, que le Prophète de Dieu (ﷺ) considérait la cuisse comme une *'awra*.

* 'Anas: Le Prophète de Dieu (ﷺ) a découvert sa cuisse.

* Le ḥadîth de 'Anas a un meilleur *'isnâd* mais le ḥadîth de Jarḥad est plus conforme à la règle de la précaution. C'est ainsi qu'on peut éviter la divergence de ces personnages.

* Abu Mûsa: A l'entrée de 'Uthmân, le Prophète de Dieu (ﷺ) couvra ses cuisses.

* Zayd ben Thâbit: Dieu fit une Révélation à son Messager au moment où la cuisse de celui-ci était sur la mienne. Elle devint si lourde que je craignis qu'elle ne contusionnât ma cuisse.

(1) Les présents.

يَحْتَبِي الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ.

٣٦٩ - حَدَّثَنَا إِسْحَقُ قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا آخِي أَبُو شِهَابٍ، عَنْ عَمِّهِ قَالَ: أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ، فِي مُؤَذِّنِينَ يَوْمَ النَّحْرِ، يُؤَذِّنُونَ بِمَنَى: أَلَا لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: ثُمَّ أَرَدَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَيَّ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِـ «بَرَاءَةٍ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ فِي أَهْلِ مَنَى يَوْمَ النَّحْرِ: لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

١١ - بَاب: الصَّلَاةِ بِغَيْرِ رِدَاءٍ

٣٧٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو أَبِي الْمَوَالِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُكَدِّرِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، وَهُوَ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ مُلْتَحِفًا بِهِ، وَرِدَاؤُهُ مَوْضُوعٌ، فَلَمَّا أَنْصَرَفَ قُلْنَا: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، تُصَلِّي وَرِدَاؤُكَ مَوْضُوعٌ؟ قَالَ: نَعَمْ أَحَبِّتُ أَنْ يَرَانِي الْجُهَالُ مِثْلَكُمْ، رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي هَكَذَا.

١٢ - بَاب: مَا يُذَكَّرُ فِي الْفَخْدِ

وَيُرَوَّى عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ، وَجَرَهَدٍ، وَمُحَمَّدِ بْنِ جَحْشٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «الْفَخْدُ عَوْرَةٌ». وَقَالَ أَنَسٌ: حَسَرَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ فَخْدِهِ، وَحَدِيثُ أَنَسٍ أَسْنَدٌ، وَحَدِيثُ جَرَهَدٍ أَخَوْتُ حَتَّى يُخْرَجَ مِنْ آخِثَلَا فِيهِمْ. وَقَالَ أَبُو مُوسَى: غَطَّى النَّبِيُّ ﷺ رُكْبَتَيْهِ حِينَ دَخَلَ عُثْمَانُ. وَقَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ وَفَخْدَهُ عَلَى فَخْدِي، فَثَقُلْتُ عَلَيَّ، حَتَّى خِفْتُ أَنْ تَرُضَ فَخْدِي.

371 - 'Anas: «A la campagne de Khaybar, nous fîmes la prière de l'aube avec le Messager de Dieu (ﷺ) près de cette cité. Après cela, le Prophète de Dieu (ﷺ) se mit sur sa monture, ainsi qu'Abu Ṭalḥa avec qui j'étais en croupe, et s'élança en direction de Khaybar. Mon genou touchait la cuisse du Prophète de Dieu (ﷺ). Il leva ensuite le *'izâr* à un point où je pus apercevoir la blancheur de ses cuisses. Et une fois à l'intérieur de la cité, il s'écria par trois fois: "Dieu est le plus grand! Khaybar est anéantie!... Lorsque nous nous abattons sur l'aire d'une peuplade, mauvais matin sera-ce pour ceux qui auront été avertis."

«En sortant vers leurs travaux [quotidiens], les habitants de Khaybar s'écrièrent: "C'est Muḥammad! ('Abd-al-'Azîz: L'un de nos compagnons ajouta ceci: "... et le *khamîs*", c'est-à-dire, l'armée).

«C'est ainsi que nous nous emparâmes de force de Khaybar. On rassembla ensuite les prisonniers. A ce moment, Diḥya vint dire au Prophète: "O Prophète de Dieu! donne-moi de ces captifs une femme!

— Va, lui dit le Prophète, et prends une!" Et Diḥya de prendre Ṣafiya bint Huyay, d'où un homme vint trouver le Prophète de Dieu (ﷺ) et lui dit: "O Prophète de Dieu! as-tu donné à Diḥya Ṣafiya bint Huyay, la maîtresse des Qurayza et des Naḍîr? Il n'y a que toi qui dois la prendre." Sur ce, le Prophète dit: "Appelez-le! et qu'il vienne avec elle!" Diḥya vint accompagné de Ṣafiya. En la voyant, le Prophète de Dieu (ﷺ) lui dit: "Prends une autre captive!"

«Après cela, le Prophète de Dieu (ﷺ) affranchit Ṣafiyya et l'épousa.»

Thâbit dit à 'Anas: «O Abu Ḥamza! quelle était la dot qu'il lui avait donnée? — Sa propre personne, répondit Mâlik; il l'a affranchie puis épousée. Et, au chemin du retour, Um Sulaym s'occupa d'elle et la fit entrer de nuit chez le Prophète qui se leva le lendemain matin comme nouveau marié et dit: "Que celui qui a une chose l'apporte!" et ce en étalant un tapis. Certains apportèrent des dattes, d'autres du beurre fondu ('Abd-al-'Azîz: Je crois que 'Anas cita aussi la boullie sucrée) puis on mélangea le tout. C'est ainsi que fut le festin de noces du Messager de Dieu (ﷺ).»

R. 13 - Dans combien de pièces la femme doit-elle faire la prière?

* 'Ikrima: Si elle couvre son corps avec un vêtement, cela lui est suffisant.

372 - 'Urwa: 'Ā'icha dit: «Le Messager de Dieu (ﷺ) faisait la prière du *fajr* au

٣٧١ - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيَّةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ غَزَا خَيْبَرَ، فَصَلَّيْنَا عِنْدَهَا صَلَاةَ الْغَدَاةِ بَغْلَسٍ، فَرَكِبَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ، وَرَكِبَ أَبُو طَلْحَةَ، وَأَنَارِدَيْفُ أَبِي طَلْحَةَ، فَأَجْرَى نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ فِي رُقَاقٍ خَيْرٍ، وَإِنْ رُكِبَتِي لَتَمَسَّ فَيُخَذُ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ حَسَرَ الْإِزَارَ عَنْ فَخِذِهِ، حَتَّى إِنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِ فَخِذِ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ، فَلَمَّا دَخَلَ الْقَرْيَةَ قَالَ: «اللَّهُ أَكْبَرُ، خَرِبَتْ خَيْبَرُ، إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ، فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ». قَالَهَا ثَلَاثًا، قَالَ: وَخَرَجَ الْقَوْمُ إِلَى أَعْمَالِهِمْ، فَقَالُوا: مُحَمَّدٌ - قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ: وَقَالَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا: وَالْخَمِيسُ، يَعْنِي الْجَيْشَ - قَالَ: فَأَصْبَنَاهَا عَنُودَةً، فَجَمَعَ السَّبْيُ، فَجَاءَ دَحِيَّةٌ، فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أُعْطِنِي جَارِيَةً مِنَ السَّبْيِ، قَالَ: «أَذْهَبْ فَخُذْ جَارِيَةً». فَأَخَذَ صَفِيَّةَ بِنْتَ حُحَيٍّ، فَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أُعْطِيتَ دَحِيَّةَ صَفِيَّةَ بِنْتَ حُحَيٍّ، سَيِّدَةَ قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرِ، لَا تَصْلُحُ إِلَّا لَكَ، قَالَ: «أَدْعُوهُ بِهَا». فَجَاءَ بِهَا، فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ ﷺ قَالَ: «خُذْ جَارِيَةً مِنَ السَّبْيِ غَيْرَهَا». قَالَ: فَأَعْتَقَهَا النَّبِيُّ ﷺ وَتَزَوَّجَهَا. فَقَالَ لَهُ ثَابِتٌ: يَا أَبَا حَمْزَةَ، مَا أَصْدَقَهَا؟ قَالَ: نَفْسَهَا، أَعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالطَّرِيقِ، جَهَّزْتُهَا لَهُ أُمُّ سُلَيْمٍ، فَأَهْدَتْهَا لَهُ مِنَ اللَّيْلِ، فَأَصْبَحَ النَّبِيُّ ﷺ عَرُوسًا، فَقَالَ: «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ شَيْءٌ فَلْيَجِئْ بِهِ». وَبَسَطَ نِطْعًا، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ بِالتَّمْرِ، وَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ بِالسَّمَنِ، قَالَ: وَأَحْسِبُهُ قَدْ ذَكَرَ السُّوَيْقَ، قَالَ: فَحَاسُوا حَيْسًا، فَكَانَتْ وَلِيمَةً رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

١٣ - باب: فِي كَمْ تُصَلِّي الْمَرْأَةُ فِي الثَّيَابِ

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: لَوْ وَارَتْ جَسَدَهَا فِي ثَوْبٍ لَأَجَزَتْهُ.

٣٧٢ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ: أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: لَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي الْفَجْرَ، فَيَشْهَدُ مَعَهُ نِسَاءٌ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ،

moment où quelques croyantes assistaient avec lui, tout en ayant leur corps et leurs têtes voilés. Et elles retournaient à leurs maisons sans qu'elles ne fussent connues par quiconque.»

R. 14 - Lorsqu'on prie vêtu d'un habit qui a des motifs.

Sur: "Il regarda les motifs de la *khamîša*"⁽¹⁾

373 - 'Â'icha: Le Prophète de Dieu (ç) pria une fois vêtu d'une *khamîša* ayant des motifs sur lesquels il jeta son regard. Ayant terminé sa prière, il dit: "Emmenez ma *khamîša* à Abu Jahm et apportez-moi son '*anjâniya*'⁽²⁾! car la *khamîša* m'a distrahit durant ma prière."

* De Hichâm ben 'Urwa, de son père, de 'Â'icha: Le Prophète de Dieu (ç) dit: "Je regardais ses motifs et je craignais qu'elle ne me causât une distraction."

R. 15 - Est-ce que la prière n'est plus valide si on la fait dans un vêtement ayant des motifs sous forme de croix ou d'autres représentations figurées? — Sur ce qui est interdit de tout cela

374 - 'Anas: 'Â'icha avait un rideau fin ayant des représentations figurées et avec lequel elle cacha le côté donnant sur sa demeure. Mais le Prophète de Dieu (ç) lui dit: "Enlève ton rideau-ci! car je remarque toujours ses dessins durant ma prière."

R. 16 - Sur celui qui prie vêtu d'un *farrûj*⁽³⁾ en soie puis l'enlève

375 - 'Uqba ben 'Âmir dit: On offrit au Prophète de Dieu (ç) un *farrûj* en soie. Il le mit et fit sa prière. Mais après la fin de sa prière il l'enleva en le tirant fortement comme s'il avait détesté son port. Il dit ensuite: "Cela ne convient pas aux pieux."»

R. 17 - Sur le fait de prier vêtu d'un habit rouge

376 - D'après 'Awn ben Abu Juḥayfa, son père dit: «J'ai vu le Messager de Dieu (ç) dans une tente en cuir rouge, puis j'ai vu Bilâl apporter [le reste de] l'eau

(1) Autre traduction: Lorsqu'on prie vêtu d'un habit qui a des motifs et qu'on regarde ces derniers.

(2) Un manteau épais sans motifs.

(3) Le *farrûj* est une chemise ouverte par derrière.

مُتَلَفَعَاتٍ فِي مُرُوطِهِنَّ، ثُمَّ يَرْجِعْنَ إِلَى بُيُوتِهِنَّ، مَا يَعْرِفُهُنَّ أَحَدٌ.

١٤ - باب: إِذَا صَلَّى فِي ثَوْبٍ لَهُ أَعْلَامٌ، وَنَظَرَ إِلَى عِلْمِهَا

٣٧٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى فِي خَمِيصَةٍ لَهَا أَعْلَامٌ، فَنَظَرَ إِلَى أَعْلَامِهَا نَظْرَةً، فَلَمَّا أَنْصَرَفَ قَالَ: «أَذْهَبُوا بِخَمِيصَتِي هَذِهِ إِلَى أَبِي جَهْمٍ، وَأُتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّةِ أَبِي جَهْمٍ، فَإِنَّهَا أَلْهَتْنِي آتِفًا عَنْ صَلَاتِي».

وَقَالَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَى عِلْمِهَا وَأَنَا فِي الصَّلَاةِ، فَأَخَافُ أَنْ تَفْتِنَنِي».

١٥ - باب: إِنْ صَلَّى فِي ثَوْبٍ مُصَلَّبٍ أَوْ تَصَاوِيرَ، هَلْ تَفْسُدُ صَلَاتُهُ؟ وَمَا يَنْهَى عَنْ ذَلِكَ

٣٧٤ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ: كَانَ قِرَامٌ لِعَائِشَةَ، سَتَرَتْ بِهِ جَانِبَ بَيْتِهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «أَمِيطِي عَنَّا قِرَامَكَ هَذَا، فَإِنَّهُ لَا تَزَالُ تَصَاوِيرُهُ تَعْرِضُ فِي صَلَاتِي».

١٦ - باب: مَنْ صَلَّى فِي فُرُوجٍ حَرِيرٍ ثُمَّ نَزَعَهُ

٣٧٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: أَهْدَيْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فُرُوجَ حَرِيرٍ، فَلَبِسَهُ فَصَلَّى فِيهِ، ثُمَّ أَنْصَرَفَ، فَنَزَعَهُ نَزْعًا شَدِيدًا، كَالْكَارِهِ لَهُ، وَقَالَ: «لَا يَنْبَغِي هَذَا لِلْمُتَّقِينَ».

١٧ - باب: الصَّلَاةُ فِي الثَّوْبِ الْأَحْمَرِ

٣٧٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرَعَرَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي قُبَّةٍ حُمْرَاءَ مِنْ أَدَمٍ، وَرَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ

utilisée par le Messager de Dieu (ﷺ) dans ses ablutions. Et j'ai vu aussi les gens qui accouraient pour avoir un peu de cette eau. Celui qui arrivait à en avoir une quantité l'utilisait pour s'essuyer; mais celui qui n'a rien pu obtenir, il prenait quelques gouttes des mains encore humides de son voisin. Enfin, j'ai vu aussi Bilâl planter une pique dans le sol, et ce avant que le Prophète de Dieu (ﷺ) ne sortît vêtu d'un manteau rouge dont il avait retroussé les pans. Il a ensuite présidé une prière de deux *rak'a* en se mettant devant la pique. Et j'ai remarqué aussi que [durant la prière], les gens et les bêtes passaient près de ladite pique.»

R. 18 - Sur le fait de prier sur une terrasse, sur un minbar ou sur des planches

* Abu 'Abd-ul-Lâh: Abu al-Ḥaṣan ne voyait aucun mal à faire la prière sur la neige ou sur un pont, et ce même si l'urine coulait dessous, dessus ou devant; mais à condition qu'il y ait entre le fidèle et l'urine un voile.

* Abu Hurayra pria sur la terrasse de la mosquée en suivant la prière de l'imâm.

* Ibn 'Umar pria sur de la neige.

377 - 'Ali ben 'Abd-ul-Lâh nous a rapporté ceci: Sufyân nous a rapporté ceci: Abu Ḥâzim dit: «On interrogea Sahl ben Sa'd: "De quoi était fait le minbar [du Prophète]? — Il n'y a maintenant, répondit Sahl, aucune personne qui peut être informée plus que moi sur ce sujet... Il était fabriqué en bois de tamaris d'al-Ghâba, par Un tel, l'affranchi d'Une telle, et ce pour l'usage du Messager de Dieu (ﷺ). En effet, après sa fabrication, on le plaça..., et le Messager de Dieu (ﷺ) de venir se mettre dessus. Il s'orienta alors en direction de la *qibla*, prononça le *takbîr*; et les gens de se mettre derrière lui. Il récita ensuite [du Coran], fit un *ruku*⁽¹⁾ — les gens firent de même —, leva la tête, recula un peu, se prosterna sur le sol puis revint au minbar, [Et de nouveau], il récita [du Coran], fit un *rukû'*, leva la tête, recula un peu et se prosterna. Cela est l'histoire du minbar.»

* Abu 'Abd-ul-Lâh: 'Ali ben 'Abd-ul-Lâh dit: «'Aḥmad ben Ḥanbal (Que Dieu ait pitié de son âme!) m'a interrogé sur ce *ḥadîth*.

«[J'ai répondu en disant]: "Ce que je veux dire est que le Prophète (ﷺ) était

(1) gèneuflexion.

وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ يَتَدَرُونَ ذَاكَ الْوُضُوءَ، فَمَنْ أَصَابَ مِنْهُ شَيْئًا تَمَسَّحَ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يُصِبْ مِنْهُ شَيْئًا أَخَذَ مِنْ بَلَلِ يَدِ صَاحِبِهِ، ثُمَّ رَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ عَنَزَةً فَرَكَّزَهَا، وَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فِي حُلَّةٍ حَمْرَاءَ مُشَمَّرًا، صَلَّى إِلَى الْعَنَزَةِ بِالنَّاسِ رَكَعَتَيْنِ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ وَالْدَّوَابَّ، يَمُرُّونَ مِنْ بَيْنِ يَدَيِ الْعَنَزَةِ.

١٨ - باب: الصَّلَاةِ فِي السُّطُوحِ وَالْمِنْبَرِ وَالْخَشْبِ

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَلَمْ يَرِ الْحَسَنُ بَاسًا أَنْ يُصَلِّيَ عَلَى الْجَمْدِ وَالْقَنَاطِرِ، وَإِنْ جَرَى تَحْتَهَا بَوْلٌ، أَوْ فَوْقَهَا، أَوْ أَمَامَهَا، إِذَا كَانَ بَيْنَهُمَا سُتْرَةٌ. وَصَلَّى أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَى سَقْفِ الْمَسْجِدِ بِصَلَاةِ الْإِمَامِ. وَصَلَّى ابْنُ عُمَرَ عَلَى الثَّلْجِ.

٣٧٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ قَالَ: سَأَلُوا سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ: مِنْ أَيِّ شَيْءٍ الْمِنْبَرُ؟ فَقَالَ: مَا بَقِيَ بِالنَّاسِ أَعْلَمُ مِنِّي، هُوَ مِنْ أَثْلِ الْغَابَةِ، عَمِلَهُ فَلَانٌ مَوْلَى فَلَانَةَ، لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ عُمِلَ وَوُضِعَ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، كَبَّرَ وَقَامَ النَّاسُ خَلْفَهُ، فَقَرَأَ وَرَكَعَ وَرَكَعَ النَّاسُ خَلْفَهُ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى، فَسَجَدَ عَلَى الْأَرْضِ، ثُمَّ عَادَ إِلَى الْمِنْبَرِ، ثُمَّ رَكَعَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى حَتَّى سَجَدَ بِالْأَرْضِ، فَهَذَا شَأْنُهُ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: سَأَلَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ قَالَ: فَإِنَّمَا أَرَدْتُ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ أَعْلَى مِنَ النَّاسِ، فَلَا بَاسَ أَنْ يَكُونَ الْإِمَامُ

placé au dessus des fidèles; donc, de ce hadîth, il n'y a aucun mal à ce que l'imâm se place au dessus des fidèles.

«“De plus, ai-je ajouté, on interrogeait souvent Sufyân ben ‘Uyayna au sujet de ce hadîth; ne l’as-tu pas entendu de lui? — Non, m’a-t-il répondu.”»

378 - 'Anas ben Malik: Une fois, le Messenger de Dieu (ç) tomba de son cheval d'où sa jambe — ou son épaule — fut égratignée. Sur ce, il jura de ne pas toucher ses femmes durant tout un mois. Il s'installa alors dans une chambre-terrasse dont les marches [de son escalier] étaient des troncs [de palmiers]. Ses Compagnons vinrent lui faire une visite et il les présida en prière en restant assis. Quant à eux, ils faisaient la prière en se mettant debout. Après le *salâm*, le Prophète dit: “L'imâm a été institué pour qu'on l'imite. Prononcez le *tekbîr* lorsqu'il le prononce! faites le *rukû'* lorsque l'imâm le fait! prosternez-vous lorsqu'il se prosterne! et tenez vous debout s'il prie en restant debout!”

Après vingt-neuf jours, le Prophète quitta sa chambre-terrasse et descendit. “O Messenger de Dieu! lui dit-on, tu as juré pour un mois... — [Ce] mois est de vingt-neuf jours, expliqua-t-il.”

R. 19 - Lorsque, en se prosternant, l'orant touche sa femme avec son vêtement

379 - Maymûna dit: «Des fois le Messenger de Dieu (ç) priait près de moi au moment même où j'avais mes menstrues. Et il arrive souvent que son vêtement me touche lorsqu'il se prosterne.

«Le Prophète, ajouta Maymûna, priait sur une petite natte⁽¹⁾.»

R. 20 - Sur le fait de prier sur une natte (*ḥasîr*)

* Jâbir et Abu Sa'îd prièrent en bateau, en restant debout.

* Al-Ḥasan, [à quelqu'un]: Tu prieras debout en tournant avec le bateau, et ce tant que cela ne cause aucune gêne à tes compagnons, sinon tu prieras assis.

380 - 'Anas ben Mâlik: La grand-mère de ce dernier, Mulayka, prépara une fois un repas pour le Messenger de Dieu (ç) et l'invita. [Après son arrivée], le

(1) Dans le texte on trouve *khumra* qui est une petite natte en feuille de palmier et sur laquelle on pose les mains et le visage pendant la prosternation. Lorsque cette natte est de la longueur de la taille ou plus on l'appelle *ḥasîr*.

أَعْلَى مِنَ النَّاسِ بِهَذَا الْحَدِيثِ. قَالَ: فَقُلْتُ: إِنَّ سُفْيَانَ بْنَ عُيَيْنَةَ، كَانَ يُسْأَلُ عَنْ هَذَا كَثِيرًا، فَلَمْ تَسْمَعْهُ مِنْهُ؟ قَالَ: لَا.

٣٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدُ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سَقَطَ عَنْ فَرَسِهِ، فَجُحِشَتْ سَاقُهُ - أَوْ كَتِفُهُ - وَآلَى مِنْ نِسَائِهِ شَهْرًا، فَجَلَسَ فِي مَشْرَبَةٍ لَهُ، دَرَجَتُهَا مِنْ جُدُوعٍ، فَأَتَاهُ أَصْحَابُهُ يَعُودُونَهُ، فَصَلَّى بِهِمْ جَالِسًا وَهُمْ قِيَامٌ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَالَ: «إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا، وَإِنْ صَلَّى قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا». وَنَزَلَ لِتِسْعِ وَعِشْرِينَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّكَ آلَيْتَ شَهْرًا؟ فَقَالَ: «إِنَّ الشَّهْرَ تِسْعَ وَعِشْرُونَ».

١٩ - باب: إِذَا أَصَابَ ثَوْبُ الْمُصَلِّي أَمْرَأَتَهُ إِذَا سَجَدَ

٣٧٩ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَادٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي وَأَنَا حِذَاءَهُ، وَأَنَا حَائِضٌ، وَرُبَّمَا أَصَابَنِي ثَوْبُهُ إِذَا سَجَدَ. قَالَتْ: وَكَانَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

٢٠ - باب: الصَّلَاةُ عَلَى الْحَصِيرِ

وَصَلَّى جَابِرٌ وَأَبُو سَعِيدٍ فِي السَّفِينَةِ قَائِمًا. وَقَالَ الْحَسَنُ: قَائِمًا مَا لَمْ تَشُقَّ عَلَى أَصْحَابِكَ، تَدُورُ مَعَهَا، وَإِلَّا فَقَاعِدًا.

٣٨٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ جَدَّتَهُ مُلَيْكَةَ، دَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لِطَعَامٍ صَنَعَتْهُ لَهُ، فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ

Prophète mangea de ce repas puis dit [aux présents]: «Levez-vous afin que je fasse la prière pour vous!»

Anas: «Je me levai, apportai une natte devenue noire à cause du long usage et l'aspergeai d'eau. Le Messenger de Dieu (ﷺ) se leva alors [pour commencer la prière] et je me mis derrière lui, ainsi que l'orphelin⁽¹⁾. Quant à la vieille⁽²⁾, elle se mit derrière nous. Enfin, le Messenger de Dieu (ﷺ) nous fit deux *rak'a* et partit.»

R. 21 Sur le fait de prier sur une *khumra*

381 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben Chaddâd, Maymuna dit: «Le Prophète priait [souvent] sur une *khumra*.»

R. 22 - Sur le fait de prier sur un lit⁽³⁾

* 'Anas pria sur son lit.

* 'Anas: Nous priions avec le Messenger de Dieu (ﷺ) et certains d'entre nous se prosternaient sur leurs vêtements.

382 - 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ﷺ), dit: «Je dormais devant le Messenger de Dieu (ﷺ) tout en posant les pieds à l'endroit où il était en train de se prosterner. Et en se prosternant, il me faisait signe [en me touchant avec sa main] et moi de les retirer, mais je les allongeais une fois qu'il se mettait debout.

«Pendant cette période, reprit 'Â'icha, il n'y avait pas encore de lampes dans les maisons.»

383 - 'Urwa rapporte avoir été informé par 'Â'icha que le Messenger de Dieu (ﷺ) priait alors qu'elle, elle était entre lui et la qibla, sur le lit, et ce comme si elle était un mort sur lequel on faisait la prière de sépulture.

384 - 'Urwa: Des fois, le Prophète (ﷺ) priait alors que 'Â'icha se trouvait entre lui et la qibla, sur leur couche.

R. 23 - Sur le fait de se prosterner sur le vêtement lorsqu'il fait très chaud

* Al-Hasan: Les Compagnons se prosternaient sur leurs turbans ou leurs coiffures tout en gardant les mains dans les manches de leurs vêtements.

(1) Il s'agit de Dumayra, le grand-père de Ḥusayn ben 'Abd-ul-Lâh ben Dumayra.

(2) C.à.d, la grand-mère de Mâlik.

(3) Par *lit* il faut entendre tout ce qui, sur le sol, peut être utilisé pour se coucher, s'étendre.

قَالَ: «قَوْمُوا فَلِاصِلٍ لَكُمْ». قَالَ أَنَسٌ: فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا، قَدْ أَسْوَدَ مِنْ طُولِ مَا لُبَسَ، فَتَضَحَّتْهُ بِمَاءٍ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَصَفَفْتُ أَنَا وَالْيَتِيمُ وَرَاءَهُ، وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا، فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ أَنْصَرَفَ.

٢١ - بَاب: الصَّلَاةِ عَلَى الْخُمْرَةِ

٣٨١ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَادٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

٢٢ - بَاب: الصَّلَاةِ عَلَى الْفِرَاشِ

وَصَلَّى أَنَسٌ عَلَى فِرَاشِهِ، وَقَالَ أَنَسٌ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَيَسْجُدُ أَحَدُنَا عَلَى ثَوْبِهِ.

٣٨٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا قَالَتْ: كُنْتُ أَنَامُ بَيْنَ يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَرِجْلَيْ فِي قِبْلَتِهِ، فَإِذَا سَجَدَ غَمَزَنِي فَقَبَضْتُ رِجْلِي، فَإِذَا قَامَ بَسَطْتُهَا، قَالَتْ: وَالْبُيُوتُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحُ.

٣٨٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ: أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي، وَهِيَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، عَلَى فِرَاشٍ أَهْلِهِ، أَعْتَرَا ضَ الْجَنَازَةَ.

٣٨٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ عِرَاكِ، عَنْ عُرْوَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُصَلِّي، وَعَائِشَةُ مُعْتَرِضَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، عَلَى الْفِرَاشِ الَّذِي يَنَامَانِ عَلَيْهِ.

٢٣ - بَاب: السُّجُودِ عَلَى الثَّوْبِ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ

وَقَالَ الْحَسَنُ: كَانَ الْقَوْمُ يَسْجُدُونَ عَلَى الْعِمَامَةِ وَالْقُلَنُوسَةِ، وَيَدَاهُ فِي كُمِهِ.

385 - 'Anas ben Mâlik dit: «Nous priions avec le Prophète (ç) et, à cause de la grande chaleur, l'un de nous posait le bout de son vêtement à l'endroit de ses prosternations.»

R. 24 - Prier en étant chaussé de ses sandales

386 - Abu Maslama Sa'îd ben Yazîd al-'Azdy dit: «J'interrogeai 'Anas ben Mâlik: "Est-ce que le Prophète (ç) priait en étant chaussé de sa paire de sandales? — Oui, répondit Anas."»

R. 25 - Prier en étant chaussé de ses bottines

387 - Hammâm ben al-Hârith dit: «Je vis Jarîr ben 'Abd-ul-Lâh qui urina, fit des ablutions mineures en essuyant ses bottines⁽¹⁾ puis se leva pour prier. Interrogé sur cela, il dit: "J'ai vu le Prophète (ç) faire une chose pareille."»

* 'Ibrâhîm: ce *ḥadîth* plaisait [aux compagnons de 'Abd-ul-Lâh ben Mas'ûd], car Jarîr fut parmi les derniers à embrasser l'Islam.

388 - Al-Mughîra ben Chu'ba dit: «Je versai de l'eau au Prophète (ç) qui fit des ablutions mineures en essuyant ses bottines. Après quoi, il pria.»

R. 26 - Sur le fait de ne pas bien accomplir la prosternation.

389 - D'après Abu Wâ'il, en voyant un homme qui faisait ses prosternations et son *rukû'* sans les compléter, Hudhayfa attendit la fin de sa prière et lui dit: "Tu n'as pas prié."

Je crois, dit Abu Wâ'il, qu'il lui dit aussi ceci: "Si tu meurs [ainsi], tu mourras loin de la tradition de Muḥammad (ç)."

R. 27 - Sur le fait de laisser apparaître la face antérieure du bras et de l'avant-bras en écartant les mains pendant les prosternations

390 - 'Abd-ul-Lâh ben Mâlik ben Buḥayna: En priant, le Prophète (ç) écartait les mains⁽²⁾ à un point où la blancheur de ses aisselles apparaissait.

* Al-Layth: Ja'far ben Rabi'a m'a rapporté un *ḥadîth* similaire.

(1) Au lieu de laver les pieds.

(2) Pendant les prosternations.

٣٨٥ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ - هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ - قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ قَالَ: حَدَّثَنِي غَالِبُ الْقَطَّانُ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَيَضَعُ أَحَدُنَا طَرَفَ الثَّوبِ، مِنْ شِدَّةِ الْحَرِّ، فِي مَكَانِ السُّجُودِ.

٢٤ - باب: الصَّلَاةِ فِي النَّعَالِ

٣٨٦ - حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مَسْلَمَةَ، سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ: أَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي فِي نَعْلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ.

٢٥ - باب: الصَّلَاةِ فِي الْخِفَافِ

٣٨٧ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ يُحَدِّثُ: عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ: رَأَيْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بَالَ ثُمَّ تَوَضَّأَ، وَمَسَحَ عَلَى خَفَيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى، فَسُئِلَ فَقَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ صَنَعَ مِثْلَ هَذَا.

قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَكَانَ يُعْجِبُهُمْ، لِأَنَّ جَرِيرًا كَانَ مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ.

٣٨٨ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: وَضَّأْتُ النَّبِيَّ ﷺ، فَمَسَحَ عَلَى خَفَيْهِ وَصَلَّى.

٢٦ - باب: إِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودَ

٣٨٩ - أَخْبَرَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ: أَخْبَرَنَا مَهْدِيُّ، عَنْ وَاصِلٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حَدِيفَةَ: رَأَى رَجُلًا لَا يُتِمُّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ، قَالَ لَهُ حَدِيفَةُ: مَا صَلَّيْتَ - قَالَ: وَأَحْسِبُهُ قَالَ - لَوْ مِتُّ مِتُّ عَلَى غَيْرِ سُنَّةِ مُحَمَّدٍ ﷺ.

٢٧ - باب: يُبْدِي ضَبْعِيهِ وَيُجَافِي فِي السُّجُودِ

٣٩٠ - أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنِ ابْنِ هُرْمُزٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ بْنِ بُحَيْنَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَجَ بَيْنَ يَدَيْهِ، حَتَّى يَبْدُوَ بَيَاضُ إِبْطَيْهِ.

وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ: نَحْوَهُ.

R. 28 - Sur le mérite de se mettre en direction de la qibla

* «Il se tint en tournant les extrémités de ses orteils en direction de la qibla.» Cela a été rapporté par Ḥumayd sur la prière du Prophète (ﷺ).

391 - 'Anas ben Mâlik dit: «Le Messenger de Dieu (ﷺ) a dit: “Celui qui fait notre prière, adopte notre qibla et [ne] mange [que] des animaux égorgés à notre façon, celui-là est le musulman qui bénéficie du pacte de Dieu et du pacte de son Messenger. Ne trahissez pas Dieu quant à son pacte!”»

392 - 'Anas ben Mâlik dit: «Le Messenger de Dieu (ﷺ) a dit: “On m’a donné l’ordre de combattre les gens jusqu’à ce qu’ils disent: *Il n’y a de dieu que Dieu*. S’ils disent cette formule, font notre prière, adoptent notre qibla et égorgent [les bêtes] à notre manière, s’ils font tout cela, leurs sangs et leurs biens seront respectés par nous, sauf en cas d’un droit. Quant à leur compte, il incombera à Dieu.”»

393 - Ḥumayd dit: «Maymûn ben Siyâh interrogea Anas ben Mâlik en disant: “O Abu Ḥamza! qu’est-ce qui rend respectés le sang et les biens d’un homme?

— Celui qui témoigne qu’il n’y a de dieu que Dieu, répondit Anas ben Mâlik, adopte notre qibla, fait notre prière et [ne] mange [que] de la viande des animaux que nous égorgions, celui-là est le musulman. Il a les mêmes droits et les mêmes obligations qu’un [autre] musulman.”»

R. 29 - Sur la qibla des habitants de Médine, de la Syrie et de l’Orient

* [Pour les habitants de Médine et ceux de la Syrie], il n’y a aucune qibla à l’est ou à l’ouest, car le Prophète (ﷺ) dit: “Ne tournez pas en direction de la qibla pendant les deux besoins naturels! Tournez-vous plutôt du côté de l’est ou de l’ouest.”»

394 - Abu Ayyûb al-Anṣârî: «Le Prophète (ﷺ) a dit: “En satisfaisant un besoin naturel, ne donnez ni de la face ni du dos à la qibla! Tournez-vous plutôt du côté de l’est ou de l’ouest!”»

Abu 'Ayyûb: «En arrivant, après cela, en Syrie nous trouvâmes des latrines construites en direction de la qibla. [Dedans], nous évitions la qibla en demandant pardon à Dieu, le Très-Haut.»

* D’az-Zuhry, de ‘Atâ’ qui dit: «J’ai entendu Abu 'Ayyûb rapporter du Prophète (ﷺ) un hadîth similaire.»

٢٨ - باب: فضل استقبال القبلة

يَسْتَقْبِلُ بِأَطْرَافِ رِجْلَيْهِ، قَالَ أَبُو حُمَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٣٩١ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُهْدِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ سِيَاهٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا، وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا، فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ، الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلَا تُخْفَرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ».

٣٩٢ - حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ حُمَيْدِ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ، حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالُوهَا، وَصَلُّوا صَلَاتَنَا، وَاسْتَقْبَلُوا قِبْلَتَنَا، وَذَبَحُوا ذَبِيحَتَنَا، فَقَدْ حَرَمْتُ عَلَيْنَا دِمَائَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، إِلَّا بِحَقِّهَا، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ».

٣٩٣ - قَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ: حَدَّثَنَا أَنَسُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ قَالَ: سَأَلَ مَيْمُونُ ابْنَ سِيَاهٍ: أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ: يَا أَبَا حَمْزَةَ، مَا يُحْرَمُ دَمُ الْعَبْدِ وَمَالُهُ؟ فَقَالَ: مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَصَلَّى صَلَاتَنَا، وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا، فَهُوَ الْمُسْلِمُ، لَهُ مَا لِلْمُسْلِمِ، وَعَلَيْهِ مَا عَلَى الْمُسْلِمِ.

٢٩ - باب: قبلة أهل المدينة، وأهل الشام، والمشرق

لَيْسَ فِي الْمَشْرِقِ وَلَا فِي الْمَغْرِبِ قِبْلَةٌ، لِقَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ، وَلَكِنْ شَرُّقُوا أَوْ غَرَّبُوا».

٣٩٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَطَاءِ ابْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ، فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا، وَلَكِنْ شَرُّقُوا أَوْ غَرَّبُوا».

قَالَ أَبُو أَيُّوبَ: فَقَدِمْنَا الشَّامَ، فَوَجَدْنَا مَرَايِضَ بُنَيْتَ قِبَلَ الْقِبْلَةِ، فَتَنَحَّرَفُ، وَنَسْتَغْفِرُ اللَّهَ تَعَالَى.

وَعَنِ الزُّهْرِيِّ: عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مِثْلَهُ.

R. 30 - Dieu le Très-Haut, dit: Et ont adopté la station d'Abraham comme oratoire⁽¹⁾

395 - 'Amrû ben Dinâr dit: Nous interrogeâmes ibn 'Umar de l'homme qui fait le *tawâf* autour de la Ka'ba pendant une *'umra* sans faire la course entre aṣ-Ṣafâ et al-Marwa, cet homme, peut-il commercer avec sa femme? "Le Prophète (ç), répondit ibn 'Umar, arriva [à la Mecque], fit le *tawâf* autour du Temple par sept fois, pria derrière l'Oratoire deux *rak'a* et fit la course entre aṣ-Ṣafâ et al-Marwa... *Vous avez dans le Messenger de Dieu un beau parangon.*"

396 - Nous interrogeâmes aussi Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh qui nous dit: "Il ne doit s'approcher d'elle qu'après la course entre aṣ-Ṣafâ et al-Marwa."

397 - Sayf dit: «J'ai entendu Mujâhid dire: On vint dire à ibn 'Umar: "Voici le Messenger de Dieu (ç) qui vient d'entrer à La Ka'ba..." Sur ce, dit ibn 'Umar, je me dirigeai [pour voir] le Prophète (ç) mais je le trouvai déjà sorti. Je trouvai plutôt Bilâl qui se tenait debout entre les deux portes. Je l'interrogeai alors en lui disant: "Est-ce que le Prophète (ç) a prié dans le Ka'ba? — Oui, répondit Bilâl, il fit deux *rak'a*⁽²⁾ entre les deux colonnes qui sont à gauche lorsque tu entres. Il sortit ensuite et pria directement en face de la Ka'ba en faisant deux *rak'a*."»

398 - 'Aṭâ' dit: «J'ai entendu ibn 'Abbâs dire: "En entrant dans le Temple, le Prophète (ç) fit des invocations suivant tous ses côtés. Il ne pria qu'une fois sorti. En effet, en sortant, il fit deux *rak'a* directement en face de la Ka'ba puis dit: "Ceci est la qibla."»

R. 31 - Sur le fait de se mettre en direction de la qibla là où l'on est

* Abu Hurayra: Le Prophète (ç) a dit: "Mets-toi en direction de la qibla et prononce le *tekbîr*!"

399 - Al-Barâ' ben 'Azib (r) dit: «Le Messenger de Dieu (ç) pria en direction du Temple de Jérusalem durant seize — ou dix-sept — mois. Mais il aimait qu'on lui prescrivît la Ka'ba comme qibla. Dieu révéla alors: **Que de fois Nous voyons ton visage virevolter en direction du ciel**⁽³⁾. Sur ce, le Prophète [commença à prier] en

(1) Al-Baqara, 125.

(2) «il fit deux *rak'a*»: d'après quelques commentateurs, c'est ibn 'Umar qui a dit cela et non Bilâl.

(3) Al-Baqara, 144.

٣٠ - باب: قول الله تعالى:

﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ﴾^(١).

٣٩٥ - حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ: سَأَلْنَا ابْنَ عُمَرَ، عَنْ رَجُلٍ طَافَ بِالْبَيْتِ لِلْعُمْرَةِ، وَلَمْ يَطُفْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، أَيَأْتِي أَمْرَاتُهُ؟ فَقَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ، فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا، وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكَعَتَيْنِ، وَطَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.

٣٩٦ - وَسَأَلْنَا جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ، لَا يَقْرُبْنَهَا، حَتَّى يَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

٣٩٧ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سَيْفٍ قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا قَالَ: أَتَى ابْنَ عُمَرَ، فَقِيلَ لَهُ: هَذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ الْكَعْبَةَ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: فَأَقْبَلْتُ وَالنَّبِيُّ ﷺ قَدْ خَرَجَ، وَأَجِدُ بِلَالًا قَائِمًا بَيْنَ الْبَابَيْنِ، فَسَأَلْتُ بِلَالًا فَقُلْتُ: أَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ فِي الْكَعْبَةِ؟ قَالَ: نَعَمْ، رَكَعَتَيْنِ، بَيْنَ السَّارِيتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلْتُ، ثُمَّ خَرَجَ، فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكَعْبَةِ رَكَعَتَيْنِ.

٣٩٨ - حَدَّثَنَا إِسْحَقُ بْنُ نَصْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْبَيْتَ، دَعَا فِي نَوَاجِيهِ كُلِّهَا، وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكَعَتَيْنِ فِي قُبْلِ الْكَعْبَةِ، وَقَالَ: «هَذِهِ الْقِبْلَةُ».

٣١ - باب: التَّوَجُّهِ نَحْوَ الْقِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «اسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَكَبِّرْ».

٣٩٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، سِتَّةَ عَشَرَ - أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ - شَهْرًا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحِبُّ أَنْ يُوجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾^(٢). فَتَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ. وَقَالَ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ، وَهُمْ الْيَهُودُ: ﴿مَا

(١) سورة البقرة: الآية ١٢٥.

(٢) سورة البقرة: الآية ١٤٤.

direction de la Ka'ba. Et les insensés parmi les gens — ce sont les Juifs — de dire: **“Qui les fait renoncer à leur qibla sur laquelle ils étaient?”** Dis: **“A Dieu l'orient comme l'occident, Il guide qui Il veut vers une voie de rectitude”**⁽¹⁾.

«Après avoir prié avec le Prophète (ﷺ), un homme sortit [de la mosquée] puis passa près de quelques Ansarites qui étaient en train de prier en direction du Temple de Jérusalem. Il leur attesta qu'il venait de prier avec le Messenger de Dieu (ﷺ) et que celui-ci s'était tourné du côté de la Ka'ba. En entendant cela, les fidèles changèrent de direction et tournèrent du côté de la Ka'ba.»

400 - Jâbir dit: «En étant sur sa monture, le Messenger de Dieu (ﷺ) priait suivant la direction prise par la bête. Mais en voulant accomplir la prière obligatoire, il descendait et se tournait du côté de la qibla.»

401 - 'Alqama dit: 'Abd-ul-Lâh a dit: «Une fois, le Prophète (ﷺ) fit une prière — 'Ibrâhîm: Je ne sais pas si le nombre de *rak'a* était de plus ou de moins — et après le *teslîm*, on lui dit: “O Messenger de Dieu! est-il arrivé quelque chose pendant la prière? — Mais pour quelle raison [dites-vous cela]? demanda le Prophète — Tu viens de prier tant et tant [de *rak'a*].” Sur ce, le Prophète ploya les jambes, se tourna de nouveau du côté de la qibla, fit deux prosternations et prononça enfin le *teslîm*. Après quoi, il nous redonna du visage et dit: “S'il était arrivé quelque chose pendant la prière, je vous l'aurais [aussitôt] dite. Toutefois, je ne suis qu'un être humain comme vous: j'oublie comme vous oubliez. Si cela arrive, rappelez-le-moi! D'autre part, si l'un de vous doute de sa prière durant cette dernière, qu'il fasse de son effort pour se rappeler de ce qui a été parfaitement accompli puis complète sa prière, fasse le *teslîm* avant de faire deux prosternations.”»

R. 32 - Sur ce qui est rapporté sur la qibla.

* Sur celui qui n'estime pas qu'il faut refaire la prière qu'on a faite en tournant par inadvertance du côté d'une direction différente à celle de la qibla.

* Le Prophète (ﷺ), lui même, prononça le *teslîm* dans les deux [premières] *rak'a* du *ḍuhr*, se tourna en donnant du visage aux gens, puis termina ce qui resta [des quatre *rak'a* du *ḍuhr*].

402 - 'Anas dit: 'Umar a dit: «Mon avis a coïncidé avec les prescriptions de

(1) Al-Baqara, 142.

وَلَا هُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١﴾ فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ ﷺ رَجُلٌ، ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَمَا صَلَّى، فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ، نَحْوَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَقَالَ: هُوَ يَشْهَدُ: أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَأَنَّهُ تَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ، فَتَحَرَّفَ الْقَوْمُ، حَتَّى تَوَجَّهُوا نَحْوَ الْكَعْبَةِ.

٤٠٠ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ جَابِرٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ، فَإِذَا أَرَادَ الْفَرِيضَةَ، نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ.

٤٠١ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ - قَالَ إِبْرَاهِيمُ: لَا أَدْرِي زَادَ أَوْ نَقَصَ - فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ؟ قَالَ: «وَمَا ذَاكَ؟». قَالُوا: صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا، فَثَنَى رِجْلَيْهِ، وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ. فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ قَالَ: «إِنَّهُ لَوْ حَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ لَنَبَأْتُكُمْ بِهِ، وَلَكِنْ، إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ، أَنْسَى كَمَا تَنْسُونَ، فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي، وَإِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ، فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ فَلْيَتِمَّ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيُسَلِّمْ، ثُمَّ يَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ».

٣٢ - باب: مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ

وَقَدْ سَلَّمَ النَّبِيُّ ﷺ فِي رَكْعَتَيْ الظُّهْرِ، وَأَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ، ثُمَّ أَتَمَّ مَا بَقِيَ.

٤٠٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ عَمْرُو: وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ: فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ آتَخَذْنَا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًى،

mon Seigneur en trois reprises: la première fut lorsque j'avais suggéré au Messenger de Dieu (ﷺ) de faire de la Station d'Abraham un oratoire. En effet, *Adoptez la station d'Abraham comme oratoire* fut aussitôt révélé; la deuxième, lorsque j'avais dit: "O Messenger de Dieu! pourquoi n'ordonnes-tu pas à tes femmes de se voiler, car il y a le pieux comme il y a le pervers qui leur adressent la parole" Et aussitôt dit, le verset du voile fut révélé; quant à la troisième fois, elle fut lorsque [quelques] épouses du Prophète (ﷺ) eurent un comportement jaloux... Je leur dis alors: "S'il vous répudie, il se peut que son Seigneur lui donne en échange de meilleures épouses que vous!" Après quoi, ce verset⁽¹⁾ fut révélé.»

* Directement d'ibn Abu Maryam, directement de Yahya ben 'Ayyûb, directement de Humayd qui dit: J'ai entendu cela de 'Anas.

403 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar dit: «Tandis que les gens étaient à Qubâ' en train d'accomplir la prière du *ṣubḥ*, un homme arriva et leur dit: "Cette nuit, le Messenger de Dieu (ﷺ) vient de recevoir du Coran. On lui a donné l'ordre d'adopter la Ka'ba comme qibla. Tournez-vous donc de son côté!"

«Ces fidèles étaient dirigés en direction de la Syrie, mais [en entendant cela], ils tournèrent du côté de la Ka'ba.»

404 - 'Abd-ul-Lâh dit: «Une fois, le Prophète (ﷺ) pria le *ḍuhr* en faisant cinq *rak'a*. On lui dit alors: "A-t-on augmenté [le nombre de *rak'a* de] la prière? — Mais pourquoi [dites-vous cela]? demanda le Prophète. — Tu viens de faire cinq *rak'a*." Sur ce, il ploya les jambes et fit deux prosternations.»

R. 33 - Sur le fait de gratter de la main le crachat dans la mosquée

405 - 'Anas: Une fois, le Prophète (ﷺ) vit un crachat sur [le mur] qui se trouvait du côté de la qibla. Peiné de cet acte au point où l'on pouvait remarquer cela sur son visage, il se leva gratta ledit crachat avec sa main et dit: "Lorsque l'un de vous est en prière, il est en réalité en train d'invoquer son Seigneur (Ou: son Seigneur est entre lui et la qibla), que l'un de vous ne crache pas en direction de sa qibla! Qu'il fasse plutôt cela à sa gauche ou sous ses pieds!" Il prit ensuite le bout de son manteau, cracha dessus, le plia et dit: "Ou bien faites comme ceci!"

406 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: Le Messenger de Dieu (ﷺ) vit un crachat sur le

(1) C'est-à-dire qu'après la phrase de 'Umar, Dieu révéla: S'il vous répudie, il se peut que son Seigneur lui donne en échange de meilleures épouses que vous (Al-Taḥrīm, 5).

فَنَزَلَتْ: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾^(١). وَآيَةُ الْحِجَابِ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَمَرْتَ نِسَاءَكَ أَنْ يَحْتَجِبْنَ، فَإِنَّهُ يُكَلِّمُهُنَّ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ، وَاجْتَمَعَ بَيْنَهُ النَّبِيُّ ﷺ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ لَهُنَّ: عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ، أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.

حَدَّثَنَا أَبُو أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا بِهَذَا.

٤٠٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ، إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنًا، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبَلُوهَا، وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ، فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

٤٠٤ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الظُّهْرَ خَمْسًا، فَقَالُوا: أَزِيدُ فِي الصَّلَاةِ؟ قَالَ: «وَمَا ذَاكَ؟» قَالُوا: صَلَّيْتَ خَمْسًا، فَثَنَى رِجْلَيْهِ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ.

٣٣ - بَاب: حَكُّ الْبُزَاقِ بِالْيَدِ مِنَ الْمَسْجِدِ

٤٠٥ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى نُحَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ، حَتَّى رُؤِيَ فِي وَجْهِهِ، فَقَامَ فَحَكَّهُ بِيَدِهِ، فَقَالَ: «إِنْ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ، فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ - أَوْ: إِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ - فَلَا يَزُقُّنْ أَحَدَكُمْ قَبْلَ قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ». ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ، فَبَصَقَ فِيهِ، ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ: «أَوْ يَفْعَلْ هَكَذَا».

٤٠٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى بُصَاقًا فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ، فَحَكَّهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ:

(١) سورة البقرة: الآية ١٢٥.

mur de la qibla, le gratta, retourna aux gens et dit: "Lorsque l'un de vous est en prière, il ne doit pas cracher suivant la direction de sa face! car Dieu est en face de son visage pendant sa prière."

407 - 'Â'icha, la Mère des Croyants: En voyant sur le mur de la qibla une tache de morve — de crachat ou d'une glaire pituitaire —, le Messenger de Dieu (ç) la gratta.

R. 34 - Sur le fait de gratter une tache de morve avec un caillou de la mosquée

* Ibn 'Abbâs: Si tu poses le pied sur une chose humide, lave-la; mais cela est inutile si la chose est sèche.

408 et 409 - D'après Ḥumayd ben 'Abd-ar-Raḥmân, Abu Hurayra et Abu Sa'îd lui⁽¹⁾ rapportèrent qu'ayant vu une tâche d'une glaire pituitaire sur le mur de la mosquée, le Messenger de Dieu (ç) avait pris un caillou et l'a grattée. Il avait dit ensuite: "Lorsque l'un de vous s'apprête à cracher, qu'il ne le fasse pas devant lui ou à sa droite: qu'il crache plutôt à sa gauche ou sous son pied gauche!"

R. 35 - On ne doit pas cracher à sa droite pendant la prière

410 et 411 - Suivant Ḥumayd ben 'Abd-ar-Raḥmân, Abu Hurayra et Abu Sa'îd lui rapportèrent qu'ayant vu sur le mur de la mosquée une tache de glaire pituitaire, le Messenger de Dieu (ç) avait pris un caillou et l'a grattée. Il avait dit ensuite: "Lorsque l'un de vous crache, qu'il ne le fasse pas devant lui ou à sa droite; qu'il crache plutôt à sa gauche ou sous son pied gauche!"

412 - Qatâda dit: J'ai entendu Anas dire: «Le Prophète (ç) a dit: "Que l'un de vous ne crache pas devant lui ou à sa droite! Il doit le faire soit à sa gauche, soit sous son pied."»

R. 36 - Que [l'orant] crache à sa gauche ou sous son pied gauche

413 - Qatâda dit: J'ai entendu 'Anas ben Mâlik dire: «Le Prophète (ç) a dit: "Etant en prière, le Croyant est en réalité en train d'invoquer son Seigneur. Qu'il ne crache pas donc devant lui ou à sa droite! Il doit le faire soit à sa gauche, soit sous son pied."»

(1) C.à.d, Ḥumaya ben 'Abd-ar-Raḥmân.

«إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي، فَلَا يَبْصُقُ قَبْلَ وَجْهِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ قَبْلَ وَجْهِهِ إِذَا صَلَّى».

٤٠٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ مُخَاطًا - أَوْ بُصَاقًا، أَوْ نُخَامَةً - فَحَكَّهُ.

٣٤ - بَاب: حَكُّ الْمُخَاطِ بِالْحَصَى مِنَ الْمَسْجِدِ

وَقَالَ أَبُو عَبَّاسٍ: إِنْ وَطِئْتَ عَلَى قَدْرِ رُطْبٍ فَاغْسِلْهُ، وَإِنْ كَانَ يَابِسًا فَلَا.

٤٠٨ و ٤٠٩ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ: أَخْبَرَنَا أَبُو شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ وَأَبَا سَعِيدٍ حَدَّثَاهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى نُخَامَةً فِي جِدَارِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَاولَ حَصَاةً فَحَكَّهَا، فَقَالَ: «إِذَا تَنَخَّمَ أَحَدُكُمْ، فَلَا يَتَنَخَّمَنَّ قَبْلَ وَجْهِهِ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى».

٣٥ - بَاب: لَا يَبْصُقُ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ

٤١٠ و ٤١١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، وَأَبَا سَعِيدٍ أَخْبَرَاهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى نُخَامَةً فِي حَائِطِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَاولَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَصَاةً فَحَكَّهَا، ثُمَّ قَالَ: «إِذَا تَنَخَّمَ أَحَدُكُمْ، فَلَا يَتَنَخَّمَنَّ قَبْلَ وَجْهِهِ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى».

٤١٢ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي قَتَادَةُ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا يَتَغَلَّنْ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ رِجْلِهِ».

٣٦ - بَاب: لِيَبْزُقَ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى

٤١٣ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا كَانَ فِي الصَّلَاةِ، فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ، فَلَا يَبْزُقَنَّ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ».

414 - Abu Sa'îd: Le Prophète (ﷺ) vit sur [le mur de] la qibla de la mosquée une tache d'une glaire pituitaire, la gratta avec un caillou puis répprouva que l'homme crache devant lui ou à sa droite; on doit plutôt faire cela soit à sa gauche, soit sous son pied gauche.

* Az-Zuhry a entendu Ḥumayd rapporter d'Abu Sa'îd un ḥadīth similaire.

R. 37 - Sur l'expiation du fait de cracher dans la mosquée

415 - Qatâda dit: J'ai entendu 'Anas ben Mâlik dire: «Le Prophète (ﷺ) a dit: "Cracher dans la mosquée est un péché dont l'expiation est d'enfuir le crachat."»

R. 38 - Sur le fait d'enfouir le crachat dans la mosquée

416 - D'après Ma'mar, Hammâm [rapporte avoir] entendu Abu Hurayra rapporter que le Prophète (ﷺ) avait dit: "Lorsque l'un de vous se lève pour prier, il ne doit pas cracher devant lui; car, tant qu'il est dans son oratoire, il est en train d'invoquer Dieu. Il ne doit pas aussi cracher à sa droite; car à sa droite il y a un ange. Cependant, il peut cracher à sa gauche ou sous son pied; et qu'il enfouisse le crachat."

R. 39 - Si on ne peut se tenir de cracher on doit le faire dans le bout de son vêtement

417 - 'Anas: Ayant vu sur le mur de la qibla une tache de glaire pituitaire, le Prophète (ﷺ) la gratta. Cependant, on vit sur lui une certaine répugnance — ou: on vit sur lui sa répugnance envers cela et l'effet dur laissé en lui — [avant qu'il ne] dise: "Lorsque l'un de vous se lève pour accomplir sa prière, il est en réalité en train d'invoquer son Seigneur — ou: son Seigneur est entre lui et sa qibla —, qu'il ne crache pas donc en direction de sa qibla! Il doit plutôt le faire à sa gauche ou sous son pied." Après cela, il prit le bout de son manteau, y cracha, le plia sur lui-même, et dit: "Ou qu'il agisse ainsi."

R. 40 - Sur l'exhortation de l'imâm à terminer la prière. — Sur le fait de mentionner la qibla

418 - Abu Hurayra: Le Messager de Dieu (ﷺ) a dit: "Ne voyez-vous pas que

٤١٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَبْصَرَ نُخَامَةً فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ، فَحَكَّهَا بِحَصَاةٍ ثُمَّ نَهَى أَنْ يَبْزُقَ الرَّجُلُ بَيْنَ يَدَيْهِ، أَوْ عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى. وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعَ حُمَيْدًا، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ: نَحْوَهُ.

٣٧ - باب: كَفَّارَةُ الْبُزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

٤١٥ - حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «الْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا».

٣٨ - باب: دَفْنِ النُّخَامَةِ فِي الْمَسْجِدِ

٤١٦ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ: سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ، فَلَا يَبْصُقُ أَمَامَهُ، فَإِنَّمَا يُنَاجِي اللَّهَ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، فَإِنَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكًا، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ، فَيَدْفِنُهَا».

٣٩ - باب: إِذَا بَدَرَهُ الْبُزَاقُ فَلْيَأْخُذْ بِطَرَفِ ثَوْبِهِ

٤١٧ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَحَكَّهَا بِيَدِهِ، وَرُؤِيَ مِنْهُ كَرَاهِيَةٌ - أَوْ رُؤِيَ كَرَاهِيَتُهُ لِذَلِكَ وَشِدَّتُهُ عَلَيْهِ - وَقَالَ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ، فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ - أَوْ رَبُّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قِبْلَتِهِ - فَلَا يَبْزُقَنَّ فِي قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ» ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ، فَبَزَقَ فِيهِ، وَرَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، قَالَ: «أَوْ يَفْعَلْ هَكَذَا».

٤٠ - باب: عِظَةُ الْإِمَامِ النَّاسِ فِي إِتْمَامِ الصَّلَاةِ، وَذِكْرِ الْقِبْلَةِ

٤١٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هُنَا، فَوَاللَّهِ مَا يَخْفَى عَلَيَّ

ma qibla est ici? Par Dieu, ni votre recueillement ni vos inclinaisons (*rukû'*) ne me sont cachés! car je vous vois par derrière mon dos.”

419 - 'Anas ben Mâlik dit: Une fois le Prophète (ç) nous fit une prière puis monta sur le minbar et dit au sujet de la prière et du *rukû'*: “Je vous vois par derrière moi comme je vous vois par devant.”

R. 41 - Peut-on dire: “La mosquée des bēni Un tel”?

420 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: Le Messager de Dieu (ç) organisa une fois une course entre des chevaux [auxquels on avait fait subir un régime]⁽¹⁾. Le trajet de la course était d'al-Hafyâ' jusqu'à Thaniyyat-al-Wadâ'. Il [organisa] aussi une course entre des chevaux qui n'avaient pas suivi le même régime, mais cette fois le parcours était de Thaniyyat-[al-Wadâ'] jusqu'à la mosquée de bēni Zurayq.

'Abd-ul-Lâh était parmi les participants.

R. 42 - Sur le partage... — Sur le fait d'accrocher un *qinwu* dans la mosquée

* Abu 'Abd-ul-Lâh: Le *qinwu* (قنوة) est le régime. Son duel est *qunwân* (قنوان), comme *šinwu* (صنوة) et *šinwân* (صنوان).

421 - 'Anas (r) dit: «On apporta au Prophète (ç) des biens d'al-Baḥrayn d'une importance sans précédent. Le Prophète dit alors: “Mettez-les à la mosquée!” puis sortit pour faire la prière sans s'en intéresser. Mais après la fin de la prière, il s'assit près de ces richesses et il commença à en donner à toute personne qu'il voyait. Et en arrivant, al-'Abbâs dit: “O Messager de Dieu! donne-moi-en car j'ai payé et ma rançon et celle de 'Aqîl. — Prends-en! lui dit le Messager de Dieu (ç).” En effet, al-'Abbâs prit une part et la mit sur son vêtement. Mais voulant la soulever, il ne put le faire; il dit: “O Messager de Dieu! donne l'ordre afin qu'on vienne me soulever ces biens! — Non, rétorqua le Prophète. — Aide-moi alors à les soulever! — Non, répondit de nouveau le Prophète.” Sur ce, al-'Abbâs enleva une partie de ces biens et essaya de soulever le reste; [mais comme il ne put le faire], il dit: “O Messager de Dieu! donne l'ordre afin qu'on m'aide à les soulever! — Non, reprit le Prophète. — Aide-moi donc à les soulever! — Non, insista le Prophète.” Et al-'Abbâs de retrancher de nouveau une deuxième partie, souleva le

(1) Afin qu'ils soient musclés et rapides.

خُشُوعُكُمْ وَلَا رُكُوعُكُمْ، إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي».

٤١٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ ﷺ صَلَاةً، ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ: «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ».

٤١ - باب: هل يُقال: مَسْجِدُ بَنِي فُلَانٍ؟

٤٢٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي أُضْمِرَتْ: مِنَ الْحَفِيَاءِ، وَأَمَدَهَا ثِنِيَّةُ الْوَدَاعِ، وَسَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُضْمَرْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ، وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ فَيَمُنُ سَابِقَ بِهَا.

٤٢ - باب: الْقِسْمَةُ، وَتَعْلِيْقُ الْقِنْوِ فِي الْمَسْجِدِ

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: الْقِنْوُ: الْعِدْقُ، وَالْإِثْنَانِ: قِنْوَانٍ، وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا قِنْوَانٌ. مِثْلُ: صِنُوْ وَصِنَوَانٍ.

٤٢١ - وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَتَى النَّبِيُّ ﷺ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَقَالَ: «أَنْثَرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ». وَكَانَ أَكْثَرُ مَالٍ أَتَى بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ، فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلَّا أَعْطَاهُ، إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي، فَإِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «خُذْ». فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يَقْلُهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعُهُ إِلَيَّ، قَالَ: «لَا». قَالَ: فَارْفَعُهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا». فَتَنَرَّ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يَقْلُهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعُهُ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا». قَالَ: فَارْفَعُهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا». فَتَنَرَّ مِنْهُ، ثُمَّ آخِثَمَلَهُ، فَأَلْقَاهُ عَلَى

reste en le mettant sur son dos et partit. Quant au Messenger de Dieu (ﷺ), il s'était mis à le suivre du regard, étonné de son avidité, et ce jusqu'à ce qu'il ait disparu.

«Enfin, le Messenger de Dieu (ﷺ) ne quitta sa place qu'après n'avoir laissé aucun *dirham* [de ces biens].»

**R. 43 - Sur celui qui invite [autrui] à un repas
dans la mosquée et sur celui qui répond
favorablement à l'invitation**

422 - 'Ishâq ben 'Abd-ul-Lâh entendit 'Anas dire: «Une fois, je trouvai le Prophète (ﷺ) avec des gens à l'intérieur de la mosquée. Comme je restai debout, il me dit: "Est-ce Abu Talha qui t'a envoyé? — Oui, répondis-je. — Pour un repas? — Oui." Sur ce, il dit à ceux qui étaient avec lui: "Levez-vous [et partons]!" En effet, ils partirent et moi de partir en marchant devant eux.»

**R. 44 - Sur le fait de procéder à un jugement ou à une
imprécation conjugale à l'intérieur de la mosquée,
entre hommes et femmes**

423 - Sahl ben Sa'd: Un homme dit: "O Messenger de Dieu! que dis-tu d'un homme qui trouve avec sa femme un autre homme, doit-il le tuer?"... «Le mari et la femme, reprit Sahl, procédèrent à l'imprécation conjugale à l'intérieur de la mosquée. J'étais témoins.»

**R. 45 - En entrant dans la maison d'autrui, le fidèle
peut-il prier là où il veut ou là où on le lui indique,
et ce sans qu'il ne cherche un autre endroit?**

424 - D'après 'Itbân ben Mâlik, le Prophète (ﷺ) vint chez lui et lui dit: "En quel endroit de ta maison veux-tu que je te fasse la prière?"

['Itbân]: Je lui indiquai une place et lui de prononcer aussitôt le tekbîr. Nous nous mîmes derrière lui et il fit deux rak'a.

R. 46 - Sur le fait d'avoir un oratoire dans la maison

* Al-Barâ' ben 'Âzib pria en groupe dans son oratoire, à l'intérieur de sa maison.

كَاهِلِهِ، ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ - حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا - عَجَبًا مِنْ جِرْصِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَثَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.

٤٣ - باب: مَنْ دَعَا لِطَعَامٍ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ مِنْهُ

٤٢٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: سَمِعَ أَنَسًا قَالَ: وَجَدْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ مَعَهُ نَاسٌ، فَقُمْتُ، فَقَالَ لِي: «أَرْسَلَكَ أَبُو طَلْحَةَ؟». قُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ: «لِطَعَامٍ؟». قُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ لِمَنْ مَعَهُ: «قُومُوا». فَاَنْطَلَقَ وَانْطَلَقْتُ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ.

٤٤ - باب: الْقَضَاءُ وَاللَّعَانُ فِي الْمَسْجِدِ، بَيْنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ

٤٢٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا آبْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي آبْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ: أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَرَأَيْتَ رَجُلًا وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا، أَيْقَلُّهُ؟ فَتَلَاعَنَّا فِي الْمَسْجِدِ، وَأَنَا شَاهِدٌ.

٤٥ - باب: إِذَا دَخَلَ بَيْتًا يُصَلِّي حَيْثُ شَاءَ،

أَوْ حَيْثُ أَمَرَ، وَلَا يَتَجَسَّسُ

٤٢٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ آبْنِ شِهَابٍ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عِثْبَانَ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَتَاهُ فِي مَنْزِلِهِ، فَقَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ لَكَ مِنْ بَيْتِكَ؟». قَالَ: فَأَشْرْتُ لَهُ إِلَى مَكَانٍ، فَكَبَّرَ النَّبِيُّ ﷺ، وَصَفَفْنَا خَلْفَهُ، فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ.

٤٦ - باب: الْمَسَاجِدُ فِي الْبُيُوتِ

وَصَلَّى الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ فِي مَسْجِدِهِ فِي دَارِهِ جَمَاعَةً.

425 - Ibn Chihâb dit: Maḥmūd ben ar-Rabî' al-'Anṣârî m'a rapporté que 'Itbân ben Mâlik, qui était l'un des Compagnons du Messenger de Dieu (ç) et l'un des Anṣâr qui avaient participé à [la bataille] de Badr, vint voir le Messenger de Dieu (ç) et dit: "O Messenger de Dieu! ma vue devient de plus en plus faible et c'est moi qui préside d'habitude les miens pendant la prière. Mais des fois les pluies font que la rivière qui me sépare d'eux soit pleine d'eau, ce qui m'empêche de partir vers leur mosquée et de présider la prière. Ainsi, je veux tant, ô Messenger de Dieu! que tu viennes prier chez moi afin que je fasse un oratoire de l'endroit de ta prière.

— Je ferai cela si Dieu le veut, répondit le Messenger de Dieu (ç)."

'Itban: «Le Messenger de Dieu (ç) vint chez moi le matin accompagné d'Abu Bakr. Il demanda la permission d'entrer et je la lui accordai. Il entra et ne s'assit qu'après avoir dit: "A quel endroit de ta maison tu veux que je fasse la prière?" Je lui montrai alors un coin de la maison et, aussitôt, il se leva, prononça le *tekbîr* — et nous de se lever et de se mettre en rang —, pria deux *rak'a* et prononça le *teslîm*. Après cela, on le retint pour manger de la *khazîra* qu'on avait préparée pour lui. Entre temps, des hommes habitant la régions se réunirent à l'intérieur de la maison. L'un d'eux demanda: "Où est Mâlik ben ad-Dukhaychin — ou: ben ad-Dukhchun —?" Et l'un des présents de dire: "C'est un hypocrite qui n'aime pas Dieu et son Messenger. — Ne dis pas cela! interrompit le Messenger de Dieu (ç), n'étais-tu pas présent lorsqu'il a dit qu'il n'y a de dieu que Dieu, ne voulant par cela que la Face de Dieu? — Dieu et son Messenger en sont plus informés, répondit l'homme, mais nous le voyons souvent fréquenter et conseiller les hypocrites. — Mais Dieu, reprit le Messenger de Dieu (ç), a interdit au Feu de recevoir toute personne ayant attesté qu'il n'y a de dieu que Dieu, ne voulant par cela que la Face de Dieu."»

R. 47 - Sur le fait de commencer par [le pied] droit en entrant dans une mosquée ou ailleurs

* Ibn 'Umar commençait par le pied droit, mais en sortant il commençait par le pied gauche.

426 - 'Â'icha dit: «Le Prophète (ç) aimait, tant qu'il le pouvait, commencer par sa droite en tous ses états: en faisant ses ablutions, en démêlant ses cheveux ou en se chaussant.»